

Doktori (PhD-) értekezés

**Szegénység a Berettyóújfalui kistérségben
a pénzügyi és gazdasági válság időszakában**

BÁNFALVI GYŐZŐ SÁNDOR

Debreceni Egyetem

BDT

2019

**SZEGÉNYSÉG A BERETTYÓÚJFALUI KISTÉRSÉGBEN
A PÉNZÜGYI ÉS GAZDASÁGI VÁLSÁG IDŐSZAKÁBAN**

Értekezés a doktori (PhD-) fokozat megszerzése érdekében
a szociológia tudományágban

Írta: **Bánfalvi Győző Sándor**
okleveles közgazdász

Készült a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolája
(Szociológia és társadalompolitika doktori programja) keretében

Témavezető:

Dr. habil. Czibere Ibolya PhD
egyetemi docens

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 201... ..

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

A nyilvános vita időpontja: 2019.

NYILATKOZAT

Én Bánfalvi Győző Sándor teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Debrecen, 2019. május 1.

.....
Bánfalvi Győző Sándor

DEBRECENI EGYETEM
Bölcsészettudományi Kar
Humán Tudományok Doktori Iskola
Szociológia és társadalompolitika doktori program

Doktori (PhD-) értekezés

Szegénység a Berettyóújfalui kistérségben a pénzügyi és gazdasági válság időszakában

Készítette:
Bánfalvi Győző Sándor

Témavezető:
Dr. habil. Czibere Ibolya PhD
tanszékvezető, egyetemi docens

Debrecen
2019

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés.....	4
2. Egyenlőtlenségek	6
2.1. Társadalmi egyenlőtlenségek.....	6
2.1.1. A különbözőségtől az egyenlőtlenségig	6
2.1.2. A redisztribúció és esélyegyenlőség	10
2.1.3. A szegénység.....	15
2.2. Szegénység Magyarországon.....	21
2.2.1. A hátrálékosság Magyarországon	25
2.2.2. Magyarország helye Európa szegénységi térképén a gazdasági válság idején	27
2.2.3. Társadalompolitikai koncepciók a rendszerváltást követően	30
2.2.4. A szegények adója	37
2.3. Depriváció, társadalmi kirekesztettség.....	45
2.3.1. A szegénység mérése.....	49
2.3.2. A szegénység területi egyenlőtlensége (Robin Hood-index)	56
3. A vidék és társadalmi jelenségei	58
3.1. Fogalmi keret	58
3.2. Társadalmi és gazdasági változások.....	59
3.3. A vidéki szegénység.....	65
4. A kutatás módszertana.....	68
4.1. Kérdőíves kutatás	69
4.2. Esettanulmányok.....	74
4.3. Félig strukturált interjúk.....	75
4.4. A mérések „háromszögelése”.....	78
4.5. A változók közötti kapcsolatok	78
5. A kutatás helyszíne.....	80
5.1. Történeti háttér.....	80
5.2. A térség gazdasága	84
5.3. Területi egyenlőtlenségek.....	92
5.4. Kistérségi példák a lokális gazdaság fejlesztésére.....	96
5.4.1. Helyi vidékfejlesztési kudarcok.....	97
5.4.2. A helyi tudás áruvá tétele	100

6. A szegénység vizsgálata.....	103
6.1. Demográfiai adatok és iskolázottság.....	103
6.2. Foglalkoztatás és jövedelmi viszonyok.....	106
6.3. Lakhatás a kistérségben.....	119
6.4. A kistérség háztartásainak vagyoni helyzete, földtulajdon.....	125
6.5. Szegénység a kistérségben.....	129
6.5.1. Relatív jövedelmi szegénység.....	129
6.5.2. Jövedelmi egyenlőtlenség.....	132
6.5.3. Anyagi depriváció.....	134
6.5.4. Munkaintenzitás.....	138
6.5.5. A kistérségben tapasztalható társadalmi kirekesztettség.....	139
6.6. A szegénységben élő háztartások kiadásai.....	147
6.7. A hátralékosság a kistérségben.....	151
6.8. Az ekvivalens helyettesítés.....	156
6.8.1. Fogyasztóipreferencia-sorrend.....	159
6.8.2. Az adósságparadoxon.....	161
6.9. Térbeli szegregáció.....	163
7. Összegzés, következtetések.....	167
Felhasznált irodalom.....	173
Függelék.....	181
1. melléklet.....	181
2. melléklet.....	184
3. melléklet.....	185
4. melléklet.....	186
5. melléklet.....	188
6. melléklet.....	199
7. melléklet.....	200
8. melléklet.....	201
9. melléklet.....	202
10. melléklet.....	203
11. melléklet.....	206
Melléklet	
A szerző tudományos közleményei.....	I
Tartalmi kivonat.....	II
Abstract.....	IV
Köszönetnyilvánítás.....	V

1. BEVEZETÉS

Doktori értekezésemben a rurális szegénységhez kapcsolódó, a Berettyóújfalui kistérségben 2012 óta megvalósult feltáró kutatásaim eredményeit foglaltam össze. A szegénység vizsgálata a szociológiában óriási hazai és külföldi elméleti irodalommal és kutatási eredményekkel rendelkezik. Ha ehhez hozzávesszük, hogy más tudományterületeken belül is jelentős kutatási eredményeket és számos munkát találhatunk, akkor bizonyára nem túlzok, ha azt mondom, hogy a bőség zavarában néha igen könnyű célt téveszteni, miközben minden egyes új aspektus, új elem újabb és újabb ajtókat nyithat meg számunkra ebben a rejtélyes világban.

Bár Debrecenben élek, a kistérséggel közelebbről 2010-ben ismerkedtem meg, amikor egy berettyóújfalui szervezet felkérésére helyi családsegítők bevonásával létrehoztunk egy adósságkezelői hálózatot a járásban. A projekt uniós forrásból két évig működött sikeresen 20 településen, majd más forrásból még egy évig. A projektben tapasztaltak mély nyomot hagytak bennem, óriási kontrasztot éreztem a fejlődő város, ahol éltem, és a projekt helyszíne, az egyre pusztuló vidék között. Nemcsak az anyagilag deprivált háztartások ablakain „*kukucskálhattam*” be, hanem azokkal a problémákkal is szembesültem, amelyekkel a helyi döntéshozóknak vagy éppen a szociális szakembereknek kell szembenézni minden nap. Időközben feleségem itt talált munkát magának, az egyik helyi település házi orvosaként, azóta évente több hónapot a kistérségben élek magam is. Ez a közelebbi viszony még inkább megerősítette bennem azt a korábbi elhatározásomat, hogy az általam tapasztalt jelenségek kutatása érdemes és hasznos feladat.

A kutatási terület vizsgálata során derült ki, hogy a kistérségen belül is hatalmas területi különbségeket találhatunk. Ebből az a következtetés vonható le, hogy mélyebb vizsgálatokra van szükség a térségben a szegénység terén uralkodó struktúrák megismeréséhez.

Amennyiben elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a népességvesztés az egyik legkézenfekvőbb indikátora annak, hogy egy terület mennyire vonzó a lakosok számára, beleértve a megélhetési lehetőségeket is, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a kistérség leghátrányosabb mikrotérsége a biharkeresztesi, amely a rendszerváltás óta a legnagyobb, 36 százalékos népességszám-csökkenést szenvedte el. Ezért a doktori értekezésemben ebben a mikrotérségben végeztem el a szegénység mélyebb vizsgálatát. A kutatás során arra a következtetésre jutottam, hogy a szegénység specifikus megjelenésének egy adott térségben történő vizsgálatában komoly tudományos tartalékok rejlenek.

Kutatásom célja az volt, hogy minél pontosabb képet nyújtsak a szegénység karakteréről a Berettyóújfalui kistérségben. Ezen keresztül pedig rámutassak arra a magyar, rurális viszonyokon nyugvó szegénységre, amely ezt a kistérséget is jellemzi. Érzékeltetni szerettem volna,

hogyan állnak össze a térséget jellemző gazdasági és társadalmi hátrányok egyetlen, a szegénységet fenntartó és tápláló ördögi körré. Továbbá, mely hátrányok felszámolásával lehetséges a ciklus hatékony megszakítása, ezzel megakadályozva a térség szegénységének újratermelődését.

A dolgozat az alábbi nagyobb egységekre osztható. Az elméleti rész *második* fejezetében az egyenlőtlenség és ezen belül a társadalmi egyenlőtlenségek, a szegénység elméleti megközelítési módjaival foglalkozom, majd kitérek szegénység és az egyenlőtlenség mérési lehetőségeire. Továbbá egy alfejezetet szenteltem a liberális egyenlőtlenségi és esélyegyenlőségi gondolkodásmódnak, amely jelenleg is a politikai ideológia alapját képezi a nyugati társadalmakban, amely meghatározó volt a rendszerváltást követően Magyarországon is. A *harmadik* fejezet a vidékkel és a benne fellelhető társadalmi válságjelenségekkel, a vidék konceptualizációjának definíciós nehézségeivel, a vidéki szegénységgel, annak etnikai jellegével foglalkozik. Végül a *negyedik* fejezetben a kutatás hipotézisei és módszertani ismertetője található. Az *ötödik* fejezet a térség történelmi és gazdaságföldrajzi megismerését szolgálja. Idősoros adatok elemzésén keresztül képet kaphatunk a kistérség fejlődéséről és területi egyenlőtlenségének alakulásáról. A *hatodik* fejezetben a szegénység kistérségi vizsgálatát találhatjuk. Ahol a kutatásaim alapján meghatároztam a kistérségben élő szegénységek arányát, életkörülményeit, fogyasztási szokásait, valamint sikerült kimutatnom a szegénység etnicizálódásának jeleit. A *hetedik* fejezetben találhatjuk a kutatási eredményekből levont legfontosabb következtetéseket, valamint a diszsertáció összegzését.

2. EGYENLŐTLENSÉGEK

2.1. Társadalmi egyenlőtlenségek

Ahhoz, hogy a társadalomban létrejövő egyenlőtlenségekről objektív képet alkossunk, azt megítélhessük, először is meg kell értenünk, hogy miként születnek, illetve jönnek létre ezek az egyenlőtlenségek, mennyiben szükségszerűek ezek a folyamatok.

Ennél sokkal nehezebb kérdés, melyben megkerülhetetlenül jelen van saját értékválasztásunk is, hogy az egyenlőtlenség milyen mértékét tartjuk elfogadhatónak. Vajon miért nem lázadunk fel az óriási egyenlőtlenségek láttán? Mi legitimálja számunkra őket? Ezekre a kérdésekre is választ kell tudnunk adni a társadalmi egyenlőtlenségről folytatott elméleti megközelítések vizsgálata után. Ezen kérdések tekintetében is próbálok majd a lehető legobjektívebb maradni. Azonban ahhoz, hogy bármilyen következtetés levonható legyen, arra is szükségünk lesz, hogy ezek a társadalmi egyenlőtlenségek, köztük az általam vizsgált szegénység mérhető legyen, mérőeszközöket kell kidolgozni, amelyekkel kifejezhetővé és összehasonlíthatóvá válhatnak ezek az egyenlőtlenségek. Tehát a mérési módszerekkel is szükséges foglalkoznunk.

A kérdések megválaszolása első ránézésre talán nem tűnik bonyolult és sokrétű dolognak, azonban mint azt majd látni fogjuk, a szegénység, mint az egyik leggyakrabban használt fogalom a társadalmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatban, gyakran csak önkényes, szubjektív módon definiálható. Miközben abban minden bizonnyal mindenki egyetért, hogy a szegénység vagy olyan, ezzel szorosan összefüggő fogalmak, mint a redisztribúció vagy az esélyek egyenlősége, korunk társadalmának égető kérdései, amelyekre a meggyőző válaszok még váratnak magukra. Sőt a gyakorlatban megvalósuló intézkedések általában éppen az egyenlőtlenségi folyamatokat erősítik. A gyakori rossz válaszok pedig arra engednek következtetni, hogy a sokak számára egyszerűnek és átláthatónak vélt folyamatok korántsem egyértelműek, ezért szükséges azok pontos leképezése.

2.1.1. A különbözőségtől az egyenlőtlenségig

Az első lépés a probléma elméleti megközelítése terén az egyenlőtlenségek mibenlétének feltárása. E tekintetben két fontos kérdésre kell választ adnunk, egyrészt definiálnunk kell a fogalmat, másrészt meg kell tudnunk mondani, hogy miből ered az egyenlőtlenség. Az egyenlőtlenség fogalmán tankönyvi definíció szerint azt értjük, hogy „az egyének és családok valamint a különféle ismérvek alapján definiált társadalmi kategóriák helyzete a társadalomban nagy különbségeket mutat” (Andorka 1997). Az egyenlőtlenség definíciója tehát a különbségekre utal, és helyzetre, ezen keresztül valamiféle hierarchikus meghatározottságra.

A könnyebb tárgyalhatóság kedvéért a definícióban szereplő különbséget és annak szinonimájaként használatos különbözőséget most más-más értelemben fogom használni. A különbség a korábbi egyenlőtlenségi fogalomnak megfelelően olyan kategóriákra lesz értendő, melyek között valamilyen szempont szerint hierarchikus sorrend állítható fel (*graduálisak*), míg a különbözőségen csupán „*meg nem egyezést*” fogok érteni (*nominálisak*) (Blau 1979). A megállapításokból fontos, megjegyzendő észrevétel, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek mindig valamilyen kialakult hierarchiára utalnak, a társadalmat alkotó egyének a hozzájuk tartozó attribútumok mentén sorba rendezhetőek.

Az emberek születésük pillanatától kezdve különböző tulajdonságokkal rendelkeznek, ezek eredetük szerint kategorizálhatók úgy, mint természetes adottságok és társadalmi pozíciók (Dahrendorf 1957). Ezen ontológiai megközelítésből származó osztályozást tovább kategorizálhatjuk az előzőekben bevezetett graduális és nominális jellegük szerint, így vannak természetes különbségek (*testmagasság, testsúly stb.*), tehát graduális természetű, másrésről természetes különbözőségek (*szemszín, hajszín, nem stb.*), tehát nominális természetű tulajdonságok, harmadrésről pedig társadalmi meghatározottságok (*rang, vagyon, előjogok, presztízs stb.*), ezen attribútumok inherensek a társadalmi egyenlőtlenség fogalmával.

Blau szerint a nominális tényezők a népességet olyan csoportokra osztják, amelyek egyértelműen elhatárolódnak egymástól, a graduális tényezők viszont rangsort hoznak létre az emberek között, ahol nincsenek egyértelműen elhatárolt rétegek. A társadalmi szerkezet kétféle paraméterei a társadalmi differenciálódás két formáját jelentik: a nominális paraméterek horizontálisan, a graduálisak pedig vertikálisan differenciálódnak. Az előbbi különbségeket teremt az emberek között, az utóbbi viszont egyenlőtlenséget (Blau 1976). A nominális paraméterek szerepe a társadalmi egyenlőtlenség tekintetében társadalmanként és történelmi korszakokként is változó. Tehát ugyanazon nominális attribútumok más-más korszakban, illetve társadalmanként különböző módon és mértékben válnak graduális jellegűvé, vagyis a társadalmi viszonyok erős és gyakran nem egyértelmű hatással vannak rájuk. Ehhez képest az eleve graduális attribútumok esetében viszonylag könnyebb dolgunk van, miközben itt is találunk kivételeket, melyek a sorba rendezhetőségük, hierarchizálhatóságuk ellenére nem képezik társadalmi egyenlőtlenség tárgyát (pl. testmagasság).

A szociológiai kutatások gyakori témája, hogy nominális paramétereket vizsgálnak abból a szempontból, hogy miként teremtenek egyenlőtlenségeket. Például annak a vizsgálatára, hogy a nemi, faji, vallási hovatartozásból mint nominális tényezőkből milyen társadalmi egyenlőtlenségek, presztízs, jövedelmi különbségek származhatnak. Láthatjuk, hogy ezekben az esetekben is, noha nominális tényezőkből indultunk ki, az egyenlőtlenségek ugyanúgy graduális jelleget öltenek (Róbert 1997).

A velünk születő biológiai tulajdonságok és képességek egyenlőtlenségei és a természetes attribútumokból származtatható társadalmi egyenlőtlenségek kapcsán sokkal elfogadóbbak az emberek, mint a társadalmi eredetű meghatározottságokkal kapcsolatosan, ezek megítélése már korántsem olyan konfliktusmentes, mint az előzőeké. A születési előnyök, előjogok megítélése történelmi koronként változó, erősen függ attól, hogy mi adja egy adott társadalmi rendszer legitimitását. Ahol, ahogy azt *Weber* mondja, az uralkodó (*uralkodó társadalmi csoportok*) uralmát a társadalom azon hite tartja fenn, hogy az legitim. Így például az uralmát az istentől eredeztető, az egyházzal szorosan összefonódó rendi államban az óriási vagyoni és jogi különbségek teljesen elfogadottak voltak, addig, amíg annak legitimitása meg nem kérdőjeleződött. Az egyenlőtlenségről először gondolkozik a felvilágosodás korában, a rendi társadalmak legitimitását kérdőjelezték meg, ami azáltal történt, hogy ezekben a gondolatokban felmerült az állam és az egyház szétválasztásának a lehetősége, az általános társadalmi rendezőelvnek pedig a józan ész, a racionalitást tették meg.

Mindez forradalmian új megvilágításba helyezte az egyenlőtlenséget, ahogy azt a bevezető fogalmi megalapozásnál megtettük, úgy *Rousseau* is megkülönböztette az „*Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól*” című művében a természetes vagy fizikai, valamint a politikai és a morális különbségeket. „*A társadalmi szerződés*” című munkájában pedig a közhatalom legitimitása mellett tesz hitet, azzal, hogy kimondja: minden ember egyenlő és szabadnak született, így az erőszak csak legitimen szülhet jogot rajtuk. Művében pedig arra a kérdésre keresi a választ, hogy miként lehetséges felépíteni „*olyan társadalmi alakulatot, amely teljes együttes erejével védi és őrzi minden egyes tagjának személyét és vagyonát, s amelyben minden egyes ember, bár a többivel egyesülve, csak önmagának engedelmeskedik és épp oly szabad marad, mint eddig volt*” (*Rousseau* 1754).

A fenti gondolkodóknál láthattuk, hogy valamilyen szinten törekedtek a biológia és a társadalmi kategóriák megtartására az emberek közötti különbségek tárgyalásakor. De vajon valóban indokolt-e ezen kategóriák megtartása, hiszen igazolható, hogy a biológiai különbségek jelentős része vezethet emberek közötti társadalmi különbségekhez, tehát a biológiai különbségek gyakran egyben társadalmi különbségek is. Majd a létrejövő társadalmi különbségek pedig gyakran nem is függetlenek egymástól, szoros és összetett ok-okozati kapcsolati hálózatban állnak egymással (*Czibere* 2007).

Erre a felismerésre erősít rá *Lenski*, aki bizonyította, hogy mind az előnyök, mind a hátrányok spontán módon vonzzák egymást. Tehát a társadalmi különbségek esetében is halmozottnak kell, hogy megjelenjenek mind az előnyök, mind pedig a hátrányok (*Lenski* 1966). A természeti tulajdonságok társadalmivá válására, a nominális tulajdonságok graduális percepciójára *Bourdieu* gondolata viszonylag egyszerű magyarázattal szolgál, szerinte, ha csak természeti

tulajdonságok léteznének, ezek csupán horizontális különbségtételt okoznának az emberek között, azonban a társadalmi viszonyok következtében a horizontális viszonyok könnyedén vertikális viszonyokká alakulhatnak. A vertikális viszonyok pedig könnyebben elfogadhatók az egyének számára, ha azok kialakulásáért nem a társadalmi viszonyokat, hanem a természetet teszik felelőssé.

A továbbiakban azt próbálom feltárni, hogy a kialakult társadalmi egyenlőtlenségekkel milyen viszonyban állhatunk. Alapvetően három különböző hozzáállást különíthetünk el e tekintetben. Az első szerint az egyenlőtlenségek szükségszerűek és elfogadhatóak. Ez a szemlélet jellemzően a XIX. században volt elfogadott nézet, követői természetes szelekció eredményeként tekintenek a társadalmi egyenlőtlenségre, melyben a legrátermettebbek kerülnek kedvezőbb társadalmi pozícióba. A második csoportba tartoznak azok, akik szerint kisebb társadalmi különbségek elfogadhatóak, de az esélyek egyenlőségét biztosítanunk kell mindenki számára, hiszen az enyhe egyenlőtlenségek ösztönzőként hatnak az emberekre, így azok jobb teljesítmény elérésére sarkallják őket. A harmadik nagyobb paradigma a társadalmi különbségekhez való viszonyulás tárgykörében az egalitárius gondolkodásmód, amely a teljes egyenlőség elérésére törekszik (Czibere 2007).

A jelen dolgozatban csak az egyenlőtlenséget megengedő, de az egyenlő esély megteremtésére törekvő társadalom elméleti háttérével fogunk foglalkozni, mivel ezen elméletek állnak a legközelebb az európai és benne a magyarországi társadalmakhoz. Andorka Rudolf szerint a társadalmi egyenlőtlenségek számos dimenzióán keresztül valósulnak meg és rétegezik a társadalmat. A kialakult társadalmi rétegek egyenlőtlenségeitől megkülönbözteti az egyes társadalmi rétegekbe való bejutás egyenlőtlenségeit, melyekre az esélyegyenlőség terminust használja. Ezen fogalmi keretek között az esélyek egyenlősége nem más, mint a különböző társadalmi rétegekbe való bejutás egyenlő esélye (Andorka 1997).

A jobb társadalmi pozíciókba való bejutás mobilitási esélyének egyenlő biztosítására hívja fel a figyelmet könyvében (*Az igazságosság elmélete*) John Rawls, aki szerint a társadalmi egyenlőségek elfogadhatóak, de egy igazságos társadalomban az egyenlő mobilitási esélyek biztosítottak (Rawls 1971). A társadalmi pozíciókba való bejutás megfogalmazott egyenlősége azonban csupán ideáltípusként fogható fel, a valóságban csupán törekedhetünk rá, abszolút megvalósulása elérhetetlen cél. Épp ezért több elmélet született arra, hogy az ideálhelyzet megközelítése milyen gondolatok mentén valósítható meg. Ilyen Michael Young elmélete is, aki szerint a posztindusztriális társadalmakban a származás szerepét a társadalmi rétegződések alakulása tekintetében a képességek és a teljesítmény veszi át, ezt az elvet nevezi *meritokráciának* (*teljesítményelv*) (Young 1958). Kolosi elméletében szintén kimondja, hogy csupán az esélyek egyenlőtlensége csökkenthető, de az egyenlőtlenségek felszámolása elérhetetlen. Reális célki-

tűzésünk csupán az lehet, hogy az egyéni képességek kibontakozását gátló tényezőket próbáljuk kiküszöbölni társadalmunkban. Elmélete AOLE- (*Ability, Origin, Luck, Effort*) modellként vált ismertté az irodalomban, ahol az angol mozaikszó egyes elemei az egyéni érvényesülés dimenzióit takarják, melyek magyarul így hangzanak: *képességek, származás, szerencse, erőfeszítés* (Kolosi 2006).

2.1.2. A redisztribúció és esélyegyenlőség

Redisztribúcióról akkor beszélünk, ha egy csoporton vagy társadalmon belül a javak egy kézben összpontosulnak, és ezt egy központi szerv vagy személy osztja ki újra, ez történhet szokásjog, törvény vagy önkényes alapon is. A modern társadalmakban az állam tölti be a központi szerepet az újraelosztásban. Az állam adókat szed be, melyeket különböző szempontrendszer alapján (*szociális-anyagi rászorultság*) oszt vissza, ezzel enyhítve a piac által kialakított igazságtalan jövedelemkülönbségeket, hiszen a piaci automatizmusok által vezérelt gazdaság – jóllehet hatékonyan működik – nem feltétlenül méltányos a társadalom valamennyi csoportja számára. Az újraelosztás szempontjából fontos kritérium, hogy az hatékonyan és méltányosan valósuljon meg.

Itt egyből két fontos állítást kell tisztáznunk: az egyik, hogy mekkora egyenlőtlenséget generál a piaccgazdaság a társadalomban, a másik pedig a méltányosság kérdése, hogy az újraelosztás révén a társadalom mekkora mértékű juttatást tart elfogadhatónak. Ezen kérdésekre általánosan elfogadott válaszok nem léteznek, azok erősen függenek a társadalom rendszerének jellegétől. Mivel a fejlett világban (a rendszerváltást követően Magyarországon is) a liberális demokrácia honosodott meg, mint a kapitalizmus működési formája, így mind az egyenlőtlenségeket, mind a méltányosságot ennek a társadalmi berendezkedésnek a mentén érdemes vizsgálni.

A liberalizmus mint politikai doktrína, egy elgondolása annak, hogy a politikai intézményeknek milyen normatív elveket kell követniük, ennek megfelelően milyen intézményi rendszer minősül erkölcsileg igazolhatónak. Alapvető morális kiindulópontja, hogy az emberek szabadnak és egyenlőnek születnek. Ez jelentheti egyrészt azt, hogy életüket önállóan képesek igazgatni, másrészt pedig univerzális, természetes jogokkal rendelkeznek, ezeket nevezzük összefoglalóan emberi jogoknak. A személyes életvezetés képessége azonban nem pusztán lehetőség, hanem feladat és egyben felelősség is. Ha azonban az én életem számít, akkor minden más élete is fontos. Tehát az *egyenlő fontosság elve* és a *személyes életvezetés elve* úgy tűnik, hogy egymástól elválaszthatatlanok, egy átfogó elv két vetületét adják, az átfogó elvet nevezzük az egyenlő méltóság elvének (Dworkin 2011). Ezen elv individuális elv, vagyis csak az olyan élet lehet jó élet, mely az életet leélő alanya számára is jó élet, vagyis el kell fogadnunk azon

jogát, hogy olyan életet élhessen, amellyel azonosulni tud (Raz 1986). Ez egyben feltételezi azt is, hogy nincs olyan kollektív jó, amely nem a közösséget alkotó egyének javán alapulna. Tehát minden embernek a többiekével összeegyeztethető legnagyobb politikai szabadságot kell élveznie. Továbbá csak olyan egyenlőtlenségek igazolhatók, melyekre a legrosszabb helyzetben lévő csoportok pozíciójának javításához van szükség (elfogadható különbségek elve) (Rawls 1971).

A liberalizmus felfogható egy spontán létrejövő társadalmi viszonyrendszerként, melyet nem kell létrehozni, csupán tanulmányozni lehet. Az ember magánszférájának védelme, illetve az egyetemes szabályokra (*törvények*) való törekvés spontán módon hozza létre a színesebb, legváltozatosabb, egyben legkívánatosabb társadalmi berendezkedést. Tehát valójában csupán az univerzális keretfeltételek megteremtése lenne a feladatunk, a többi folyamat spontán módon játszódik le, mely végezetül egy olyan összetett rendszert fog eredményezni, amelyet kialakított módszerrel soha nem tudunk volna előállítani. Ennek a spontán rendnek tehát nincs célja, ez pedig azt jelenti, hogy tudatos társadalmi egyetértésen sem kell nyugodnia, ellenben elengedhetetlen a kölcsönösség a kialakulásában. A spontán rend mégsem zárja ki teljesen a tudatosságot, aminek az erőforrásokkal való gazdálkodás esetében helye van. A tudatosságnak tehát van létjogosultsága a gazdaságban, annak bármelyik szintjéről legyen is szó: a kormányzattól a háztartásig. Azonban ezzel kapcsolatban Hayek rámutat arra, hogy a gazdaság terminusát gyakran helytelen értelemben használják akkor, amikor piaci (*spontán*) folyamatokat értenek rajta, a félreértések elkerülése végett azt javasolja, hogy a piac által szabályozott rendet fogalmilag is különítsük el a *gazdaságtól* és nevezzük *katallaksziának* (Hayek 1966).

Könnyű belátni, hogy az egyének között az anyagi eszközök, esélyek vagy a társadalmi rendelkezések terén adódó különbségek kapcsán konfliktushelyzet állhat fenn a tapasztalt egyenlőtlenségek és a korábban megfogalmazott egyenlő méltóság elve között. Ezen elv megkívánja az olyan egyenlőtlenségekkel szembeni fellépést, melyek jogi alapon diszkriminálnak vagy juttatnak előnyhöz egyéneket, ez azonban nem az elosztás struktúrájának kiigazítása, hanem a klasszikus jog védelme (Kis 2015).

Azonban az is nyilvánvaló, hogy az egyének csakis abban az esetben képesek a közösségben gyakorolni teljes értékűen a jogaikat, amennyiben rendelkeznek az ehhez szükséges peremfeltételekkel, így nem éheznek, fáznak stb. A rászorultság azonban újabb problémával szembesít minket, a nélkülözésnek ugyanis fokozatai vannak, minél közelebb áll az egyén a fizikai megsemmisülés határához, a nélkülözés annál inkább abszolút, és minél távolabb áll attól, annál inkább viszonylagos. Az azonban az elmondottakból mindenképpen következik, hogy a társadalom köteles garantálni a rászorulóknak a létfenntartásuk elemi feltételeit (Shue 1980).

A nyugati társadalmak gazdagságának növekedésével folyamatosan nő a minimális létfenntartás költsége, ennek előteremtése a magukról gondoskodni nem tudók számára a közösség feladata. Itt azonban a létminimum biztosítása és egy adott életszínvonal garantálása közötti különbségre külön fel kell hívni a figyelmet. Hiszen egy mindenki számára garantált minimális jövedelem biztosítása áll szemben egy valaki számára kiérdemeltnek vélt, garantált jövedelemével. Hayek úgy gondolja, hogy amennyiben egy állam a polgárai számára életszínvonalat szeretne biztosítani, nem pedig elősegíteni, akkor e téren korlátozza polgárai választási lehetőségét, így jóléti államból szándékai ellenére paternalistává válik. Amennyiben szakítunk az egyetemesség elvével, és minden polgárunkra külön-külön próbálunk befolyással lenni, úgyszintén a paternalizmus csapdájához jutunk. Hiszen az egyének közötti szelekcióra csak egy törvényhozói felhatalmazással bíró bürokratikus apparátus lesz képes hatni, ez a különbségtétel azonban könnyen kontrollálatlanná, önkényessé válhat (Hayek 1966).

A liberalizmus egyenlő méltóság elve nemcsak azzal kapcsolatban foglal álláspontot, hogy milyen arányban oszlanak meg a javak a társadalomban, hanem hogy milyen arányban valósuljon meg az újraelosztás. A liberalizmussal szemben álló szocializmus nem tesz mást, mint a spontán rendet, a *katallaksiát* próbálja racionalizálni, *gazdasággá* alakítani, melynek következtében csökkenti az emberi szabadság fokát, benyúlva az emberek magánszférájába, ezzel pedig redukálja a spontán rend sokszínűségét. A liberalizmus pedig azzal, hogy az emberi szabadságot, a magánszféra sérthetlenségét helyezi gondolatvilágának középpontjába, egyben összenő a magántulajdon fogalmával. Mi következik az eddig elmondottakból az egyenlőtlenségre nézve? Hayek szerint a liberális társadalomnak nem kell és nincs is értelme foglalkoznia a társadalmi viszonyok tekintetében olyan fogalmakkal, mint a társadalmi igazságosság. Hiszen az univerzális, mindenkire egyformán vonatkozó szabályok által kialakuló rend biztosítja mindenki számára az igényeinek megfelelő hozzáférést a javakhoz. Nincs értelme tehát az igazságosságot keresni abban, ahogy a *katallakszia* elosztja az emberek közötti javakat, ideális esetben nincs értelme a társadalmi igazságosság nevében elvégzett redisztribúciónak, hiszen a liberális kereteket erodálja. A megfelelő politika tehát az, amely optimalizálja a *katallaksiát*, hiszen ez biztosítja a legjobb esélyt a társadalom bármely véletlenül kiválasztott tagjának a nagyobb jövedelem megszerzésére. Az így létrejövő eloszlás „*megjósolhatatlan és nagymértékben esetleges*”, ahhoz semmi köze a rátermettségnek és a teljesítménynek. „Teljesen hibás az a felfogás, hogy rászolgáltunk arra a jövedelemre (abban az értelemben, hogy erkölcsileg kiérdemeltük), mellyel akkor rendelkezünk, amikor szerencsésebbek vagyunk” (Hayek 1966).

A fentiekből érezhetjük, hogy a liberalizmus alapvetései a disztributív esélyegyenlőségi felfogást támogatják, továbbá arra adnak választ, hogy melyek ezen esélyegyenlőségnek a helyesen értelmezett, normatív kritériumai. A világban a javak általában korlátozottan állnak

rendelkezésre, ezért azok elosztása szempontjából azonban minden egyén joggal törekedhet birtoklásukra, hogy saját céljait elérje. A disztributív egyenlőség elvéből az következik, hogy mindenki a javak ugyanakkora hányadára tarthat igényt. A javak induláskori egyenlő mértékű elosztását pedig bemeneti egalitarizmusnak nevezzük. A liberalizmus, azok bizonyos időnként történő újabb és újabb egyenlő mértékű elosztását (*kimeneti egalitarizmust*) elutasítja, hiszen ezen megoldás negligálná az egyének személyes felelősségét életük vezetésében. A liberalizmus ezeket az egyenlőtlenégeket nem tekinti igazságtalannak. Csak azokat az egyenlőtlenégeket tartja igazságtalannak, melynek okai az egyének saját felelősségi körén kívül esnek. Összegezve, az igazságosságra törekvő társadalomban az egyének között csak olyan különbségek lehetnek, melyeket egyéni döntéseikből fakadó felelősségük alapján viselnek. Az esélyegyenlőség eszméje nem sokat mond arról, hogy pontosan mely területeken kell alkalmaznunk őket, ezek tapasztalati vizsgálódás és morális alapon történő érvelést igényelnek (Kis 2015).

A jog területén azonban teljesen egyértelműen alkalmazható az egalitarizmus, mely a gyakorlatban azt jelenti, hogy minden emberre ugyanazok a jogok és szabályok vonatkoznak. Ez a rendi társadalmak felbomlásával meg is valósult. Amikor azonban az egyenlőséget csupán ebből az irányból közelítjük meg, akkor valójában csak formális esélyegyenlőségről beszélünk (Arneson 2002).

A formális egyenlőséget az egyének egyenlőségével való azonosításért – egyik korai és egyben legnagyobb kritikáját – Marx ideológiája szolgáltatta, mely a formális egyenlőségről azt állítja, hogy az valójában a társadalomban fennálló egyenlőtlenégek védelmét szolgálja. Csupán látszat, amely elleplezi az emberek előtt, hogy a születési előjogok helyébe a vagyon és a hozzá szorosan kapcsolódó műveltség hatalma lépett. Bár a marxi következtetéssel ma sem értenek egyet a liberálisok, azonban azt sem vonja senki sem kétségbe, hogy a társadalmi egyenlőtlenégek a jogegyenlőség keretei között is folyamatosan újra termelődhetnek (Arneson 2002). A liberalizmus tehát felismerte, hogy a formális esélyegyenlőség nem elégíti ki a tényleges esélyegyenlőséget, azonban Marxhoz hasonlóan nem elvetette az eredeti koncepciót, hanem épp ellenkezőleg, a formális esélyegyenlőségből mint előfeltételből vezeti le a teljes esélyegyenlőséghez vezető utat. Mégpedig azzal, hogy rámutat arra, hogy a jogi egyenlőségre épülő társadalmak, bár történetileg az egyének születési előjogokból adódó hátrányainak kiküszöbölésére hivatott, melyek megléte az egyént sem hátrányokra, sem előnyökre erkölcsileg fel nem jogosítja. Azonban a vagyon és a műveltség, hasonlóan a születési előjogokhoz, ezek megléte ugyancsak megnövelheti az egyének társadalmi mozgásterét, lehetőségeit, tehát ezek „születési előjog”-nak tekinthetők (Rawls 1971). Liberális szempontból a formális esélyegyenlőség marxi felrúgása más megfontolásból sem elfogadható, mert hiszen az formális

diszkrimináció, ez pedig valójában az, hogy valaki nyíltan megvallja az egyének közötti egyenlőtlenségről vallott nézeteit (Kis 2015).

Visszatérve az eredeti, a bemeneti esélyegyenlőség kapcsán kialakult problémához, melyben megállapítást nyert, hogy a formális egyenlőség elégtelen, azonban annak bővítése mégsem történhet minden határon túl a teljes egyenlőség irányában, hiszen ebben az esetben a tulajdonhoz való jog sérülne (Nozick 1974). A tulajdonosi kontroll feletti esélykiegyenlítő intézkedés lehet például a progresszív örökösödési adó vagy vagyonadó.

A továbbiakban a liberalizmus nem az egyének külső társadalmi adottságaik kapcsán fennálló egyenlőtlenségeinek egyenlő helyzetbe hozásáról, hanem a belső és bizonyos társadalmi kölcsönhatások során véletlenül elszenvedett hátrányait kompenzáló, úgynevezett méltányos esélyegyenlőségéről fog szólni. Az egyének megszületésükkel olyan biológiai tulajdonságokkal, adottságokkal rendelkeznek, melyek hasonlóan a korábban vizsgált társadalmi előjogokhoz vagy vagyonhoz hasonlóan szintén generálhatnak egyenlőtlenségeket (Rawls 1971). Az olyan adottságok, mint például az értelmi képességek, nem képezhetik a disztribúció megítélhetőségének tárgyát, mivel nem teljesítik annak két fontos kritériumát. Ezek közül az első, hogy az elosztandó javak szűkösen álljanak rendelkezésre, tehát legyen az osztozkodásnak tétje (*Hogyan osztom el?*). A második, hogy a javak közös elosztása közös készletből történjen, e nélkül nem értelmezhető az osztozkodás (*Mit osztok el?*) (Nagel 2002). Ellenben az egyének képességei és adottságai nem önmagukban képeznek valamilyen társadalmi értéket, hanem hosszú tanulási és felkészülési folyamat eredménye, mely külső szereplők munkáját igényli, ezen okokból mégiscsak az esélyegyenlőségi törekvések tárgya kell, hogy legyen, hozzátevé azt is, hogy a „belső erőforrások nem kompenzált bemeneti egyenlőtlenségét csak bizonyos esetekben és bizonyos határok között van okunk igazságtalannak tartani” (Kis 2015).

A méltányos esélyegyenlőség körébe tartozik a munkanélküliség kezelése kapcsán nyújtandó segélyek és juttatások köre. Mint azt már korábban említettem, ezekben az esetekben azért jogos a méltányosság, mert a munkahely elvesztése bonyolult társadalmi és gazdasági folyamatok eredménye, melyre az egyének saját cselekedeteikkel nincsenek közvetlen hatással (Rawls 1971).

Láthatjuk, a liberális elvek és az arra később felépülő intézmények korlátozni fogják a demokratikus döntések körét, nem lehet az egyéni vagy a kisebbségi jogokat korlátozó intézkedéseket hozni, tehát minél liberálisabb egy demokrácia, annál kevésbé demokratikus, és fordítva. Ebből az következik, hogy a liberális demokrácia valójában egy kompromisszum műve (Berlin 1969). Valamint azt is látható, hogy a liberális eszme egy olyan egyetemes ideológia, mely soha sincs „kész”, folyamatosan fejlődik és alkalmazkodik a változó morális, társadalmi és technológia környezethez.

2.1.3. A szegénység

Az előző fejezetekben részletezett egyenlőtlenségek következtében létrejövő társadalmi rétegződés eredménye a szegénység jelensége, melynek nem létezik egzakt definíciója, és csupán egy lehetséges (legegyszerűbb) megközelítésmódja a jövedelmi relációkon keresztül történő behatárolás, ebben az értelemben megszűnése a tökéletes egyenlőség állapotában valósulhatna meg. A fogalom pontosabb lehatárolása végett jelen fejezetben a szegénységhez való nagyobb elméleti viszonyulásokat kívánom felvonultatni és rendszerezni.

A szegénységhez való elméleti viszonyulás két nagyobb irányzatra bontható. Az első csoportba tartoznak a funkcionalisták, akik szerint a szegénység társadalmi szempontból fontos funkciót tölt be. A társadalom számára fontosabb pozíciókat betöltő szereplők kapják a „legjobb jutalmakat”, róluk általánosságban elmondható, hogy a legképzettebbek, legtehetségesebbek (Davis–Moore 1997). Hasonló következtetésre jut Spéder is, aki szerint azokból lesznek a szegények, akik semmilyen speciális képességgel nem rendelkeznek, így „csak olyan pozíciók betöltésére alkalmasak, amelyeket bárki el tudna látni” (Spéder 2002).

A szegénység haszna azonban nem csupán abban merül ki, hogy betölti a jobb teljesítményre való ösztönzés szerepét, hanem más egyéb negatív és pozitív funkciókkal is bír a társadalomban. A szegénység negatív funkciói a bűnözés, a függőségek, a korai gyermekvállalás és a segélyekre szoruló életmód terén jelentkeznek (Gans 1992). Ezek az életmód-sajátosságok tagadhatatlanul a szegénységhez kötődnek Gans „undeserving poor” (érdemtelen szegénység) gondolata a szegénység pozitív funkcióinak felmutatásával, hiszen a szegénység pozitív funkcióin keresztül többek között munkát ad a társadalomnak, miközben legitimálja is azt, ezzel bebizonyítva a szegénység létének kettősségét és szükségszerűségét.

A szegénységelméletek másik nagy csoportja a konfliktuselméletek. Ezen elméletek középpontjában a társadalmi pozíciókért folyó folyamatos harc áll, melynek következtében a szegénység a vesztes pozíciók egyike, mely a kizsákmányolás közvetlen következménye. Itt meg kell jegyeznünk, hogy mind a funkcionalisták, mind a konfliktuselmélet követői strukturalisták, akik munkaerőpiaci és foglalkozási szempontból közelítették meg a szegénység problémáját. A különbség közöttük a szegénység keletkezésének eltérő forrásában keresendő: funkcionalisták – pozíciókhoz kötődő jutalmak; konfliktuselméletek – kizsákmányolás (Cibere 2011).

Lewis szerint a szegények elkülönült társadalma létrehozza a saját szubkultúráját, melyen keresztül ezek a társadalmi rétegek folyamatosan újra termelik saját magukat (Lewis 1988). A szubkultúra létrejöttének egyetlen célja a szegénységben élők túlélésének biztosítása, befolyással bír az életvitelre, és védelmi rendszert épít ki saját fennmaradására. A szegénység kultúrájának kialakulása nem kötődik egyetlen történelmi korszakhoz sem, de a kialakulásának különösképpen kedvez a kapitalista társadalmi berendezkedés. Lewis szerint a szegénység

szubkultúráját védő mechanizmusok miatt az anyagi javak juttatásával nem lehet felszámolni a szegénység kultúráját, az csak hosszabb távú több generáción átívelő folyamat lehet: „könnyebb megszüntetni a szegénységet, mint a szegénység kultúráját” (Lewis 1988). A nyolcvanas években terjedt el az underclass fogalma, melyet Myrdal vezetett be és terjesztett el. Ezzel felszínre kerülnek nemcsak a szegénység kultúrájával kapcsolatos diskurzusok, hanem a többségi társadalom szegénységhez való viszonyulásával, kezelésével kapcsolatos nézetek vitái is. Az „underclass” fogalmán Myrdal a társadalom gazdaságilag marginalizálódott, ellehetetlenült csoportjait értette, akik gyakorlatilag az amerikai nagyvárosi gettó szegényei (Myrdal 1962).

Jellemzőik az alacsony iskolai végzettség, a rendezetlen családi viszonyok, a munkanélküliség, hajléktalanság, az alkohol és drogfüggőség, a bandákba verődés, a prostitúció és a bűnözés (Spéder 2002). A többségi társadalom a problémához liberális konzervatív megközelítésekben viszonyult. A liberálisok a probléma megoldására segélyezést javasoltak, elkerülendő a szegregáció nagyobb méretű eszkalálódását. A konzervatívok szerint a szegények viselkedése a deviáns magatartási formákat követ, melynek okozója a szegények kultúrája, amely a szegénység oka is egyben. A konzervatívok a segélyezést a liberálisokkal ellentétben nem a szegénységet csökkentő, hanem épp ellenkezőleg, az azt kialakító tényezőként értelmezték, mely leszoktatja az embereket a munkáról, nézeteik szerint tehát pont a jóléti állam által biztosított szociális transzferek a valódi okozói az újratermelő szegénységnek (Domanski 2001).

A szegénységet a kapitalizmus „melléktermékeként” felfogó strukturalisták közül sokan eljutnak a szegénység kultúrájának tagadásához is, mondván, hogy a szegények csoportja heterogén összetételű, így nem rendelkezhet önálló kulturális entitással.

A magyar társadalomkutatásban, a rendszerváltást követő években a jövedelmi egyenlőtlenségek fokozatos növekedésével kapcsolatban elsőként Ferge Zsuzsa veti fel, hogy a szegénység témájával foglalkozni kell. 1995-ben egy átmeneti társadalmat ír le, melyben elindultak a társadalmi leszakadás folyamatai, de még nem lehet tudni, mennyire teljeseznek ki. Ferge a későbbikben átvette és meghonosította az amerikai „underclass” helyett Európában használatos terminust, az „exclusion” magyar megfelelőjét, a „kirekesztettséget” (Ferge 2007).

A szegénységről való gondolkodás egy újabb aspektusát kínálja számunkra Amartya Sen, aki szerint a szegénység leginkább a jövedelemhiánnyal jellemezhető, hiszen az anyagi depriváció megfosztja az embert a szabad választás lehetőségétől. Mindeközben magáévá teszi Adam Smith szükségletelméletét is: az anyagi javakon felül az egyének alapvető szükségleteibe bele kell érteni a különböző kultúrákban elvárt egyéb szükségleteket is (Sen 2003). Fontos még megemlíteni Szalai Júlia munkáját (2002), melyben megkülönbözteti az önerejéből visszkapaszkodásra képes átmeneti szegénységet a tartós szegénység állapotától, valamint különbsé-

get tesz a jövedelmi-megélhetési szegénység és a tartós, halmozott szegénység között, utóbbit mélyszegénységnek nevezte el.

A társadalmi egyenlőtlenségek gyökere, mint azt az előzőekben részletesen megismerhetjük, a differenciálódásban keresendő, ahol minden folyamatnak valamilyen mechanizmus áll a háttérben, amely fenntartja állapotát, biztosítja dinamikáját. Martuccelli elgondolásában ez a mechanizmus az egyének társadalmi létért folytatott próbáiként értelmezhető, ahol az egyének a társadalmi próbák során vagy elbuknak, vagy győzedelmeskednek. Miközben pedig az egyének a közös célokért folytatott próbáikon keresztül konfrontálódnak egymással, összehangolják a társadalmat. Azonban a jelenben uralkodó ideológiai áramlat, a neoliberalizmus és az azt közvetítő intézményi logikák következtében mára a próba fogalma erőteljesen instrumentálódott, és összemosódott a verseny fogalmával, amikor is a próbák társadalmi funkciójában nem a közös tapasztalat válik dominánssá, hanem az egyének osztályozása és az életutak diverzifikálása. Ezen fogalmi átalakulással összhangban fogalmi keveredés van az egyén „felelőssége” (responsible) és az egyén „felelőssé tétele” (responsibilisation) között is (Martuccelli 2012). Ez a folyamat tetten érhető a magyar társadalompolitikában is. A politikai közbeszéd csupán az egyén felelősségét hangsúlyozza a munkavállalással kapcsolatban: „aki akar, az tud dolgozni”, elfedve ezzel a társadalom felelősségét a magas munkanélküliségi ráták tekintetében. A „felelőssé tevés” jelensége közvetlen politikai intézkedésekben is megfigyelhető, ilyen az univerzális szociális ellátások fokozatos megszüntetése, és minden redisztribúciót csökkentő intézkedés, így a jövedelemhez kötött családtámogatási rendszer és az egykulcsos személyi jövedelemadó bevezetése. Martuccelli szerint ugyanis az egyéni sikeresség függ a közösségi támogatástól, így a meritokratikus logika, amely szerint „saját társadalmi helyzetem annak köszönhetem, hogy rendesen dolgoztam, tehát megérdemlem”, hibás gondolat.

Az objektivista szociológusok olyan struktúrák után kutatnak, melyek öntudatlanul irányítják az emberi szubjektumok cselekvéseit. A cselekvők tehát valójában nem is cselekvők, hanem csupán passzív végrehajtói a struktúrák parancsának. A cselekvést irányító struktúrák feltárása épp azért fontos mert, ahogy ezt Durkheim legelőször helyesen megfogalmazta, ezeken keresztül a cselekvők folyamatosan újratermelik a társadalmat, ezzel együtt például a társadalmi egyenlőtlenségeket (Durkheim 1895).

Hagyományos értelemben tehát a struktúrák és a cselekvés a szociológiai megközelítésekben egymás dichotóm fogalompárjai. Giddens azonban úgy gondolja, hogy a társadalmi jelenségek jobb megértése érdekében célszerűbb volna feloldani ezt a fogalmi ellentétet, ezért a cselekvés és a struktúrák „összeházasítására” törekszik. Újrafogalmazza, hogyan kellene értelmezni a struktúrákat, annak a duális természetére helyezve a hangsúlyt, vagyis arra, hogy a struktúrák nemcsak orientálják a cselekvéseket, de a cselekvéseken keresztül újra is terme-

lik a viszonyokat. „A struktúra, így egyszerre feltétele és eredménye is a cselekvésnek” (Giddens 2013). A struktúrák azonban Giddensnél nem manifesztálódnak önálló rendszerré, csak az ágensek konkrét cselekvési folyamataiban öltenek testet. A struktúrák az egyénekre csak akkor vannak kényszerítő hatással, ha azok más cselekvők valós cselekvései által válnak érzékelhetővé. A cselekvő ember Giddens számára kompetens, hatékony, tudatos és reflexív, aki módosításokat hajt végre materiális és társadalmi környezetén. Azok a struktúrák, melyek nem tudatosulnak a cselekvő szubjektumában, nem válnak sohasem cselekvésorientáló tényezővé. Ennek a tudásnak azonban nem feltétlenül kell olyannak lennie, hogy azt a cselekvő absztrakt formában ki tudná fejezni. A szociológiának pedig pont az a feladata, hogy explicitté tegye a cselekvők implicit tudását, miközben kritikai viszonyban is áll azzal. Mivel az emberek beépíthetik a tudományos eredményeket cselekvéseikbe, ezáltal folyamatosan megváltoztathatják a kutatások tárgyát.

Giddens meghatározza a korunk társadalmára jellemző modernitás fogalmát, amely Európában a feudalizmust követően jött létre. A modernitás általános jellemzője az iparosodás, a kapitalizmus, az egész társadalmat felölelő kontroll és erőszak, mely a legszélsőségesebb esetben a totális háborúban ölt testet. A modernizáció egyik legszembeötlőbb társadalmi formációja a nemzetállam, mely egy globális nemzetállami rendszer részeként létezhet. A nemzetállam erősen kötődik területiségéhez, amelyen belül korlátlanul kifejti monopolizált hatalmi és erőszakfunkcióit. A nemzetállamokat elsőként kell megemlíteni a modernizációra jellemző szervezetek közül, melyek ágensekként képesek a folyamatok reflexív monitorozására, ezen keresztül stratégiák mentén „cselekszenek”.

A modernizáció egyik jellegzetessége a tér és idő elkülönülése, mely a modern társadalmi élet különösen dinamikus jellegét adja. Következménye a helyi társas viszonyokból való kiágyazódás, és ezzel párhuzamosan az új megbomlott tér-idő hálóba történő beágyazódást takarja. A kiágyazódás kétféle mechanizmusát különböztetjük meg egymástól. Az egyik csoportba tartoznak a szimbolikus jelölők, ezek szabványosított cseremédiumok, melyeken keresztül a cselekvések megvalósulhatnak. A szimbolikus jelölők legjellemzőbb példája a pénz, mely olyan eszközzé vált a késő modernitás korában, amely zárójelbe képes tenni időt és teret. A kiágyazódás jelenségének második mechanizmusa a kiterjedt szakértői rendszerek, melyeket általános bizalom övez, és amelyek ezen a bizalmon keresztül képesek befolyásolni döntéseinket, cselekedeteinket. A kiágyazódás jelensége megfigyelhető a nyomtatott és elektronikus médiában, ennek egyik megnyilvánulása a kollázshatás, amely az olyan hírek és információk egymás mellé rendelése, amelyekben csupán annyi közös van, hogy egy adott időponthoz kötöttek. A kollázshatásra példaként felhozhatók a híradók, a nyomtatott napilapok,

internetes hírportálok felületei. A média kiagyazódásának következtében a távoli események és hírek behatolnak a hétköznapi életünkbe (Giddens 2013).

A társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásának tekintetében Giddens véleménye szerint a marxizmus számos ponton aktualizálható, így például a marxi politikai gazdaságtan véleménye szerint ma is képes eligazítást nyújtani a modern ipari társadalmak struktúrái között. Elfogadja tehát, hogy a globalizálódott társadalmunkban számtalan azonos hatás éri a cselekvőket, azonban Beckkel ellentétben nem hiszi, hogy a technikai fejlettségből adódó kockázatok oly mértékben relativizálnák az emberek közötti jóléti és hatalmi viszonyokat, hogy az osztályfogalom teljes mértékben haszontalanná vált volna (Giddens 2013).

Bourdieu cselekvéseméleti megközelítése megpróbálja feloldani a korábbi elméletek abszolutizáló magatartása okozta korlátokat. Megközelítésének alapmomentuma a játékként felfogott cselekvés. A játék egy olyan cselekvéshelyzet, melyet az illúzió határoz meg. Azonban Bourdieu elméletében a cselekvők számára a játék mivolta mindvégig el van rejtve, így az ágensek az illúziók fogságában maradnak. A szociológiai megismerés tehát az, amikor feltárjuk, hogy milyen játszmákat is játszanak valójában a cselekvők. A cselekvéseket mozgató mechanizmusok a játék célja és a játékszabályok. A célok Bourdieu szerint materiális és szimbolikus javak, ez utóbbiak közé olyan tetszés szerinti célok tartoznak, melyeket a közösség tagjai együttesen értéként ismernek el. A játék céljait tőkének is szokta nevezni. A játék illúzióját fenntartó szimbolikus erőszak tartós jelenléte alakítja ki a cselekvők habitusát, mely alapvetően testi és pszichikai képességek (diszpozíciók) és elvek összessége. A habitus képes a cselekvést – a konkrét cselekvéshelyzetet megkerülve – általános szintéren megszervezni. A habitus kialakulásának folyamata tehát nem más, mint a szocializáció, ami nem egy tanulással, hanem gyakorlással jön létre. A habituselmélet azonban önmagában nem ad elméleti magyarázatot a társadalomban lejátszódó folyamatokra (Bourdieu 1978).

Bourdieu ezért továbbgondolja azt, és a mezőelméletével ad magyarázatot arra, hogy a habitusok milyen módon képesek társadalmi mintázatok létrehozására. A mezők a cselekvők egymáshoz viszonyított pozícióinak konfigurációja, hálózata, mely meghatározza az ágensek számára a cselekvéseknek tétet adó tőkéhez való hozzáférés lehetőségét, azt, hogy az egyes cselekvők e tekintetben egymáshoz képest milyen elosztási viszonyban állnak. Tehát a mezőkön belül a cselekvések tétjét az előbb említett szimbolikus tőkék, míg a játékszabályokat az elérési utak, a cselekvők közötti alá-fölé rendeltségi viszonyok (pozíciók) adják. Az uralkodó pozíció lehetőséget nyújt az illúziót fenntartó szimbolikus erőszak befolyásolására, ezen keresztül a habitus alakítására. Ebből belátható, hogy a habitusok és a kialakult struktúrák tranzitív fogalmak, egymást oda-vissza befolyásoló tényezők. A mezők szintjén nyílik lehetőség a szubjektív értékek alapján bekövetkező cselekvés objektív érdekeinek feltárására, mely többnyire a cse-

lekvő előtt végig rejtve marad. Ugyanis rejtettség hiányában az illúzió megszűnne, ezért mindenki, aki érdekelt a mező és a hozzá kapcsolódó szimbolikus tőke fennmaradásában, érdekelt az illúzió elismertetésében is, ennek egyik legjellemzőbb módszere a naturalizálás, vagyis a cselekvők közötti tőkeviszonyok természetes folyamatként való feltüntetése (pl. funkcionalista megközelítések).

Minden szimbolikus tőkéhez külön mező tartozik, és a mezők egymáshoz képest is pozíciókat vesznek fel. Fontos még megjegyezni, hogy Bourdieu-nél sem a mezők, sem a habitusok nem statikus fogalmak, folyamatosan differenciálódnak, változtatják határaikat. Az egyes cselekvők habitusuk és a mezőben betöltött pozíciójuk alapján eltérő célokat határoznak meg maguk számára. Tehát a célkitűzés függ a lehetséges hozzáféréstől, a cselekvőre vonatkozó játékszabályoktól. A kevés uralkodó pozícióban lévő cselekvő kevés kötöttséggel és nagy szabadsággal rendelkezik, valamint azzal a képességgel, hogy a szimbolikus erőszak „birtokosaként” saját érdekeinek megfelelően változtathatja a társadalmi játékszabályokon, változtathatva ezzel a többi cselekvő habitusán, kitűzött céljain. A középosztályhoz tartozók cselekvéseit a lecsúszástól való félelem és a felemelkedés vágya mozgatja. Míg a szegény cselekvőket a túlélés szándéka, a távlati stratégiák hiánya fogja jellemezni. Bourdieu a tőkék között említi meg a hatalmat, a gazdasági erőt (pénz) és a kultúrát (tudást), ezek a tőkék az elmélet alapján mind konzervatívok (nehezen megszerezhetőek és nehezen elveszíthetőek) és egymásba könnyedén átkonvertálhatóak (Bourdieu 1978).

A társadalmi egyenlőtlenségek megértése szempontjából Bourdieu gondolatai meglepően pontosan adnak vissza számos empirikus jelenséget. Az elméletet empirikus módon vizsgálolni képes a Jahoda–Lazarsfeld–Zeisel által készített híres szociográfia. A tanulmány egy mélyszegénységbe süllyedt Marienthal nevű osztrák faluról szól a nagy gazdasági válság idején. A kutatás bemutatja, hogy milyen módon változtatja meg a szegénység egy település életét, a benne élők időmérlegét, értékrendszerét, céljait, gondolatait (Jahoda–Lazarsfeld–Zeisel 1975).

A modernitás kapitalista társadalmában az elméletek és a tapasztalatok alapján is elmondható, hogy az individuumok cselekvésének objektív mozgatói az egyenlőtlen struktúrákból eredeztethetőek, ugyanakkor elmondhatjuk azt is, hogy ágensek cselekvéseik keresztül épülnek ki ezek az egyenlőtlen struktúrák. Szemléletesen kapcsolható ez a megállapítás Boltanskihoz, aki a kapitalizmust egyfajta élő szervezetként jeleníti meg. Ezzel a fenomenológiai megközelítéssel a kapitalizmust egy amorf, megfoghatatlan, folytonosan változó struktúraként láttatja, amely darwinista analógia szerint (Környezeti változások → Biológiai szervezet → Alkalmazkodás) képes alkalmazkodni a kritikai elvárásokhoz (Kritikai elvárások → Kapitalista társadalmi struktúra → Alkalmazkodás). A kapitalista társadalmi viszonyok önmagukban hordozzák a társadalmi egyenlőtlenségeket, így jövedelmi különbségek kialakulását, ám a kapitalizmus a

folyamatos kritikai elvárásoknak megfelelően folytonosan változik, magába olvasztva a kritikákat úgy, hogy közben lényeges eleme, az egyenlőtlen viszonyok struktúrája mindvégig érintetlen maradhat (Boltanski 2008).

2.2. Szegénység Magyarországon

A szegénység változó fogalom, mely a történelem során mindig létezett, minden korban más tartalommal bírt, és más társadalmi megítélés alá esett. A magyarországi szegénység számos szempontból a világméretű trendeket követte¹ kisebb eltérésekkel: helyi történelmi, gazdasági és társadalmi sajátosságokkal. A hazai szegénység történelmi kronologikus vizsgálatát először Ferge Zsuzsa végezte el. Első tanulmányában végigkövette, hogy a kiegyezéstől egészen a nyolcvanas évek közepéig felölelő százhusz évben, a fejlődését hátráltató megkésett társadalmi és gazdasági változások feloldására tett modernizációs kísérletek hogyan hatottak a hazai szegénységre, valamint az egyes korszakokban a szegénység ellen milyen szociális és társadalompolitikai intézkedésekkel küzdöttek.

Ferge tanulmányában öt nagyobb korszakra osztotta ezen időszakot. Az első a kiegyezéstől az első világháború végéig tartott, mely korszak ideológiai mozgatója a klasszikus polgári liberalizmus volt. A második korszak Horthy Miklós kormányzásának 22 éves konzervatív-keresztény kurzusa. Ezt a világháború után egy rövid ideig tartó polgári demokrácia követte, míg végül a kommunizmus ideológiájára épülő társadalmi és gazdasági rendszer vette kezdetét. Ferge ezt az időszakot két, az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését megelőző, személyi kultuszra épülő, szovjet típusú totális diktatúrára és az azt követő kádári szocialista konszolidációs korszakra osztotta fel. A hazai szegénység történelmi feldolgozásán keresztül szembe-sülhetünk azzal, hogy a gazdasági fejlődésen és modernizáción keresztül a lakosság személyes jóléte és egészségügyi ellátása ebben a százhusz esztendőben – a világtendenciákhoz hasonlóan

¹ A szegénység helyzete a világban jelentős mértékű minőségi és mennyiségi változáson esett át az elmúlt évszázadban. Ennek következtében 100 milliók szakadtak ki a szegénység fogságából és élhetnek jobb és hosszabb életet a földön, mint azt korábban szüleik vagy nagyszüleik teheték. A folyamatok pozitív alakulása alapvetően két dimenzió mentén ment végbe. Az egyik dimenzió gazdasági jellegű, mely a kapitalizmus globális kiterjedésében és a technológiák gyors fejlődésében ölt testet, ennek következtében a szegényebb országok gazdaságai az elmúlt évtizedekben folyamatosan növekedtek. A másik dimenzió az orvostudomány és az egészségügyé, mely a második világháborút követő évtizedekben olcsó és egyszerű oltások elterjedésével a gyermekhalálozási arányokat szorította le, majd a 70-es, 80-as években a vérnyomáscsökkentő gyógyszerek és terápiák segítségével szintén jelentős mértékben sikerült megnövelni a születéskor várható élettartamot. Mindezen jelentős eredmények a történelem során soha nem látott egyenlőtlenséggel is párosultak az elmúlt évtizedekben. „Egy olyan világban, ahol az életszínvonal általában emelkedik, az abszolút szegénységi küszöb azt jelenti, hogy a szegények egyre messzebb sodródnak a társadalom fő áramától.” (Daeton 2013: 224)

– összességében pozitív változáson ment keresztül. A fő folyamatok igazolásakor elég csak a kezdeti korszakokra jellemző rendkívül magas csecsemőhalálozási rátákra, alacsony születéskor várható élettartamra és a szegénységre jellemző pauperizmusra gondolnunk.

1. táblázat. A csecsemőhalandóság, a születéskor várható átlagos élettartam és a vezető halálokok Magyarországon a Ferge Zsuzsa-féle klasszifikációban érintett történelmi korszakokban (1900 és 1987) és a rendszerváltozást követően

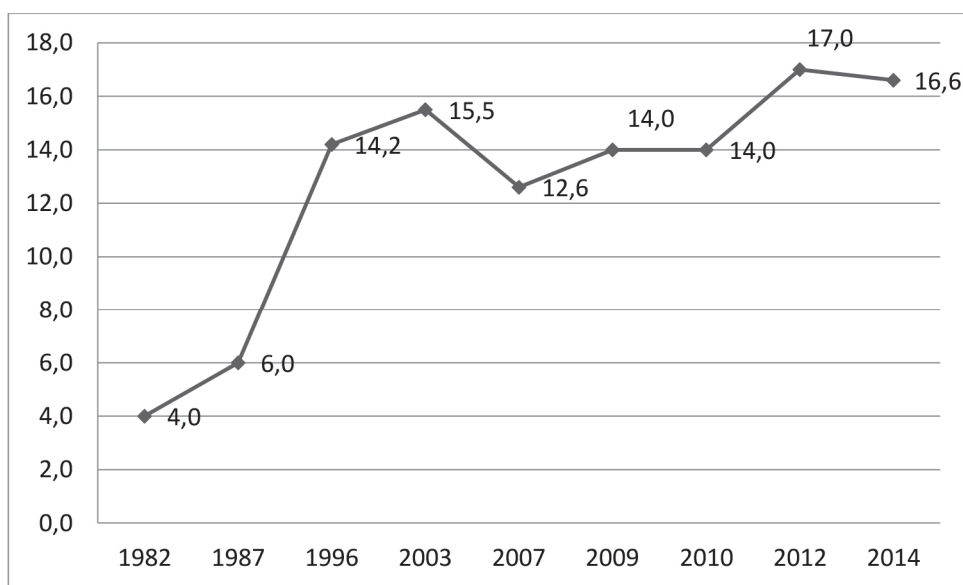
Ferge klasszifikációja szerint érintett történelmi korszak	Év	Csecsemőhalandóság, ezer élve szülöttre	Születéskor várható átlagos élettartam		Halálozás főbb okok szerint		
			férfi	nő	fertőző és élősdiak okozta betegségek	daganatok	a keringési rendszer betegségei
Dualizmus korszaka (1867–1914)	1900	225,7	36,56	38,15	–	–	–
	1910	196,1	39,07	40,48	–	–	–
Horthy-éra (1920–1944)	1920	192,5	41,04	43,12	–	–	–
	1930	152,5	48,70	51,80	23 266	8 888	–
Rákosi-éra (1949–1956)	1949	91,0	59,28	63,40	11 801	12 238	28 220
	1953	70,8	61,87	65,94	7 580	12 926	36 446
	1956	58,8	63,55	68,30	4 851	15 309	39 386
Kádári éra	1968	35,8	66,69	71,94	2 911	21 354	60 945
	1975	32,8	66,29	72,42	1 969	25 972	67 919
	1980	23,2	65,45	72,70	1 523	27 937	76 923
	1985	20,4	65,09	73,07	1 103	28 893	79 725
Rendszerváltás utáni korszak ²	1990	14,8	65,13	73,71	963	31 221	76 369
	1995	10,7	65,25	74,50	819	33 265	73 797
	2000	9,2	67,11	75,59	659	33 679	68 873
	2005	6,2	68,56	76,93	501	32 057	70 938
	2010	5,3	70,50	78,11	521	33 076	65 819
	2015	4,2	72,09	78,61	882	33 321	65 493
	2017	3,6	72,40	78,99	727	33 548	65 598

(Forrás: KSH 2017)

Az 1. táblázatból láthatjuk, hogy míg a dualizmus kori 23 százalékos csecsemőhalandósági ráta 1985-re 2 százalékra zsugorodik, és ez a tendencia a rendszerváltást követően is töretlenül folytatódik, így 2017-re 0,3 százalékra csökken. A javulás azonban nemcsak az újszülöttek életét érintette, hanem a már megszületettek is hosszabb életre számíthatnak. A kiegyezés kori férfiak átlagosan 36–39 és a nők 38–40 éves életkorával szemben, 1985-ben mind a férfiak, mind a nők közel kétszer akkora hosszúságú várható élettartamra számíhattak.

² A rendszerváltás utáni korszak szociális és társadalompolitikáját Ferge Zsuzsa 2017-ben dolgozta fel (Magyar társadalom- és szociálpolitika 1990–2015. Osiris, Budapest, 2017).

Az adatsorokból az is világosan kiolvasható, hogy a fertőző betegségek és az élősődők visszaszorulásával a vezető halálokok az időskori megbetegedésekre, így a krónikus daganatos és szív- és érrendszeri betegségekre tevődtek át. Mindezek az eredmények az életszínvonal (táplálkozás, lakhatás) és az népegészségügy minőségének változásával magyarázhatóak, mely eredmények elsősorban a korábban a hazai lakosság körében tapasztalható abszolút hiányokhoz köthetők. Azonban „a szegénység, főként a gazdasági fejlettség meghatározó szintje fölött, nem csak, vagy nem elsősorban abszolút hiányokhoz, hanem objektív egyenlőtlenségekhez is kapcsolódik” (Ferge 1998: 124).

1. ábra. A szegénységi ráta változása 1982 és 2014 között, %
(Forrás: Ferge 2017: 102)

Ferge állítása a szegénység konceptualizációja kapcsán egyfajta halmozott deprivációt feltételez, mely a társadalom egyes dimenziói mentén alakult ki, és az egyének közötti egyenlőtlenségekből eredeztethető, mivel azok gátolhatják a megélhetéshez, érvényesüléshez szükséges erőforrásokhoz való hozzáférést. A szegénység állapotában ez a fajta erőforráshiány olyan szintű deprivációt feltételez, mely az egyént valamilyen mértékben kirekeszti³ a társadalomból, legsúlyosabb esetben veszélyezteti létfenntartását. A magyarországi szegénység további vizsgálata szempontjából célszerű megvizsgálnunk az egyes korszakokra jellemző, az erőforrásokat elosztó struktúrákat, majd feltérképezni a belőlük levezethető társadalmi rétegződéseket mint az egyenlőtlenségek megnyilvánulásait.

³ A társadalmi kirekesztés fogalmának uniós megközelítésében a relatív jövedelmi szegénység, a súlyos anyagi depriváció és az alacsony munkaintenzitás együttes teljesülése valósul meg, melyről a disszertáció későbbi, 2.3 fejezetében nagyobb részletességgel fogok beszámolni.

2. táblázat. Társadalmi rétegződéselméletek Magyarországon

Rétegződésmodell	Egyenlőtlenségi dimenziók	Társadalmi rétegek
Munkajelleg-csoportosítás (Ferge 1969)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Tulajdonviszonyok ▪ Hatalom és vezetés ▪ Tudásszint ▪ Munkamegosztásba való bekapcsolódás rendszeressége 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Vezető állásúak ▪ Középszintű szakemberek ▪ Irodai dolgozók ▪ Szakmunkások ▪ Betanított munkások ▪ Segédmunkás, hivatali segéd ▪ Mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak ▪ Nyugdíjasok
Munkajelleg-csoportosítás (Andorka 1982)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A munka mezőgazdasági vagy nem mezőgazdasági jellege ▪ A munka szellemi vagy fizikai jellege 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Vezető és értelmiségi ▪ Középszintű szellemi ▪ Egyszerű irodai ▪ Önálló iparosok és kereskedők ▪ Önálló parasztok ▪ Szakmunkások ▪ Betanított szakmunkások és segédmunkások ▪ Mezőgazdasági munkások
Státuszcsoporthoz (Kolosi 1984, 2000)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Strukturális egyenlőtlenség (foglalkozás, iskolai végzettség, jövedelem) ▪ Hatalmi-érdekérvényesítési pozíció ▪ Életkörülmények (vagyon és kulturális életstílus) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A felső középosztály ▪ Magas jövedelmű, rossz lakású csoport ▪ Magas státusú, alsó közép jövedelmű csoport ▪ Munkáselit - formálódó középosztály ▪ Kulturális középosztály ▪ Alsó középosztály ▪ Jó lakású alsó csoport ▪ Jó jövedelmű alsó csoport ▪ Lecsúszók és visszakapaszkodók ▪ Depriváltak
Látens osztályok – „BBC-modell” (Savage et al. 2013) (Albert et al. 2016)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Gazdasági tőke (jövedelem és vagyon) ▪ Társadalmi tőke (gyenge kötések diverzitása, átlagos presztízs) ▪ Kulturális tőke (magaskultúra- és újkultúra-fogyasztás gyakorisága) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Felső osztály ▪ Jómódú középosztály ▪ Kulturális középosztály ▪ Fiatal városi fogyasztók ▪ Kapcsolatgazdag vidéki munkások ▪ Sodródó fiatalok ▪ Középkorú depriváltak ▪ Prekariátus

(Forrás: Kovách et al. 2016 alapján saját szerkesztés)

A kétezres évek második évtizedében számos kutatóban (Dupcsik–Szabari 2015; Kovách–Kristóf–Szabó 2015; Gerő–Kovách 2015) megfogalmazódott, hogy a jelenkori magyar társadalom valós tagozódását más szempontok alapján kellene megközelíteni, véleményük szerint a fogyasztás, értékek, kapcsolatok, integráció erősebb magyarázó erővel bírnak ezen a téren, mint a korábbi foglalkozásalapú besorolásokra támaszkodó rétegződésmodellek. A feltételezést *Kovách és társainak* sikerült igazolni 2015-ben a magyarországi társadalom integrációját vizsgálva. A kutatásaik alátámasztják a magyar társadalom felső és alsó rétegei között feszülő nagyarányú egyenlőtlenségeket, valamint azt, hogy a társadalmi hátrányokat halmozó csoportok esetében a dezintegráció kumulálódása valóban a „társadalomból való kiszakadást” eredményez, és ennek bekövetkezése jelenleg a magyar társadalom közel egyharmadát veszélyezteti. A vizsgálat egyik legfontosabb eredményeként sikerült kimutatniuk, hogy „a mai magyar társadalomban a szegényeknek nincsenek a társadalmi hátrányok kezelésére és enyhítésére szolgáló, együttműködést is magukba foglaló egyéni, családi és csoportszintű stratégiái. A szegények szolidaritása, összefogása a múlté, amelyet a végletes individualizáció és atomizálódás váltott fel” (Kovách et al. 2016: 24).

A társadalmi integrációval foglalkozó kutatások nemcsak arról képesek képet nyújtani, hogy milyen kapcsolat áll fenn a dezintegrált csoportok, az alsó társadalmi csoportok, a szegények és a társadalmilag kirekesztett réteg között, hanem arról is, hogy mi jellemzi a társadalmi integrációból kimaradó csoportokat a területi vonatkozások szempontjából. A kutatások egyértelműen azt erősítették meg, hogy „a társadalomban kevésbé integrált csoportok térbeli elkülönülését jobbra a kedvezőtlenebb adottságú vidéki, falusi jellegű területeken” találhatjuk (Czizmady et al. 2017: 203).

2.2.1. A hátralékosság Magyarországon

A hátralék olyan pénzbeli tartozás, amivel egy korábbi időpont óta tartoznak, általában egy teljes összeg fennmaradó, még kifizetetlen része. A rezsihátralékokon pedig a lakásfenntartással kapcsolatban felmerülő meg nem fizetett pénzbeli tartozásokat, ezen belül a közüzemi szolgáltatások igénybevétele miatt keletkezett számlák kiegyenlítésének elmaradását értjük. A közüzemi szolgáltatások (közszolgáltatások) fogalmkörébe tartoznak azok a szolgáltatások, amelyek vonatkozásában az állam a fogyasztók érdekében versenyen túli szempontokat is érvényesíteni kíván. (Közszolgáltatás: közcélú, illetőleg közérdekű szolgáltatást jelent, amely egy nagyobb közösség [állam, település] minden tagjára nézve megközelítőleg azonos feltételek mellett vehető igénybe, ezért valamilyen mértékig közösségi megszervezést, illetve szabályozást, ellenőrzést igényel.) A lakásfenntartással kapcsolatosan ilyen szolgáltatások a gáz, villany, víz és csatorna.

1945 előtt a rezsitartozások kialakulásának legnagyobb része a lakbérhátralék felhalmozódásából eredt. A háztulajdonosok mindent megtettek azért, hogy időben és pontosan megkapják a szerződésben rögzített lakbér összegét, de így is sok családra várt a kilakoltatás vagy éppen az ingóságok lefoglalása. Az ötvenes években politikai kérdéssé vált az állam által épített és bérleményként kiadott lakások bére, így azok a háború előttihez képest jelentősen csökkentek, és tartósan ott is maradtak. Ekkoriban a díjhátralékba kerülőket méltányosan kezelték, ha valaki önhibáján kívül képtelen volt a lakbérét fizetni, helyette a település volt köteles közsegély címen megfizetni.

Az 1960-as években épültek azok a csökkentett komfortfokozatú lakások, amelyeket az alacsony jövedelmű családoknak tömegével utaltak ki. Erre az időszakra tehető a magyar cigány családok nagyarányú városba költözése is. Az első jelentősebb lakbéremelésre 1971-ben került sor, de az árki alakítás alapelve továbbra is maradt az, ami az ötvenes években volt.

Amíg az 1970-es és 1980-as években a lakbér nem fizetése kizárólag a társadalmi periferián élők problémája volt, addig a rendszerváltást követően a „tartósan fizetni képtelenek” arányának drasztikus növekedése volt megfigyelhető. Az 1990-es évek, egyrészt a munkanélküliség arányának növekedésével együtt járó jövedelemcsökkenés okán, másrészt az energiaárak növekedésén keresztül, először a távfűtéses lakásokban élők érték el, mely egy sajátos mozgást indított el az olcsóbb lakásfenntarthatóság irányába, mely gyakran a főváros, városok elhagyását jelentette az olcsóbb vidéki élet reményében (Béres 2012).

Az elemzett időszakban adósságcsökkentési támogatás⁴ volt nyújtható az alacsony jövedelmi helyzetben⁵ lévő háztartások számára hat hónapon túli közüzemi hátralékaik rendezésére, illetve olyan esetekben, mikor valamelyik közműszolgáltató, a rendezetlen tartozások miatt, már kikapcsolta szolgáltatását. A támogatást 50 és 400 ezer forint közötti adósság törlesztéséhez lehetett igénybe venni, maximum az adósság 75 százalékának mértékéig, legfeljebb 18 hónapon keresztül. A támogatást 90 százalékban a központi költségvetés, 10 százalékban az önkormányzat finanszírozta. Amennyiben egy háztartás egyszer igénybe vette az adósságkezelést, akkor 6 hónapig (2012 után 24 hónapig) nem vehette újra igénybe azt.

Az adósságkezelési szolgáltatás csupán a 40 ezer főt meghaladó lélekszámú településeken volt kötelezően nyújtott szolgáltatás, ennek ellenére a támogatott személyek több mint 20 százaléka 20 ezer főnél kisebb lélekszámú településekről került ki. Az 1000 főnél kisebb lakos-

⁴ Az adósságcsökkentési támogatás alanyi jogú lakásfenntartási támogatást, valamint adósságkezelési tanácsadást foglalt magában.

⁵ Olyan háztartások, ahol az egy főre jutó jövedelem nem érte el a nyugdíjminimum összegének 150 százalékát.

ságú településeken pedig növekedett az előző évhez képest az igénylők száma (KSH Szociális statisztikai évkönyv, 2013).

3. táblázat. Az adósságkezelési szolgáltatás főbb paramétereit 2011-ben és 2013-ban

	2011	2013
Támogatott háztartások száma	20 000	10 000
Egy háztartásra eső támogatás	95 000 Ft	107 000 Ft
Költségvetési fedezet	1,9 milliárd Ft	1,1 milliárd Ft

(Forrás: Habitat 2015)

A költségvetési szigorítások és a szolgáltatáshoz kapcsolódó szankciók szigorodásának hatására 2011 és 2013 között az adósságcsökkentési támogatást igénylők száma 50 százalékkal csökkent, miközben az igényelt támogatások összege 13 százalékkal növekedett. A folyamatok végére 2015 márciusában az tett pontot, hogy megszűnt az adósságkezelési szolgáltatás (több más szociális támogatással együtt, mint például lakásfenntartási támogatás) központi költségvetésből történő finanszírozása. Az új rendszerben a települési önkormányzatok saját hatáskörükben dönthetnek a megszüntetett ellátások helyébe lépő települési támogatásokról, illetve ezek feltételeiről úgy, hogy azokat saját forrásaikból kell finanszírozniuk, amennyiben a település egy főre jutó iparűzésiadó-bevételi szintje nem ér el egy meghatározott értéket, úgy ehhez a központi költségvetés segítségét kérhetik (Habitat 2015).

Napjainkra a közüzemi hátralékok körül kialakult gondokat közép- és hosszú távon tovább mélyíti, hogy a magyar energiapolitika gyakran helytelen válaszokat ad azokra a globális energetikai kihívásokra, melyek az energiahatékonyság növelésének vagy a megújuló energiaforrások nagyobb arányú felhasználásának irányában igényelnének lépéseket (Béres 2012).

2.2.2. Magyarország helye Európa szegénységi térképén a gazdasági válság idején

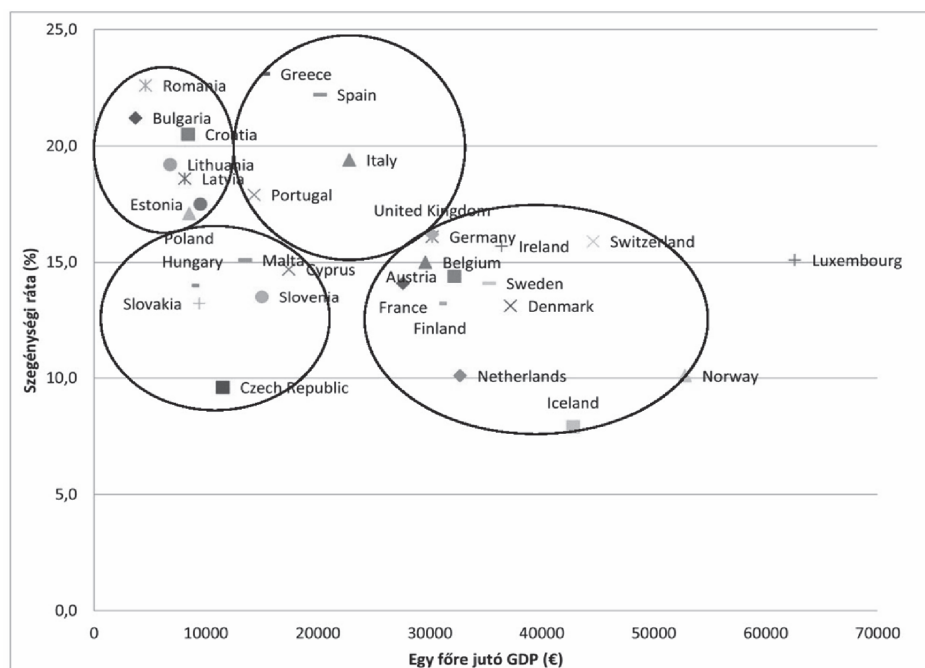
Magyarország jövedelmi egyenlőtlenségéről sokkal árnyaltabb képet kaphatunk, amennyiben a szegénységi arányszámok helyett a Gini-mutatókat használjuk. A mutató tökéletes egyenlőség állapotában 0, azaz 0 százalék, míg a tökéletes egyenlőtlenség állapotában 1, azaz 100 százalékos értéket vesz fel, vagyis minél kisebb értéket mutat, annál kisebb egy ország jövedelmi egyenlőtlensége. Az Eurostat 2012-es adatai alapján Magyarország adózás előtti Gini-indexe 0,466 (46,6%), míg az adózás utáni Gini-indexe 0,272 (27,2%), ez azt jelenti, hogy a szegénység mértéke Magyarországon nagyon erősen függ az állami redistribúciótól (adók, szociális transzferek). Amennyiben az állam elkezdene kivonulni a jövedelem-újraelosztás

folyamatából, a szegénység mértéke drasztikusan megnövekedne. Ezt látszanak visszaigazolni a számok is, hiszen az elmúlt években a személyi jövedelemadózáásban átállás történt az igazságosabb progresszív adózásról a tisztán egykulcsos adózásra, az átállás előtti adózás utáni Gini-indexek 24-25 százalék körüli értéket mutattak (1998 – 24,4%, 2009 – 24,7%). Az adózásban történt változás csökkentette a redisztribúciót, így minden bizonnyal a Gini-index növekedésének egyik hatása lehetett. Ne felejtjük el, hogy az eddig használt mutatók, akár a Gini, akár a szegénységi ráta, relatív mutatók, a nemzeti jövedelmi szinthez igazított értékek, az államok ilyen mutatókkal történő összehasonlításakor a mutatók relativitását is figyelembe kell venni. A magasabb jövedelmű országok viszonylag kis erőfeszítés árán, akár magasabb szegénységi ráták mellett is jobb életszínvonalat képesek biztosítani a polgárainak, mint a kisebb jövedelmű társaik magasabb jövedelemelosztási arányok, alacsonyabb szegénységi ráták és Gini-index mellett. Tehát az eddig használt mutatók mellett érdemes bevezetni egy olyan értéket is, amelyik arra ad választ, hogy egy állam mekkora erőfeszítést tesz önmagához képest a szegénység leküzdésére és a jólét megteremtésre, vagyis mennyire aktívan vet be társadalompolitikai eszközöket (jövedelem újraelosztás, társadalmi transzferek). Ez a mutató a *jövedelemkiegyenlítés intenzitása*, mely tehát megmutatja, hogy a piaci jövedelemelosztásból fakadó Gini-mutató segítségével kifejezett jövedelemegyenlőtlenséget milyen mértékben csökkentik az állami transzferek, adók. A mutató 0 százalék, ha semmilyen mértékben nem befolyásolja az állam a jövedelemegyenlőtlenségek felszámolását (tisztán a piac okozta jövedelmi viszonyok), 100 százalék, ha az állami beavatkozások végeredményeképp létrejön a teljes jövedelmi egyenlőség. Az SWIID (*Standardized World Income Inequality Database*) szerint 2012-ben Svédország jövedelemkiegyenlítés-intenzitása 47 százalék, Németorszáé 39 százalék, Magyarorszáé 31 százalék, míg az Egyesült Királyságé 24 százalék, Romániáé 24 százalék, Bulgáriáé 14 százalék volt. Az országokhoz rendelt jövedelemkiegyenlítési intenzitásértékek tehát erősen árnyalhatják a megállapításokat, így pontosabb képet tudnak festeni egy ország jövedelmi egyenlőtlenségek ellen folytatott küzdelméről.

A Szlovéniával kiegészített visegrádi országok közül Magyarország szenvedte el a legnagyobb veszteségeket a pénzügyi válság következtében, miközben több visegrádi országban a válság ellenére is nőtt a gazdaság (Szlovákia, Lengyelország), addig Magyarországon több mint 7,1 százalékkal csökkent a GDP (Eurostat 2014). Ez a csökkenés a fiskális logika szerint automatikusan a szociális kiadások csökkenését kell, hogy maga után vonja, hiszen az országnak a bevételeihez kell igazítania a kiadásait. A magyar kormányok azonban a 2009–2013 közötti időszakban jóval a GDP csökkenése fölött, összesen 10 százalékkal redukálták a szociális kiadásokat. Eközben a térség más országaiban, többek között Csehországban, ahol a válság következtében szintén GDP-csökkenés történt (3,2%), a szociális kiadásokat 5 százalékkal

növelték. Az indok a szociális kiadások arányának növelésére a válság miatt megnövekedett lakossági igények kielégítésében keresendők, ezzel megakadályozva a gazdasági válság eszkalálódását a társadalomban. Hiszen egy kisebb költségvetési „torta” arányos újraszzeletelése mellett, a szociális kiadásokra eleve kevesebb forrás jut, így azok százalékos arányának növelése a legtöbb esetben csupán a korábbi éveknek megfelelő szinten tartását jelenti, a megnövekedett igények kielégítését már nem biztos, hogy fedezni képes. Magyarországon tehát nemcsak a szociális kiadások forrásokhoz igazítása történt meg, hanem a kiigazításon felül egy drasztikus szociáliskiadás-csökkentéssel is szemben állunk. Az intézkedésekkel az ország nemcsak a válság okozta társadalmi krízistől nem védte meg állampolgárait, de a válságot tovább mélyítve még szélesebb rétegeket is kített annak. Ennek fényében nem csoda, hogy növekedhetett a szegénységi ráta 17,5 százalékkal a válságot megelőző értékhez képest. A szociális kiadások GDP-arányos csökkentését egy másik aspektusból vizsgálva akár indokolható is lenne, hiszen a drasztikus költségvetési vágás következtében a magyar szociális kiadások GDP-hez viszonyított aránya (21,6%) még mindig az OECD-átlag felett (19%) maradt. Ha azonban figyelembe vesszük a Gini- és a *jövedelemkiegyenlítés-intenzitás* mutatóival kapcsolatban korábban levont következtetéseinket, mely szerint a magyar társadalom a jövedelmi egyenlőtlenségek tekintetében különösen érzékeny a redistribúciós folyamatok sérülésére, akkor ismét érthetővé válnak az elmúlt évben kialakult riasztó szegénységi arányok.

Mindezek után érdemes megvizsgálni Magyarország helyzetét az európai jóléti államok rendszerében, az alkalmazott társadalompolitikai víziók és gyakorlatok eredményének tekintetében.

2. ábra. Európa országainak klaszterezése az egy főre jutó GDP-jük és szegénységi rátájuk alapján (Forrás: Eurostat 2012; saját szerkesztés)

Európa országait a szegénységi ráta és az egy főre jutó GDP függvényében az alábbi négy klaszterbe sorolhatjuk. Az *angolszász és mediterrán országok* közepes vagy magas egy főre jutó GDP (a megállapítások az EU25 átlagához lettek viszonyítva) mellett, ők a *gazdag-meritokraták*. A *posztszovjet országok*, egy-két kivételtől eltekintve (pl. Románia, Szlovákia) a volt szovjet utódállamok közül a kerülnek ki, ezekre az országokra az alacsonyabb egy főre jutó GDP és magas szegénységi ráta a jellemző, ők a *szegény-meritokraták*. A közép-európai országok alacsony vagy közepes egy főre jutó GDP-adatok mellett, közepes szegénységi adatokat produkálnak, ők a *szegény-egalitáriusok*. Végezetül a kontinentális-skandináv országok csoportja, ahol magas egy főre jutó GDP mellett, közepes vagy alacsony szegénységi ráta a jellemző, ők a *gazdag-egalitáriusok*. A klaszterek elnevezésénél a következő terminológiát alkalmaztuk: *gazdagnak* neveztük azokat az országokat, ahol az egy főre jutó GDP-érték vásárlóerő-paritáson eléri vagy meghaladja az OECD-átlagot, ez az átlag 2012-ben 36 000 USD volt, ehhez képest a magyar adat 18 906 USD. *Egalitáriusnak* neveztük azokat az országokat, amelyek *jövedelemkiegyenlítés-intenzitása* eléri vagy meghaladja a 30 százalékot, *meritokratáknak*, amelyeké alatta marad. A *meritokrata* országok társadalompolitikájában jobban érvényesül a szegénység funkcionalista megközelítése. A társadalmi rétegződés kialakulásáról az egyéni teljesítménnyel összefüggésben gondolkoznak. E tekintetben szociális rendszereikben a szolidaritás háttérbe szorul. Az ezen értelmezés alapján elvégzett csoportosítás véleményünk szerint hívebben tükrözi az országok jellegét, mint a földrajzi helyzetük szerinti elnevezésük.

Az eddig leírtak megtartása mellett, annak árnyalása érdekében érdemes a magyarországi jólétet egy másik megközelítésből is megvizsgálni. A közgazdászok és szociológusok egyre jelentősebb tábora szerint egy ország jólétének megítélése szempontjából nemcsak a jövedelmi adatokat kell figyelembe venni (pl. az egy főre jutó GDP-értékek), hanem ugyanolyan súllyal számításba kellene vennünk az ország lakosainak a születéskor várható élettartamát és iskolázottságát. Ilyen mutatóra példa az emberi fejlettségi index (Human Development Index, HDI), mely mutató 0 és 1 közötti értéket vehet fel, annál fejlettebb egy ország, minél közelebbi értéket vesz fel az 1-hez. A HDI-értékek alapján felállított rangsor szerint Magyarország 2012-ben a 0,831-es értékkel a 193 vizsgált ország közül (*az előző évhez képest egy pozícióval előbbre lépve*) a 37. legfejlettebb országnak számított. Az előrejelzések szerint pedig 2030-ra Magyarország 0,946-os HDI-értékek mellett a 29. helyet fogja elfoglalni az országok közötti rangsorban.

2.2.3. Társadalompolitikai koncepciók a rendszerváltást követően

Az előző fejezetek segítségével átfogó képet kaphattunk a hazai szegénység helyzetéről mind történelmi, mind a pénzügyi válságot követő évek tekintetében. A történelmi példák alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a hazai szegénység kezelésének két formája valósult

meg az egyes történelmi korszakokban annak megfelelően, hogy az adott korszakban mennyire voltak jellemzőek a bővülő források. A stagnáló, szűkös korszakokban általában a szegénységpolitikai módszerek valósultak meg. Ezen intézkedések „*a relatív egyenlőtlenségekkel összefüggő szegénységet nem, vagy kevésbé érzékeli problémaként. Zavaró kezelendő jelenségnek az abszolút, létfenntartási küszöb alatti szegénységet tekinti.*” (Ferge 1998: 125) Ez a felfogás egyben azt is jelenti, hogy a szegénységet nem strukturális társadalmi problémaként látja, hanem az adott személy sajátos adottságaival összefüggésben lévő, egyéni problémaként. A szegénypolitikát tehát a reziduális források és azok rászorultsági elv alapján történő elosztása jellemzi. Az így kiosztott segélyek gyakran társadalmi stigmákat is hordoznak magukkal, hiszen a szegénység kialakulásáért az egyén felelőssége van a leginkább kihangsúlyozva, felerősítve. A rászorultsági elv alkalmazása tehát nem más, mint a társadalmi segítségnyújtásra érdemtelen szegények kiszűrésére tett erőfeszítés.

A hazai szegénység háttérében meghúzódó történelmi korszakokra a források szűkösége volt a jellemző, így ezekben a korszakokban a szegénységet a szegénypolitikákkal próbálták kezelni. A tapasztalatok alapján pedig elmondható, hogy a szegénység szegénységpolitikával való kezelése sohasem volt eredményes hazánkban. A szegénység elleni sikeres küzdelem pont azokban a történelmi korszakokban következett be, amikor nem vagy csekély mértékű szegénységpolitika mellett a társadalmi struktúrákat megcélzó társadalompolitikai intézkedések érvényesültek. A sikeres történelmi példák⁶ mindegyikére a források relatív bősége⁷ volt jellemző (Ferge 1998).

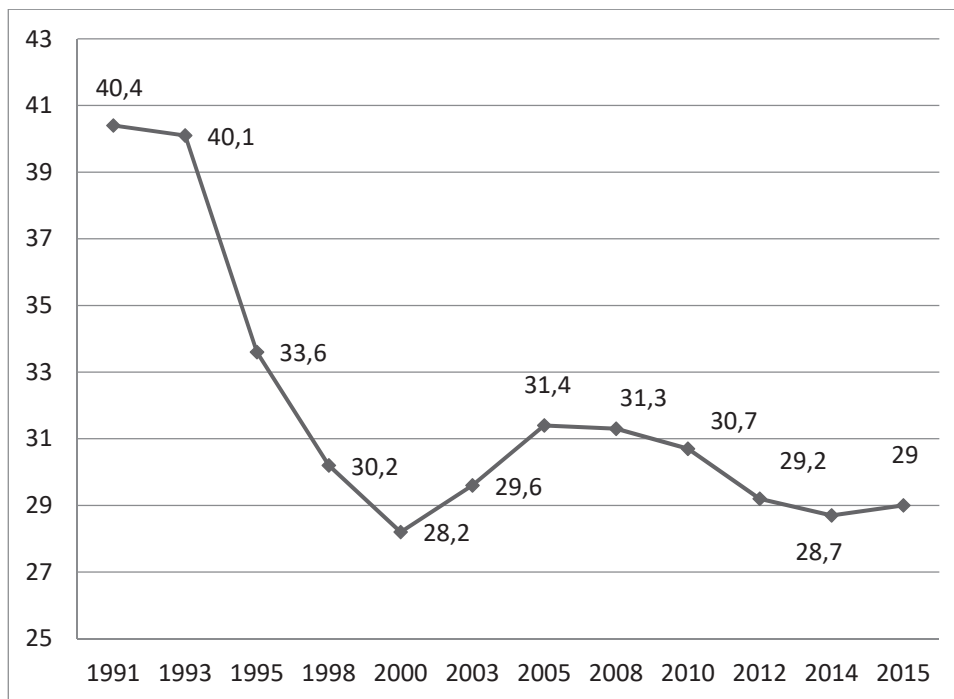
A bővülő források önmagukban azonban nem elégségesek, a sikerek eléréséhez szükség van kidolgozott szociálpolitikai koncepciókra és a társadalom egyenlőségpárti támogatására is. Az elénk táruló kép alapján összességében elmondhatjuk, hogy „*a társadalom és társadalomvezetés szegénységről alkotott képe a társadalmi trendek és erőviszonyok függvénye, viszont ettől a képtől függ a szegénység társadalmi kezelésének módja*” (Ferge 1998: 140).

A társadalom- és szociálpolitikai áttekintésből (1. melléklet 46. táblázata) láthatjuk, hogy a rendszerváltást követő évtizedekben az egymást követő kormányzati ciklusok egyikében sem volt összefüggő koncepció és stratégia a szegénység és a társadalmi egyenlőtlenségek kezelésére. Az intézkedések jellege többnyire szegénységpolitikai jelleget öltött. Az intézkedések gyakran rövid távú belpolitikai célokat szolgáltak, vagy a tendenciák tovább romlásának megakadályozására törekedtek, és e tekintetben nem láthatunk markáns különbséget a jobb- és baloldali

⁶ A hazai szegénység elleni harc ilyen történelmi korszakai a kiegyezést követő évtizedek, a második világháborút követő pár év vagy az 1960 és 1980 közötti kádári időszak.

⁷ A források bősége alatt nemcsak az anyagi forrásokat kell érteni, hanem a társadalmi környezet lelkesedését, a jövőbe vetett hitét, egyenlőségpárti elkötelezettségét.

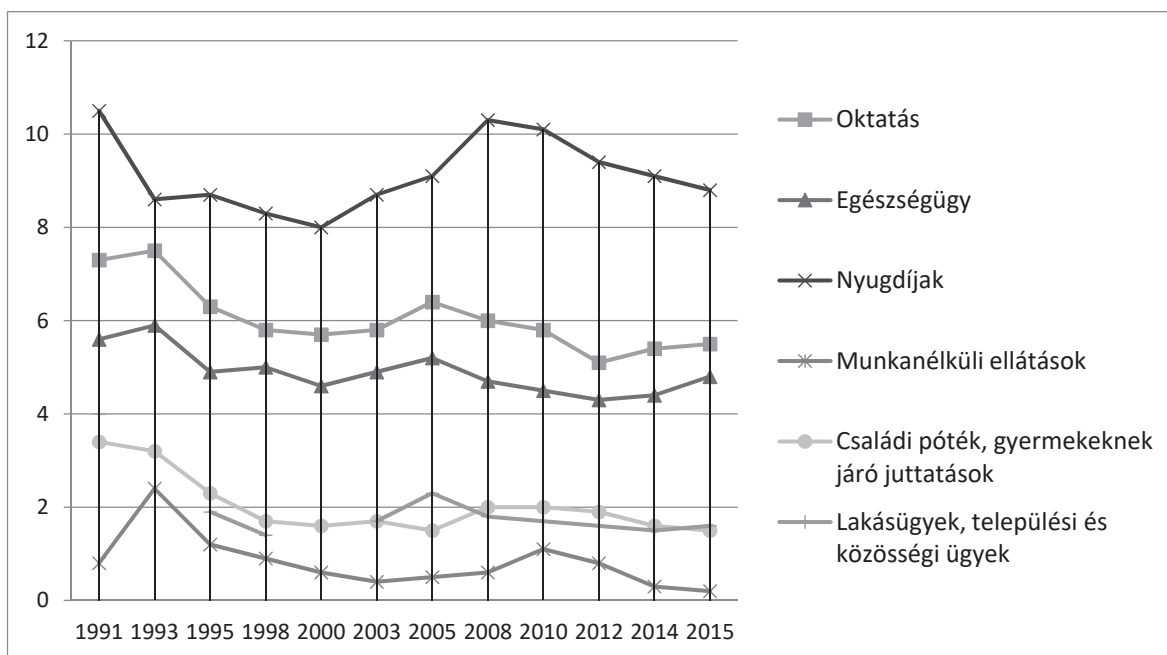
kormányok tekintetében. A társadalom- és szociálpolitika alulpreferáltsága a kormányzati munka során kiolvasható az egyes kormányzati ciklusok jogszabályalkotási gyakorlatából⁸ is, valamint az időszakok magyar államháztartás funkcionális mérlegeiből is, melynek segítségével összehasonlítható az egyes kormányzati ciklusokban a jóléti kiadások GDP-arányos mértéke.

3. ábra. Az államháztartás jóléti funkciójának kiadásai a GDP százalékában (előirányzatok, pénzforgalmi szemléletben), 1991–2015
(Forrás: költségvetési törvényjavaslatok, saját szerkesztés)

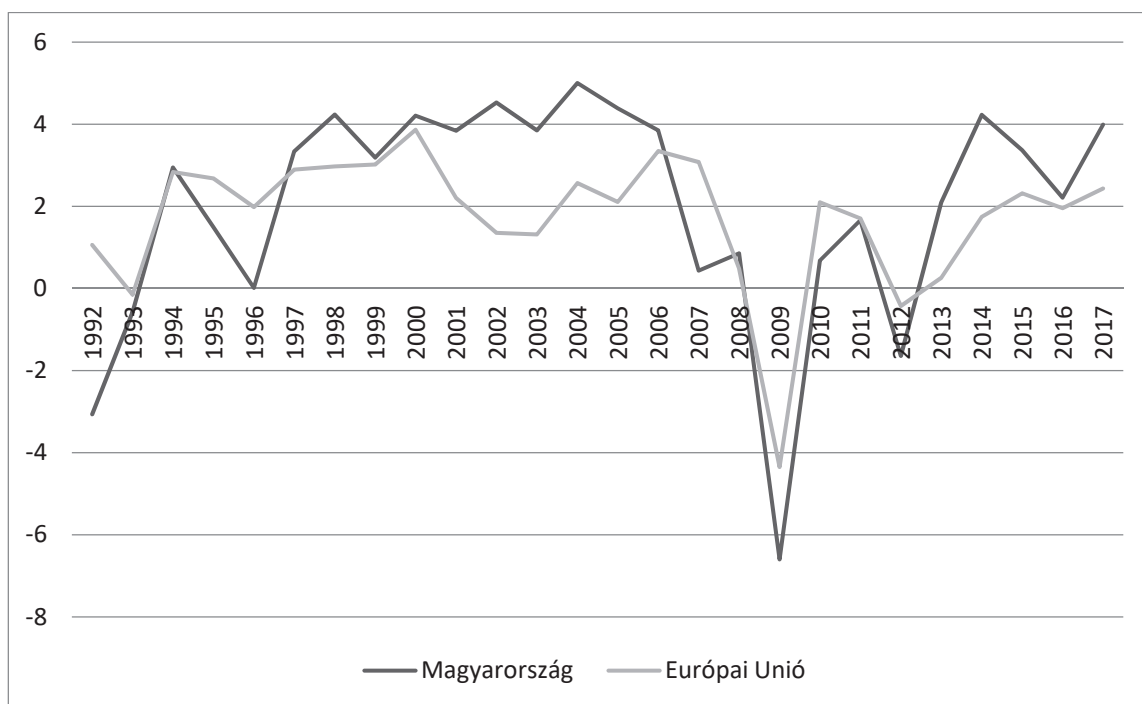
Amennyiben megvizsgáljuk az államháztartás jóléti funkciójának szerkezetét (4. ábra), láthatjuk, hogy az egyes komponensekre fordított kiadások a rendszerváltás pillanatától jellemzően csökkenő tendenciát mutatnak. A folyamatba egy kis javulást visz a Medgyessy- és az első Gyurcsány-kormány kedvezőbb szociálpolitikája, mely a második Gyurcsány-kormány megalakulásával először retorikájában, majd a gazdasági válság kitörésekor a gyakorlatban is szakít.

⁸ Az Antall-kormány időszakában a társadalmpolitikai törvények az összes megalkotott törvény 22 százalékát tették ki, a következő ciklusban (Horn-kormány) ez az arány 19 százalékra csökkent. Az első Orbán-kormány idejében volt a legalacsonyabb a cikluson belül megalkotásra került társadalmpolitikai törvények aránya (13%), majd a Medgyessy- és az első Gyurcsány-kormány idején 18 százalékra emelkedett. Végül a második Gyurcsány-kormány idejében az arány 16 százalékra esett vissza, a második Orbán-kormány esetében pedig megmaradt ezen a szinten (Ferge 2017: 392).

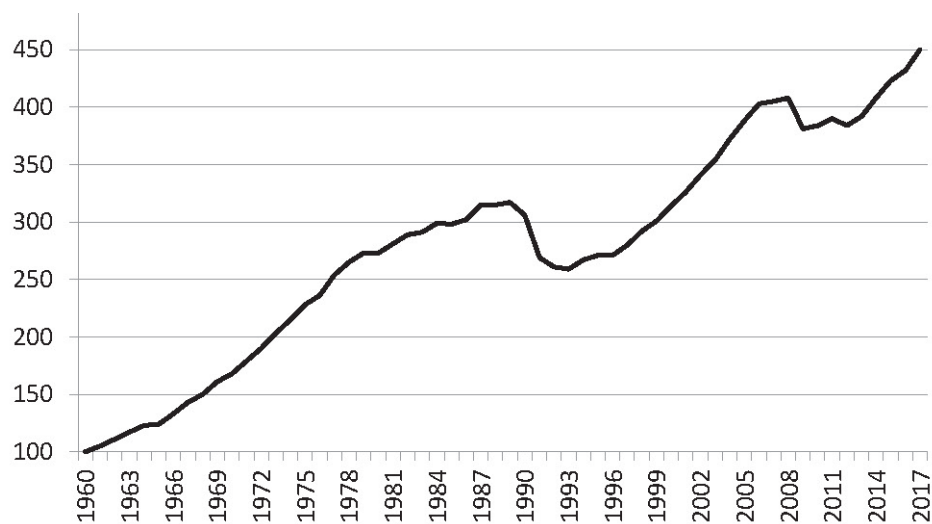
4. ábra. Az államháztartás jóléti kiadásainak bontása az egyes funkciói szerint a GDP százalékában (előirányzatok, pénzforgalmi szemléletben), 1991–2015
(Forrás: költségvetési törvényjavaslatok, saját szerkesztés)

Teljesebb kép bontakozik ki előttünk, amennyiben a fenti adatok mellé tesszük a magyarországi GDP éves változásának százalékos értékét, ekkor ugyanis kirajzolódnak a nagyobb gazdasági krízisek és a rájuk adott szociálpolitikai válaszok. Az első nagy válsághelyzet rögtön a '90-es évek elején volt tapasztalható, ennek a rendszerváltás általi gazdasági szerkezetváltás volt az okozója. Erre rögtön 1996-ban ráakódott egy második, az európai régióban tapasztalható gazdasági visszaesés, melyet egy drasztikus költségvetési kiigazítás követett (Bokros-csomag). Ekkor a jóléti kiadások 1994-hez képest közel 10 százalékot zuhantak, miközben a GDP növekedése 3 százalékról nullára esett vissza. Az intézkedéssorozat tehát nemcsak relatív értelemben vont el forrásokat jóléti funkcióitól, hanem abszolút értelemben csökkentette az államháztartáson belüli súlyukat. A kiigazításokat követő években gyors felfutás jellemezte a gazdaságot, ennek ellenére a jóléti kiadások GDP-arányos mértéke 2000-ig folyamatosan tovább csökkent, sőt a kedvező körülmények ellenére, a vizsgált időszakban arányuk ekkor érte el a legalacsonyabb értéket, 28,2 százalékot.

5. ábra. Magyarország és az Európai Unió éves GDP-változása (1992–2017), %
(Forrás: Világbank 2017, saját szerkesztés)

A következő nagy krízis a 2008-as gazdasági válság idejére tehető, ennek mélypontja Magyarországon 2009-re tehető, ekkor a GDP egy év alatt közel 7 százalékot zsugorodott. A gazdasági világválság időszakában is jellemző volt a hazai szociálpolitikára a forráskivonás, míg 2008-ban 31,3 volt a jóléti kiadások GDP-arányos mértéke, addig 2010-re ez már csak 30,7 százalék volt. Az értékek nem tűnnek nagyon távolinak egymástól, azonban a jóléti kiadások közel azonos értékei csupán egy esetben állhattak elő a gazdasági recessziós körülmények között úgy, hogy a jóléti területekről történt elvonások a GDP visszaesésével azonos mértékűek voltak (7%). A válságot követő időszakban (a 2012-es kisebb megtorpanást leszámítva) a magyar gazdaság ismét a növekedés pályájára állt, azonban a jóléti kiadások arányai tovább csökkentek (2014, 28,7%), illetve az időszak végére enyhén emelkedő tendenciába fordultak (2015, 29%). Az ország gazdasága 2014-ben érte el a válság előtti szintet, ebből arra következtethetünk, hogy a jóléti kiadások területéről a pénzügyi világválság idején alkalmazott forráskivonások csak részben kerültek visszaforgatásra, ennek az egyenlőtlenségre gyakorolt hatásával (Gini-index) a következő fejezetben (2.2.2 fejezet) részletesen foglalkozom.

6. ábra. A bruttó hazai termék (GDP) Magyarországon az 1960-as év bázisán (1960–2017), %
(Forrás: KSH 2017)

Az alkalmazott társadalom- és szociálpolitikai eszközök hatékonyságának gyengülése, a jóléti kiadásokra fordított források folyamatos szűkülése nem csupán hazánkra jellemző probléma. A kialakult válság és az új paradigmák okozója a gazdaságban addigra széles körben kiteljesedett szabadkereskedelem és a globális kapitalizmus volt, az új keretek által létrejött hatalmas transznacionális cégek, a tőke, a termelési kapacitások és a fejlett technológiák olyan mértékű nemzetközi áramlását indították el, mellyel szemben a nemzetállamok hagyományos politikai és szabályozó eszközei védtelenek voltak (Piketty 2015).

A rendszerváltás során kialakuló piaci szabályozás és magántulajdonra épülő gazdaság magától értődő velejárója a társadalomban kialakuló, a tőkés viszonyokra épülő nagyobb egyenlőtlenség. Azonban az, hogy ezek a folyamatok épp a nyugati jóléti modellek feladásával egy időben zajlottak, mindez azt jelentette, hogy a magyar kormányok társadalom- és szociálpolitikájukban az átalakulás során kialakuló egyenlőtlenségek és szegénység problémáira a nyugati minták alapján átvett neoliberális és neokonzervatív megoldásokat alkalmazták. Ezen megoldások tehát nem tompították az átalakulás krízisét, hanem mélyítették azon azzal, hogy ideológiai alapot szolgáltatottak a szolidaritás intézményei ellen. A folyamat „*amplitúdójának egymásra halmozódása magyarázza, hogy az egyenlőtlenségek növekedése rohamossá válhatott, és semmilyen jogi, politikai vagy erkölcsi gátba nem ütközött*” (Ferge 2016: 493).

Magyarország az Európai Unió tagjaként szervesen integrálódott annak gazdaságába, jogi környezetébe, munkaerőpiacába, pénzügyi rendszerébe. A magyarországi gazdasági adatok szorosan együttmozognak az európai uniós tendenciákkal (5. ábra). Korábban a fejezetben már említést nyert a jóléti funkciók meggyengülésének nemzetközi tendenciája, miközben nyilvánvaló, hogy az elkövetkező évtizedekben a humán tőkébe való befektetés elkerülhetetlen, amennyiben az Európai Unió nem szeretne lemaradni a versenyképesség terén folytatott globális ver-

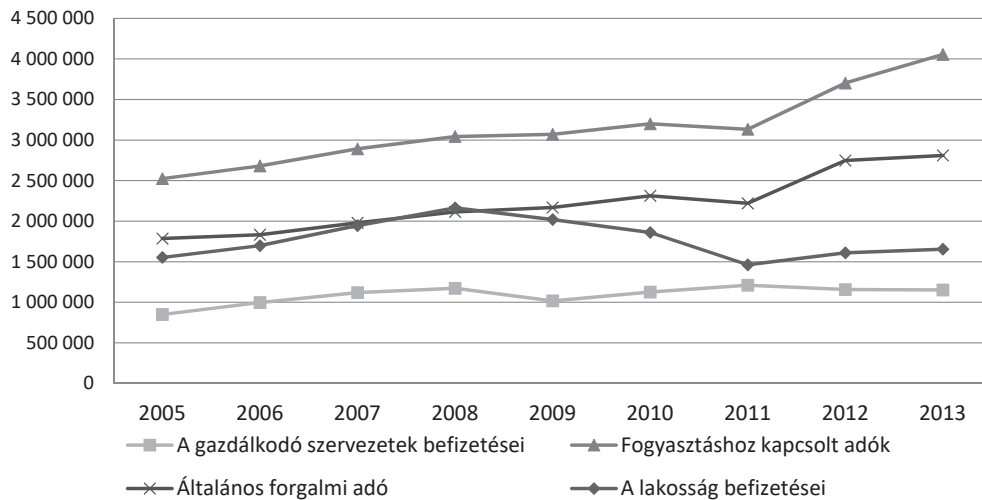
senyben. Ez a gyakorlatban azt jelenti, épp az oktatás, egészségügy és szociális területeken kell komoly erőfeszítéseket tenni, pont azokon a területeken, ahol korábban forráskivonás volt a jellemző. Az Európai Unió, amennyiben nem képes a szociális dimenzióin javítani, könnyedén lemaradhat a globális versenyben. A szociális dimenziók kiépülésének egyik lehetséges módja, hogy a problémákat nem nemzeti szinten külön-külön, hanem közösen, transznacionális szinten – a gazdasági, pénzügyi és munkaerőpiaci dimenziókhoz hasonlóan – próbáljuk orvosolni. A szociális dimenziók megerősítésének fontosságát az unió politikai vezetése is felismerte, ennek eredményekén 2016-ban társadalmi konzultációt hirdettek meg a *szociális jogok európai pilléréről*. Ebben húsz szempont alapján összehasonlíthatóvá válnak az egyes tagállamokban található szociális modellek. Az uniós szerződésekbe foglalt szociális piacgazdaság koncepciója azt is jelenti, hogy a tagországok gazdasági integrációjából származó társadalmi hátrányokat az EU megpróbálja kezelni. Jogos elvárás, hogy az EU gazdasági integrációja ne gyengítse, hanem erősítse az egyes tagállamok szociális modelljeit, ez jelenleg három eszközön keresztül tud érvényre jutni: a jogalkotáson, a szakpolitikai koordináción és az EU költségvetésén, így például a strukturális alapok humánerőforrás-fejlesztésre fordítható forrásai által. Elképzelhető azonban, hogy a szociális dimenzió mentén történő uniós szorosabb integráció nem egy időpontban és egységesen fog végbemenni az EU minden tagállamában, ezt a forgatókönyvet látszik alátámasztani az a furcsaság, hogy „*a szociális pillér érvényességi körét nem az EU egészére, hanem az eurózónára határozták meg (a zónán kívülieknek fakultatív)*” (Andor 2017: 106). Tehát miközben az EU-ban a pénzügyi világválságot követően egy jóléti paradigmaváltás zajlik, melyek következtében a szociális dimenzió megerősítésére törekszenek, eközben a magyarországi társadalom- és szociálpolitika teljes egészében feladni látszik a jóléti állam koncepcióját, és a munkaalapú társadalom kiépítésébe kezdett (Andor 2017: 86).

Thomas Piketty A tőke című könyvében ennél sokkal messzebb merészkedik, azt javasolja, hogy az eurózónán belül lévő tagállamoknak adósságait és költségvetéseik deficitjét együtt kellene kezelni, ez azt jelenti, a zóna tagállamainak közös „költségvetési” parlamentet is fel kellene állítaniuk, és közös adópolitikát kellene folytatniuk számos területen. Ilyen terület lenne a progresszív vagyonadó (öröklés és felhalmozás), valamint a társasági nyereségadó (tőke-jövedelmek), így megszüntethető lenne a társaságok jelenlegi adóelkerülési gyakorlata, hiszen az adó beszedése egységes európai bevallás keretében történne (Piketty 2013: 587). A közösen beszedett adók pedig természetesen uniós redisztribúciós transzferekhez, közös társadalom- és szociálpolitikához vezetnének, ez nyilvánvalóan az európai integráció a jelenleginél jóval magasabb fokát feltételezi. Természetesen ezek a gondolatok ma még utópisztikusnak tűnnek, de már megfogalmazódtak, és várható, hogy a közös európai szolidaritásba vetett hit és igény, a problémák súlyosbodásával, idővel egyre inkább erősödni fog. Másrészt az uniós integráció

ilyen szintű megvalósulásának komoly gátjai is vannak, mivel az összeütközésben áll a nemzetállami parlamentek szuverenitásával, így a folyamatok elfogadtatása nemzetállami szinten komoly ellenállásba ütközne (Piketty 2013). Az azonban vitathatatlan, hogy a megváltozott gazdasági körülményekhez igazított közteherviselésen keresztül megvalósuló redisztribúció a leghatékonyabb módja az egyenlőtlenségi és szegénységi problémák enyhítésének. Az adópolitika az adóztatás módja, tehát akár uniós, akár nemzetállami szinten kulcskérdése az előttünk álló kihívásoknak. Jelen fejezetben a magyar kormányzati ciklusok társadalompolitikai jellegzetességének vizsgálatakor már foglalkoztunk a személyi jövedelemadó és az örökösödési adó magyarországi helyzetével. Azt, hogy ezen adónemekből a progresszivitás eltűnése kedvezőtlen hatással bír a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségekre, viszonylag könnyű belátni. A fogyasztási adók mértéke hatásának megítélésével azonban egy picit nehezebb dolgunk van, ezért ennek vizsgálatát a következő fejezetben végeztem el.

2.2.4. A szegények adója

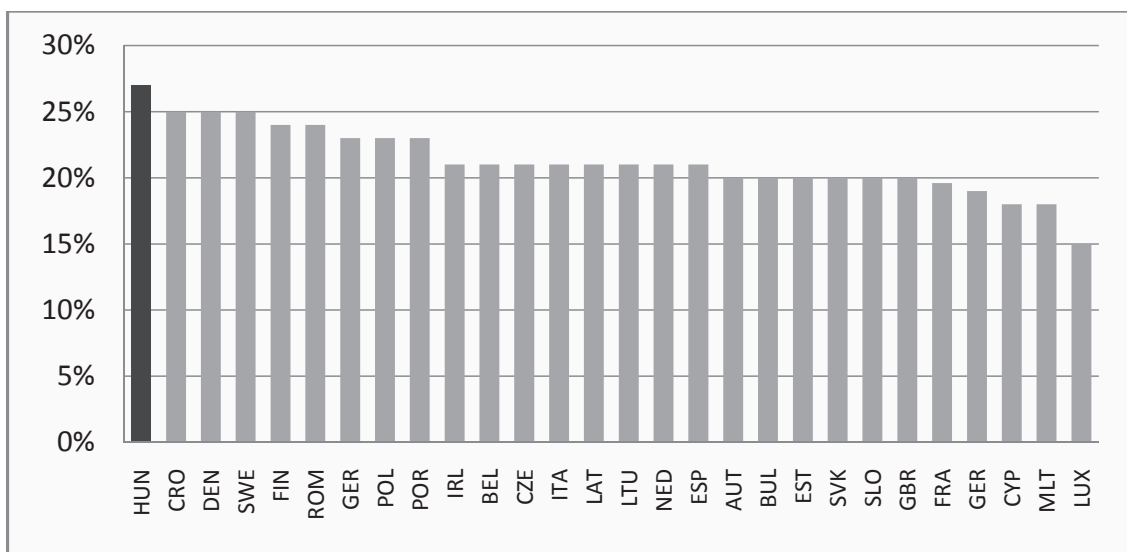
Az **általános forgalmi adó** a forgalmi adók egyik típusa. A modern társadalmakban az állami jövedelmek egyik legjelentősebb forrása, a gazdasági társaságok eredményük után megfizetett társasági adó és a magánszemélyek jövedelemadója mellett. Az áfa esetében az adó alanyai a kereskedelmi tevékenységet és szolgáltatást végző gazdasági társaságok, de az adót minden esetben a végfogyasztó fizeti meg. Az áfakulcsok a költségvetési bevételek képzésén túl alkalmas és hatékony eszközei a piaci, fogyasztási és társadalompolitikai folyamatok szabályozásának. A kedvezményezett áfakulcsba tartozó termékek és szolgáltatások listája tükrözi egy kormány gazdaságpolitikáját. Általában ebben a szegmensben találhatók azok az áruk, tevékenységek, szolgáltatások, melyek fogyasztását a kormányzat támogatja, mindenki számára elérhetővé kívánja tenni (pl. alapvető élelmiszerek, gyógyszerek, háztartási energiahordozók, könyvek stb.).

7. ábra. A központi költségvetés bevételei, millió Ft
(Forrás: KSH 2014 – saját ábra)

A jelenleg érvényben lévő magyar adópolitika a magas áfa és az alacsonyabb jövedelemadó kombinációján nyugszik. Az egykulcsos jövedelemadó nyilvánvalóan nagyobb jövedelemkülönbséget eredményez a felső és az alsó jövedelmi decilisben élők között. Ezt az állítást támasztják alá az elmúlt években elvégzett KSH- és Tárki-kutatások adatai, melyek minden esetben a lakosság jövedelmi különbségei növekedését mutatták ki. De vajon milyen hatással van a magasán tartott áfa kulcs a jövedelmekre? Az áfa kulcs nagysága, a fogyasztási szerkezet jövedelemtől való függésén keresztül képes mélyíteni a jövedelmi különbségeket, hatással van-e a relatív szegénységben lévők számára? Az áfa valóban a „szegények adója”?

Ezen kérdésekre szeretnék válaszokkal szolgálni jelen írásomban.

8. ábra. Az áfa felső kulcsának mértéke az EU tagállamaiban
(Forrás: Eurostat 2014 – saját ábra)

Az áfaváltozások hatása a fogyasztói árindexre

Annak a megismeréséhez, hogy az áfakulcs mértéke miként befolyásolja az árakat, és ezen keresztül a fogyasztást, a legcélszerűbb, ha megvizsgáljuk az elmúlt évek néhány jelentősebb magyarországi áfakulcsváltozását. Ezen keresztül a legkönnyebb nyomon követni, hogy az adott kormányzati intézkedések milyen hatással voltak a fogyasztói árindexre,⁹ majd a háztartások fogyasztására. A változások a fogyasztói árindexre gyakorolt hatásának bemutatásánál felhasználtam *Gábrriel Péter és Reiff Ádám* az MNB-szemlében 2006 decemberében megjelent tanulmányát is, melyben a 2004-es és a 2006-os áfakulcsváltozás fogyasztói árindexre gyakorolt hatását vizsgálták úgy, hogy a KSH fogyasztói kosarában található 896 darab termék és szolgáltatás közül 770 reprezentáns áralakulását elemezték, ezek 2006-os együttes fogyasztói kosárbeli súlya 76,99% volt. Adatbázisuk ennek a 770 db terméknek és szolgáltatásnak különböző eladóhelyeken felírt árait tartalmazza, a megfigyelés intervalluma 2002 januárja és 2006 májusa között eltelt időszak, ebben a periódusban közel 3,7 millió megfigyelést végeztek el.

Az áfakulcsváltozások szempontjából vizsgált időszakok közül az első a 2004-es, mely az ország Európai Unióhoz való csatlakozásával összefüggésben szükséges uniós jogharmonizáció következménye volt. Ekkor az áfa háromkulcsos lett: a korábbi 0%-os kulcs helyett 5%, a 12%-os kulcs helyett 15%-os kulcs került bevezetésre, a 25%-os kulcs pedig változatlanul megmaradt. A csatlakozást követően 5% adó terhelte a gyógyszereket, gyógyászati segédeszközöket, valamint a könyveket. 15%-os adót kellett felszámítani többek között az élelmiszerekre, tüzelőanyagokra, vendéglátóipari étkeztetésre, személyszállításra. 25%-os kulccsal adózott minden egyéb szolgáltatás és árucikk, többek között a villamos áram is. Az áfakulcsok közül a középső 12%-ról 15%-ra emelkedésének fogyasztói árindexre gyakorolt hatását kell vizsgálnunk. *Gábrriel–Reiff* tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy a 2004-es áfaemelés főként az élelmiszerárakra hatott, ahol a változás időpontját követően (3 hónapos időtávon), a szükséges mérték (2,68%) feletti 2,92%-os emelkedést okozott. Ugyanezen időtávon az áfaváltozás okozta teljes fogyasztóiárindex-változásról (0,64 százalékpont) elmondhatjuk, hogy azt majdnem teljes egészében az élelmiszerek árának változása okozta.

A második vizsgált periódus 2005–2006-os, az ekkor történt áfakulcs csökkentés oka a benzin árának emelkedésével volt összefüggésben, a konkrét helyzetről részletes információkhoz juthatunk a Magyar Ásványolaj Szövetség (MASZ) 2005. évi éves jelentéséből. A jelentés-

⁹ Az árindexet mint az összehasonlított periódusokban megvásárolt adott mennyiségű áru és szolgáltatás (*fogyasztói kosár*) árának százalékban megadott változását definiálják, kizárva ezzel a mennyiségi változás okozta hatásokat. A gyakorlatban az ár változásának százalékban megadott súlyozott átlagával számolnak. Az egyes súlyok a meghatározott időszakokban az egyes elemek háztartási fogyasztáson belüli relatív fontosságát hangsúlyozzák.

ből kiolvasható, hogy az elmúlt esztendőkhöz képest óriási nyomás nehezedett a szövetségre 2005-ben, ugyanis a nyersolaj iránt megnőtt hirtelen kereslet az év eleji hordónkénti 40 dolláros árat augusztusra 70 dollár fölé emelte. A krízis súlyosságát mutatja, hogy a Nemzetközi Energiaügynökség (IEA) intervencióra szánta el magát, és az EU számára 60 millió hordó olajat bocsátott rendelkezésre. Bár a piaci elemzők nem tartották hatékonynak az intervenciót, ugyanis az nem eredményezett árzuhanást, mégis a kőolaj ára a lassú csökkenés során az év végére 60 dollár körüli értéken stabilizálódott. Értelemszerű, hogy a nyersolajárak drasztikus növekedése megmutatkozott a hazai kutak benzin- és gázolajáraiban, melyek megközelítették a literenkénti 300 Ft-os árat. A szállítványozók kormányzati beavatkozást sürgetve bojkottálni kívánták a hazai benzinkutakat, így a kormány az áfa mértékének csökkentése mellett döntött, mivel azonban az EU direktívája nem engedte egy új áfakulcs bevezetését csupán az üzemanyagra, így a kormányzat „kénytelen volt” kiterjeszteni azt minden más termékre és szolgáltatásra, azonban az üzemanyagok tekintetében a csökkentés már október 1-től bevezetésre is került.

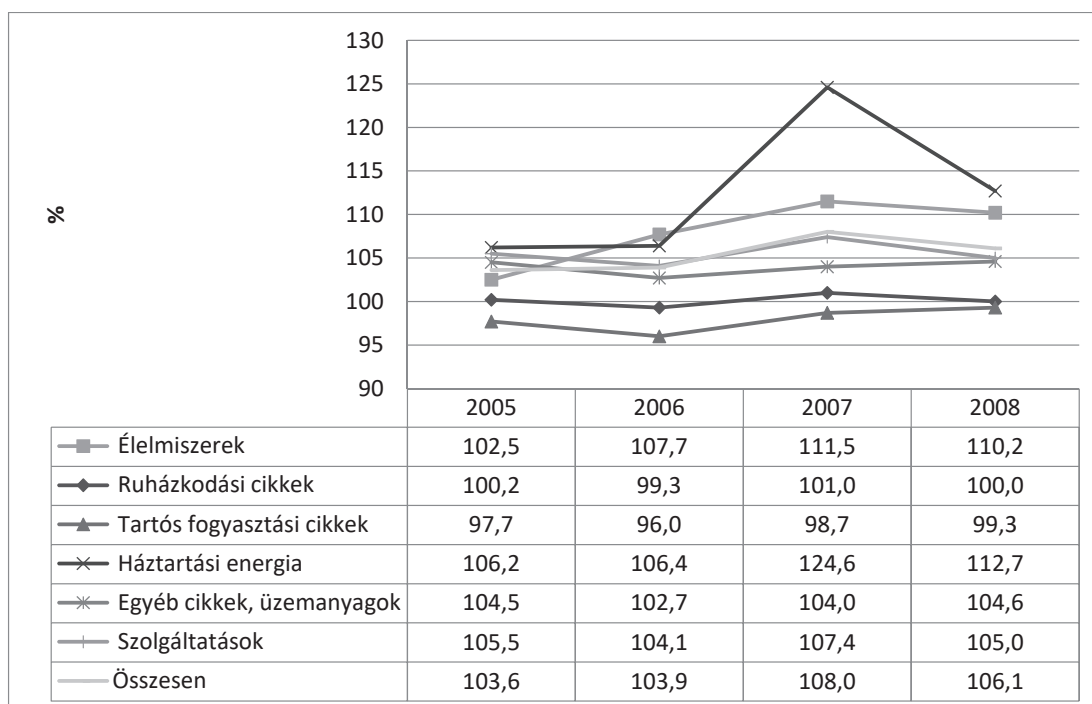
4. táblázat. A környező országok áfa- és szja-kulcsai 2006-ban, összehasonlítva Magyarországgal az áfakulcs csökkentése előtt

	Áfa	Szja
Románia	19%, 9%	16%
Szlovákia	19%, 10%	19%
Magyarország	25%, 18%, 5%	32%, 17%

(Forrás: Wéber 2014)

A felső áfakulcs csökkentésének irányába tett kormányzati lépés felfogható a régiós szabályozási irányokhoz való igazodásnak is, hiszen a környező országokban ekkor már alacsonyabb egykulcsos adókat vezettek be. Magyarország a 2005–2006-os áfakulcs-csökkentését követően is a legnagyobb általános kulccsal rendelkező országok között volt. Ha hozzátesszük azt is, hogy a 25%-os kulcs kivezetése együtt járt a 18%-os kulcs megszűnésével, akkor láthatjuk, hogy bizonyos szolgáltatások esetében az áfanövekedésről is beszélnünk kell, tehát mind a költségvetésre, mind a lakosságra gyakorolt hatásonál figyelembe kell majd venni mind a két előjeles hatást. Vizsgáljuk meg, hogy az áfakulcs csökkenése milyen hatással volt a fogyasztói árakra, az intézkedés hatására csökkentek-e az árak, ha igen, milyen mértékben? A KSH erre az időintervallumra vonatkozó fogyasztóiárindex-adatai szerint a fenti áfacsökkentés okozta előnyök sajnos nem érték el a fogyasztókat, azok jobbra a kereskedőknél, termelőknél maradtak, tovább gerjesztve az inflációs hatásokat. A leginkább tapasztalható emelkedés a háztartási energiahordozók (24%) és az élelmiszerárak (11%) tekintetében voltak megfigyelhetők, amennyiben a 2006-os árakat tekintjük bázisévnek (KSH 2007).

A 2006-os áfakulcsváltás fogyasztói árindexre gyakorolt hatásával kapcsolatban tett megállapításaimat megerősíti *Gábrriel és Reiff* tanulmánya, akik a 2006-os áfakulcsnövekedés kapcsán a 25%-ról 20%-ra csökkenő kulcs által érintett termékek és szolgáltatások árának változását vizsgálták. Azt tapasztalták, hogy az áfakulcs csökkenése leginkább az élelmiszerekre és a hatóságilag nem szabályozott árú háztartási energiára volt hatással. Ezen termékek esetén, amennyiben teljes mértékben érvényesül az áfakulcsnövekedés hatása, úgy 4%-os árcsökkenést kellett volna tapasztalnunk. *Gábrriel és Reiff* azonban arra a megállapításra jutottak, hogy az áfakulcs csökkenése csak jóval kisebb mértékben csökkentette a fogyasztói árakat, így – legalábbis rövid távon – az üzletek profitját gyarapította.

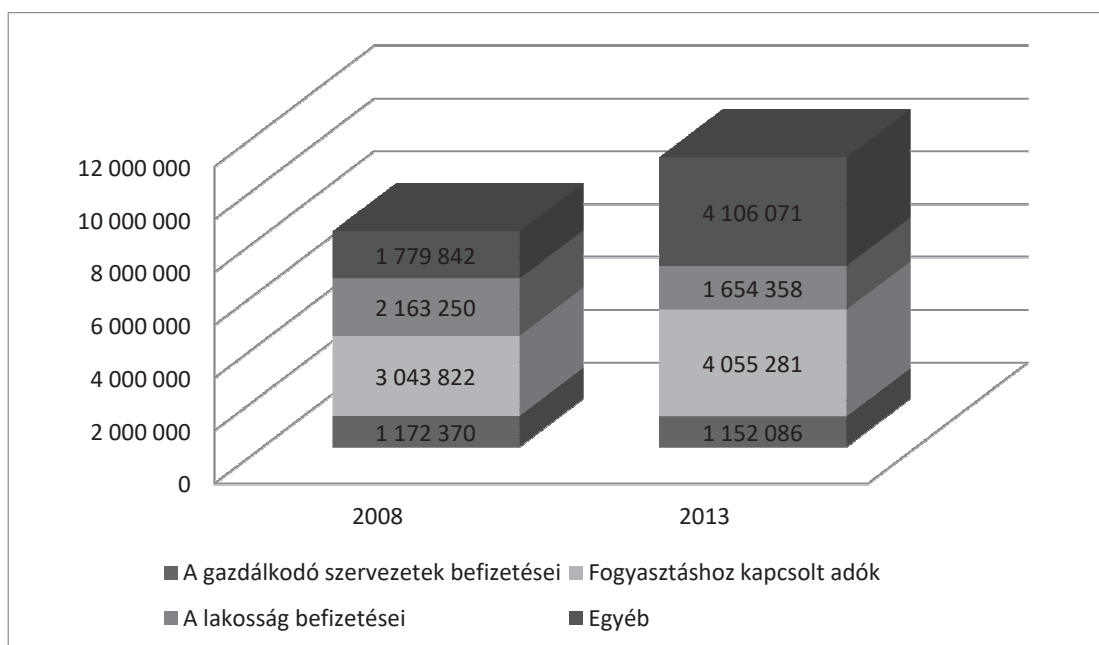
9. ábra. A fogyasztói árindex változása 2005–2008 között, az értékek százalékban vannak kifejezve, a megelőző évhez mint bázisévhez viszonyítva
(Forrás: KSH 2014 – saját ábra)

A fogyasztási adó mint a társadalompolitika eszköze

A 2010-es kormányváltás merőben új gazdasági szemléletet hozott a korábban megszo-
kott kormányzati gazdaságpolitikával szemben. A környező közép-európai országok kapcsán
már korábban említett egykulcsos személyi jövedelemadó bevezetésével a költségvetési be-
vételek szerkezetét forgalmi típusú, fogyasztási adók irányába terelte. Azonban itt nemcsak az
áfára kell gondolnunk, amely ma a forgalmi típusú adók kb. 70 százalékát adja, hanem a banki
tranzakciós adóra, a telekommunikációs adóra vagy éppen a baleseti adóra. A kormány elköte-
lezettségét a fogyasztási adók mellett jól mutatja, hogy folyamatosan keresi azokat a területe-
ket, melyekre ilyen típusú adók kivethetők. Ennek az „útkeresésnek” az eddigi legextrémebb

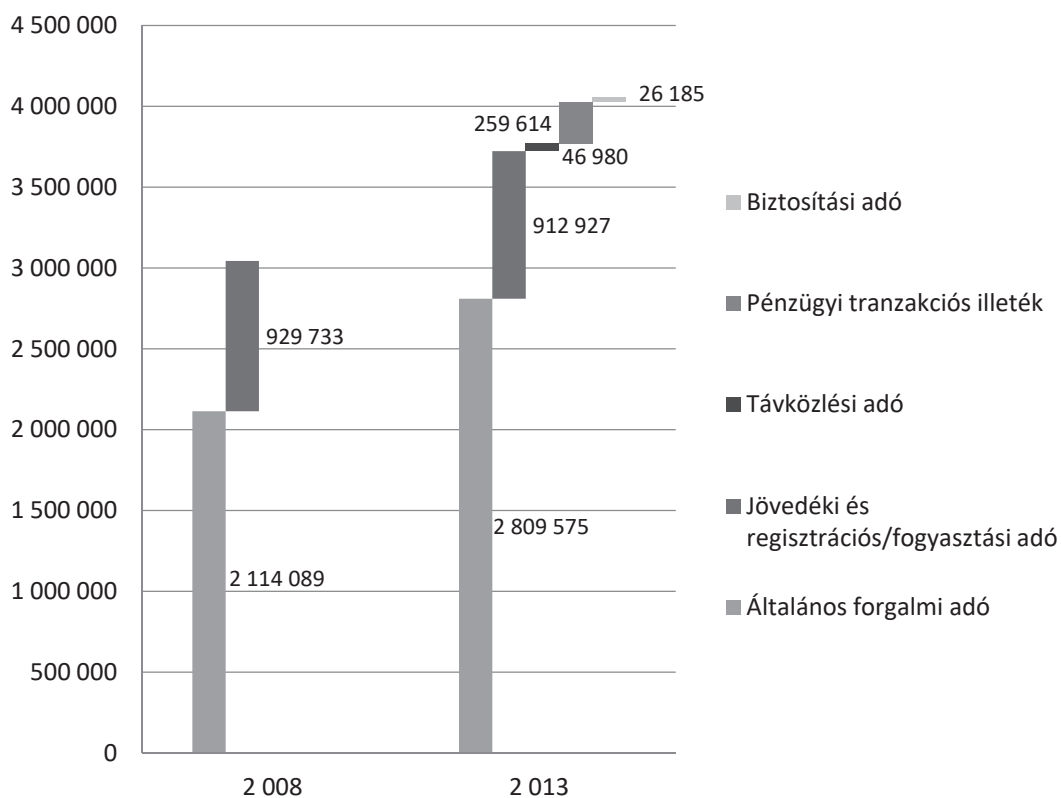
terméke a 2015-ös költségvetésbe betervezett internetadó, melyet végül a lakosság felháborodása miatt vontak vissza.

Az elmúlt években a költségvetési bevételek az erős kormányzati centralizáció következtében jelentősen növekedtek. A centralizáció okozta növekmény az „Egyéb” bevételek növekedésével magyarázható, melyben túlnyomórészt a „Költségvetési szervek és fejezeti kezelésű előirányzatok” által befizetett tételek szerepelnek. A bevételi oldal növekedésének másik oka a már említett, fogyasztási típusú adók jelentős növekedésében keresendők. Azt is láthatjuk, hogy miközben a lakosság közvetlen adóterhei jelentősen csökkentek az elmúlt években (23,5%-kal), a továbbiakban csak a fogyasztási típusú adók szerkezetének változására koncentrálnunk, az előbbieken említett kormányzati ciklusok KSH-adatai alapján.

10. ábra. A költségvetés bevételeinek szerkezete a 2008-as szocialista kormány és a 2013-as Fidesz-kormányzat alatt, millió Ft-ban
(Forrás: KSH 2014 – saját ábra)

Az ábrákon jól láthatók, hogy a fogyasztási típusú adókból származó bevételek szerkezete is jelentősen átalakult, nemcsak több adónem került bevezetésre az ilyen típusú adókból, de az egyes adónemből is több került beszedésre. 2013-ban a központi költségvetés bevétele csak az áfából közel akkora volt, mint 2008-ban a teljes fogyasztási típusú bevétel, a 2010-es bevételeknek pedig a 88 százalékaival egyenlő.

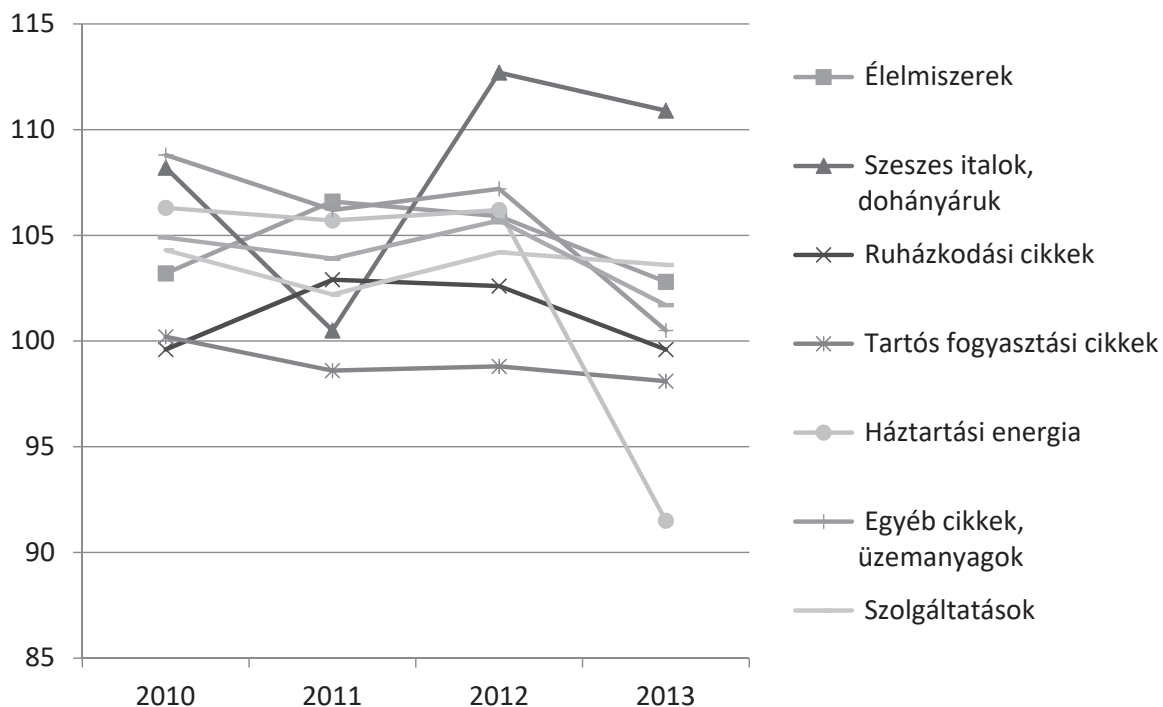

11. ábra. A költségvetés fogyasztási típusú bevételeinek szerkezete a 2008-as szocialista kormány és a 2013-as Fidesz-kormányzat alatt, millió Ft-ban
(Forrás: KSH 2014 – saját ábra)

Ezzel párhuzamosan tekintjük meg, hogyan alakultak az áfakulcsemelést követően a fogyasztóiárindex-értékek Magyarországon. Bár az áfakulcs emelkedése következtében azt várnánk, hogy az árak jelentősen emelkednek, ami majd a fogyasztói árindexben fog visszatükröződni, ám az adatok pont ellenkező tendenciát mutatnak. A szeszesitalok és dohánytermékek kivételével, melyek árindexe drasztikus és töretlen emelkedésen esett át az elmúlt években, de a további területek mindegyikén vagy gyenge erősödés (ruházat, szolgáltatások), vagy egy erőteljesebb indexálást követő látványos gyengülés volt tapasztalható (élelmiszerek, üzemanyagok, háztartási energia). Egyedüli kivételek voltak ez alól a tartós fogyasztási cikkek, melyek árindexe folyamatos, csökkenő tendenciát mutat mindvégig.

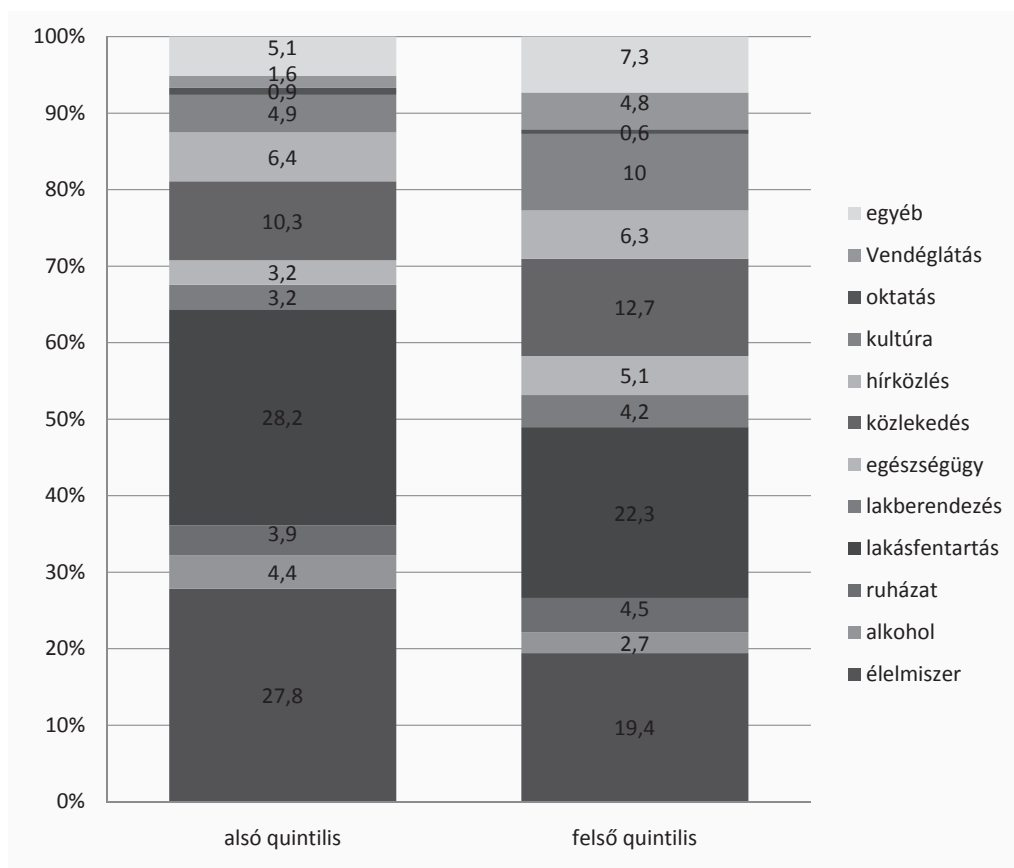
Az előzőekben több példán keresztül láthattuk, hogy az áfakulcsváltozások milyen hatással vannak a fogyasztói árakra, a fogyasztói kosár mely termékeire és szolgáltatásaira vannak különösképpen hatással. Azonban ahhoz, hogy megválaszolhassuk azt a kérdést, hogy az áfa mértéke milyen hatással van a jövedelmi szegénység mértékére és a jövedelmi különbségekre, ismernünk kell az egyes jövedelmi decilisekhez tartozó fogyasztási szerkezeteket. Ezen információkhoz hozzájuthatunk a KSH által összeállított háztartási költségvetési felvétel adatbázisából. Az adatok vizsgálatából megállapíthatjuk, hogy az alsó jövedelmi quintilisbe tartozó

háztartások fogyasztási szerkezetére jellemző, hogy többet költenek élelmiszerekre (27,8%), mint a felső jövedelmi quintilisbe tartozók (19,4%).

12. ábra. A fogyasztói árindex alakulása 2010 és 2013 között Magyarországon, az értékek százalékban vannak kifejezve, a megelőző évhez mint bázisévhez viszonyítva (Forrás: KSH 2014 – saját ábra)

Általánosságban elmondható, hogy az alacsonyabb jövedelmű rétegek fogyasztási szerkezeténél kisebb a maginflációs tételek aránya, így a maginfláción kívüli tételeket érintő árváltozások az alsóbb jövedelmi szegmensben élőket jobban érintik. Ezen tételek közül is a legjelentősebb a szegényeket érintő tétel, a feldolgozatlan élelmiszerek és a szabályozott árú termékek, melyeket, mint úgynevezett létszükségleti termékeket, ezek a jövedelmi rétegek jellemzően nagyobb arányban fogyasztanak (Hosszú 2011).

13. ábra. Az alsó és felső jövedelmi quintilisbe tartozó háztartások fogyasztási szerkezete
(Forrás: KSH 2011 – saját ábra)

Láttuk az áfakulcsváltozással kapcsán bemutatott példáinkban, hogy a változások jellemzően az élelmiszerek árára voltak hatással, ezt összevetve az egyes jövedelmi csoportokhoz tartozó fogyasztási szerkezetekkel, megállapítható, hogy az áfakulcs mértékének változása az élelmiszerek árának változásán keresztül a szegényebb társadalmi rétegeket sújtja.

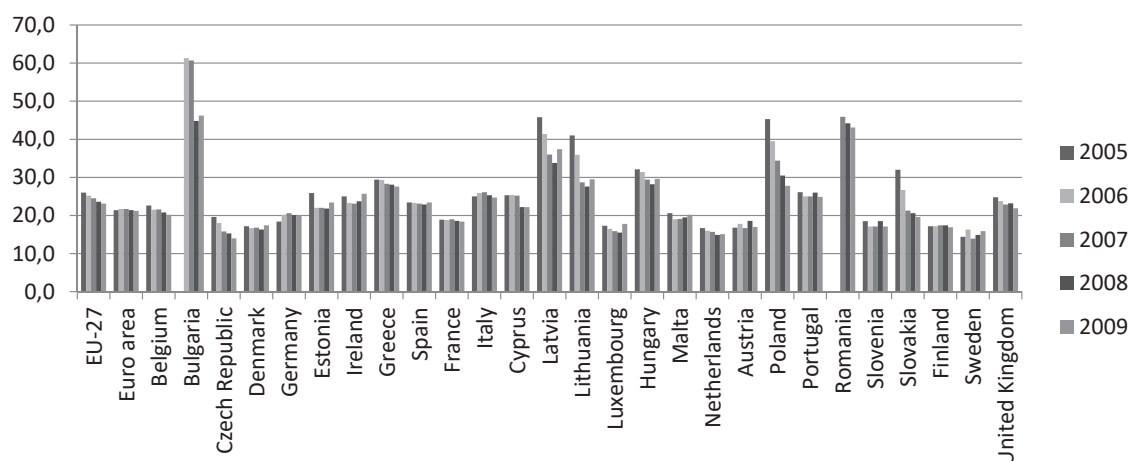
Az elmúlt évek árváltozásairól elmondható, melyek jellemzően az élelmiszerek, szabályozott árú termékek és az üzemanyagok terén voltak tapasztalhatóak, hogy az alacsonyabb jövedelműek magasabb inflációt érzékeltek, mint a tehetősebbek, minél magasabb jövedelmi decilist tekintünk, a fogyasztói árindex növekedése annál kisebb volt. Ez a szélső decilesek közötti inflációs különbség igen jelentős, akár 20–40 százalék is lehet (Hosszú 2011). Ez viszont azt jelenti, hogy az alsó jövedelmi szegmensben tapasztalt jelentősen nagyobb inflációs hatás mellé, arányaiban nagyobb áfaterhelés is társult, vagyis az áfa valóban a szegények adója.

2.3. Depriváció, társadalmi kirekesztettség

A kutatás szempontjából fontos fogalom a társadalmi kirekesztettség, mely a szegénységet eredményező folyamatokra fókuszál (Havasi 2002). A depriváció szó az angolszász szociológiából került át a magyarba, az angolban használatos jelentés tartalmát megőrizve mi is vala-

mitől való megfosztottságot, hiányt értünk rajta (pl. pénzhiány, egészséghiány, lakáshiány stb.). A fogalom pontos konceptualizációját Townsend dolgozta ki, egyben ő vezette be az *objektív és a relatív depriváció* fogalmát. Véleménye szerint az egyénekről, családokról és a népesség egyes csoportjairól akkor mondhatjuk, hogy objektív depriváció: olyannyira szegény egy egyén vagy család, hogy szinte kiszakad, kirekesztődik a társadalomból. Relatív depriváción pedig azt értjük, amikor egy egyén a társadalom átlagához képest érzi magát vagy családját depriváltként (Ferge 2001). A többszörösen hátrányos helyzet az olyan személyekre és családokra utal, akiknél egynél több hátrány (alacsony jövedelem és rossz egészségi állapot) jelentkezik (Havasi 2002).

A hazai irodalomban Szalai Júlia (2002) úttörő jellegű kísérletet tett a kirekesztés, a kirekesztettség és a befogadás, beilleszkedtettség értelmezésére. A társadalmi kirekesztődés egy olyan kényszerű izolációs folyamat, melyben a szegénységgel szemben nem a végeredményen van a hangsúly, hanem a folyamaton, amely a sokoldalú megfosztottságot eredményezi, majd újratermeli. Tehát míg a szegénységvizsgálatok főleg a jövedelemre koncentrálnak, a kirekesztés esetében mindig számos tényező együttes vizsgálatát végezzük el (Szalai 2002).

14. ábra. A társadalmi kirekesztettséghez összefüggő kockázatok (%), 2005–2009
(Forrás: Eurostat 2012)

A hetvenes évek végétől Franciaországban, majd Angliában is egyre nagyobb figyelmet és teret kapott a társadalmi kirekesztettség fogalma, mely eredetileg a modern kori szegénység megragadására szolgált. A fogalmat 1985-ben kezdték el használni az Európai Unióban. Ekkoriban számos kutatási program indult el uniós támogatással, melynek célja a szegénység felszámolása és a társadalmi kirekesztettség vizsgálata volt. A társadalmi kirekesztés elleni harc megjelenik az Európai szociális chartában (1996, 30. cikkely), de a legjelentősebb mérföldkőnek e tekintetben az Amszterdami szerződés (1997) számít, mely kimondja, hogy a társadalmi kirekesztettség felszámolásához átfogó, uniós stratégia létrehozása szükséges. Magyarország

1995 márciusában csatlakozott a szegénység és a társadalmi kirekesztés felszámolásához, azzal részt vett az ENSZ által szervezett koppenhágai csúcstalálkozón, ahol aláírta a Koppenhágai egyezményt. Időközben az unióban megjelent a kirekesztés fogalma mellett az inkluzív, vagyis befogadó társadalom fogalma is, azonban a cél továbbra is a kirekesztés megszüntetése maradt (Ferge 2001).

Láthatjuk, hogy míg a közgondolkodásban a szegénységet általában csak a jövedelmi szegénységgel azonosítják, addig a társadalomtudományokban a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés sokkal tágabb fogalom. Az Európai Unió a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának mérésére egy összetett mutatót dolgozott ki, ez a lehető legtágabban határozza meg a szegénységet, a mutató neve a *szegénység és társadalmi kirekesztettség kockázata*, az angol megnevezése utáni akronimja, AROPE. A továbbiakban, az EU országokban a társadalmi kirekesztettséget vizsgáló rendszeresen elvégzett felmérések közül kiválasztunk egyet, az úgynevezett SILC-et (Survey of Income and Living Condition). A felvétel eredményein keresztül juthatunk el a legkönnyebben az uniós fogalomrendszer megértéséhez, továbbá egy többdimenziós, kirekesztésalapú összehasonlító szegénységvizsgálatra van lehetőségünk.

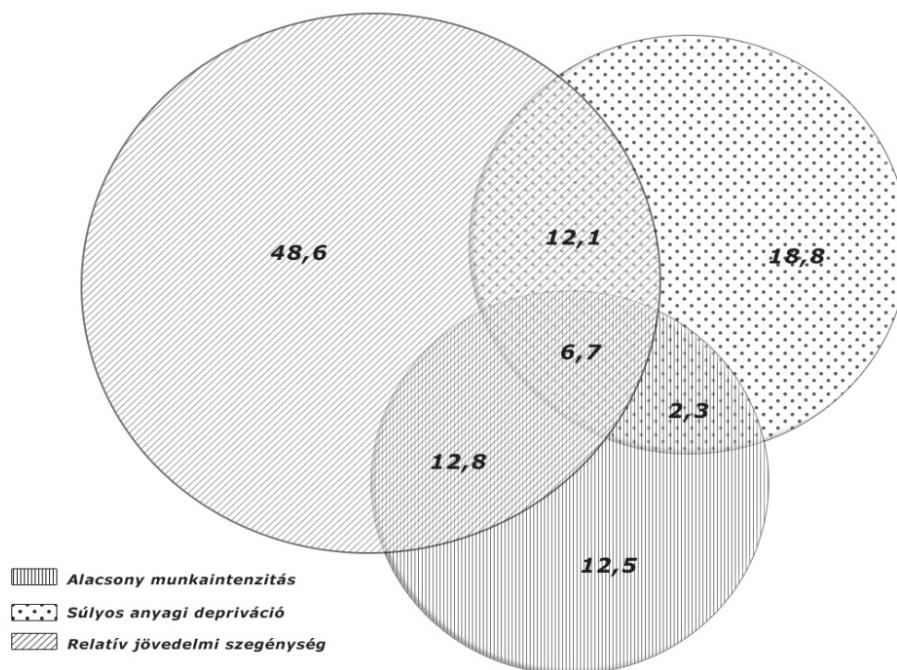
A 14. ábra szerint tehát az AROPE-mutató értéke az EU27 országokban 2009-ben 23,1 százalék volt, ez azt jelenti, hogy a társadalmi kirekesztettség és jövedelmi szegénység kockázata az unió közel 114 millió polgárát érintette valamilyen formában. A tendencia az erőfeszítések ellenére emelkedik, 2012-ben már 124 millió lakost érintenek a kockázatok, miközben az unió elfogadott szegénységellenes stratégiájában 2020-ra legalább 20 millió fővel kívánja csökkenteni az értéket. Magyarországon az AROPE-mutató értéke 31,1 százalék volt 2013-ben, ez azt jelenti, hogy több mint 3 millió embert érintett a szegénység kockázata.

Ebben a fogalmi keretben a szegénység, vagyis az AROPE-mutatója három tényező együttes vizsgálatán alapszik: a relatív jövedelmi szegénység, a súlyos anyagi depriváció és az alacsony munkaintenzitás mint kockázati tényezők valamelyikének, illetve együttes meglétének kombinációjával írható le, illetve értelmezhető.

A relatív jövedelmi szegénység a medián ekvivalens jövedelem 60 százalékánál, azaz a szegénységi küszöbnél kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartásokban élő személyek arányát takarja.

Az alacsony munkaintenzitásban (munkaszegénységben) élőknek azokat a háztartásokat tekinthetjük, ahol a háztartásban élő felnőttek az elmúlt esztendőben lehetséges munkaidejüknek kevesebb mint 20 százalékában dolgoztak. Ezen mutató értéke 0 és 1 közötti értéket vehet fel, 0 értéket akkor, ha a háztartás egyetlen munkaképes felnőttje sem dolgozik és 1-et pedig akkor, ha mindegyiknek van munkája. Minél magasabb a munkaintenzitásra kapott értékünk,

annál kisebb lesz a munkaszegénység kockázata a háztartásban. 2013-ban a teljes népesség 9,2 százaléka, azaz 903 ezer ember élt Magyarországon a munkaszegénység állapotában.

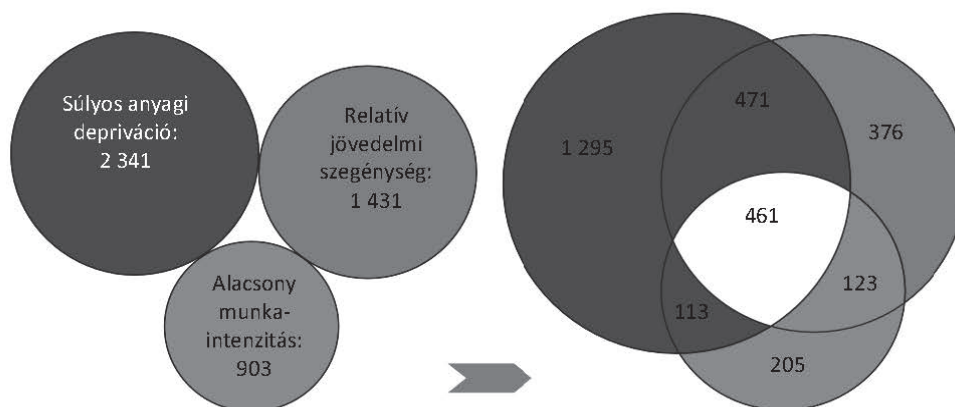

Ábramagyarázat:	(millió fő)
Népesség relatív jövedelmi szegénységben, aki nem él súlyos anyagi deprivációban és nem jellemzi alacsony munkaintenzitás:	48,6
Népesség relatív jövedelmi szegénységben, aki nem él súlyos anyagi deprivációban, de alacsony munkaintenzitás jellemzi:	12,8
Népesség relatív jövedelmi szegénységben, aki súlyos anyagi deprivációban él, de nem jellemzi alacsony munkaintenzitás:	12,1
Népesség relatív jövedelmi szegénységben, aki súlyos anyagi deprivációban él és alacsony munkaintenzitás jellemzi:	6,7
Népesség, aki nem él relatív jövedelmi szegénységben, aki súlyos anyagi deprivációban nem él, de alacsony munkaintenzitás jellemzi:	12,5
Népesség, aki nem él relatív jövedelmi szegénységben, de súlyos anyagi deprivációban él, ellenben alacsony munkaintenzitás nem jellemzi:	18,8
Népesség, aki nem él relatív jövedelmi szegénységben, de súlyos anyagi deprivációban él és alacsony munkaintenzitás is jellemzi:	2,3

15. ábra. A szegénység és a társadalmi kirekesztettség kockázatának kitett személyek száma (millió fő), EU27, 2009 (Forrás: Eurostat 2012)

Nemzeti szintű összehasonlításban a legalacsonyabb értékeket a szigorú anyagi deprivációra Svédországban és Luxemburgban találunk ezekben az országokban, a népesség 1,3 százalékát jellemzi ez az állapot. A skála másik végén a sereghajtók Litvánia, Magyarország és Románia, 25 százalék körüli arányokkal. Az unióban a legrosszabb értéket 2009-ben Bulgária produkálta 44 százalékkal (Eurostat 2012). Érdekes, hogy a sereghajtó országokban, így Ma-

gyarországon is a súlyos depriváltak aránya sokkal magasabb értéket mutat, mint azt a szegénység szintjének alapján várhatnánk (pl. szegénységi ráta).

16. ábra. Magyarországon az AROPE-mutató értéke és dimenziói, együttesen és külön-külön (ezer fő), 2013
(Forrás: KSH 2014: 16)

Végül az anyagi depriváció (kirekesztettség) az egyének elfogadható és elvárható élet elérésére irányuló képességének hiányát fejezi ki. A használt módszertan szerint az elfogadható élet legjellemzőbb feltételeként támasztható kondíciók egy kilenc elemből álló listával fejezhetőek ki. Ezen kondíciók a következők: képesség a váratlan események kezelésére; megengedheti magának az évenkénti legalább egyhetes, a lakóhelytől távol töltött nyaralást; minden második nap csirke, hal vagy ennek megfelelő vegetáriánus étel étkezése; elfogadható fűtés és lakókörnyezet; tartós fogyasztási eszközök megléte, úgymint mosógép, színes televízió, telefon vagy autó; képes időre megfizetni a temetési költségeket, felvett kölcsönöket, bérleti díjakat és számlákat. Anyagilag depriváltak mondjuk azt a személyt, aki a fenti lista alapján legalább három kondíciónak nem felel meg. Súlyos anyagi depriváció kategóriába soroljuk azt a személyt, aki a fenti lista alapján legalább négy kondíció esetében megfosztott állapotba került. A KSH adatai szerint Magyarországon 2013-ban a szegénységnek ebbe a dimenziójába a lakosság 23,1 százaléka tartozott. A kondíciók közül a leginkább a váratlan kiadások fedezésére való képtelenségről számoltak be a háztartások (nem tudna kifizetni egy váratlanul felmerülő, legalább 66 ezer forint összegű kiadást).

2.3.1. A szegénység mérése

Az állam jóléti helyzetének számszerű jellemzésére, a benne lévő szegénység és a társadalmi egyenlőtlenségek mérésére számtalan módszer létezik. Attól függően, hogy előállításuk milyen változók bevonásával történik, információtartalmuk is jelentősen változni fog. Az objektív, „kézzelfogható”, számszerűsíthető tartalom a fenti fogalmaknál azért is szükséges, mert

a hétköznapiakban számtalan értelemben használatosak, miközben a tudományban sincs egzakt, mindenki számára elfogadott definíciójuk.

A fejezet alapvető célja, hogy objektív értelmezési keretet biztosítson a szegénység fogalmának, valamint bemutassa a fontosabb szegénységi mutatókat, és azokat rendszerezze, valamint példákon keresztül használatukhoz is segítséget nyújtson. Az egyes indexek bemutatása során szeretném érzékeltetni, hogy azok érvényessége korlátozott, egy-egy index csupán egy-egy probléma feltárása szempontjából adekvát. Céлом volt az is, hogy az indexek bemutatása során olyan statisztikai adatokat gyűjtsék össze alátámasztásul, mely segítségével képet adhatok a magyarországi szegénység nagyságáról és mélységéről, valamint a magyar viszonyok elhelyezhetők legyenek európai vagy éppen globális kitekintésben. Helyenként törekedtem arra, hogy a mutatószámok megismertetésén keresztül bemutassam egy-egy társadalompolitikai intézkedésnek a szegénységre gyakorolt közvetlen hatását. Az adatokból kiolvasható, hogy Magyarország történetének legutóbbi évtizede sok tekintetben nem a felzárkózásról, hanem a centrumtól való távolodásról szólt. Azonban az ország belülről is számtalan törésvonal mentén szakad szét mind társadalmi egyenlőtlenségei, mind területi megosztottságának tekintetében. Magyarország európai viszonylatban közép-európai szegény-egalitárius ország, amely komoly erőfeszítéseket tett a jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklésére, mégis a 2008-as pénzügyi válság óta eluralkodott fiskális szemlélet miatt a szociális transzferek, redistribúciós folyamatok leépülése volt tapasztalható, ennek következtében egyre jobban érzékelhető a mélyülő és szélesedő szegénység.

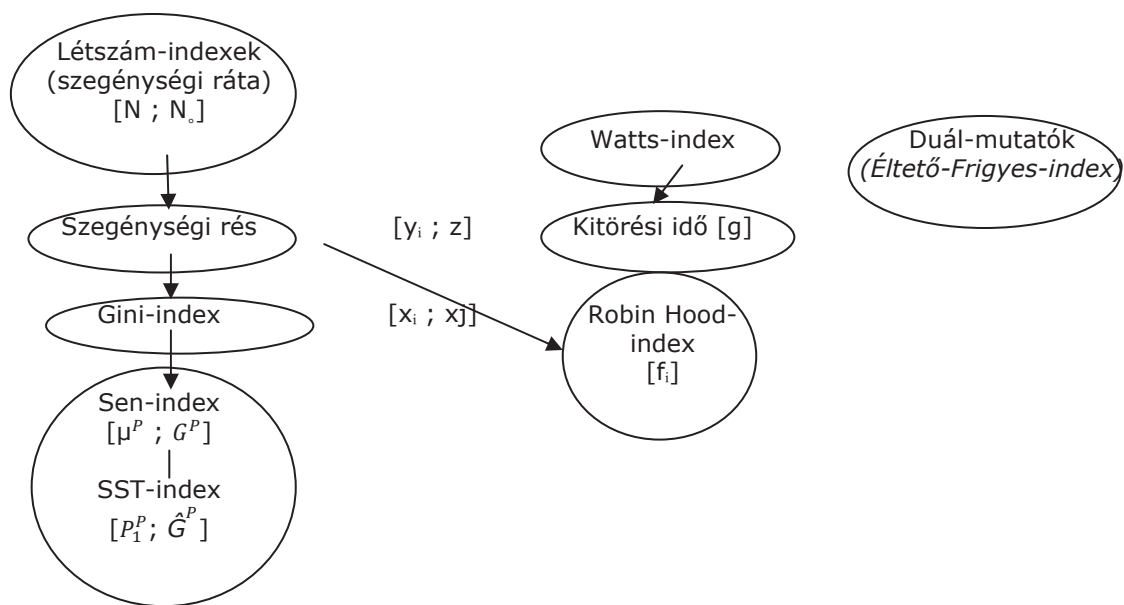
A szegénység mérésének alapvetően objektív és szubjektív megközelítése létezik. Az objektív megközelítések esetében nem vesszük figyelembe az egyének, a háztartások véleményét saját helyzetükre vonatkozóan. Míg a szubjektív megközelítés a vizsgált egyén, illetve háztartás saját jövedelmi helyzetének értékelésén alapul, azon, hogy önmagukat a szegények közé sorolják-e vagy sem. Ilyen szubjektív szegénységi mutatószámokat rendszeresen közöl Magyarországról a KSH.

Mi a továbbiakban az objektív szegénységi mutatószámokkal foglalkozunk, melyek abszolút és relatív kategóriákba sorolhatók. Az abszolút szegénységi mérőszámok közé tartozik a létminimum tételes meghatározásának módszere, nevezetesen azon javak és szolgáltatások számbavétele, amelyek a létfenntartáshoz elismert emberi szükségletek kielégítéséhez kellene (Czibere 2011; 2014). A fogyasztói kosárral meghatározott szegénységi mérőszám szerint a társadalomban azok az egyének, illetve családok tekinthetők szegénynek, akiknek a jövedelme nem teszi lehetővé a létminimumként elismert szükségletek kielégítését.

A jólét szintjének emelkedésével párhuzamosan az abszolút szegénységi megközelítések folyamatosan háttérbe szorultak, és helyüket a relatív típusú szegénységmérési módszerek vet-

ték át. Ezen mérési módszerek közé tartoznak a szegénységi mérők (szegénységi ráta, szegénységi rés, szegénységi rés aránya) és az egyenlőtlenségi mutatók (Robin Hood-index, Éltető–Frigyes-index, a Gini-mutató, Sen-index). A továbbiakban ezeket a mutatókat, indexeket fogom részletesen bemutatni. A megismerést elősegítendő magyar és nemzetközi példákat, statisztikai adatokat is kapcsolok hozzájuk.

Vannak olyan egyszerűbb mutatószámok, melyek előállításához csupán az ország népességszáma és a szegénységi küszöb alatt élők létszáma szükségeltetik (szegénységi ráta). Más indexek viszont a bennük felhasznált adatokban rejlő információk segítségével képesek kifejezni a szegénység nagyságát, mélységét és a szegények közötti egyenlőtlenséget egy mutatószámba sűrítve (Sen-index). Attól függően, hogy az adott mérőszám kiszámításához milyen adatok meglétére van szükség, kizárólag ehhez képest tudnak információkat szolgáltatni az ismertetésre kerülő indexek. Érdekes tehát az összetettségük szempontjából is rendszerezni a későbbiekben feldolgozásra kerülő relatív szegénységi mutatószámokat, hogy jobban áttekinthessük, megérthessük a betöltött szerepüket.

17. ábra. A relatív szegénységi mutatószámok rendszerezése a bennük található információk összetettsége szerint (Forrás: saját ábra, 2014)

Szegénységi ráta

A relatív szegénységi mérőszámok közül a legegyszerűbbek a szegénységi ráták, arra adnak választ, hogy az össznépességnek mekkora hányada, hány százaléka esik a szegénységi küszöbérték alá. A szegénységi küszöb értékének megválasztása önkényes, a KSH által preferált küszöb az egy fogyasztási egységre jutó (ekvivalens) jövedelem mediánjának 60 százaléka vásárlóerő-paritáson. A szegénységi jövedelmi küszöb értéke 2012-ben havi 78 600 Ft, a

szegénységi ráta 14 százalék volt, így a magyar szegények létszámát 1,4 millió főre becsülhetjük. Azonban, ha a szegénység meghatározásakor nemcsak a jövedelmi dimenziókat vesszük figyelembe, hanem a társadalmi kirekesztettséget is (a relatív szegénységi rátán kívül az anyagi deprivációt és az alacsony munkaintenzitást), akkor a teljes magyar lakosság 32,4 százalékát nevezhetjük szegénynek (Eurostat 2013). Ezzel az aránnyal Magyarország az Európai Unión belül a hatodik legrosszabb pozíciót foglalta el. Az összehasonlítás kedvéért érdemes említést tenni az unión belül a legjobb helyzetben lévőkről is, Hollandiában és a skandináv országokban a szegénység kockázatával a lakosság 15–17 százalékának kell szembenéznie. Fontos azt is megjegyeznünk, hogy a magyar relatív jövedelmi szegénységi ráta mértéke erősen függ a redisztribúciótól és az állami szociális transzferektől. Amennyiben ezek a transzferek és a jövedelem-újraelosztás megszűnne, úgy a relatív szegénységi ráta 2012-ben 14 százalékról 49,7 százalékra ugrott volna, mely közel háromszoros változást jelentene. Amennyiben az előbbi gondolat kísérletünket megismételjük úgy, hogy a szociális transzferek közül a nyugdíjak folyósítását érintetlenül hagyjuk, a szegénységi ráta akkor is közel a kétszeresére, 27 százalékra növekedne.

A szegénységi ráta kiszámításához tehát ismernünk kell a teljes lakosság létszámát, ezt a továbbiakban N -nel jelöljük. Ismernünk kell a szegénységi küszöb értékét (z) és az e küszöb alatt élők létszámát, melyet N_0 -val jelölünk. Ezek alapján a szegénységi ráta képletét (1) az alábbiak szerint határozhatjuk meg.

$$(1) \quad P_0 = \frac{N_0}{N}$$

A képletet az N_0 -t egy I operátor segítségével kifejtve az alábbi formába bonthatjuk ki:

$$(2) \quad P_0 = \frac{1}{N} \sum_{i=0}^N I(y_i < z)$$

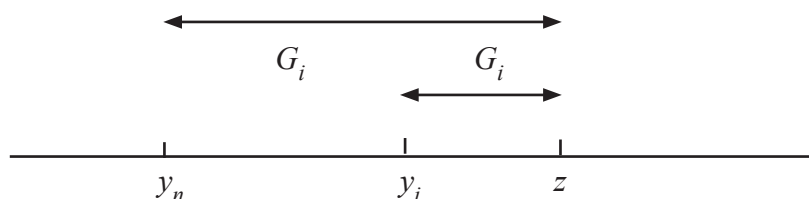
Ahol I egy olyan matematikai operátor, amely azoknál az y_i értékeknél, amelyek kisebbek, mint z , vagyis kisebbek, mint a szegénységi küszöb értéke, ott egyenlő eggyel, ellenkező esetben nulla értéket vesz fel. A szegénységi ráta értékészlete 0 és 1 közé esik, a mutató természetesen az értékészlet egyik szélsőértékét sem veheti fel, hiszen az azt jelentené, hogy a társadalom jövedelmi szempontból tökéletesen egyenlő ($P_0 = 0$), vagy a másik esetben ($P_0 = 1$) azt, hogy mindenki szegény.

Szegénységi rés és szegénységirés-index

Népszerű mérőszám a szegénységi rés, mely a szegénységi küszöb alatt élők jövedelmének a szegénységi küszöbtől való távolságát összegzi egy aggregátumba. Ha tehát z a szegénységi küszöb, akkor a szegénységi rés kiszámításánál csak azokat az egyéneket vesszük figyelembe,

akik ezen szegénységi küszöb alatt élnek, vagyis igaz rájuk, hogy $y_i < z$, ahol a y_i az adott egyén jövedelme. Tehát az egyes egyénekre vonatkozó szegénységi részt az alábbi képlettel írhatjuk le:

$$(3) \quad G_i = (z - y_i) \times I(y_i < z)$$

Ahol I egy olyan operátor, amely, ha $y_i < z$, akkor egyenlő eggyel, minden más esetben nulla. Az aggregát szegénységi rés nem más, mint az a jövedelem, melyet a szegényekre fordítva „megszüntethető” a szegénység, a szegénységi küszöb értékére hozható az alatta élők jövedelme.

Az egész társadalomra összesített szegénységi rés értékéből képezzük a *szegénységi-rés-arány* mutatószámát, amely az átlagos szegénységi rés értékét, a szegénységi küszöb értékének arányában fejezi ki.

$$(4) \quad P_1 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{G_i}{z}$$

A mutatószám értékkészlete 0 és 1 közé esik, minél kisebb értéket vesz, annál kisebb mértékben tér el a szegénységi küszöb alatt élők jövedelme a szegénységi küszöb értékétől.

A szegénységi küszöbtől való eltérések jobb kiemelésére alkalmas mutatószám a súlyozott szegénységi rés, mely valójában nem más, mint a korábban megismert szegénységirés-arány négyzetes átlaga.

$$(5) \quad P_2 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \left(\frac{G_i}{z} \right)^2$$

Decilis eloszlás

A rendszerváltást követően Magyarországon a társadalmi különbségek jelentős mértékben megnövekedtek. A szocialista rendszer viszonylag egységes jövedelmi viszonyait felváltotta a jövedelmi szempontból differenciáltabb kapitalista társadalom (Andorka 2006). A differenciálódás folyamata jól nyomon követhető az éves személyijövedelemadó-bevallások összehasonlító vizsgálatával, ahol a jövedelemeloszlás jellemzése történhet az egyes népességtizedekhez (decilis) tartozó jövedelemhányad alapján. 1996-ban a legalsó népességtizedtől a bevallott jövedelmek 2,8 százaléka, addig a legfelső decilistől 67 százaléka volt származtatható. A pénzügyi válság kirobbanását követő években a helyzet rosszabbodott, ekkor az alsó decilisbe tartozók már csupán a bevallott jövedelmek 0,6 százalékáért, míg a felső decilisbe tartozók a 83,9

százalékaért voltak felelősek (Kovács I. 2010). Az adatokból láthatjuk, hogy a pénzügyi válság tovább mélyítette Magyarországon a különbségeket, az elmúlt években a gazdagok gazdagabbak, a szegények szegényebbek lettek. A Tárki (Társadalomkutatási Intézet) felmérése szerint a válság következtében 2012-re az alsó és felső decilis jövedelmi különbségei a kilencszeresére nőttek, tehát míg az alsó decilisbe tartozók átlagjövedelme csupán 21 820 Ft, addig a felső decilisbe tartozóké 196 625 Ft volt havonta.

Éltető–Frigyes-index (duál-mutató)

Az Éltető–Frigyes-index (D) az átlag fölötti jövedelemből élők átlagjövedelmének az átlag alattiak százalékában kifejezett értéke, a mutató egy populáció jövedelmi egyenlőtlenségének jellemzésére alkalmas. A mutatót az alábbi módon írhatjuk le matematikai formában:

$$(6) \quad \bar{x}_f = \frac{\sum_i^n x_{fi}}{n},$$

$$(7) \quad \bar{x}_a = \frac{\sum_i^n x_{ai}}{n},$$

$$(8) \quad D = \frac{\bar{x}_f}{\bar{x}_a}.$$

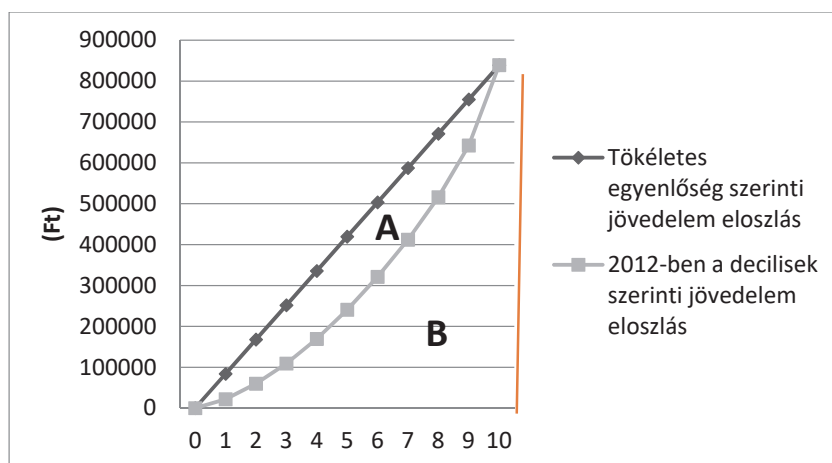
Ahol \bar{x}_f a populáció átlagjövedelme feletti jövedelemmel rendelkezők átlagjövedelme, és \bar{x}_a a populáció átlagjövedelme alatti jövedelemmel rendelkezők átlagjövedelme. A mutatószám rendelkezik súlyozott változattal is, ebben az esetben az index képlete a következőképpen alakul:

$$(9) \quad D_s = \frac{\bar{y}_f}{\bar{y}_a}.$$

Ahol \bar{y}_f az átlagjövedelem felett keresők súlyozott átlaga és \bar{y}_a az átlagjövedelemnél kevesebbet keresők súlyozott átlaga.

Gini-mutató

Vegyük újra elő az előbbieken vizsgált decilis eloszlások idősorait. Tökéletesen egyenlő társadalomban minden népesség decilis jövedelme ugyanannyi lenne tehát, ha a tökéletes jövedelmi egyenlőségben lévő társadalmat ábrázoljuk a jövedelem és a hozzájuk tartozó népesség decilisek függvényében, akkor egy lineáris egyenest kapunk, melynek az x tengellyel bezárt szögének tangense az adott évre jellemző egy főre jutó jövedelem. Azonban a valóságban az egyes decilisek eltérő jövedelemmel rendelkeznek egymáshoz képest, ábrázoljuk ezt is az előbb említett koordináta-rendszerben, az így kapott görbét Lorenz-görbének nevezzük.

18. ábra. A jövedelmek egyenletes és az egyes jövedelmi decilisek szerinti eloszlása 2012-ben
(Forrás: KSH 2013; saját ábra)

A tökéletes egyenlőséget jelentő egyenes és az attól való eltérést mutató Lorenz-görbe jó mutatója egy adott társadalom egyenlőtlenségének. A továbbiakban tehát csak annyi a dolgunk, hogy az eltérést valamilyen módon megfoghatóvá tegyük. Az eltérés nagyságát jól jellemzi a Lorenz-görbe és a lineáris egyenes által közrefogott terület (A) milyen arányban áll a lineáris egyenes és az x tengely által közrefogott területhez képest ($A+B$). Az így kapott G mutatószámot Gini-mutatónak nevezzük:

$$(10) \quad G = \frac{A}{A+B}$$

Sen-index

Sen 1976-ban ajánlotta ezt az indexet, mint egy olyan mutatót, amely képes együttesen kifejezni olyan jelenségeket, mint a szegények száma, a szegénység mélysége és a szegények közötti egyenlőtlenségek. A Sen-index levezetése meghatározott axiómákon alapszik. Az első ilyen axióma a *monotonitás axiómája*, amely kimondja, hogy változatlan körülmények között bármely szegénységi mutatónak emelkednie kell, ha egy szegénységi határ alatt élő egyén jövedelmében csökkenés következik be. A második a *transzferaxióma*, amely szerint változatlan körülmények között a szegénységi mutatónak emelkednie kell, ha egy szegénységi küszöb alatt élő egyéntől nettó jövedelemtranszfer következik be a küszöb felett élők előnyére. A harmadik az *ordinális rangsor* – súlyok axiómája, mely szerint egy szegényebb egyén jövedelemnövekedésének nagyobb súlyt kell kapnia, mint egy viszonylag jobban élő egyénének. Végül a negyedik a *monoton jóléti axióma*, amely monoton kapcsolatot tételez fel a jólét és a jövedelmek között, a jólétet és egyben a szegénységet is kizárólag a jövedelem befolyásolja. A mutató a következő képletben került meghatározásra:

$$(11) \quad P_s = P_o \left[1 - [1 - G^P] \frac{\mu^P}{z} \right].$$

Ahol P_0 a szegénységi ráta, μ^P az átlagbevételek és a kiadások aránya a szegényeknél, G^P a szegényekre vonatkoztatott Gini-mutató (a szegénység egyenlőtlensége). A Sen-index egy másik formulája, mely a szegénységi rés (P_1) felhasználásával adja meg a mutatót, a következőképpen néz ki:

$$(12) \quad P_s = P_0 [G^P + P_1 [1 - G^P]].$$

A Sen-index értékészlete 0 és 1 között van, hasonlóan az eddig megismert mutatókhoz, értéke minél közelebb van a nullához, annál kevesebb és kisebb az egyenlőtlenség a társadalomban.

Watts-index

Az első szegénységérzékeny eloszlást tükröző mutatószám, melyet 1968-ban vezettek be. A Watts-index képlete általános formában a következő:

$$(13) \quad W = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^q [\ln(z) - \ln(y_i)] = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^q \ln \left[\frac{z}{y_i} \right]$$

Ahol N a populációban lévő egyedek száma, a szummában lévő q azoknak a személyeknek a száma, akiknek a jövedelme (y_i) a szegénységi küszöb (z) értéke alatt van. A Watts-index a kutatók által széles körben alkalmazott szegénységi mutatószám, mivel megfelel az összes elméleti elvárásnak¹⁰, melyet támaszthatnak egy mutatószámmal szemben. A Watts-index értékészlete 0 és 1 közé esik, ahol minél kisebb az értéke, annál kisebb és kevesebb a szegénység egy adott országban.

2.3.2. A szegénység területi egyenlőtlensége (Robin Hood-index)

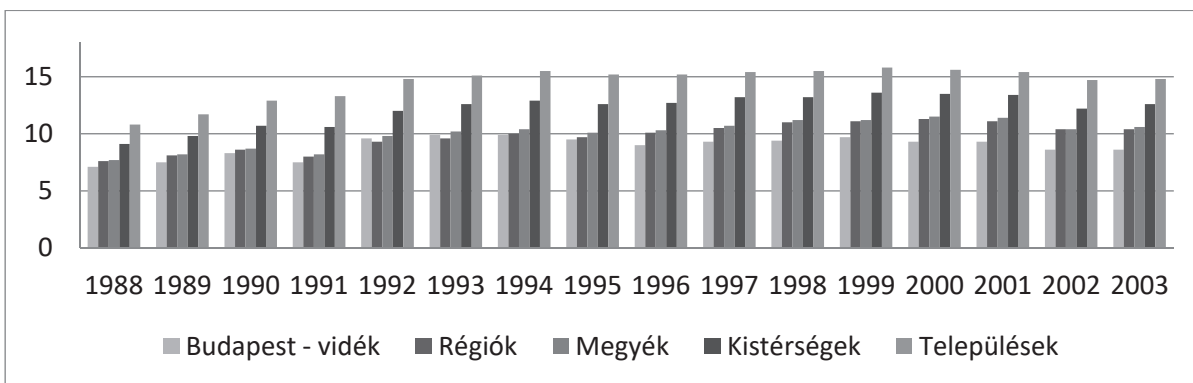
A területi egyenlőtlenségek mérésének egyik legelterjedtebb módszere a Hoover-index, mely nevét a mutatószám kifejlesztőjéről, egy amerikai agrárközgazdászról kapta. A mutatószám százalékban megmutatja, hogy egy társadalmi, gazdasági jelenség mennyiségének hány százalékát kell átcsoportosítani ahhoz, hogy megvalósuljon a teljes egyenlőség. A Hoover-mutatót, amennyiben a jövedelem és a népesség területi eloszlásának egyenlőtlenségeit méri, Ro-

¹⁰ A szegénységi mutatószámra vonatkozó axiómákat (Ravallion–Chen, 2001) a Watts-index maradéktalanul kielégíti. Az axiómák a következőképp hangzanak: A *fókuszaxióma*, a jó mutatószám nem változtatja meg az értékét abban az esetben, ha a *nem szegények* jövedelmében változás következik be. Ezzel szemben a *monotonitás axiómája* kimondja, hogy bármilyen jövedelemnövekedés a szegények között csökkenti a szegénységet. Végül a *transzferaxióma*, amely minden, a szegények közötti egyenlőtlenséget csökkentő szociális transzfer esetén a szegénység csökkenésének szükségességét kívánja meg a jó mutatószámmal szemben.

bin Hood-indexnek nevezzük, ahol minél nagyobb a mutató értéke, annál nagyobb a területi egyenlőtlenség a jövedelmek tekintetében. A Robin Hood-index az alábbi matematikai képlet segítségével számolható ki:

$$(14) \quad h = \frac{\sum_{i=1}^n |x_i - f_i|}{2}$$

A 19. ábrán látható idősoros adatok különböző földrajzi megosztásokban mutatják be a Magyarországra jellemző területi egyenlőtlenségeket jövedelmi szempontból. Az adatokból láthatjuk, hogy politikai és társadalmi rendszertől függetlenül, több földrajzi törésvonal mentén jellemzőek tartós területi egyenlőtlenségek. Az egyik ilyen földrajzi törésvonal Budapest és a vidék magyar társadalma között húzódik, azonban azt is láthatjuk, hogy ennél markánsabb területi különbségek vannak az ország egyes régiói, illetve maguk a települések között. Ez azt jelenti, hogy a vidék sem egységes, szép számmal vannak köztük erősen leszakadó régiók és települések. A 19. ábra jól visszaigazolja azt a korábbi kijelentésünket is, hogy a rendszerváltás utáni magyar társadalom erős differenciálódásnak indult, hiszen ennek a képe rajzolódik ki az ábrán a területi egyenlőtlenségek indexének növekedésében is.

19. ábra. Az adóköteles jövedelmek és az állandó népesség megoszlása alapján számolt Robin Hood-indexek Magyarországon különböző térségi szinteken
(Forrás: ELTE Regionális Földrajzi Tanszék 2005 / saját szerkesztés, 2014)

A Robin Hood-mutatók idősora tehát visszaigazolja azt a felfogást, mely szerint a rendszerváltás legnagyobb vesztese a vidék és a kis településeken élő lakossága volt. Ennek okai a mezőgazdasági termelés szerkezetváltásában keresendők. A termelőszövetkezetek rendszerváltáskor bekövetkező felbomlása megrendítette a vidék társadalmának gazdasági alapjait. A vidék elvesztette aktív, motivált és kreatív értelmiségét, ezekkel a folyamatokkal párhuzamosan megkezdődött a népességi viszonyok jelentős átalakulása, nemcsak etnikai összetételében, hanem gerontológiailag is: a vidék a nagyvárosok népességtartalékává vált (Velez 2006).

3. A VIDÉK ÉS TÁRSADALMI JELENSÉGEI

3.1. Fogalmi keret

A magyar kultúrában a XIX. század elejétől a falu és a paraszt korszakról korszakra, mint a nemzeti kultúra letéteményese és a nemzet fennmaradásának a demográfiai bázisa jelent meg (Kovách 2002). A XX. századi vidékfelfogás legmeghatározóbb elemei:

- *a nemzeti és a rurális összekapcsolása*, ahol a parasztság és a földbirtokosok a *magyarságot reprezentálták* a vegyes lakosságú városokkal és a mindinkább kozmopolita arisztokráciával szemben;
- *a rurális idill kritikája*, a paraszti életkörülmények bírálata (Kovách 2010).

Míg a XX. század közepén még a parasztság a magyar társadalom legnagyobb alakzata, addig a rendszerváltás éveire a sorozatos politikai intervenciók hatására (hadigazdálkodás, földosztás, szövetkezesítés, kádári modernizáció, kárpótlás, privatizáció, gazdasági liberalizáció) megtörtént a vidéki tradicionális parasztság eltűnése, avagy „a magyar társadalom paraszttalanítása” (Kovách 2010: 39). A vidék értelmezése és definíciója a kilencvenes évekre egyre inkább alárendelődött a fejlesztési politikáknak, és egyre erősebben kapcsolódott a fejlesztési forrásokért való versenyhez (Kovách 2010). Míg a kommunizmus centrális politikai erőterében elsősorban a filmek, dokumentumfilmek és a társadalomtudományok, addig a rendszerváltástól a tömegmédiá alakítja a vidékről alkotott képünket, ahol azok az események bírnak hírértékkel, amelyek a vidéki élettel kapcsolatos botrányként vagy konfliktusként megjeleníthetők (Hack-Kiss 2007). A tömeg- és közösségi média által közvetített kép alapján a vidék az elmaradott, képzetlen emberek világa, az Európához való felzárkózásunk gátja, addig a politika gyakran szeret idillikus képeket sugallni: a vidék a turizmus, minőségi ételek és italok, a rekreáció színtere. Miközben a hagyományos mezőgazdasági lobbis és érdekcsoportok azt szeretnék, ha a vidék és az agrárium fogalma végérvényesen összemosódna.

A vidéknek a kilencvenes évek utolsó harmada előtt tulajdonképpen nem volt definíciója. A közigazgatásban is használható meghatározás megfogalmazását az EU-konform területfejlesztési és vidékfejlesztési rendszerek bevezetése tette szükségessé. Olyan *vidékfogalmak* születtek, amelyekről létrehozóik úgy gondolták, hogy az EU céljainak megfeleltethetők, és nem ellentétesek a hazai nagyobb érdekcsoportok, az agrár- és területfejlesztési lobbis érdekeivel (Kovách 2010). A pályázatkezelők által készített anyagokban, felhívásokban sorra születtek meg az első vidékdefiníciók, ezekre példák az alábbiak:

„Rurális térség: az a térség, ahol jelentős a mezőgazdaságban foglalkoztatottak, illetve a mezőgazdasággal foglalkozók aránya a foglalkozási szerkezetben, illetve a községekben, továbbá a kisvárosokban élők aránya.” (1996. évi XXI. törvény)

„A vidék az a terület, ahol a mezőgazdasági tevékenység, a zöldfelület (erdő, természetes táj) dominál, és amelyet aprófalvas településszerkezet, alacsony beépítettség, illetve csekély népsűrűség jellemez. Vidéki település, amely városi státusszal nem rendelkezik, vagy rendelkezik ugyan, de népesség létszáma nem éri el a 10.000 főt.”
(*Nemzeti Agrárprogram, 1997: 3*)

A vidékdefiníciós vita új fordulata volt, amikor Kovács Teréz szociológus a területfejlesztési lobbival szemben saját vidékfogalomkörének elterjesztésére tett kísérletet, szerinte az EU-ban használt „*rural*” kifejezésnek a magyar „*vidék*” fordítása tévedés, mert a „*rural*” igazából falusit jelent. Definíciója, hogy az általa javasolt öt statisztikai jellegű kritériumból négy teljesülése esetén legyen egy térség vidéknek nevezhető (Kovács 1998). Az előzőekben megfogalmazott kötött meghatározástól (*statisztikai adatok*) eltérő, sokkal tágabb definíciók is léteznek a vidék fogalmára, erre példa az, amikor a vidéket úgy fogjuk fel, ahol az ember és a természet még képes harmonikusan együtt élni, ezzel ellentétben a város a civilizációs és urbanizációs fejlődés eredménye (Font 1998).

Az alábbiakban láthatjuk, hogy a XXI. század Magyarországnak vidéke semmiképpen nem tekinthető egységesnek, igen sok arcot mutat: területi egyenlőtlenségek, szegregáció, szegénység, turizmus, mobilizáció, kulturális értékek őrzése, hol kis-, hol nagyüzemi mezőgazdasági tevékenységek, ennek megfelelően a felmerülő problémái is igen sokszínűek, így az azokra adott válaszok sem lehetnek egyformán érvényesek mindenhol. Sok tekintetben a problémák nagy részének felismerésénél sem tartunk, nemhogy a megértésénél.

3.2. Társadalmi és gazdasági változások

A vidéken élők számára mindig központi szerepet játszott a megélhetésüket jelentő termőföld és a mezőgazdaság. Bár, mint azt látni fogjuk, az agrárium a gazdaságban és a vidék társadalmának szervezésében betöltött vezető szerepe folyamatosan és jelentős mértékben visszaszorult az elmúlt évszázadban, mégis azt mondhatjuk, hogy a vidékfejlesztési programokban jelenleg is központi szerepet játszik a mezőgazdaság, vagy az abból származó tudás megtartása

és fejlesztése. Jól mutatja ezt, hogy az Európai Unió különösen nagy figyelmet fordít¹¹ a vidék és benne a mezőgazdaság fejlesztésére, ezáltal az élhető vidéki élet megteremtésére, a vidék lakosságmegtartó erejének biztosítására.

A második világháború óta a mezőgazdaságban lezajlott technológiai és termelési viszonyokban bekövetkezett változások jelentősen átalakították az ország és benne a vidék társadalmát is. Ezek pontos ismerete nélkül nehezen azonosíthatók a vidék társadalmában jelenleg végbemenő folyamatok, értelmezhetők a gazdasági nehézségek, melyek végeredményben meghatározzák a ma vidéken élők megélhetési lehetőségeit, ezen keresztül befolyásolják az ott kialakult szegénységet.

A magyar parasztság előképe a jobbágyság, melynek társadalmi fejlődése jelentősen eltért a nyugat-európaiktól, ahol a parasztság fokozatosan, több száz év alatt szabadult meg a földesúri kötöttségeitől, és ezzel párhuzamosan pedig elnyerte függetlenségét és megerősödött. Ezzel szemben Magyarországon rövid idő alatt, körülbelül 160 év, több egymást követő, gyakran egymásnak teljesen ellentmondó központi, intézményes lépésre volt szükség mindehhez. Ilyen intézményes törekvések voltak a jobbágyszabadítás (1948), a földosztások (Magyarország gazdaságtörténete, 2002).

A társadalmi feszültségekre feloldására tett első kísérlet a Nagyatádi-féle földreform volt, melynek alapvető célkitűzése az volt, hogy minimális engedmények árán megőrizze a nagybirtok pozícióját, így messze elmaradt a Kelet- és Közép-Európában ez időben más országokban végrehajtott földreformok mögött. A földreform a nevét az előterjesztőről, Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszterrel kapta, javaslatát (1920. évi 36. törvénycikk) nem írt elő kötelező földosztást, csupán a házhelyek és kishaszonbérletek juttatását tette lehetővé. A nagybirtokosok számára lehetővé tette, hogy a távol eső, rossz minőségű földjeiket a földreform keretében eladják, valamint kártalanította is őket a törvény, úgy, hogy azt teljes egészében az új tulajdonosnak kellett megfizetnie. A földreform végrehajtása lassú volt, és az ország mezőgazdasági területeinek mindössze 6 százalékát érintette, a reform keretében 300 ezer szegényparaszt kapott 1-2 hold gyenge minőségű földet.

1945-ben elodázhatalanná vált egy átfogó földosztás, ekkor a magyar agráriumot néhány száz feudális eredetű nagybirtok, egyre csak szaporodó apróbirtokok, valamint nincstelen gazdasági cselédek, napszámosok, földmunkások tömege jellemezte. A háborút követő földreform során több mint 3,2 millió hektár földet osztottak ki, és közel 608 ezren részesültek földjut-

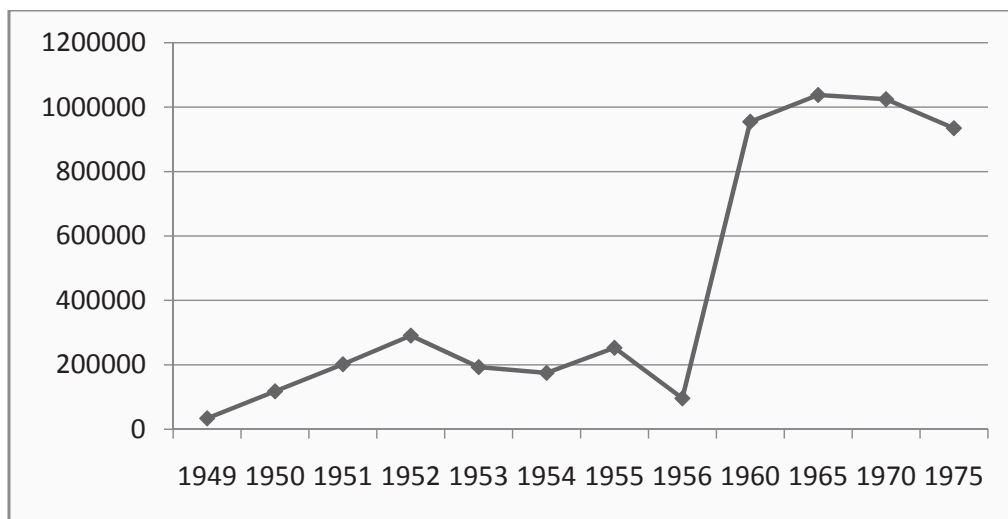
¹¹ Az Európai Unió vidékfejlesztési programja a Leader az unió Közös Agrárpolitikájának (KAP) részeként valósul meg. A KAP keretében jutnak direkt forrásokhoz (földalapú támogatások) a mezőgazdasági termelők, illetve kapnak segítséget kedvezőtlen piaci árkihágások idején, ilyenkor az unió átfogó piaci intézkedés keretében, úgynevezett intervenció felvásárlási árral támogatja a termelőket.

tatásban, közülük mintegy 551 ezren korábban is gazdálkodók voltak, 3–5 holddal, valamint az 5–10 holddal rendelkezők 50 százaléka, az 1–3 holddal és 10–15 holddal rendelkezők 33 százaléka részesült földjuttatásban. Ebből láthatjuk, hogy a földreform során arra törekedtek, hogy lehetőleg életképes paraszti birtokok keletkezzenek. A helyzetet ironiája azonban az, hogy a földosztás, mely ugyan nem juttatott mindenkit földhöz, de megoldani látszott a problémákat, egyben a parasztság rövid korszakának végét és a *parasztalanítás* korszakának kezdetét jelentette a kommunista szövetkezesítéssel, *melynek első üteme az ötvenes évek, második üteme a hatvanas évek elejére tehető* (Kovács 2001).

A Kovách által felvázolt parasztalanítás folyamata strukturálisan, történelmi-kronológiai szempontból a következő egymásra épülő szakaszokból áll össze: kollektivizálás, kádári modernizáció, posztszocialista rurális átalakulás, rendszerváltás, globális kihívások. A felsorolásból látható, hogy a parasztalanítás egy jelenleg is zajló társadalmi folyamat, melyek kiindulópontja az 1989-es rendszerváltás keretében lezajlott földkárptólás és privatizáció, következménye pedig az elmúlt évtizedekben végbement erőteljes koncentráció (Kovács 2016). A folyamat legszembetűnőbb számszerűsíthető bizonyítéka, hogy míg 1950 környékén a felnőtt magyar lakosság közel 50 százaléka vidéken földművelésből tartotta el magát és családját, főfoglalkozásként, és követte a paraszti életformát, addig 2001-ben a foglalkoztatott felnőtt lakosok csupán 7,2 százaléka, míg 2008-ra az alkalmazásban állók 4,4 százaléka élt foglalkozásszerűen a mezőgazdaságból.

Az első szakasz, a kollektivizálás, mely a mezőgazdasági termelés nagyüzemi, szovjet típusú átalakítását takarja, szinte rögtön a földreformot követően, 1948-ban elkezdődik, azzal, hogy a Magyar Kommunista Párt a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezésének irányelveit meghirdeti. Olykor kemény, kényszerítő és egyben törvénytelen eszközök jellemzik a kollektivizálás első szakaszát, ennek eredményeként 1952-re több mint 290 ezerre növekedett a termelőszövetkezetek tagsága. 1953-ra azonban megtorpant a lendület, lelassulnak a folyamatok, az 1956-os események pedig közel egyharmadára apasztják a termelőszövetkezeti tagok számát. A forradalmat követően a kádári konszolidáció korszakában a termelőszövetkezetek is újraszerveződnek, ennek eredményeként 1962-re az 1953-as évhez viszonyítva a négyszeresére gyarapszik a taglétszám. Ezt követően fokozatosan csökkenés mutatkozik, ennek okai azonban már nem politikai természetűek, hanem a társadalomban lezajló természetes, technikai és migrációs folyamatok eredményei, így a falusi elvándorlás a városok irányába, a nyugdíjasok számának növekedése, a gépesítés, technológiai és üzemszervezési fejlesztések, intenzív termelési módszerek bevezetése. Ennek következtében az 1980-as években a rendszerváltozásig folyamatosan csökkent a termelőszövetkezeti tagok száma, ekkor már csak 640 ezren vannak. A szövetkezeti tagság létszámának a hetvenes évektől történő folyamatos csökkenéséből láthat-

jük, hogy a paraszttalanítás a kádári konszolidációt követő posztszocialista rurális átalakulás éveiben is töretlenül halad előre, bár a rendszerváltozás időpontjában, a vidéki mezőgazdaságban, a szocialista termelőszövetkezetekben és az azokhoz kapcsolódó szolgáltató iparágakban, közel egymillió ember talált megélhetésre, de a nagyüzemi termelés mellett sokan kiegészítő kereseti forrásra leltek a mezőgazdaságban, az úgynevezett „háztájizás” formájában.

20. ábra. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak száma (fő), 1949–1975
(Forrás: Magyarország a XX. században – 41. táblázat, 2000)

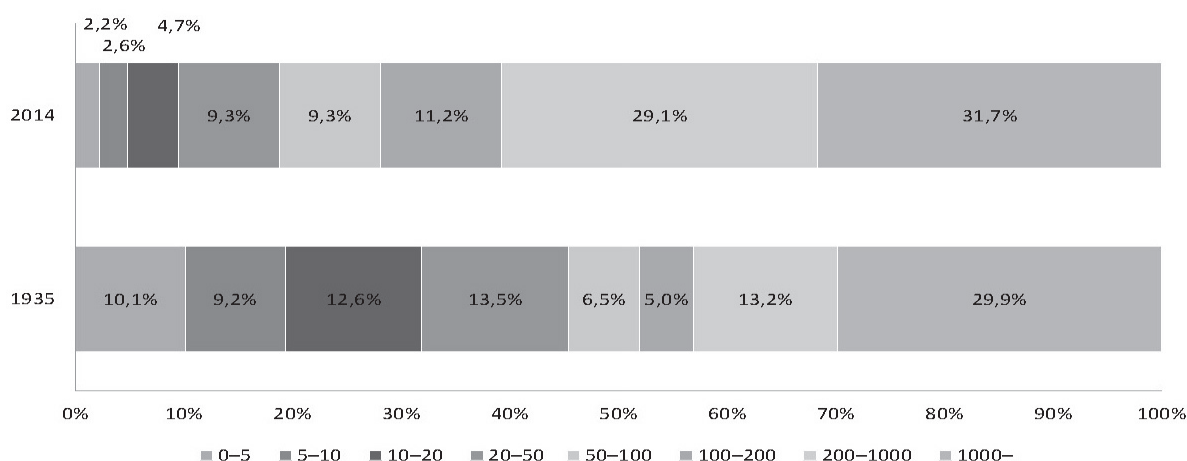
A rendszerváltáshoz kapcsolódó kártalanítási és privatizációs hullámok a szocialista termelőszövetkezetek felszámolásához vezettek. A termelőszövetkezetek és ezzel a vidéki lokális gazdaságok felszámolása a mai napig vitatott, s talán sorsfordító momentuma a rendszerváltásnak, melynek a legkevésbé voltak gazdasági racionalitásai, inkább valószínűsíthető, hogy politikai okokból következhetett be. Az új politikai elitnek ugyanis nem volt szüksége egy helyi hatalmi erőterre, centrumra, melyet a működő termelőszövetkezetek és azok vezetői jelentettek volna a számukra. Az amúgy is kedvezőtlenül változó belső és külső gazdasági környezetben a belső piac hirtelen 20 százalékos zsugorodása, az ipari termelés 30 százalékos csökkenése, a teljes foglalkoztatásból a 10 százalékos munkanélküliséggel való szembenézés, az energiaárak elszabadulása, 1993-tól a keleti piacok folyamatos szűkülése mellé az állami támogatások folyamatos megvonása és a politika kedvezőtlen, szövetkezetellenes hangulatkeltései párosultak.

A termelőszövetkezetek privatizációja két szintéren zajlott: az egyik a kárpótlási jeggyel történő privatizáció, mely szélesre nyitotta a társadalom előtt a földhöz jutás kapuját, a másik szintér a kárpótlást követően fennmaradó szövetkezeti vagyon nevesítése. A kárpótlási jeggyel történő privatizációra a termelőszövetkezetek 5 millió hektáros földterületéből 1873 ezer hektárt különítettek el erre a célra, miközben a kárpótlásra jogosult 2 millió család összesen 2430 ezer hektár földterületre nyújtotta be az igényét. Az igények kielégítése így nehezen volt elképzelhető, a kárpótlásra kijelölt földterületek 96 százalékát 1996-ra el is árverezték, 1,5 millió

jogosultat juttatva így termőföldterülethez. A privatizációval megszerzett földterület átlagban 4,4 hektár nagyságú volt, az új tulajdonosok 70–80 százaléka nyugdíjas volt, így elmondható, hogy a termőföldek nagy része bérbeadásra került az új tulajdonos részéről. Nézzük meg, hogy mi történt a privatizációs színtér másik részén, a megmaradt termelőszövetkezeti vagyon nevesítése során. A törvény 1992. április 30-ig adott határidőt az 1442 mezőgazdasági termelőszövetkezetnek a szövetkezeti vagyon nevesítésére.

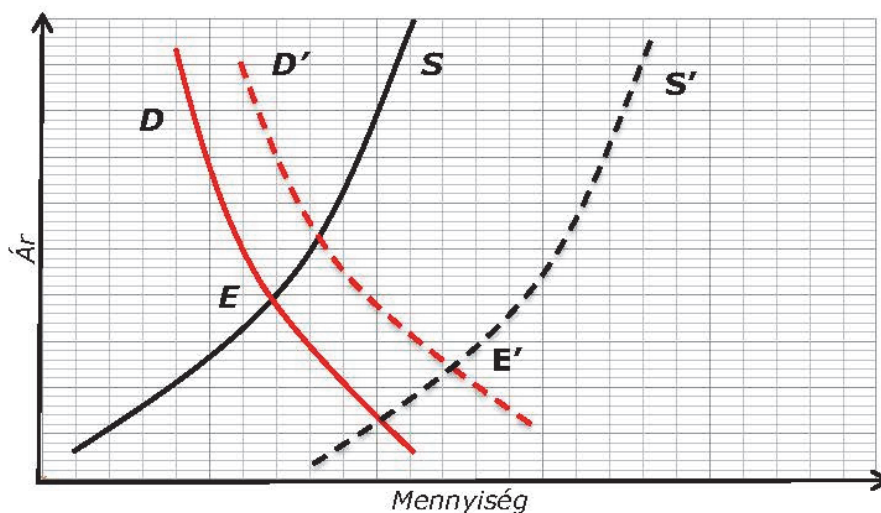
A vagyonnevesítés 40–40–20 százalékban történt meg a régi szövetkezeti alapító tagok és azok örökösei, jelenlegi szövetkezeti tagok és a szövetkezetek alkalmazottai között. A tagoknak még az év decemberéig kellett dönteniük a kiválásról vagy más gazdasági társasággá való átalakulásról. 10 százalékos volt a kiválással történő privatizáció aránya, míg 1273 szövetkezet más gazdasági formába történő átalakulást választotta. 100 szövetkezet pedig még az 1992. évben csődbe jutott (Varga 2004).

A rendszerváltást megelőzően a termelőszövetkezeteken kívül állami gazdaságokban is folyt mezőgazdasági termelés. A teljesség kedvéért ezek privatizációjáról is essen pár szó. A mindössze 128 db állami gazdaság privatizációjára csupán az ezredfordulót követően került sor, habár a gazdasági társasággá történő átalakításuk még a fent említett privatizációs folyamattal párhuzamosan, 1993-ban megtörtént. A privatizációs folyamatok eredményeként 1998-ra a mezőgazdasági termelés 30 százalékkal esett vissza az 1985-ös szinthez képest, továbbá a mezőgazdaságban foglalkoztatottak létszámának aránya a teljes foglalkoztatási létszámhoz képest az 1990-es 22 százalékról a privatizációs folyamat végére, 1996-ra 11 százalékra csökkent. Az egyéni magánföldbirtokkal rendelkező gazdálkodási forma vált jellemzővé.

21. ábra. A termőterület 1935-ben és a mezőgazdasági terület 2014-ben, százalékos megoszlás
(Forrás: Szuhay 1976 – ÁMÖ 2010 – SAPS 2014 – Kovách 2016)

A rendszerváltás óta eltelt évtizedek során a birtokok folyamatos koncentrációja zajlott. A folyamatok alakulásában a szakmai elveknek szinte alig, a politikai, hatalmi érdekeknek viszont annál inkább döntő szerepe jutott (Romány 2002). Mindez odáig vezetett, hogy a jelenlegi földhasználat szerkezetében erőteljesebb a koncentráció, mint a háborút megelőző időkben, holott az a birtokszerkezet történeti szempontból feudális eredetű. A magyar földhasználati koncentráció európai kitekintésben is az egyik legnagyobb mértékű. Mindebből az is következik, hogy a mezőgazdaságból élő gazdák száma a privatizáció óta folyamatosan csökkent (Kovách 2016).

22. ábra. Az alacsony megtérülés a mezőgazdaságban a bővülő kínálat és a rugalmatlan kereslet eredménye
(Forrás: Samuelson–Nordhaus 1998)

A magyar mezőgazdaság jelenlegi helyzetének megértésében nagy segítségül szolgált, hogy az egymásnak gyakran ellentmondó politikai akaratok hatása alatt változó agrárium esetében volt egy, az egyes stációkon átívelő markáns folyamat. Azonban azt is meg kell értenünk, hogy a paraszttalanítás morális vagy társadalmi megítélésekor annál sokkal árnyaltabb, mint azt elsőre gondolhatnánk. Ennek a megértéséhez érdemes megismerni egy olyan gazdasági közeg történetét, melyben a földhasználathoz való hozzáférés nem volt sohasem akadály a mezőgazdasági termelésbe való bekapcsolódásnak, a politikai érdekek sem befolyásolták, gátolták az ágazat működését, a piaci folyamatok voltak a legnagyobb hatással a gazdaságok működésére, fejlődésére. Vajon ilyen körülmények között is lezajlik a „paraszttalanítás” folyamata? Kimutathatóan csökken a mezőgazdasággal foglalkozók száma? A válasz igen. Az USA-ban, ahol száz évvel ezelőtt az ország lakosságának fele farmokon élt és dolgozott, mára ez az arány 3 százalék körüli értékre esett vissza. A jelenség magyarázatát az 22. ábrán felvázolt keresleti és kínálati görbék elemzésével kapjuk meg. Az *E*-vel jelölt egyensúlyi egy korábbi, évtizedekkel ezelőtti keresleti-kínálati kapcsolatra utal. Azonban a technológiai fejlődés, a gépesítés nagymértékben bővítette a kínálatot (*S'*), mely bővülést csak részben követte a kereslet növekedése (*D'*), a keresleti oldal árrugalmatlansága miatt, így az új egyensúlyi pozíció (*E'*) alacsony

nyabb árakat fog eredményezni a szektorban. Ez az ágazat jövedelmezőségét rontja, mely egyre jobban a nagyüzemi termelés és a gépesítés irányába nyomja el a folyamatokat. Jól nyomon követhető ez a folyamat a reáljövedelem és a mezőgazdasági árak reálértékének vizsgálatával, ahol bázisévnek vesszük az 1947-es adatokat. A családok medián reáljövedelme 1994-re 210 százalékra növekedett, a mezőgazdaságban dolgozó családoké 95 százalékra, a mezőgazdasági árak reálértéke 34 százalékra csökkent (Samuelson–Nordhaus 1998).

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak létszámának csökkenése valójában a gazdasági progresszió és a hozzákapcsolódó társadalmi átalakulás terméke, ami Magyarországon, a történelmi elmaradottság okán, rövid idő alatt erőltetett modernizációval került megvalósításra. Kétségtelen, hogy a foglalkoztatottak száma függ a földhasználat módjától és a tulajdonviszonyoktól (közösségi vagy egyéni tulajdon), de a paraszttalanítás folyamatának, amint azt a szövetkezeti tagok számának csökkenése mutatja (20. ábra), a közösségi tulajdonforma sem szabott volna gátat.

Vidéken¹² a fejlettség és az egyes ágazati szektorokban foglalkoztatottak közötti kapcsolat vizsgálata alapján azt mondhatjuk, hogy az ipari szektor befolyása a legjelentősebb, a mezőgazdaság (*a budapesti adatok letisztítása előtti közepes erősségű*) kapcsolata eltűnik, a szolgáltató szektor pedig egyáltalán nem számít húzóágazatnak, inkább alacsony átlagjövedelmet és gyenge értéktermelő képességet jelent. Ez azt jelenti, hogy a vidéki Magyarországon az ipari szektorban foglalkoztatottak magasabb aránya nagyobb 1 főre jutó GDP-t, illetve adóköteles jövedelmet valószínűsít (Lőcsei 2004). A fejlesztési irányoknak tehát nem a mezőgazdaság vagy a szolgáltatások, hanem a mezőgazdasági feldolgozóipar irányába kellene mutatnia.

3.3. A vidéki szegénység

„A világ szegénységének többsége rurális régiókban él” (Kovách 2010: 119). Európa számos régiójában regisztrált jelenség a *vidéki szegénység* növekedése, igaz eltérő okok következtében, más-más formákban és nagyságban. Az elmúlt évtizedekben lezajlott, a vidéki társadalom változását, formálódását és benne a szegénység alakulását eredményező folyamatok egyáltalán nem tekinthetők magyar sajátosságnak. A kommunista modernizáció, mely gazdasági és társadalmi felzárkózási törekvés, az elmaradott perifériáról a centrum irányába való haladás szándéka egész Kelet-Közép-Európára jellemző és kimutatható történelmi tendenciának tekinthető (Aron 1955). Ezen folyamatokhoz szorosan kapcsolódik a földtulajdonnal foglalkozó fejezetben (3.2 fejezet) már említett történelmi eseménysor, melynek következtében a magyar társadalom elvesztette eredeti arculatát, mezőgazdasági (paraszti) jellegét, melyet

¹² A megyék adatai Budapest nélkül.

Kovách paraszttalanításnak nevezett el. Mindezek mögött a rendszerváltást megelőző korszak erőltetett modernizációja, erőszakos és a gazdasági adottságokhoz nem igazodó iparosítása állt. Miközben átalakult, átértékelődött a vidék kulturális és gazdasági szerepe.

A fenti folyamatokat tovább erősítette a második világháborút követő gyors technikai, technológiai fejlődés, mely a gépesítéseken keresztül a gazdasági hatékonyság növekedéséhez vezetett. A foglalkoztatás a korábbi primer és szekunder (ipari) szektorokról folyamatosan az élőmunka-igényesebb tercier szektorokra tevődött át. A hatékonyabb termelés a világháborút követő évektől egészen az 1980-as évekig az észak-atlanti és az európai országok társadalmában humanizációs progresszióhoz vezettek (Beck 1955). Azonban a gazdasági progresszió a '80-as, '90-es években átlépve a korábbi nemzetállami kereteket, a globalizáció útjára lépett, ezzel még hatékonyabbá válva. Addig a társadalmi és politikai struktúrák ezt nem vagy csak óriási késéssel követték. Jelen világunkban óriási feszültségek húzódnak meg a nemzetállami keretekben toporgó politikai képviselői rendszerek és a globális gazdasági érdekek között, mely feszültségek a munkaerőpiacon és a szűkülő forrásokból gazdálkodó nemzeti társadalompolitikán keresztül érik el az embereket. Ennek hétköznapi jelei a munkanélküliség, az egyéni öngondoskodásra való ösztönzés, csökkenő társadalmi transzferek és az egyre erősödő politikai radikalizmus. A folyamatok értelmezéséből kitűnik, hogy politikai, társadalmi paradigmaváltás előtt állunk, ám ennek egyáltalán nincs megjósolható kimenetele (Beck 2006).

Épp ezért a kiút keresésekor megnő a helyi megoldásoknak, a szubszidiaritás elvének a szerepe, feltételezve a fenntartható fejlődés keretein belül megvalósuló „glokalizációs” (*a globalizáció és a lokalizáció szavakból*) scenáriót (Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács 2010), amely a vizsgált térségre vonatkoztatva azt jelenti, hogy a jelenleg fennálló periféria-helyzetből mi módon lehet kitörni és ennek során milyen belső vagy külső erőforrásokra lehet támaszkodni. Ennek megértéséhez nyújt segítséget Christopher Ray kultúragazdaság modellje mint ideáltípus, mellyel az 5.4 fejezetben részletesebben is foglalkozom.

Így van ez Magyarországon is, ahol a rendszerváltást követő évtizedekben lezajlott politikai és társadalmi folyamatok következtében a vidék folyamatosan veszítette el társadalmi integráló szerepét mind gazdasági, mind kulturális szempontból. *Mélyszegénység, gyermekszegénység, diszkrimináció, etnikai konfliktusok, szegregáció, bűnözés, a társadalmi mobilitás hiánya, tartós munkanélküliség, iskolázatlanság, analfabetizmus* mind-mind napjaink vidéken zajló társadalmi folyamataihoz kapcsolódó azon fogalmak, melyek jól mutatják, hogy a vidéki szegénység a magyar társadalom legégetőbb, megoldásra váró problémája (Kovách 2010).

A probléma nagyságát érzékelteti, hogy hatszázezer körüli népesség él a legrosszabb helyzetű *gettósodó falvakban* (Kovács K. 2005). További mintegy háromszázezer fő lakik a már előregedett vagy rövidesen előregedő településeken, és míg az EU 27 tagállamában az erőtelje-

sen vidékies térségek életszínvonala az uniós átlag 61,7 százalékát éri el, magyar viszonylatban ez az érték 38,7 százalék (Csatári 2007).

A vidéki szegénységgel kapcsolatban kevesebbet hallunk a nemek közti különbségekről, a jelenséggel foglalkozó tanulmányok fő megállapítása, hogy a szegények között magasabb a nők aránya, vagyis a szegénység feminizálódik társadalmunkban (Fodor 2001).

Ezzel szemben vannak kutatások, amelyek tagadják a nők nagyobb arányát a szegények között, a nemek közötti különbséget inkább abban látják megnyilvánulni, ahogyan a nemek megélik a szegénységet. A mélyszegénységben élő nők igazi hátrányai ezek szerint a nemek közötti munka- és hatalommegosztás során keletkeznek, melynek okai a nemek közötti eltérő napi időbeosztásban, pénzkezelési szokásokban és a konfliktusok kezelésében keresendők (Czibere 2009).

Míg Czibere kutatásai arra engednek következtetni, hogy a nők tartják össze a mélyszegénységben élő családokat, ők menedzselik a szegénységet, ezzel szemben más kutatások arra mutatnak rá, hogy a férfiakat mentálisan sokkal jobban megviseli a munkanélküliség vagy a szegénység állapota, könnyen marginalizálódnak (Simonyi 2001).

4. A KUTATÁS MÓDSZERTANA

A kutatás a vidéki szegénységet vizsgálja a Berettyóújfalui kistérségben, ahol a folyamatok megismerése nagyobb mélységet kívánt, ott a kistérség magyar–román határ menti öt települése – *Biharkeresztes, Ártánd, Bojt, Nagykereki és Told* – alkotta önkormányzati társulásra fókuszál. A vizsgálat során a földrajzi perspektívaváltást a kistérségben tapasztalható erős területi egyenlőtlenségek is indokolták. A szegénység kutatásának társadalmi relevanciáját indokolja, hogy Magyarországon a jövedelmi különbségek az elmúlt évtizedekben jelentős mértékben megnövekedtek, és a társadalmi kirekesztettség aránya is drasztikus emelkedést mutat. A társadalmi kirekesztettséget elszenvedők javarészt hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű térségekben élnek, melyek többsége rurális környezetben található. A Berettyóújfalui kistérség kutatási helyszínnek való kiválasztását nemcsak halmozottan hátrányos helyzete, vidéki elhelyezkedése és a könnyű elérhetősége (Debrecenhez való közelség) indokolta, hanem azon érdekessége is, hogy a kistérség gazdasága a rendszerváltás előtt és után is megőrizte eredeti, erőteljes agrárjellegét. Mindez a térségben fellelhető szegénység karakterének valódi vidéki jelleget kölcsönöz.

A kistérségben kialakult szegénység és társadalmi kirekesztettség mibenlétének megértéséhez idősoros és történeti adatok segítségével vizsgáltam a térségben végbement gazdasági és társadalmi folyamatokat, melyek a rendszerváltozást követően zajlottak le. A kutatás során bizonyos struktúrák felfedéséhez szükség volt a kistérségben belül egy gazdasági, politikai és közigazgatási egység (mikrotérség) részletesebb vizsgálatára. Választásom e tekintetben a legrosszabb helyzetben lévő mikrotérségre, a Biharkeresztesi Egyesített Önkormányzatra esett, mely Biharkeresztes, Told, Bedő, Ártánd, Nagykereki települési önkormányzatokat fogja össze. A Biharkeresztesi Önkormányzati Társulásban megkérdeztem az önkormányzati döntéshozókat, szociális és egészségügyi szakembereket.

A határmentiség szegénységre gyakorolt hatását is meg kívántam vizsgálni a kiválasztott mikrotérség szempontjából. A meglévő kutatási eredmények és tanulmányok arra engednek következtetni, hogy a szegénység a határ menti sávban a legnagyobb. A levont következtetéseket erősíti meg Baranyai Béla 1999-es határmentiséggel foglalkozó tanulmánya, melyben az általam vizsgált mikrotérséget is elemezte. Jelen kutatásban a választott mikrotérség határmentiségével kapcsolatban elsősorban arra próbáltam választ kapni, hogy milyen lehetőségeket rejt magában ez a földrajzi adottság.

Az elmúlt uniós pályázati ciklus keretében (2007–2013) mind országosan, mind a kistérségben jelentős programok próbálkoztak a szegénység felszámolásával, enyhítésével: a jelenleg kialakulásához és fennmaradásához kapcsolható folyamatok eliminálásával. A megvalósult

programok hatékonyságát vizsgáló elemzésekből azonban az a kép bontakozik ki, hogy a vidéki szegénység felszámolására tett összes jelentős, átfogó program a helyszíni megvalósítás során sorra elbukott. Ennek az oka lehet többek között az, hogy a legtöbbször a szegénységet nem egy konkrét területhez kötötten kívánják vizsgálni és megérteni, hanem általános megközelítésben (Váradai 2015).

A kutatásom során az alábbi alapvető kérdésekre kerestem objektív, számszerűsíthető válaszokat:

1. A Berettyóújfalui kistérség területén található települések lakossága valóban nagyobb és mélyebb szegénységben él az országos átlaghoz képest?
2. Milyen jövedelmi egyenlőtlenség jellemzi a kistérséget?
3. A Berettyóújfalui kistérségre mint erősen rurális jellegű kistérségre is érvényes, hogy a szegénység a kisebb, falusi településekre jellemző?
4. Tapasztalhatóak-e a térség településein a szegénységhez kapcsolódó etnicizációs és szegregációs folyamatok?
5. Milyen a kapcsolat a szegénység és a lakosság munkahelyi státusza, jövedelemforrása, iskolázottsága, egészségi állapota között?
6. Milyen kiadási szerkezettel jellemezhetők a térségben élő szegény háztartások?
7. Jelen kutatás keretében választ kerestem arra a kérdésre is, hogy az Európai Unió első teljes, Magyarországot érintő fejlesztési ciklusában (2007–2013) milyen módon történt a források allokációja, a felhasználás mennyiben volt releváns a térségben feltárt problémák megoldására?

Ezen gondolatmenet alapján kutatásommal a szegénység specifikus megjelenésének egy adott térségben történő vizsgálatát végeztem el. Ezzel pontosabb képet tudtam adni a magyarországi szegénység rurális karakteréről. Miközben dinamikus értelmezési keretét nyújtottam a térségben az elmúlt évtizedekben lezajlott gazdasági és társadalmi folyamatoknak is.

4.1. Kérdőíves kutatás

A doktori értekezés empíriai háttérét három nagyobb uniós projekt keretében gyűjtött saját kutatási anyag vizsgálatán alapszom. A folyamatok megértéséhez összegyűjtöttem a már meglévő és fellelhető adatokat (KSH, TeIR, más térségben lezajlott korábbi kutatások), és azokból a szükséges történeti és összehasonlító elemzéseket elvégeztem. A továbbiakban szeretném bemutatni a saját empíriák forrásául szolgáló projekteket, és ismertetni az elvégzett kutatások módszertanát. A Bihar Fejlődéséért Egyesület a TÁMOP-5.3.5-09/1-2010-0017 számú pályázat keretében nyert támogatás felhasználásával 15 bihari településre kiterjedő adósságkezelési tanácsadói

hálózatot épített. Ezen hálózat segítségével a 2011 és 2013 közötti időszakban 248 háztartásnak nyújtottak tanácsadást. A program a Svájci Hozzájárulás támogatásával 2013 és 2014 között sikeresen tovább tudott működni. Ebben az időszakban a korábban kiépített hálózattal, további 169 esetben történt adósságkezelési tanácsadás.

A programba bevont családoknak szociális szakemberek nyújtottak tanácsadást. Egy tanácsadás általában 3-4 találkozást jelentett, így a projekt 20 hónapos időtartama során a tanácsadók több mint 1500 alkalommal találkoztak a bevont háztartásokkal. Minden tanácsadási alkalom jól dokumentált volt, háztartásonként egy-egy esetnaplóban kerültek rögzítésre. A program lebonyolítása során fontos szempont volt, hogy a tanácsadások az esetek legalább 80 százalékában javítsanak a bevont családok életkörülményein. A projekt során az esetek harmadában sikerült rendezni a családok adósságát, 60 százalékban – részleges eredmények elérésével – sikerült a háztartások adósságát konszolidálni, és csupán 10 százalékra tehető azon háztartások aránya amelyeknél vagy a családok nem megfelelő hozzáállása, vagy a kezelhetetlenül nagyra felhalmozott adósságállomány miatt eredménytelen volt az adósságkezelési folyamat.

A projektben 20 adósságkezelési tanácsadó dolgozott, akik mindannyian felkészült, a térségben korábban is szociális segítő munkát végző szakemberek voltak. A tanácsadások megkezdése előtt valamennyien sikeres elméleti és gyakorlati vizsgát tettek a program keretében megtartott, államilag akkreditált adósságkezelési tanácsadó képzésen. A képzést követően indult el a programba bevonható háztartások felkutatása. A projektben jelentős a célcsoport toborzására fordítható hirdetési források álltak rendelkezésre. Azonban jelentős segítséget jelentett az is, hogy a mentorhálózat jó helyismerettel rendelkező szakemberekből állt, valamint az, hogy a projektet végig támogatták a helyi települési és kisebbségi önkormányzatok, a Biharkeresztesen és Komádiban működő munkaügyi kirendeltségek, más civil szervezetek, egyházi személyek és önkéntesek. Ez a széles körű társadalmi támogatottság jelentős mértékben hozzájárult a program sikeres lebonyolításához: a tanácsadó hálózat gyorsan és tartósan volt képes felépíteni és fenntartani a rászoruló és a tanácsadók közötti bizalmat.

A program során lebonyolított tanácsadások alanyai szegénységben élő háztartások voltak, a rendelkezésemre álló tanácsadási naplók tartalomelemzése az ő életükbe és háztartásaikba nyújt betekintést.

A 2012-es kísérleti jellegű adósságkezelési projekt egy a teljes kistérségre kiterjedő, 1000 háztartás bevonásával készült kérdőíves kutatással záródott. A kutatás tervezésekor a korábbi kutatási eredmények és a meglévő térségi adatok alapján azt feltételeztem, hogy a közel egyforma méretű településeken élők homogén alapsokaságot alkotnak. Másképp megfogalmazva: a települési méretek és az ott élők életkörülményei erős összefüggésben állnak egymással, így rétegzett mintavétel segítségével kell biztosítani, hogy a hasonló méretű településeken élők ha-

sonló arányban kerüljenek be a mintába. A rétegzett mintavételről általánosságban elmondható, hogy amennyiben a sokaság rétegeinek számát M -mel jelöljük, ahol az egyes rétegeken belül a sokaság elemszáma:

$$(15) \quad N_1, N_2, N_3, \dots, N_j, \dots, N_M,$$

akkor az egyes rétegekben található elemszámok összessége megegyezik az alapsokaság elemszámával:

$$(16) \quad \sum_{j=1}^M N_j = N.$$

Rétegzett mintavételnél mindegyik N_j elemszámú rétegből véletlenszerűen n_j elemű mintát veszünk, az így vett mintákra pedig igaz, hogy

$$(17) \quad \sum_{j=1}^M n_j = n.$$

Az első lépcsőben tehát a térség településeinek méretük és a típusuk szerinti rétegzését kellett elvégeznünk. A fenti szempontok alapján a kistérség települései az alábbi öt kategóriába lettek besorolva: 1. *térségi központ*, 2. *városok*, 3. *1000 fő feletti falvak*, 4. *500 és 1000 fő közötti falvak*, 5. *500 fő alatti falvak*.

Tehát egyszerű rétegzett mintavétel esetén a beazonosított homogén rétegekből úgy választottuk volna ki a mintánkat, hogy az egyes rétegekben lévő lakosoknak ugyanannyi esélyük legyen a mintába kerülésre. A kutatás megvalósításának szűk időkerete, valamint költséghatékonysági okok miatt egy közbenső lépcsőt is beiktattunk. Ennek során először a településeket választottuk ki véletlenszerűen az egyes rétegekből úgy, hogy a kiválasztott települések lakosság száma visszatükrözze a kistérségben az adott települési rétegben élők népességarányát.

Ugyanezen arányok alapján osztottuk fel az egyes településeken megkérdezendő háztartások keretszámát. A következő (második) lépcsőben pedig a települések háztartásai közül kiválasztottuk a megkérdezendőket. A módszertani eljárásunk alapvetően megegyezik az országos közvélemény-kutatás felvételéhez javasolt, kétlépcsős rétegzett mintavételi eljárásával (Rudas 2006). A kutatás tervezésekor fontos kérdés volt a lekérdezendő minta nagysága. A reprezentativitáshoz szükséges minta nagyságát $t = 2$ (megbízhatósági szint 95,5%) és $e = 0,03\%$ relatív hiba mellett 1000 háztartásban határoztuk meg.

A minta rétegzése, vagyis az alapsokaság homogén rétegre való felosztása és az ebből történő mintavételezés alapvetően javítja az így létrejövő minta reprezentativitását. Ezzel szemben a többlépcsős kiválasztás sokat ronthat a minta reprezentativitásán, hiszen minden egyes

újabb lépcső közbeiktatása újabb és újabb kiválasztási feladatot is jelent. Ez pedig újabb és újabb hibalehetőséget hordoz magában.

A többlépcsős kiválasztás melletti döntés meghozása mellett szólt a gazdaságossági szempontok mellett az a tény, hogy az előzetes vizsgálatok alapján az egyes rétegek erős homogenitást¹³ mutattak, így az adatfelvétel során a módszertani döntés által okozott hibalehetőségek minimálisnak mutatkoztak.

A fenti módszertan szerint az alábbi települések lettek kiválasztva a kistérségből: *Berettyóújfalu és Komádi, valamint községei közül Berekböszörmény, Bojt, Furta, Kismarja, Komádi, Körösszakál, Mezőpeterd, Nagykereki, Told és Váncsod*. A kétlépcsős rétegzett mintavétel részleteit az 5. táblázatban foglaltuk össze.

5. táblázat. A mintavételezés a 2012-es kérdőíves háztartáskutatás során

	Települések	Lakosság (fő)	Lakosság aránya a kategóriában (%)	Kiválasztott települések	Mintavétel nagysága (db)
Térségi központ	Berettyóújfalu	15 758	29%	Berettyóújfalu	289
Város	Komádi	6 088	19%	Komádi	188
	Biharkeresztes	4 185			
1000 fő feletti községek	Pocsaj	2 732	40%		
	Csökmő	2 097			
	Berekböszörmény	1 945		Berekböszörmény	89
	Zsáka	1 739		Zsáka	80
	Esztár	1 416			
	Kismarja	1 360		Kismarja	62
	Nagykereki	1 332		Nagykereki	61
	Hencida	1 314			
	Bakonszeg	1 272			
	Váncsod	1 247		Váncsod	57
	Furta	1 223		Furta	56
	Szentpéterszeg	1 194			
	Tépe	1 150			
	Körösszegapáti	1 015			
	Magyarhomorog	1 010			

¹³ A kistérségre jellemző területi egyenlőtlenségek kérdését jelen disszertáció keretein belül több dimenzió mentén később részletesen vizsgálom.

500 és 1000 fő közötti községek	Gáborján	961	10%		
	Körösszakál	878		Körösszakál	45
	Mezősas	726			
	Darvas	684			
	Újiráz	657			
	Mezőpeterd	594		Mezőpeterd	30
	Bojt	555		Bojt	28
	Ártánd	535			
500 fő alatti községek	Told	366	2%	Told	15
	Bedő	280			
	Vekerd	150			
	Összesen:	54 463	100%	12 település	1000

(Forrás: Bihar Fejlődéséért Egyesület 2012.)

Az adatfelvételre 2012 augusztusában került sor a 29 településből álló Berettyóújfalui kistérség 12 településén a fentiekben felvázolt kétlépcsős rétegzett mintavétel segítségével. Az adatfelvétel eredménye az adatok tisztítása után 977 értékelhető kérdőív volt. Egy kérdőív egy háztartást, valamint a benne élő személyeket jelenti, így a kérdőívekből mindösszesen 2728 háztartásbeli személyről kaphatunk információkat.¹⁴

A megkérdezéseket a projektben foglalkoztatott adósságkezelési tanácsadók végezték el. A háztartások kiválasztása szisztematikus mintavételezéssel történt.¹⁵ A pontos munkavégzés érdekében a megkérdezések módjáról, annak betartásának fontosságáról a munkát megelőzően pontos tájékoztatást nyújtottunk a munkatársaknak. Ennek ellenére élnünk kellett a gyanúval, hogy a megkérdezettek mintába kerülése nem minden esetben történt a megadott szisztéma szerint. Kérdőbiztosaink minden bizonnyal több esetben is a „könnyebbik utat” választva a projekt során az adósságkezelésben érintett célcsoportjuk bevonásával végezték el munkájukat (ez inkább a vidéki, kisebb településeken fordulhatott elő). Ez a hibalehetőség jellemző a szakértőkkel történő adatfelvételek során (Babbie 2008), így a mintavétel érvényességét feltétlenül ellenőrizni kell, melyet az alábbiakban meg is teszünk.

A reprezentativitást az egy háztartásban élők átlagos száma tekintetében vizsgáltam a minta és a 2011. évi népszámlálás adatainak összehasonlításával. A vizsgálatot kétoldali egymintás t-próba segítségével végeztem el (Freedman–Pisani–Purves 2005).

¹⁴ A kérdőív megtalálható a Függelékben.

¹⁵ Az első elem véletlen kiválasztása után egy megadott szisztéma szerint kellett felkutatni a következő háztartást (a hetedik rákövetkező ház).

Hipotézisem (H_0), hogy a minta és a népszámlálási adatok alapján kalkulált átlagok között nincs szignifikáns eltérés.

Egy háztartásban élők átlagos létszáma a kistérségben		Becsült szórás, a minta alapján	Szabadsági fok	Kritikus érték $p = 0,005$ estén (95,5% biztonság)	A minta számolt t_m értéke
Népszámlálás (2011)	Minta átlaga (2012)				
2,59	2,68	1,47	976	$t = 1,96$	$t_m = 1,88$

H_0 : igaz, amennyiben t_m a konfidenciaintervallumon belül marad ($t > t_m > -t$), ellenkező esetben elvetjük azt. Esetünkben a $t_m < t$, melyből az alábbi konklúziót vonhatjuk le: A kutatás során a megfelelő elemszám biztosításával, valamint a településtípusok szerinti rétegezés segítségével sikerült olyan mintát vennünk, hogy az a kistérség háztartásaira nézve reprezentatív a háztartásokban élők létszáma tekintetében.

A felvett kérdőívek feldolgozásából általános képet kaphatunk a térségben élők életviszonyairól, a térségben uralkodó szegénység mértékéről és mélységéről, közüzemi hátralékosságról, a háztartások energiafelhasználási szokásairól. A létrejött adatbázis használatát indokolja több fontos tényező szerencsés együttállása is. Az első és legfontosabb, hogy a megelőző évben elvégzett népszámlálás térségi adatsorai fontos kiegészítő információkkal bírnak, melyek segítettek a téma feldolgozását. A második, hogy 2012 környékén több olyan szociológiai háttér-tanulmány is született a térségről, melyek szintén a segítségemre voltak, így a Berettyóújfalui kistérség közüzemi hátralékosságait vizsgáló Kistérségi kilábalás, az MTA TK Gyerekesély-kutató Csoport kistérségi helyzetelemzése, valamint az MTA Politikatudományi Intézetének egy 2010-es tanulmánya, mely „Éghajlatváltozás és helyi kormányzás” címen jelent meg. Végül, de nem utolsósorban a 2012-es év a kormányváltást követően megvalósuló új társadalompolitikai gyakorlat (workfare) felfutási szakaszában és a 2007–2013-as uniós fejlesztési ciklus határán van, így mindkettő eredményei mérhetőek és elemezhetőek az adatok feldolgozása során. Ezen tanulmányok a népszámlálási adatokkal, a KSH, az MVH és a TeIR-adatbázis éves kistérségi adatainak évekre visszamenő vizsgálata, valamint az uniós források EMIR adatbázisa, kiegészülve a saját kutatásaimmal, olyan együttesét képezték az információknak, melyek alkalmasak voltak a téma komplex vizsgálatára a kistérségben.

4.2. Esettanulmányok

A fentiekben említett pályázatok lebonyolítása során számos adósságkezelési tanácsadási napló keletkezett. Ezek a feljegyzések olyan dokumentált esetleírásokat tartalmaznak, melyek egy-egy hátralékkal rendelkező háztartás konkrét ügyében keletkeztek. A rendelkezésre álló

dokumentumok a kistérségben az alábbi időpontokban és településeken lettek rögzítve. A 2011-es és 2012-es évekből 248 darab, a 2013-as és 2014-es években további 169 darab, összesen 417 darab esetenapló. Valamennyi napló a tartalomelemzés módszerével lett feldolgozva.

6. táblázat. A projekt során rögzített tanácsadási naplók és felvételek helyszínei

Sor-szám		2012		2014	
		Esetszám (db)	Százalék (%)	Esetszám (db)	Százalék (%)
1.	Ártánd	11	4	7	4
2.	Bakonszeg	12	5	12	7
3.	Bedő	n. a.	n. a.	1	1
4.	Berekböszörmény	10	4	7	4
5.	Biharkeresztes	39	16	19	11
6.	Bojt	12	5	n. a.	n. a.
7.	Csökmő	13	5	9	5
8.	Furta	14	6	9	5
9.	Komádi	37	15	45	27
10.	Körösszakál	14	6	8	5
11.	Körösszegapáti	16	6	7	4
12.	Magyarhomorog	15	6	8	5
13.	Nagykerek	16	6	8	5
14.	Told	12	5	8	5
15.	Újiráz	12	5	8	5
16.	Zsáka	15	6	13	8
	Összesen:	248	100	169	100

(Forrás: Bihar Fejlődéséért Egyesület 2014)

4.3. Félig strukturált interjúk

A doktori értekezésemhez rendelkezésre álló empiriák harmadik csoportja a TÁ-MOP-4.2.2B-15/1/KONV-2015-0001 pályázat által nyújtott ösztöndíj segítségével valósult meg. Ennek keretében a térség Biharkeresztes városi központjának vonzáskörzete (összesen öt településen) lett alaposabban megvizsgálva. Ekkor összesen 25 db félig strukturált interjú felvételére került sor, az alábbi megoszlásban: 5 db interjú készült a települések szociális és egészségügyi szakembereivel, 5 db interjú a település döntéshozóival, valamint további 15 db interjú készült a településeken szegénységben élőkkel. Az interjúk felvétele 2015 októberében történt.

Ezek az interjúk szolgáltatnak további információkat a szegénységben élők hétköznapijairól, életkörülményeiről, szokásaikról, kultúrafogyasztásukról, a jövővel kapcsolatos elképzeléseikről és egyéni életútjaikról. Az alanyok kiválasztásához a helyi családsegítő hálózat munkatársaitól kaptam segítséget, akik olyan jövedelmi szegénységben élő háztartásokat ajánlottak,

ahol súlyos anyagi és szociális problémák voltak és ezek kapcsán kerültek velük kapcsolatba. A szegénységben élő családok esetében minden településről három háztartás került kiválasztásra. A kérésem alapján az elsődleges szempont az volt, hogy többgyermekes családokkal találkozhatnék. Ezzel az volt a célom, hogy vizsgálható legyen, mennyiben valósul meg a térségben a szegénység „továbbörökítése”. A mérlegelés során a családsegítők törekedtek arra, hogy lehetőség szerint együttműködő, kommunikatív személyeket válasszanak, biztosítva ezzel az interjúk tartalmi gazdagságát és a felvételek sikerességét. Igyekeztem továbbá különböző életkorú alanyokat felkeresni, valamint olyanokat is, akik több generáció óta szegénységben, szegregált körülmények között élnek. A módszer segítségével fel kívántam tární azokat a személyes sorokat, életutakat, melyek a szegénységállapothoz vagy a szegénységből való kitörési kísérlet sikertelenségéhez vezethetnek. Az interjúk segítségével szándékoztam feltárni a lakóhelyet, lakókörnyezettel, megélhetéssel, eladósodottsággal, életmóddal kapcsolatos véleményeiket, illetve a jövővel kapcsolatos elképzeléseiket.

Hasonlóan a szegénységben élő lakossághoz, megkérdeztem az önkormányzat döntéshozóit is. A Biharkeresztesi Közös Önkormányzat települési önkormányzatainak egy-egy döntéshozóját (*Biharkeresztes, Told, Bojt, Nagykerkei, Ártánd*) kértem fel egy-egy interjúra. A velük folytatott beszélgetések arra irányultak, hogy rálátást kapjak arra, hogy mennyire látják reálisan a térségben és a településükön kialakult helyzetet. Milyen válaszokat próbálnak adni a felmerülő problémákra, mi az elképzelésük, van-e stratégiájuk a problémák megoldására? A térségi szakemberek tekintetében szintén 5 szakértői interjú készítem.

7. táblázat. A félig strukturált interjúk pontos megoszlása Biharkeresztes mikrotérségében

	Interjúval érintett háztartások száma
Interjúval érintett háztartások száma	15 db
Döntéshozók	5 db
Szakemberek	5 db
Összesen:	25

(Forrás: saját, 2015)

Az interjúk felvételéhez használt interjúvázlatok célcsoportonként változtak, azonban tartalmilag összekapcsolódtak, kiegészítették egymást.

A szegénységben élő családok megkérdezése során használt interjúvázlat összesen 136 kérdést tartalmazott, mely kérdések hat nagyobb dimenzió köré csoportosultak. Ezek a következők voltak:

1. *Demográfiai adatok – adatlap:* ebben a dimenzióban nemcsak a válaszadó alapvető paraméterei lettek rögzítve (*nem, életkor, iskolai végzettség, családi viszonyok*), hanem mindenké, aki a háztartásban él, de itt lett rögzítve a válaszadó etnikai identitása, az, hogy tapasztalt-e magával szemben valamilyen előítéletességet, hátrányos megkülönböztetést, valamint az, hogy a háztartásban élők között van-e olyan, aki jelenleg börtönben van vagy akire börtönbüntetés vár.

2. *A lakóhellyel, lakókörnyezettel kapcsolatos kérdések:* ebben a dimenzióban lettek rögzítve azok a lakáskörülmények, melyek a megkérdezett háztartást jellemezték, a kérdések alapján könnyen meghatározhatóvá vált a lakóépületek komfortfokozata, az abban lakó háztartások milyen jogviszonyban használják a lakásukat, valamint, hogy milyen a háztartások technikai felszereltsége, bútorzata. Megkérdeztük azt is, hogy mennyire elégedett lakóhelyével, szeret-e ott élni, tervez-e költözést.

3. *Megélhetés:* ebben a dimenzióban lett feltárva a megkérdezett háztartások munkaerőpiaci státusza, bevételei, jövedelmének szerkezete, a kiadásai, azoknak szerkezete, milyen jellegű váratlan kiadásokkal szoktak szembenézni, foglalkoznak-e háztáji kiskert művelésével, háziállatok tenyésztésével, anyagi jellegű problémáik esetén kire számíthatnak, kiktől kérhetnek segítséget.

4. *Eladósodottság:* ebben a dimenzióban arról kérdeztem az alanyokat, hogy azokban a háztartásokban, amelyekben élnek, milyen jellegű és nagyságú adósságaik vannak, hogyan képesek kezelni ezeket, valamint arra is kíváncsi voltam, hogy szegénynek tartják-e magukat, ismerőseiket, a települést, ahol élnek.

5. *Egészség, életmód, szabadidő:* ebben a dimenzióban vizsgáltam, hogy a megkeresett háztartásokban élők milyen betegségekkel, szenvedélybetegségekkel küzdenek, él a háztartásban fogyatékos személy, továbbá hogyan táplálkoznak a háztartásban élők, hol szerzik be az élelmiszereket. A továbbiakban részletes képet akartam kapni arról, hogy milyen szabadidős, kulturális és szórakozási lehetőségekkel rendelkeznek, és milyen lehetőségekkel élnek a háztartásban élők, szoktak-e nyaralni, üdülni, kirándulni.

6. *Jövőkép:* ebben a dimenzióban arra voltam kíváncsi, hogy látja a válaszadó saját és gyermeke jövőjét, mennyiben tartja magát képesnek arra, hogy saját maga alakítsa a jövőjét, vagy szerinte inkább a körülmények (*gazdasági, társadalmi, politikai*) fogják meghatározni jövőbeli életét.

A döntéshozók és a szakemberek esetében az interjúvázlatok kisebb terjedelműek voltak, és a beszélgetések során nagyobb lehetőség volt a kérdésektől való eltérésre. Ennek megfelelően a döntéshozók esetében az interjúvázlat 52 kérdésből, míg a települési szakemberek esetében 54 kérdésből álltak. Mind a két esetben hasonló dimenziók köré csoportosultak a

kérdések (1. demográfiai adatok, 2. településdemográfia, 3. infrastruktúra, közlekedés 3. szegénységben élők életkörülményei, 4. megélhetési lehetőségek a településen, 4. stratégiai tervek, politikai-hatalmi környezet a településen).

Az interjúk hanganyagként, diktafonnal lettek rögzítve, mely felvételekről, a beszélgetések átdolgozás nélkül, leirat készült Word formátumban. Ezt követően az írott szöveget a tartalomelemzés módszerével dolgoztam fel.

4.4. A mérések „háromszögelése”

Egy kutatás során a főbb változók mérése egynél több mérési módszer alkalmazását kívánják meg, ezt a stratégiát „a mérés háromszögeléseként” (*triangulation of measurement*) is szokták nevezni, amelyen keresztül „több nézőpont, elméleti megközelítés, adatforrás és módszertan” kapcsolódik össze. Ebben az értelemben a kvantitatív és a kvalitatív módszerek alkalmazása egy kutatáson belül felfogható egy probléma elemzésének eltérő módozataként, melyek összekapcsolásával fokozható a következtetések érvényessége, amennyiben azok egyformán megerősítik az eredményeket (Dendin 1970). A kvalitatív és a kvantitatív kutatás a leggyakrabban abban az értelemben kapcsolódik össze, hogy a kvantitatív kérdőíves módszerrel a kutató képes egy adott csoportra vonatkozó hézagos tudását mennyiségi adatokkal kiegészíteni, azaz valamilyen jelenség előfordulási gyakoriságát is bemérni, melyre kvalitatív módszertani eszköz (*interjú, résztvevő megfigyelés*) nem képes (Bryman 2006).

A Magyarországon történt jelentős gazdaságpolitikai változások nagymértékben megnehezítették az aggregált adatbázisok használhatóságát a társadalmi mutatók idősoros összehasonlíthatósága szempontjából. Ezek a problémák nem a mérési eljárások hibái, hanem annak a következménye, hogy a mérések tárgyait a politikai akarat oly mértékben torzítja, hogy a korábbi mérési eljárások nem a korábban megszokott kimeneteket eredményezik. Tehát a kvantitatív vizsgálatok önmagukban nem adnak helyes képet egy-egy kutatási területről, az ott lezajló folyamatok megértéséhez szükséges a kvalitatív vizsgálatok lefolytatása is, melyek módszertanához hozzátartozik az így felvett adatok kiértékelése, tartalomelemzése is.

4.5. A változók közötti kapcsolatok

Az elemzések során levont következtetéseket, megállapításokat statisztikai próbák elvégzésével támasztottam alá, az alábbiakban röviden ismertetem az általam használt módszereket. Legtöbbször a *Pearson-féle korrelációs együtthatókat* alkalmaztam a változók közötti kapcsolatok feltárására, az értekezés során felhasznált korrelációs együtthatókat a 6. és a 8. melléklet táblázataiban gyűjtöttem össze. A korrelációs együttható vizsgálata egyszerű, közel lineáris

statisztikai valószínűsége alapján kapcsolatok esetében használható. Az értekezés elkészítése során a minta két változójának egymás közötti kapcsolatát a *Pearson-féle korrelációs együttható* vizsgálatával végeztem el. A korrelációra két változó közötti egyenes arányú, fordított arányú vagy hiányzó kapcsolat utal. A korrelációs koefficiens +1 és -1 között bármilyen értéket felvehet. A korrelációs együttható a statisztikai mutatója egy minta változói közötti kapcsolat erősségének.

8. táblázat. A Pearson-féle korrelációs koefficiens által felvett értékek és belőlük a változók korrelációs relációjára levonható következtetések

r értéke	Kapcsolat iránya és erőssége
$r = 1$	Tökéletes pozitív kapcsolat
$0,7 \leq r < 1$	Erős pozitív kapcsolat
$0,2 \leq r < 0,7$	Közepes pozitív kapcsolat
$0 < r < 0,2$	Gyenge pozitív kapcsolat
$r = 0$	Nincs lineáris kapcsolat
$-0,2 < r < 0$	Gyenge negatív kapcsolat
$-0,7 < r \leq -0,2$	Közepes negatív kapcsolat
$-1 < r \leq -0,7$	Erős negatív kapcsolat
$r = -1$	Tökéletes fordított kapcsolat

(Forrás: Csallner 2015)

A korreláció mögött lehet ok-okozati viszony, de az is lehet, hogy a két korrelált változó nincs egymással ok-okozati kapcsolatban, hanem mind a kettő egy harmadik, közös októl függ. Az ok-okozati összefüggést mindig logikai vagy kísérleti úton kell bizonyítani.

A vizsgálat során készített keresztátlákban szereplő százalék- és számértékek közötti kapcsolat jellemzésére egy lehetséges módszer a *khi-négyzet-próba* alkalmazása. Két változó akkor független, ha az egyes cellába eső esetek számát a peremeloszlások egyértelműen megadják. A khi-négyzet-próbánál a nullhipotézis (H_0) a következő: *A vizsgált változók között nincsen összefüggés*. Amennyiben a khi-négyzet-értékhez tartozó szignifikanciaszint 0,05-nél alacsonyabb, akkor elvetjük a nullhipotézist, ellenkező esetben megtartjuk (Csallner 2015).

5. A KUTATÁS HELYSZÍNE

5.1. Történeti háttér

A bihari térség a magyar történelem folyamán kiemelt jelentőséggel bírt, azonban a XX. századi történelmi és gazdasági események hatására Bihar egyike lett a leghátrányosabb helyzetű kistérségeknek, ennek okai a történelmi központ és a vele való kapcsolatrendszer elvesztésében is keresendők. Hajdú-Bihar megye bihari része a Berettyó–Körös-vidék középtájának közel egyharmadát teszi ki, földrajzilag három nagyobb egységre tagolható. A bihari térség legnagyobb területét kitevő Bihari-síkon tizennyolc település található: Ártánd, Bedő, Berekböszörmény, Biharkeresztes, Bojt, Csökmő, Darvas, Furta, Kismarja, Körösszegapáti, Magyarhomorog, Mezőpeterd, Mezősas, Nagykereki, Told, Váncsod, Vekerd és Zsáka. A Berettyó–Káló közén kilenc település: Bakonszeg, Esztár, Gáborján, Hencida, Konyár, Pocsaj, Szentpéterszeg és Tépe. Míg a Bihari-síkkal szemközt elhelyezkedő Kis-Sárréten csupán három települést találunk: Komádi, Körösszakál és Újiráz. A közigazgatási reform keretében 2013-ban kialakított járás csak huszonöt települést fedett le a fent említett harminc bihari településből (Esztár, Kismarja, Konyár, Pocsaj és Tépe jelenleg másik járáshoz tartozik).

A Sárrét tájegységét – a Körösök és a Berettyó völgyének ármentesítését megelőzően¹⁶ – mocsaras vízi világgal körülölelt települések jellemezték. A környezeti adottságoknak megfelelően az itt található falvak a külvilágtól viszonylag elzártan, önellátó gazdálkodásra rendezkedtek be. A jelentős árterek biztosította legelők a legalkalmasabbak a rideg állattartásra, így a sárréti falvak legjelentősebb „export”-cikke az élő állatok voltak, melyeket a közeli mezővárosok tőzsérei vásároltak fel és lábbon hajtották el őket. A sárréti mocsarak viszonylagos védettséget nyújtottak a török hódoltság idején is, talán ennek köszönhető, hogy egy 1552-es adóösszeírás során a sárréti fekvésű Berettyóújfalu kívül csupán Nagyváradról, és az ekkor még Bihar vármegye részét képező Debrecenről tesznek említést mint jelentős városi szerepkört betöltő településekről. Berettyóújfalu gazdasági jelentőségét mutatja, hogy a VII. században hajdúki váltságokat kapott, és az 1828-as összeírás idején a település lélekszáma nagyobb volt, mint a korabeli Szombathely, Losonc, Trencsén vagy Kaposvár lélekszáma (Beluszky 2005).

A XIX. században a települést az elsők között érte el a vasútvonal (Püspökladány–Nagyvárad), az ennek következtében is kibontakozó fejlődés következtében a település hamarosan jelentősebb közigazgatási szerephez jutott, 1884-ben a környező 13 település járási központjává vált. A városi hierarchiavizsgálatok szerint 1910-ben Berettyóújfalu bár továbbra sem rendelkezett városi ranggal, a térségben betöltött funkcióját tekintve teljes értékű kisvárosok közé

¹⁶ 1850-es évek.

volt sorolható, ugyanakkor Debrecen és Nagyvárad, mint regionális jelentőségű városi központok közé szorult településnek, csekély esélye volt városi szerepkörének további bővítésére (Beluszky 2005).

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés nagy változásokat hozott Bihar vármegyében, melynek nagyobbik része a korábbi megyeszékhellyel együtt Romániához került. A Magyarország fennhatósága alatt maradt „csonka Bihar” mindössze 2783 km² területéhez 61 község 160 ezer fős lakossága tartozott. Trianon gazdaságföldrajzi értelemben rendkívül kedvezőtlenül érintette a történelmi Bihar vármegye Magyarországnál maradt csonka részét, hiszen a hatalmas kiterjedésű vármegye összes városi települése, köztük a megye székhelye is a román oldalra került, továbbá az eredetileg központi fekvésű (az Alföld és a Bihar-hegység találkozásánál található) terület az ország határvidékévé vált, ebben az értelemben is erősen periférikus szerepkörbe kényszerült (Baranyi 2005).

További traumát okozott, hogy a békeszerződéssel szétdarabolódott a megye közlekedési hálózata, ez az akkoriban sokkal nagyobb jelentőséggel bíró vasúti közlekedést érintette leginkább. Katonapolitikai okokból a környező államokhoz került a történelmi Magyarország belső vasúti gyűrűje. Ez a változás jelentősen érintette a „maradék” Bihart, mely ezzel amúgy is csekély térkapcsolatainak jelentős részét elvesztette. A térségben egyetlen jelentősebb vonal maradt, ez a Biharkeresztes–Berettyóújfalu viszonylata, mely Püspökladányon keresztül csatlakozik a nemzetközileg jelentős Budapest–Szolnok–Debrecen–Nyíregyháza vasúti tengelyhez. A térségben található még egy kisebb jelentőséggel bíró Debrecen–Derecske–Nagykerek mellékvonal, mely mindössze 53 km-es. A „maradék” Bihar harmadik központi települése Komádi és a térség központja, Berettyóújfalu között közvetlen vasúti kapcsolat nem létezik, azt csupán Békés megyén keresztül többszöri átszállással, többórás utazással lehet megközelíteni (Baranyi–Palotás 2001). Az így kialakult állapot jellemzésére született a szakirodalomban a „periféria helyzet” kifejezés helyett a „periféria perifériája” terminus, mellyel a bihari térség is jól jellemezhető (Csatári 1983; Tóth 1988).

Ezen többszörösen periférikus helyzet azonban paradox módon kedvezett Berettyóújfalu számára, fejlődést hozott. A település központi fekvése és népessége okán a „csonka” megye székhelye lett. Az ifjú megyeszékhely feladatai ellátásához új intézményekkel és jelentős infrastruktúrával gyarapodott, polgári iskolákat létesítettek, szilárd útburkolatokat kapott, 1928-ban pedig kórházat is építettek a településen (Beluszky 2005).

A Horthy-rendszerben azonban a trianoni állapotokat nem tekintették állandónak, így az országhatárok megváltozása miatt a közlekedési nehézségeket jelentő hiányos közúti és vasúti hálózat fejlesztésére nem fordítottak kellő figyelmet. A közlekedési hiányosságok azonban nem engedték, hogy Berettyóújfalu erőteljesebben betöltse a Nagyvárad elvesztése okozta űrt a meg-

maradt vármegyében. A „csonka” bihari járások egy része a jobb közlekedési kapcsolatokkal rendelkező Debrecen (Derecskei és Nagylétai járások) vagy éppen Gyula irányában (Sarkadi járás) kezdett el integrálódni. A II. bécsi döntés következtében 1940–1944 között a vármegye székhelye újra Nagyvárad lett, azonban a második világháború végével 1945–1949 között az ismét „csonka” vármegye székhelye újfent Berettyóújfalu lett.

Az 1949/1950-es megyerendezés a megcsonkult Bihar vármegyét Hajdú megyéhez csatolta, ezzel megvonva Berettyóújfalutól a megyeszékhelyi pozíciót, ismét járási székhellyé degradálta. Ezen megyerendezés nemcsak egyszerűen a hajdúsági részhez csatolta a maradék bihari részt, hanem további 12 déli települést a szomszédos Békés megyéhez csatoltak. Így létrejött egy megye, a debreceni székhelyű Hajdú-Bihar (Baranyi 2005).

Az 1950-es években a térségbe kevés ipari fejlesztés jutott, miközben erősen korlátozták a korábban jellemző kézműves, kisipari tevékenységet, a magánkereskedelmet. Szintén a korábban a járások központi településeire jellemző malmokat, nyomdákat, téglagyárakat bezárták. A mezőgazdasági felvásárlók helyét a beszolgáltatás vette át, a kisvárosi települések polgári lakossága állami alkalmazottá vált. A korszak jellemzője, hogy a tömegközlekedés mindenki számára elérhetővé vált, így a város és a vidék közötti kapcsolat szorosabbá lett. A járási központokban ekkor jelentek meg a könyvtárak, a középiskolák¹⁷, a mentőállomások és a tüdőgondozók.

A térséget az 1970-es években érte el az iparosítás. Az OTK¹⁸ kijelölte azon középfokú központok körét, melyek jelentősebb fejlesztési forrásokra számíthattak a megyében, így ezek közé tartozott Berettyóújfalu is Hajdú-Bihar megyéből Balmazújváros, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás és Püspökladány mellett. Ezen fejlesztések keretében tejporgyár és fémtömegcikkgyár létesült, ezekben a nyolcvanas években közel 2500-an dolgoztak, miközben a település lakossága 17 ezer főre emelkedett. A fejlesztések hatására Berettyóújfalut 1979-ben városi rangra emelték (Beluszky 2005).

Az 1960–70-es évekre tehető vitathatatlan fejlődés ellenére elmondható, hogy ebben az időszakban kezdődött el a térségre azóta is jellemző erőteljes népességfogyás, mely főként a falvak lakosságát érintette. Általánosságban elmondható, hogy az ilyen típusú települések népessége a 2000-es évek elejére az 1960-as népszámláláskori lakosság felére fogyatkozott (Baranyi 2005).

A rendszerváltást követő időszakról általánosságban elmondható, hogy habár a térség alapvetően mezőgazdasági jellegű, a termelés-értékesítés összhangja erősen megbomlott. A szocialista korszakban kiépített ipar elsorvadt, a váltást követő egy évtized alatt az iparban foglal-

¹⁷ Berettyóújfalu 1946-tól rendelkezik középiskolával, míg Derecske és Biharkeresztes 1960-tól.

¹⁸ Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió.

kozottak létszáma a nyolcvanas évekbeli csúcsról (2500 fő) 1500 főre apadt. Az iparosodottság szintje alacsony, annak szerkezete korszerűtlen, a technológiák jórészt elavultak, gyenge vállalkozói aktivitás jellemzi, a vállalkozók jelentős része kényszervállalkozó, akik tőkeszegények, innovációra képtelenek. A szolgáltatói szektor színvonala és a térség életminőség-mutatói is messze elmaradnak az országos átlagtól. A térség nem biztosít vonzó gazdasági környezetet a külföldi befektetések számára. Erre az időszakra (2001) tehető a térség harmadik központi településének (Komádi) városi rangra emelése is, így jelenleg a járásban három városi település található: Berettyóújfalu, Biharkeresztes és Komádi.

A termelőszövetkezetek és melléküzemágaik összeomlása után a falvakban töredékére esett vissza a betölthető üres álláshelyek száma, és miután a helyi vállalkozások tőkeereje a legtöbb esetben maximum a közvetlen családtagok foglalkoztatására elegendő, így a települési önkormányzatok váltak a legnagyobb foglalkoztatóvá. Mellettük a kereskedelemben, a műanyag- és a textiliparban van jelentősebb foglalkoztatás. A lakosság nagy része azonban mikro- és kisvállalkozóként, mezőgazdasági vállalkozóként, családi gazdálkodóként vagy őstermelőként próbál boldogulni, ezek sok esetben kényszervállalkozások.

A munkanélküliség, a rossz életkörülmények, valamint az elöregedés következtében a térségben lakók az országos átlagnál rosszabb egészségi állapotban vannak, a rossz jövedelmi viszonyok miatt legtöbbjük közgyógyellátásban részesül. A járás központjában, Berettyóújfaluban továbbra is működik a Gróf Tisza István Kórház, amely a megyeszékhelyen (*Debrecen*) kívüli egyetlen járó- és fekvőbeteg-ellátó intézmény. A háziorvosi ellátás az utóbbi években több településen is csak helyettesítéssel biztosított. Önálló házi gyermekorvosi ellátás a települések jelentős részén régóta nem megoldott, a védőnői ellátás azonban igen.

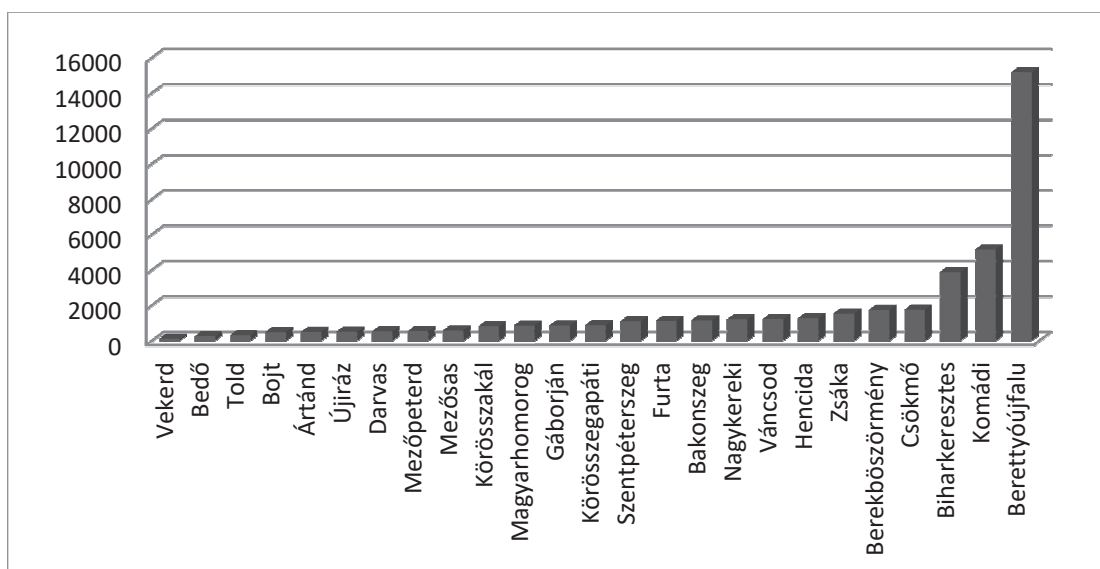
A járást közlekedési szempontból forgalmas észak–déli, valamint a kelet–nyugati irányú országos, illetve nemzetközi jelentőségű főútvonalak találkozása jellemzi (42-es, 47-es főutak). Ugyanakkor a közutak sűrűsége a térségben jelentősen elmarad a régiós és az országos értékektől (81%). A közlekedési szempontból meghatározó helyzetben lévő és ebből adódó jelentős tranzitforgalommal rendelkező térség megközelíthetősége jelenleg sem gyorsforgalmi út, sem autópálya révén nem biztosított. Ebből a szempontból jelentős fejlődési lehetőséget rejt magában a jelenleg építés alatt álló Debrecen–Berettyóújfaluval összekötő M35-ös gyorsforgalmi útszakasz, valamint az M4-es autópálya, mely Püspökladány, Berettyóújfalu és Nagykereki érintésével éri el a román határt és csatlakozik majd a későbbiekben megépülő észak-erdélyi autópályához.

Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz a bihari térség számára olyan kedvező fejlődési lehetőséget biztosított, melyre nem volt példa a korábbi évtizedekben. A térséget a 311/2007. (XI. 17.) Kormányrendelet a leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérségek közé so-

rolta, így a 2007–2013-as uniós pályázati ciklus keretében a konvergenciaregiókra kiírt fejlesztési forrásokon felül, külön ezen LHH-s kistérségek fejlesztésére elkülönített forrásokra is pályázhatott. Az ebben a pályázati ciklusban a térségben felhasznált Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT) keretében az Európai Unió Strukturális Alapjából érkező fejlesztési források felhasználását az alábbiakban gyűjtöttük ki és elemeztük. Azonban tudnunk kell, hogy a fenti fejlesztési forrásokon kívül további uniós források is rendelkezésre álltak a térségben élők számára, így további Leader-források és a gazdáknak járó földalapú támogatások is. Óriási jelentőséggel bírt 2007-ben Románia uniós csatlakozása, hiszen a román–magyar határ uniós belső határrá válásával nemcsak az itt élők élete lett könnyebb, de lehetőség nyílt egy valamikor egységes gazdasági és kulturális térség újjáépítésére is.

5.2. A térség gazdasága

A Berettyóújfalui járás, az Észak-Alföld régióban, Hajdú-Bihar megye déli részén, a Berettyó folyó mentén található. A járást keletről a román–magyar határ, délről Békés megye szegélyezi, míg északon a Hajdúsággal és a Sárréttel határos. A járás lakosság száma 2013-ban 45 277 fő volt, mely Hajdú-Bihar megye teljes lakosságának 8,4 százalékát tette ki, miközben a megye településeinek közel 30 százaléka ebben a járásban található. A járást három városi település alkotja: Berettyóújfalu, Komádi és Biharkeresztes. Az itt élő lakosság aránya a járásban 55 százalék, ez az arány jóval alatta marad a megyei átlagnak, ahol a városi lakosság aránya közel 80 százalék. A járás településéből négy 500 fő alatti apró település *(ezek egyben a megye összes ilyen jellegű települését is jelentik)*, az itt élők aránya a járásban 3 százalék. 500–1500 fős lakosságú községekben él a járás lakosságának 34 százaléka, ám ezek a települések teszik ki a járás 60 százalékát, nagyközségből (1500–2500 fő) három található: Zsáka, Csökmő és Berekböszörmény, lakosságuk a térség 12 százalékát teszi ki. A járás településeinek átlagos népessége a megyében a legalacsonyabb (1811 fő), a megyei átlag 28 százaléka. A fenti adatokat összegezve elmondhatjuk, hogy a Berettyóújfalui járás jellemzően rurális, falusi jelleget mutat (KSH 2013).

23. ábra. A Berettyóújfalui járás települései lakosságlétszámuk szerint
(Forrás: KSH 2011)

A gazdasági és társadalmi mutatók tekintetében a Berettyóújfalui járás nemcsak megyei és regionális, hanem országos szinten is nagyon rossz képet mutat. A vállalkozási aktivitás alatta van mind az Észak-Alföld régió, mind az országos átlagnak (az országosnak a fele). A járásban található vállalkozások jobbára egyéni vállalkozások, a társas vállalkozások aránya az összes regisztrált vállalkozáshoz viszonyítva csupán 13 százalék, összehasonlításképp ugyanez az arány a Debreceni járásban 37 százalék. Nem mutat túlzottan kedvező képet a vállalkozások tevékenysége szerinti megoszlás sem, ugyanis a vállalkozások elsősorban a mezőgazdaságban tevékenykednek, a Berettyóújfalui járásban a regisztrált vállalkozások 63 százaléka mezőgazdasági tevékenységet folytat, és csupán 31 százalékuk tevékenykedik a szolgáltatói szektorban, míg a legfejlettebb Debreceni járásban a vállalkozások 27 százaléka mezőgazdasági és 72 százaléka szolgáltató jellegű (KSH 2013).

A térségben a munkanélküliségi ráta a régiós szint felett van 1 százalékkal, az országos értéknél pedig 5 százalékkal magasabb, közel másfélszerese annak, valamint a megyén belüli egyenlőtlenségek is megmutatkoznak. 1998-ban a munkanélküliségi ráta a Berettyóújfalui kistérségben 11,3 százalék volt, míg a megyét eközben jóval kedvezőbb 8,89 százalék jellemezte. A munkanélküliség a 2008-as elhúzódó gazdasági válság következtében 15,1 százalékra ugrott 2012-ben a kistérségben, ekkor a megyei értékek 13,6 százalékot mutattak. A munkanélküliség az aktív korú roma lakosság körében jóval magasabb, akik foglalkoztatottak a körükben, azok zömmel az alacsony jövedelmezőségű szektorokban dolgoznak. A regisztrált munkanélküliek aránya a megyei felett van 3%-kal, továbbá itt is elmondható, hogy a Berettyóújfalui járás a megye három legrosszabb értékkel bíró járása között szerepel. A tartósan munka nélkül maradók aránya eléri a regisztrált munkanélküliek 22%-át, vagyis kialakult a munkanélkülieknek

egy olyan stabil magja, amelynek a munkaerőpiacra történő visszajuttatása egyre nehezebb feladatot jelent majd.

A térség nyomott munkaerőpiaci helyzetéről nyújt információt a településeken működő társas vállalkozások száma. E tekintetben 2012-ben a térségben az 1000 főre jutó társas gazdasági vállalkozások¹⁹ száma nem sokkal tér el a megyei átlagtól. Nem mellékes azonban az sem, hogy milyen méretű vállalkozásokról beszélünk, ennek jellemzésére kiválóan alkalmas az egy lakosra jutó vállalkozási jövedelem. A járás egy főre jutó társas vállalkozói jövedelme nem éri el a megyei átlag felét sem, de a három városi településen is csak a megyei átlag közelében található ez a mutató. Berettyóújfaluban a megyei átlag 90 százalékát, míg Biharkeresztesen a megyei átlag 70 százalékát sem éri el. Mindez azt jelenti, hogy a térségben nemcsak kevesebb, de sokkal gyengébben jövedelmező, inkább önfoglalkoztatásra alkalmas cégek találhatók.

9. táblázat. Egy főre jutó társas vállalkozói jövedelem Hajdú-Bihar megyében, a Berettyóújfalui járásban, a járás városi településein és Nagykereki községben (Ft)

	2002	2009	2012
Hajdú-Bihar megye	6 522 Ft	18 693 Ft	15 993 Ft
Berettyóújfalui járás	6 796 Ft	11 826 Ft	7 922 Ft
Berettyóújfalu	5 792 Ft	18 315 Ft	14 515 Ft
Biharkeresztes	6 510 Ft	13 772 Ft	11 027 Ft
Komádi	2 739 Ft	7 760 Ft	4 613 Ft
Nagykereki	1 298 Ft	4 226 Ft	3 962 Ft

(Forrás: KSH, TeIR 2013)

A Berettyóújfalui járásban a 2013-as adatok szerint a járásban található 8014 vállalkozás túlnyomó többsége, 6974 db volt egyéni vállalkozás, 678 volt korlátolt felelősségű társaság és 291 jogi személyiséggel nem bíró, betéti társaság. A vállalkozások társasági formában történő működése a térség három városi központjára jellemző, ezek közül is kiemelkedik Berettyóújfalu, ahol a működő vállalkozások 40 százaléka üzemelt (2. melléklet 48. táblázat).

A térségben található vállalkozások gazdasági szektorok közötti megoszlása első ránézésre ellentmondásos képet mutat. Hiszen míg a térség erősen vidéki jellegéből adódóan a mezőgazdasági vállalkozások aránya a megyei átlag közel kétszerese, addig a mezőgazdasági termékek feldolgozó ipara e közben a megyei átlag alatt van közel 1,3 százalékkal. Hasonló furcsaságnak tűnhet, hogy a terciér szektor aránya 4 százalékkal magasabb értéket mutat, mint

¹⁹ A járásban 18,283, a kistérségben 18,433, a megyében 18,358 társas vállalkozás jutott 1000 főre (TeIR 2012).

a megyéé. Itt az adatok értékelésekor nem szabad elfelejtkezni arról, hogy a térségben igen alacsony a vállalkozási intenzitás, melyen belül a szálláshellyel, fuvarozással és raktározással összefüggő szolgáltatások a határ közelségéből kifolyóan magasabb arányban figyelhetők meg.

10. táblázat. A gazdasági szektorokhoz tartozó egyes ágazatok aránya a bennük működő vállalkozások száma alapján a Berettyóújfalui járásban, Hajdú-Bihar megyében és az Észak-Alföld régióban (2011) (%)

Primer szektor	Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	Bányászat, kőfejtés
Észak-Alföld régió	5,70%	0,06%
Hajdú-Bihar megye	5,40%	0,06%
Berettyóújfalui járás	11,35%	0,10%

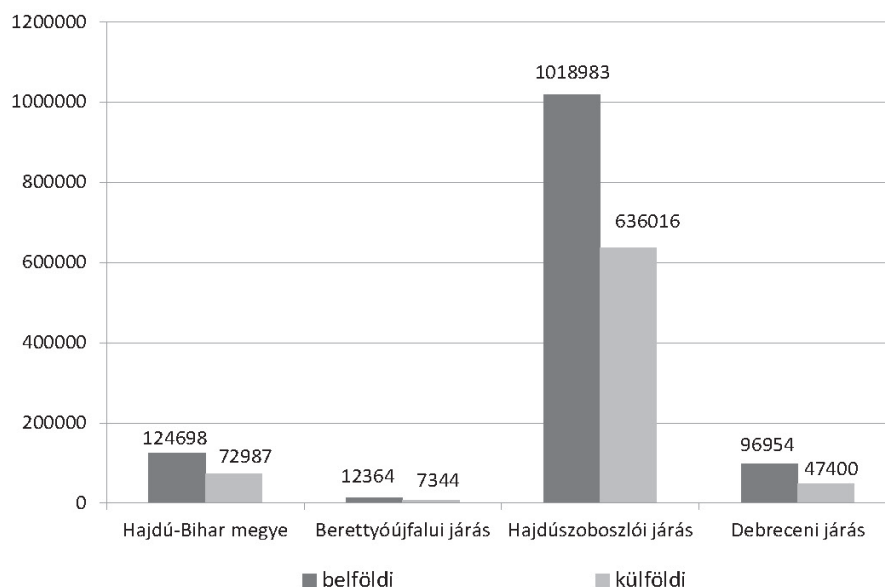
Szekunder szektor	Feldolgozóipar	Építőipar
Észak-Alföld régió	4,40%	9,50%
Hajdú-Bihar megye	4,29%	9,50%
Berettyóújfalui járás	3,00%	8,00%

Tercier szektor	Kereskedelem, gépjárműjavítás	Ingtatlanügyletek	Szálláshelyszolgáltatás, vendéglátás	Szállítás, raktározás
Észak-Alföld régió	22,92%	2,70%	5,18%	4,57%
Hajdú-Bihar megye	21,55%	3,40%	4,63%	4,70%
Berettyóújfalui járás	23,90%	1,73%	6,69%	5,99%

(Forrás: TeIR 2011)

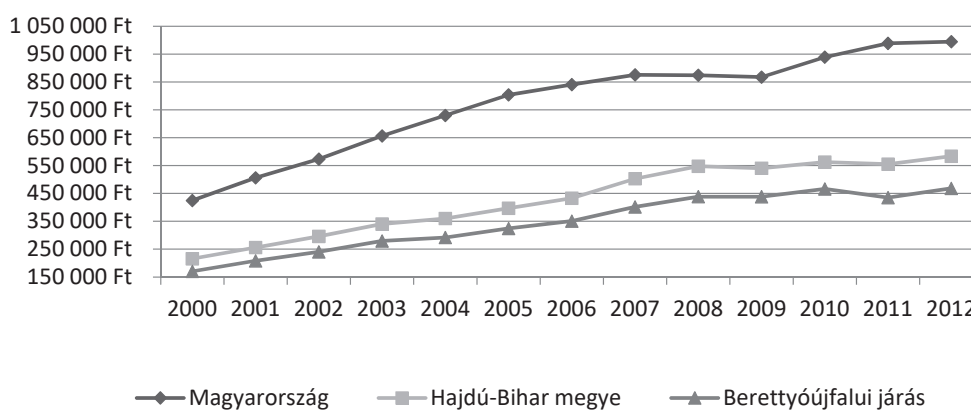
A gazdaság egyik lehetséges kitörési pontja a turizmus. A Berettyóújfalui járásban a kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma 2012-ben 10 százaléka volt a megyéinek, és csupán 1 százaléka a Hajdúszoboszlói járásának, mely turisztikai szempontból a megye legjobb helyzetében lévő térsége (lásd 24. ábra). Mivel a Berettyóújfalui járás az ország román határral szomszédos területén fekszik, két jelentős nemzetközi áruforgalom által érintett főút kereszteződésében (42-es, 47-es főutak), így a vendégéjszakák száma feltehetően az átmenő (tranzit-) forgalomból ered, nem pedig a turizmusból. Ezt támasztja alá a kereskedelmi szálláshelyen átlagosan eltöltött napok száma, mely a Berettyóújfalui járásban 1,6, a Hajdúszoboszlói járásban 3,6, míg a megyében pedig 3,1 nap volt átlagosan (KSH 2013). A fenti képet jelentősen átalakíthatja az úthálózat közeljövőben tervezett fejlesztése²⁰, mely számos pozitív hatás mellett, az átmenő forgalomból származó vendéglátást akár át is helyezheti az ország belsőbb vidékeire, ezzel tovább rontva a statisztikákon.

²⁰ 2020 környékén az M4-es és az M35-ös autópályák a járás területén, Nagykerekinél érik majd el a román határt.

24. ábra. A százezer főre jutó kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma Hajdú-Bihar megyében, a Debreceni, Hajdúszoboszlói és a Berettyóújfalu járásban
(Forrás: TeIR 2012)

Elmondhatjuk, hogy jövedelmi szempontból a térség nemcsak országos, de megyei tekintetben is óriási lemaradásban van. A 2000-es években az egy főre jutó jövedelem alakulása tekintetében a Berettyóújfalu járás közel 20 százalékkal a megyei átlag alatt volt, míg az országos jövedelmi átlagnak csupán az 50 százalékát érte el.

25. ábra. Az egy főre jutó éves nettó jövedelem Magyarországon, Hajdú-Bihar megyében és a Berettyóújfalu járásban
(Forrás: KSH, Eurostat 2013)

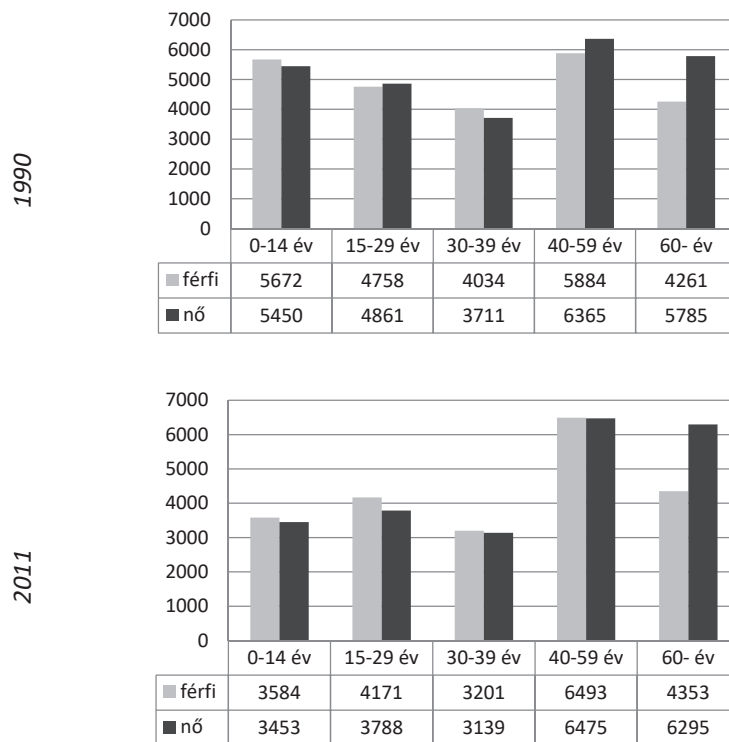
A térségben található humán erőforrás az országos átlaghoz képest alacsonyabb iskolázottságú. Mint azt a későbbiekben a kutatás adataiból is látni fogjuk, főként ők és családjaik a térségben szegénységben élők.

A nonprofit szervezetek számából következtethetünk arra, hogy milyen élénk a civil aktivitás a térségben. Az adatokból világosan kiolvasható, hogy míg a régióban és a megyében virágzik a civil tevékenység, addig a bihari térségben alig találunk működő szervezeteket. Az

Észak-Alföld régió 12 832 és a megye 5372 civil szervezetével szemben a járásban mindössze 392 működött (KSH 2011).

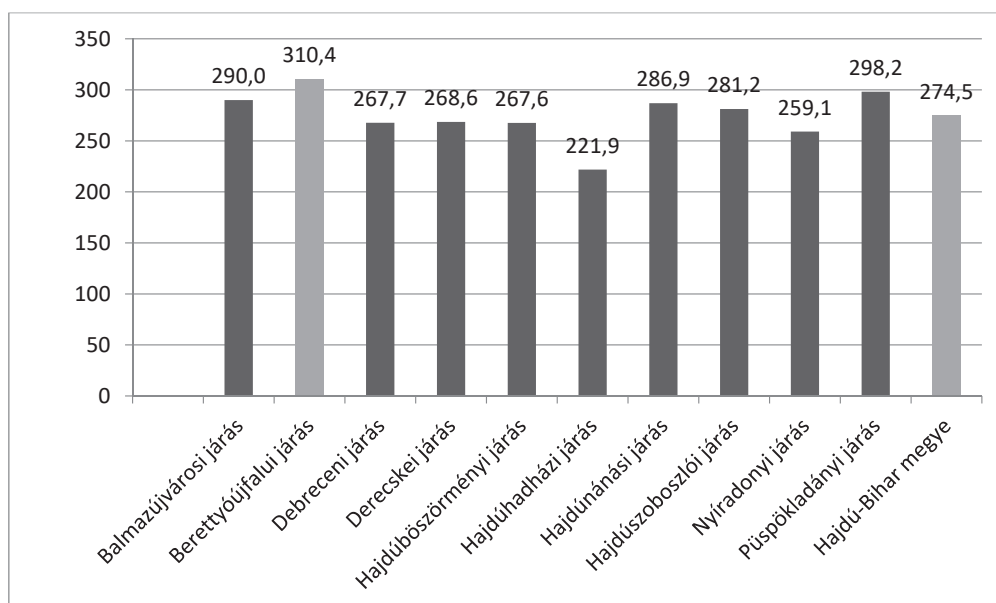
Az elvándorlás mértéke igen jelentős, elsősorban a fiatal, jól képzett munkaerő megy el a térségből. A járáson belüli sajátos népességmozgást az jellemzi, hogy bizonyos lakosságcsoportok, amelyek egzisztenciális okokból lakóhelyet kénytelenek váltani, a kisebb, alacsonyabb megélhetési költségű lakókörnyezet irányába mozognak. A helyben maradók többnyire perspektívatlanok, mert hiányoznak azok a példák és azok az öngerjesztő folyamatok, amelyekre jövőképet lehet építeni.

1990-ben a Berettyóújfalui járás az előregedés határán billegett, ez tendenciává, realitássá vált az elmúlt évtizedekben. Az előregedés tekintetében a rendszerváltás megyei szinten is trendfordulást jelent, hiszen a 60 év felettek aránya itt növekedett, míg a 14 év alattiak aránya ezzel párhuzamosan olyan mértékben csökkent, hogy a korábbi 14 év alattiak javára billenő mérleg megfordult, és 2011-ben a 60 év felettek tekintetében mutat jelentős, 6 százalékos többletet. A kialakult jelenségre a megye területi egyenlőtlenségei adhatnak választ. A lakosság korfája a járás egyes településein jelentős különbséget mutat. Míg egyes településekre az előregedés jellemző, addig sok másra éppen fordítva, a gyarapodás és a megfiatalodás. Más térségekben elvégzett korábbi kutatások tapasztalatai arra mutatnak rá, hogy ez a jelenség összefüggésben állhat azzal, hogy egyes településeken nagyobb arányban élnek romák, rájuk pedig a magasabb gyermeklétszám jellemző (Kemény 2004; Molnár 2007). A járás egyes településein végbemenő etnicizálódási folyamatokat az általam gyűjtött és elemzett adatok is alátámasztani látszanak, ezekkel a *6. fejezetben* fogok részletesen foglalkozni.

26. ábra. A férfiak és a nők korcsoportonkénti megoszlása a Berettyóújfalu járásban 1990-ben és 2011-ben (fő)
(Forrás: TeIR 2011)

A térség lakossága a különböző nyugdíj- és nyugdíjszerű ellátásokból is az országos átlag felett részesül. Magas továbbá az időskorúak járadékában, hozzátartozói nyugdíjban részesülők aránya, valamint a rokkantsági járadékban részesülők száma is. A legtöbb ellátás összege alacsonyabb, mint az országos átlag, mely nehezíti az időskorúak megélhetését. Sokan nem szereztek a nyugdíjellátáshoz megfelelő szolgálati időt, mert például napszámosként dolgoztak.

27. ábra. Ezer főre jutó nyugdíjasok száma Hajdú-Bihar megyében és járásaiban
(Forrás: KSH 2011)

A társadalmi és gazdasági jellemzőket egy komplex fejlettségi mutatóban leképező index rangsorrendje alapján a Berettyóújfalui járást nemcsak a megye, hanem az ország legelmaradottabb, úgynevezett komplex programmal fejlesztendő térségei közé sorolta a magyar kormány [290/2014. (IX. 26.) Kormányrendelet]. Bár a rangsorolásban értékelt területi egységek változtak a korábbi kistérségekről járásokra, mégis érdemes rátekinteni és összehasonlítani a jelenlegi rendelet és a korábbi 311/2007. (XI. 17.) Kormányrendelet besorolása szerint, hogyan alakult a megyei térségeknek a megyén belüli és országos pozíciója az elmúlt években.

11. táblázat. Hajdú-Bihar megye járásainak listája emelkedő sorrendben, a fejlettségükre utaló komplex mutatószámaik alapján

Sorszám	Kistérség neve	Komplex mutató	Népesség (2013)	Kedvezményezett járás 46,79 alatt	Fejlesztendő járás (népesség 15%-a)	Komplex programmal fejlesztendő járás, (népesség 10%)
7.	Nyíradonyi	23,05	29 808	1	1	1
17.	Derecskei	27,35	41 775	1	1	1
29.	Berettyóújfalui	29,88	45 277	1	1	1
32.	Püspökladányi	30,27	40 560	1	1	1
64.	Balmazújvárosi	36,53	30 353	1	0	0
66.	Hajdúhadházi	36,92	22 335	1	0	0
82.	Hajdúnánási	40,99	29 514	1	0	0
104.	Hajdúböszörményi	45,52	40 129	1	0	0
107.	Hajdúszoboszlói	45,90	42 983	1	0	0
161.	Debreceni	61,46	216 773	0	0	0

(Forrás: Magyar Közlöny 2014)

Láthatjuk, hogy a korábbi 29 települést magában foglaló Berettyóújfalui kistérség, a 25 településből álló járási formájában annak ellenére, hogy a rangsorban betöltött pozíciója javulni látszik, státuszát tekintve az ország komplexen fejlesztendő, legrosszabb helyzetben lévő területei közé tartozik. Hasonló következtetésre juthatunk, amennyiben tanulmányozzuk Lukovics Miklós tanulmányát, melyben a magyar kistérségek relatív versenyképességi sorrendjét vizsgálta 1998 és 2004 között. Történeti szempontból ez a korszak a magyar kapitalizmus konszolidációját fedi le egészen az ország európai uniós tagságáig. A tanulmány szerint ebben az időszakban a Berettyóújfalui kistérség relatív versenyképessége az ország többi kistérségéhez képest semmit sem változott.

12. táblázat. Hajdú-Bihar megye kistérségeinek listája emelkedő sorrendben, a fejlettségükre utaló komplex mutatószámaik alapján

Sorszám	Kistérség neve	Komplex mutató	Népesség (2007)	Hátrányos helyzetű (2,90 alatt)	Leghátrányosabb helyzetű (népesség 15%)	Komplex program (népesség 10%)
17.	Berettyóújfalui	2,02	52 672	1	1	1
34.	Püspökladányi	2,19	51 211	1	1	0
38.	Balmazújvárosi	2,23	29 551	1	1	0
40.	Hajdúhadházi	2,25	60 932	1	1	0
42.	Derecske-Létavértesi	2,27	35 974	1	1	0
64.	Polgári	2,59	14 463	1	0	0
90.	Hajdúböszörményi	2,82	59 096	1	0	0
128.	Hajdúszoboszlói	3,40	33 681	0	0	0
139.	Debreceni	3,53	208 061	0	0	0

(Forrás: Nemzeti Jogszabálytár 2007)

A térségben kialakult sajátos etnikai, gazdasági, társadalmi térszerkezet az elmúlt évtizedekben több szegregációs folyamat forrását képezte, így a járásban jelen van az iskolai, a lakóhelyi és munkaerőpiaci szegregáció is (MTA TK Gyerekesély-kutató Csoport 2012).

5.3 Területi egyenlőtlenségek

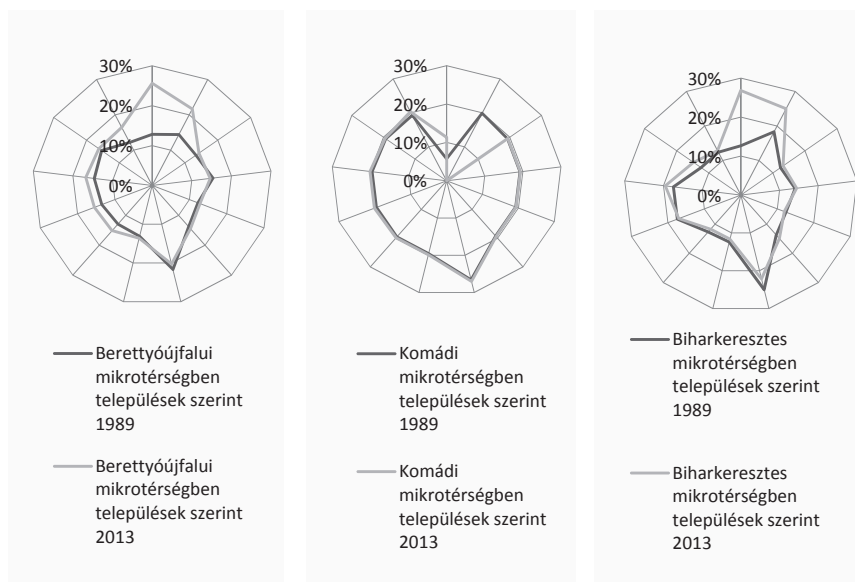
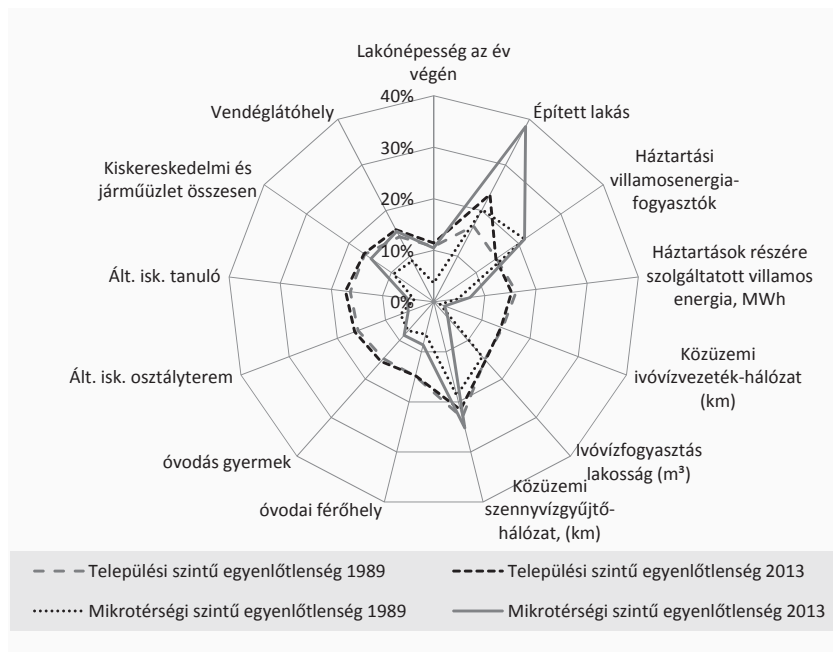
A Berettyóújfalui kistérség a magyarországi kistérségek versenyképessége tényezői alapján készített klaszterelemzés szerint neofordista²¹ rurális kistérségként jellemezhető, melynek ellentétje a megyében a Debreceni kistérség, mint tudásalkalmazó urbánus régió (Lukovics, 2008). Azonban az 5.2 fejezet adatsoraiból kitűnhetett, hogy a területi egyenlőtlenség nem áll meg a kistérségek, járások határán. Azt, hogy milyen komoly egyenlőtlenséget találhatunk a Berettyóújfalui járáson belül, az alábbiakban fogom bemutatni. Miközben arra is keresem a választ, hogy hogyan változott a járás területi egyenlőtlensége a rendszerváltás óta eltelt évtizedek során.

²¹ A fogalomra jelentésnek a regionális tudományból általam átvett jelentése azon az értelmezésen alapszik, mely szerint a globalizált gazdaságot alapvetően két folyamat határozza meg, amelyek szervesen kiegészítik egymást. A neofordizmus, mely a nemzetközi munkamegosztásban a komparatív előnyökre, alacsony költségekre épülő tevékenységeket fogja át (*többek között a kedvező szállítási, kommunikációs költségeket és alacsony munkabérek nyújtotta lehetőségeket használja ki*), és a posztfordizmus, amely a tudásalapú gazdaságra épülő, dinamikus kompetitív előnyöket hasznosító tevékenységeket öleli fel (*folyamatos innováció a termelékenység javítására*) (Asheim 2001: 39).

A járáson belüli területi egyenlőtlenséget a 2.3.2. *fejezetben* ismertetett Robin Hood-index (vagy Hoover-index) alkalmazásával végeztem el. A járás területi egyenlőtlenségeinek kiszámítása két szinten történt meg, az egyik esetben a járást alkotó települések szerint számoltuk ki az egyes statisztikai kategóriák szerinti Hoover-indexeket, ezt neveztük el települési szintű egyenlőtlenségnek, a másik esetben pedig a járást alkotó mikrotérségek szerint, ezt pedig mikrotérségi szintnek. Kiszámoltuk továbbá a járást alkotó három mikrotérség települési szintű egyenlőtlenségeit.

A kapott eredményeket pedig a 28. *ábrán* összegeztük. A területi egyenlőtlenség szempontjából vizsgált kategóriák minden esetben ugyanazok voltak, összesen 24 kategóriában²² vizsgálódtunk, végül elemzésre ebből 13-at emeltünk ki, majd ábráztuk. A felhasznált adatok az 1989-es és a 2013-as években kiadott megyei évkönyvek járási és települési adatai alapján lettek összeállítva. A vizsgálat során felhasznált időpontok kiválasztása az alábbi szempontok szerint történt. Szerettük volna, hogy a kiválasztott időpontok minél nagyobb intervallumot öleljenek fel, úgy hogy azok még összevethetőek legyenek egymással (*használó, összehasonlítható kategóriákat tartalmazzanak*). Az intervallum végének időpontja a jelenhez minél közelebbi legyen, a jelen állapotát a lehető legjobban tükrözze. A kezdő időpont tekintetében szerencsésnek találtuk, hogy a rendszerváltás kezdeti időpontjában legyen rögzítve, mely inkább tükrözi az előző társadalmi és gazdasági rendszer állapotait és nem egy kevert átmeneti állapotot.

²² Lakónépeség az év végén, Élveszületés, Halálozás, Lakásállomány az év végén, Épített lakás, Ebből: 3, 4 és több szobás, Ebből: közüzemi ivóvízvezetékekkel ellátott, Ebből: közüzemi szennyvízcsatornával ellátott, Megszűnt lakás, Háztartási villamosenergia-fogyasztók, Háztartások részére szolgáltatott villamos energia (MWh), Közüemi ivóvízvezeték-hálózat (Km), Ebből: lakosságnak köbméter, Közüemi szennyvízgyűjtő-hálózat (Km), Házi orvos és házi gyermekorvos, Óvodai férőhely, Óvoda gyermek, Óvoda pedagógus, Általános iskolai osztályterem, Általános iskolai tanuló, Általános iskolai pedagógus, Könyvtárba beiratkozott olvasói, Kiskereskedelmi és járműüzlet összesen, Vendéglátóhelyek száma.

28. ábra. A Berettyóújfalui járás település és mikrotérség szintű egyenlőtlensége, valamint a járást alkotó három mikrotérség települési szintű egyenlőtlenségei, 1989-ben és 2013-ban (Forrás: Saját szerkesztés, 2015)

Fontos a vizsgálat során használt területi egység, a mikrotérségek pontos definiálása is. A Berettyóújfalui járásban három mikrotérséget határoltam el egymástól, ez a járás három városához köthető. Egy-egy mikrotérséget a járás egy-egy városa és az azt körülvevő környező települések alkotják. Az, hogy mely települések mely városhoz tartoznak, azt az 1989-es KSH megyei évkönyv módszertani útmutatása alapján döntöttük el, ahol „város és társközségei” néven, valójában a mi mikrotérségi elgondolásunknak megfelelően csoportosították az adatokat. Az így létrehozott három mikrotérség nem egyforma súlyú, 2013-ban Berettyóújfalu mikrotérség lakossága a másik két mikrotérség (Komádi, Biharkeresztes) összlakosságának közel kétszerese.

A konkrét vizsgálatból levonható következtetések előtt ejtsünk még pár szót a vizsgálat tárgyául szolgáló adatokról. A megyei évkönyvekben adatokkal szerepeltetett kategóriák jobbra demográfiai, egészségügyi, infrastrukturális, oktatási, szociális, valamint a turisztikához és a kereskedelemhez köthető adatokat tartalmaznak, így sajnos nem tudunk közvetlenül utánajárni olyan izgalmas kérdéseknek, mint például a jövedelmi egyenlőtlenségek, ezekre csak közvetetten tudunk utalni.

A következő jelentősebb következtetéseket tudtuk levonni a járás vizsgálata során. A járás települési szinten sokkal nagyobb egyenlőtlenséget mutat, mint a mikrotérségi szinten történt vizsgálat során. Míg a járás települési egyenlőtlensége 10 és 25 százalék között mozog, addig a mikrotérségi egyenlőtlenségek két kategória kivételével (*Épített lakások száma*, *Háztartási villamosenergia-fogyasztók száma*) jellemzően 0-15 százalékos értéket mutattak.

A járásban és mind a három mikrotérségében csökkent a lakosság létszáma 1989-hez képest, a csökkenés különböző mértékű, járási szinten 11 százalékos, a mikrotérségek közül a legmagasabb Komádiban (17%), míg a Biharkeresztesi mikrotérségben 8 százalék, a Berettyóújfalui mikrotérségben pedig 9 százalék körül alakult.

A lakosságcsökkenés kapcsán tapasztalhatjuk a települési és a mikrotérségi szintű egyenlőtlenség szétválásának egyik érdekességét. Miközben a járás településszintű egyenlőtlensége a lakosságcsökkenés ellenére nem változott, addig a mikrotérségeken belüli települési egyenlőtlenségek ennél drasztikusabb képet mutattak. A Berettyóújfalui mikrotérségben 13 százalékos, a Biharkeresztesi mikrotérségben 14 százalékos, míg a Komádi mikrotérségben 5 százalékos emelkedett. A mikrotérségek közötti egyenlőtlenség pedig 4 százalékról 10 százalékra növekedett.

A Hoover-indexek ábrázolásával kapott mintázat alapján elmondhatjuk, hogy a Berettyóújfalui, Biharkeresztesi és Komádi mikrotérségek egyenlőtlensége 2013-ban erős hasonlóságot mutat az 1989-es állapotokhoz, egyedül az épített lakások száma tekintetében tapasztalhatunk csökkenést, ami azonban nem javulásra utal, hanem ellenkezőleg, a lakásépítések gyakorlatilag megszűntek a térségben.

A kirajzolódott mintázatokból azt is láthatjuk, hogy az elmúlt évtizedekben mind a három mikrotérségben jelentős fejlesztési irány lehetett a szennyvízcsatorna-hálózat kiépítése, ennek eredményeként mind a három mikrotérségben jellemzően pár százalékkal csökkent az egyenlőtlenség. A tendencia megfigyelhető a járás települési szintű egyenlőtlenségén is, ez 1 százalékos csökkenést mutatott, annak ellenére, hogy a mikrotérségi szintű egyenlőtlenség épp hogy növekedett 6 százalékkal. Bár ez látszólag ellentmondásnak tűnik, valójában nem az, hiszen csak annyit jelent, hogy a beruházások arányai eltolódtak a Komádi és a Biharkeresztesi mikrotérségek irányába, valamint, hogy a beruházások a falvakat jobban érintették, mint a központi

településeket. Ennél a példánál felismerhető, hogy a járás különböző szempontok szerint mért egyenlőtlensége milyen sokarcú, mivel maguk a települések és a mikrotérségek sem egyforma súlyúak, így a járási szinten mért egyenlőtlenség csökkenése és/vagy éppen növekedése, gyakran lényeges folyamatokat rejteget a szemünk előtt. Jelen vizsgálat célja volt ezekre fényt deríteni. Továbbá a térség két távoli időpontban felvett egyenlőtlenségi összehasonlító vizsgálatával valójában kirajzoltuk a modernitás diszfunkciójának földrajzi mintázatát a járásban, mellyel jelentősen árnyalni tudtuk a térség fejlődéséről eddig alkotott képünket.

5.4. Kistérségi példák a lokális gazdaság fejlesztésére

A kapitalizmus társadalmi-gazdasági polarizációs hatása számos szerző által bizonyított tény, így a paraszttalanítás (Kovách 2010) jelenleg is tartó folyamat a vidéki térségekben. A regionális és helyi szereplők ugyanis alulmaradnak a globális szintű gazdasági szereplőkkel szemben folytatott versenyben, ezzel gyengítve a lokális gazdasági szereplőket, így azok folyamatosan kiszorulnak az értékesítési piacokról. A folyamatok következtében a vidék mezőgazdasági termelő szerepe leértékelődik, a vidék új utak keresésére kényszerül (Ray 2001).

A politika – intervenciós technikáival – nem állandó jelleggel, de megpróbál ezekkel elmentéses hatásokat kifejteni. Elmondható azonban, hogy mindkét folyamat (*polarizáció, intervenció*) különösen a vidéken lakók gazdasági kitettségét növeli, ezért a társadalomban egyre nagyobb az igény a gazdasági folyamatok helyi szintű befolyásolására, a kitettség csökkentésére, amit kultúragazdasági alapú vidékfejlesztési koncepciónak²³ nevezünk (Ray 2006). A kultúragazdaságot egy másik megközelítésben úgyis felfoghatjuk, mint a helyben fellelhető lokális tudás felfedezését, felismerését és kiaknázását. Ray tehát a helyi vidékfejlesztést *endogén* (belső) és *exogén* (külső) erők dinamikus kapcsolatának képzelel, vagyis külső erőforrások megteremtése nélkül (*fogyasztók*) lehetetlen eredményes vidékfejlesztést végezni. A kultúragazdaság modelljét és kialakulását támogató jelentősebb forrásokat a jobb áttekinthetőség kedvéért a 13. táblázatban összegeztem.

²³ Ray modellje a kultúragazdaság konceptualizációjáról az 5. mellékletben olvasható csatolva.

13. táblázat. A kultúragazdaságot támogató irányzatok és források

A posztindusztriális társadalmak jellemzői és szellemi irányzatai	Az új törzsiség fogalma (Maffesoli 1996)
	A fogyasztói esztétikai reflexivitás és a termelői dizájn (Lash-Urry 1994)
	A szervezetlen tőke, ahol a személyek és a tárgyak áramlását nem korlátozzák az országhatárok (Lash-Urry 1987)
Az európai uniós vidékfejlesztési politika	Területalapú támogatások
	Leader helyi vidékfejlesztési programok
	A homogén egységes európai tér megteremtésének politikája
Regionalizmus jelensége és a patriotizmus	Az európai kulturális régiók szüntelenül reklámozzák magukat azért, hogy megerősítsék identitásukat, élénkítsék gazdasági-társadalmi életüket, ezen keresztül megpróbálnak fordítani perifériás helyzetükön és visszaintegrálódni a globális gazdaságba (Smith 1981)

(Forrás: Ray 2006)

Az alábbiakban egyes döntéshozókkal a településeik fejlesztési tervei kapcsán lefolytatott beszélgetések során kapott információkat kívánom rögzíteni. Arra a kérdésre keresve a választ, hogy a döntéshozók mennyire látják jól a problémákat, mennyire kreatívan, adekváтан és szabadon próbálnak és tudnak megoldást keresni ezekre a problémákra.

A fejezet második felében azokat a kutatás közben megismert helyi vidékfejlesztési próbálkozásokat szeretném bemutatni, melyek akár továbbgondolásra is szolgálhatnak a térség más települései számára. A felkutatott projekteknél elvégzem a kultúragazdaság-alapú vidékfejlesztés-koncepció modelljébe való beazonosításukat. A projektek modellhez való illeszkedése számos esetben rávilágít arra, hogy az adott törekvés vajon mennyire és miért lehet életképes, és annak sikeres megvalósítása során elért eredmények képessé teszik-e az adott települést arra, hogy sikeresen integrálódjon a globális gazdaságba, csökkentve ezzel saját gazdasági kitettségét.

5.4.1. Helyi vidékfejlesztési kudarcok

A piaccal rendelkező erős külső vállalkozások településekre történő csábítása a legegyszerűbb módja lehetne a helyi termelőkapacitások megteremtésének, a munkahelyteremtésnek. A döntéshozókkal folytatott beszélgetéseim során többször említették, hogy vállalkozók kecségetető lehetőségekkel keresték meg őket, ám a tárgyalások általában valami rejtélyes oknál fogva egy idő után mindig megszakadtak. A megállapodás, a helyi döntéshozók állítása szerint, sohasem rajtuk múltott.

„Egy komolyabb gyárat szerettünk volna ide, ez a fűrészporból préselt volna brikettet, hát ott nem tudtunk megegyezni a vállalkozóval, pedig sok mindent felajánlottunk neki ingyen és bérmentve, hosszú távon épületet, ingatlant, a feltételünk csak az volt, hogy [helyieket] kell foglalkoztatni. A végén valamiért ez is megghiúsult.” (2. sz. interjúalany, települési döntéshozó)

„...először (más településen) tárgyaltak, csak ott sem valósult meg, aztán idejöttek [saját település], hogy itt hátha sikerül megvalósítani. Mert itt egy logisztikai központot szerettek volna megvalósítani, hogy a határ erre meg arra a részére is tudtak volna árusítani, de ez félbeszakadt, soha többé nem láttam őket. Ezek nagyon sokáig, vagy két évig rendszeresen jöttek tárgyalni...” (3. sz. interjúalany, települési döntéshozó)

A kistérség elemzése során kiderült, hogy a települések mekkora lemaradásban vannak a humán erőforrásaik terén, az ország más részeihez képest. Miközben a térség az elmúlt évtizedben jelentős additív forrásokhoz fért hozzá az uniós fejlesztési programok keretében, melyeket részben humán erőforrása fejlesztésére fordított. Jelentős humánerőforrás-fejlesztés zajlott a közfoglalkoztatási programok keretében is, ahol a résztvevők szervezett tanfolyamok keretében ismerkedtek meg az állattartási és a fóliasátrakban történő növénytermesztési módszerekkel. Tehát az elmúlt években a helyben lakók számtalan „új” lokális tudást²⁴ szerezhettek, melyekre új vállalkozások lehetnek volna alapíthatóak.

14. táblázat. A 2007–2013-as uniós pályázati ciklusban a Berettyóújfalui kistérségbe érkező források allokációja az egyes operatív programok között

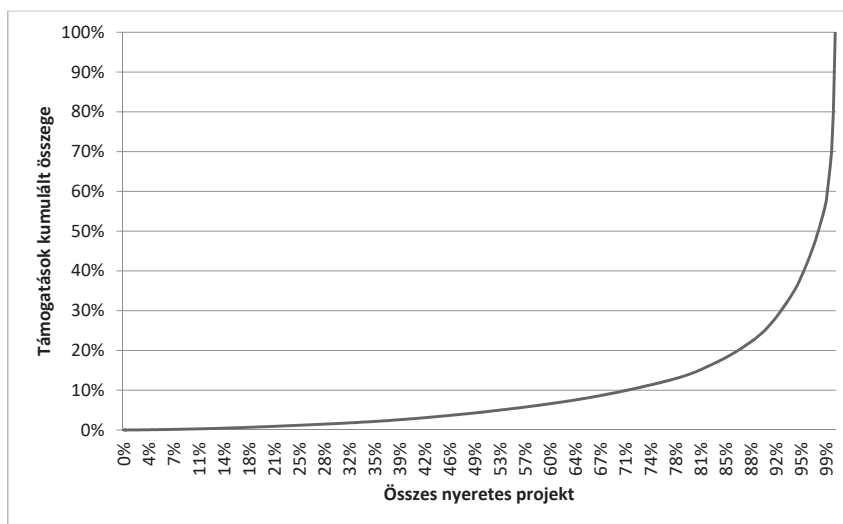
Operatív program	Forráсарány
Államreform Operatív Program (ÁROP)	0,3%
Észak-Alföldi Operatív Program (ÉAOP)	25,9%
Gazdaságfejlesztési Operatív Program (GOP)	5,4%
Környezet és Energia Operatív Program (KEOP)	29,4%
Közlekedés Operatív Program (KÖZOP)	20,0%
Társadalmi Megújulás Operatív Program (TÁMOP)	9,7%
Társadalmi Infrastruktúra Operatív Program (TIOP)	9,5%
	100,0%

(Forrás: EMIR-adatbázis 2017)

²⁴ Bedőben és Nagykerekiben 2011 nyarán húsz ember végzett OKJ-s gombatermesztői tanfolyamon, egy tervbe vett gombaüzem létrehozásának reményében, az üzem végül nem valósult meg.

Az általam megkérdezett döntéshozók, elmondásuk szerint, be lettek vonva a területi fejlesztési stratégiák elkészítésébe, mégis az azóta már megvalósult és lezárt uniós fejlesztési programozási ciklus (2007–2013)²⁵ adatait elemezve azt láthatjuk, hogy a források sok tekintetben egyenlőtlenül és aránytalanul lettek felhasználva. A térség idősoros adataiból pedig arra következtethetünk, hogy az eredmények az elvárásoktól jócskán elmaradtak. A kistérségben a programozási ciklus keretében az EMIR adatbázisából kinyert információk szerint több mint 47 milliárd forintnyi addicionális forrást használtak fel. Ezen források jelentős része, közel 62 százaléka a kistérségi központ fejlesztésére fordítódott. Vagyis a rendelkezésre álló források aránytalanul pont a térség legfejlettebb részén *(lásd 5.3 fejezet)* kerültek felhasználásra. A pályázó szervezetek adataiból az is látható, hogy a források jelentős részének felhasználása a kistérségen kívüli, jellemzően debreceni szervezetek által történt.

Azonban nemcsak területi aránytalanság jellemezte a források felhasználását, a 29. ábragörbéből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a döntéshozók nagyon egyenlőtlenül osztották el a rendelkezésre álló forrásokat. Az adatok²⁶ rendkívüli koncentrátságról tanúskodnak, a pályázók 87 százaléka csupán a pályázati források 20 százaléka felett rendelkezett, a pályázók fennmaradó 13 százaléka kapta a pályázati források további 80 százalékát, ők a közel 400-ból, 56 nyertes pályázót jelentenek. A pályázatok pedig zömmel nagy infrastrukturális beruházások voltak. Ezek a tendenciák sajnos nem egyediek, a KPMG a pályázati ciklus zárását követő, a ciklust értékelő tanulmánya is hasonló következtetésre jutott az ország teljes uniós forrásfelosztásának tekintetében.

29. ábra. A 2007–2013-as uniós pályázati ciklusban az összes nyertes Berettyóújfalvai kistérségbe érkező forrás allokációja azok nagysága szerint
(Forrás: EMIR 2017 – saját szerkesztés)

²⁵ A program során külön LHH-s keret volt kialakítva, melyre csak a leghátrányosabb helyzetben lévő kistérségek, köztük a Berettyóújfalvai kistérség pályázhatott.

²⁶ További táblázatok és adatok a lezárt uniós fejlesztési ciklus (2007–2013) forrásainak megvalósult allokációjával kapcsolatban a 4. mellékletben találhatóak.

Az önkormányzatok többsége továbbra is csak passzívan, a vállalkozói környezet megteremtésében látja a szerepét. Nagy várakozás övezi a 2020 környékén átadásra kerülő M4-es autópálya határig történő megépítését. Nem szeretnének proaktív szerepet betölteni a munkahelyteremtés terén, az általam megkérdezett döntéshozók szinte mindannyian a helyi szociális szövetkezetek megvalósítását ellenezte, a fenntartható működését a jelen körülmények között megkérdőjelezte.

„Nem létezik, egyelőre a képviselő-testületünk nem is akar... most még működnek, mert hatalmas nagy állami támogatásokat kapnak, de amikor ez megszűnik, és akkor nekik kell majd kitermelni a munkabéreket, ennek most nem látjuk még a realitását.”

Hasonló hozzáállást tapasztaltam a közfoglalkoztatási programok terén is, miközben a programok jelentős segítséget nyújthatnának a munkaigényesebb mezőgazdasági árutermelés és feldolgozóipar beindítása terén (állattenyésztés, kertészet stb.), sok döntéshozó nem a lehetőséget, hanem terhet lát benne, mivel a megkívánt feladatok menedzselése nem igazán illeszthető bele az önkormányzatok eddig megszokott profiljába.

„Az egész közmunkaprogram tulajdonképpen egy égből pottyant, az önkormányzatokra nehezedő teher. Igazából nem az önkormányzatnak kellene ezt az egész programot bonyolítani. Az önkormányzat közigazgatási feladatot látna el, nem szövetkezéseket kell, hogy megalakítson itt, óriási határ van a kettő között...”

5.4.2. A helyi tudás áruvá tétele

A térség pár településén sikerült valódi áttörést felmutatni a lokális gazdaságok beindítása terén. A helyi vagy területi tudás áruvá tételének klasszikus példája látszik megvalósulni Esztáron, ahol a szociális szövetkezet több helyben megtermelt alapanyagokból több élelmiszeripari terméket²⁷ is előállít. A szövetkezet évek óta saját mintabolttal tervezi a piacra lépést a közeli nagyvárosban, Debrecenben. Itt tehát végbement az egyes működési mód, vagyis megtörtént a helyi erőforrások áruvá tétele. Továbbá a hármas működési mód keretein belül is felkészültek a helyiek, és hisznek abban, hogy képesek értékes terméket előállítani és értékesíteni. Jelenleg pedig a kettes működési mód befejező szakaszában, kívülre irányuló marketing segítségével esztári termékmárkát próbálnak felépíteni, keresik leendő fogyasztóikat, így hamarosan a helyi erőforrásokat hasznosító működőképes lokális gazdaság épül majd ki a településen. Az esztári szociális szövetkezet pályázati és piaci forrásokból képes arra, hogy állandó alkalmazottakat

²⁷ Száraztészta, konzervek, paradicsomlé, zakuszka, lecsó, zöldparadicsom-lekvár, kecsketejes szappan stb. (50. melléklet, 3. kép).

foglalkoztasson, azonban az indulást jelentős mértékben segítette itt is az önkéntesen végzett munka.

A helyi tudás áruvá tételének egy speciális esete, amikor az árutermelés és a hozzákapcsolódó tudás az önfenntartás szolgálatában áll. Ilyen önfenntartó gazdaság kialakulására is találtam működő példákat a kistérségben. Alternatív működési módként írható le a Toldon működő biobrikettgyártás (10. melléklet, 1. kép), ahol a falu lakossága kalákákba tömörülve saját maga számára előállítja a téli tüzelőanyagot vagy annak egy részét.

A bojti önkormányzat által működtetett szociális szövetkezetre is az önfenntartó termelés volt jellemző, az itt megfogalmazott cél azonban a nyereséges árutermelés elérése. Bojton a szövetkezet eredetileg csak gyógynövénytermesztéssel foglalkozott volna, azonban az évek múltán egy megüresedett és az önkormányzatnak ajándékba adott porta révén a fő profil az állattartás irányába tolódott el. Jelenleg több száz tojótyúkot, negyven mangalicát és birkákat is nevelnek, és konyhakerttel és melegházzal is rendelkezik a szövetkezet (11. melléklet, 2. kép). A mezőgazdasági termékláncban való előrelépésre tett kísérletként fogható fel az, hogy a tyúkok által produkált tojásokból száraztésztát készítenek, hogy azt próbálják meg értékesíteni. Tervezik, hogy a jövőben több juhot, galambokat és lovakat is fognak tartani, valamint a településen működő szociális boltot is létre szeretnének hozni. Fontos hangsúlyozni, hogy mind a toldi, mind a bojti példákban az endogén erők között jelentős szerepet töltött be az önkéntes munka jelenléte.

A kultúragazdaság-elméletben a kulturális identitás az endogén erők belső, pszichológiai szükségleteként jelentkezik, függetlenül attól, hogy a hagyományokon vagy választott identitáson alapul, mivel azonban a terület fejlődése, a külső (*extralokális*) erők nélkül elképzelhetetlen, a választott identitás valamilyen külső erő igényeihez kell, hogy alkalmazkodjon. Fontos tehát, hogy felismerjük: az általunk nyújtott szolgáltatások milyen típusú fogyasztók igényeit fogják majd kielégíteni. Ezen fogyasztók megcélzása tehát tudatosan átgondolt folyamat. Attól függően, hogy a fogyasztók mely csoportját választottuk, fejlődik tovább a terület kulturális identitása, és jelenik meg a későbbiekben a külvilág számára etikus gazdaságként, lokálpatrióta vagy éppen környezetbarát gazdaságként.

A kistérség bővelkedik a meglévő, felfedezésre vagy éppen kiaknázásra váró lokális tudásban és adottságokban. A kistérség hagyományait tekintve állattartó mezőgazdasági terület volt, melyhez jelentősebb feldolgozóipar társulhat (*pl. tejföl, túró, sajt, húsipari termékek stb. előállítása*). A kistérség jelentős része a Natura 2000 természetvédelmi területen fekszik, ebből következik, hogy szép madár- és vadállománnyal rendelkezik, ami a vadászok és természetjárók körében élvezhet nagyobb népszerűséget. De történelmi emlékekben is bővelkedik a kistérség, így Nagykerekiben található Bocskai István későbbi erdélyi fejedelem várkastélya. Innen

indult 1604-ben a fejedelem az álmosdi csatába, ezzel pedig kezdetét vette a magyar történelem egyetlen győztes szabadságharca.

A Bocskai-hagyományokra épít Kismarja, a településen volt található az ősi család birtokmagja, a település templomában található a Bocskai család kriptája. A már meglévő, a lokális tudásra, a patrióta szellemiség táplálta jelentős önkéntes munkára épül a *Kismarja Közösségéért Egyesület* képzőművészeti, úgynevezett „*Örömfesztészet*” tábora, ahová közel harminc képzőművész jön el minden évben, az itt készített alkotások egy részét pedig felajánlják a település és az egyesület számára (10. melléklet, 5. kép). Az értékesítés támogatja az egyesület más projektjeinek²⁸ működését is.

Az ebben a fejezetben már korábban említett Esztárnak más tekintetben is sikerült helyi erőforrását áruvá alakítania, 2013 óta rendezik meg a lecsófesztivált (10. melléklet, 4. kép), amely évről évre színesebb és jelentősebb programokkal valósul meg. Ezen fesztivál gasztronómiai és kulturális jellegénél fogva szorosán kapcsolható az előzőekben felvázolt saját termékpaletta piacra viteléhez, így felfogható külön turisztikai terméként, de felfogható egy nagy települési stratégia részeként, annak kívülre irányuló marketingelemeként is. A rendezvényen a településen belül építenek a lokálpatrióta identitásra. A településen több mint kétszáz önkéntes dolgozik, a településen kívül a közeli Debrecen lakosságára mint potenciális fogyasztókra tekintenek, velük szemben a környezetbarát imázs felépítésére törekcsenek. A turisták igényeinek kiszolgálására 2014–2015-ben a Darányi Ignác-terv keretein belül „Esztár – Ízek Háza” néven a helyi turizmus támogatását és a helyi termékek és értékek piacra vitelét segítő, bemutató- és rendezvényházat hoztak létre.

Etikus gazdaság működésére láthatunk példát a kistérségben Toldon, ahol az Igazgyöngy Alapítvány a helyi romák által készített képzőművészeti termékeket (10. melléklet, 6. kép) értékesíti a budapesti közép- és felső osztálybeli fogyasztók számára. Az alapítvány marketingkonceptiója tehát a szegénység és a nehéz sors tudatosítása által a nagyvárosok jómódú társadalmi rétegeit a „szegénység fogyasztóvá” tenni. Az így generált fogyasztás hasznán keresztül kiegészítül jövedelemhez juttatni a hátrányos helyzetű toldi családokat.

Láthattuk ebben a fejezetben, hogy a kistérség településeit igazán sokszínű és komoly törekvések jellemzik, azonban úgy tűnik, a helyi politikai elit, a gazdaság szereplői és a civil szervezetek gyakran párhuzamos elképzelések mentén cselekszenek, így a törekvéseik ritkán találkoznak egymással. Jelentősebb áttörés csak azokon a településeken volt felfedezhető, ahol ezek a törekvések találkozni tudtak egymással.

²⁸ Teleház, nyugdíjasklub, kiállítások, bálók stb.

6. A SZEGÉNYSÉG VIZSGÁLATA

A fejezetben a kistérségben élő családok élethelyzetének vizsgálatára teszek kísérletet a 2012-ben felvett kérdőíves kutatás alapján. A leíró részek többnyire követik a kutatást követően a projekt keretében íródott „Kistérségi kilábalás” (Béres 2012) tematikáját, melynek munkálataiban akkor is részt vettem. Jelen disszertációban azonban az adatsorok frissítve lettek a háztartások szempontjából reprezentatív adatokkal, valamint az új szempontok érvényesülése, a téma változása miatt egyes nem releváns részek kimaradtak, míg más részek sokkal részletesebben lettek kifejtve. Az egyes nagyobb dimenziók természetesen a kutatás főbb részeit ölelik fel, ezekre külön-külön alfejezetekben kívánok kitérni. A levont következtetések és megállapítások során támaszkodom az újabb kutatási eredményekre, az adott témához illeszkedő interjúk és esetnaplók tartalomelemzéseire.

Ennek megfelelően az alábbi nagyobb témaköröket fogom megvizsgálni: A térségben élők lakáshelyzete, iskolázottsági adatok, a térségben élők jövedelmi viszonyai, eladósodottság, különös tekintettel a közüzemi hátralékokra, a szegénység és a depriváció mértékének meghatározása, és végül az előző két téma házasításaként külön fejezetben szeretném bemutatni az energiafogyasztói viselkedés kapcsán feltárt eredményeimet.

6.1. Demográfiai adatok és iskolázottság

A kutatás során felvett kérdőívek száma 992 volt, mely az adattisztítás során 977-re csökkent. Mint az már a módszertani fejezetben bizonyosságot nyert, a létrejött kistérségi minta a háztartásokban élők számára tekintettel reprezentativitást mutat, összevetve a 2011-es népszámlálási adatokkal. Az mintavételezés módjáról szintén részletesen írtam, így arra ebben a fejezetben már nem térek ki. Jelen fejezet célja, hogy feldolgozza a rögzített mintát, annak demográfiai és a disszertáció szempontjából fontos jellemzőit végigvegye és ismertesse. Majd később azokat felhasználva fontos, a térségre jellemző összefüggésekre mutasson rá. A mintában lévő háztartások közül 660-ban éltek csak felnőttek, ez a háztartások számának 67 százalékát teszi ki. Azokban a háztartásokban, ahol csak felnőttek éltek 242 esetben (37%) találkozunk olyan esettel, hogy csak egy felnőtt alkotja a háztartást, 274 esetben (42%) ketten, és 82 esetben (12%) hárman és a fennmaradó 62 esetben (9%) hárman vagy annál többen éltek csak felnőttek egy háztartásban. χ^2 -próba segítségével vizsgálva a települések méretét és az ott élő háztartásokat, szignifikáns kapcsolat mutatható ki ($n = 977$, $df : 9$, $p = 0,0001$).

15. táblázat. A vizsgált háztartások települések szerinti megoszlása

	Esetszám (db)	Százalék (%)
Berekböszörmény	88	9,0
Berettyóújfalu	280	28,7
Bojt	28	2,9
Furta	56	5,7
Kismarja	62	6,3
Komádi	187	19,1
Körösszakál	45	4,6
Mezőpeterd	30	3,1
Nagykerek	51	5,2
Told	16	1,6
Váncsod	55	5,6
Zsáka	79	8,1
Összesen:	977	100,0

(Forrás: saját, 2015)

A vizsgálat alapján elmondható, hogy a kisebb településeken magasabb arányban találunk nagyobb létszámú háztartásokat. A vizsgált háztartások 99,6 százalékában rokonok vagy hozzátartozók éltek együtt egy háztartásban, akik az esetek 96 százalékában együtt élnek, valamint közösen főznek, étkeznek.

16. táblázat. A vizsgált háztartásokban élők életkor szerinti megoszlása

	Esetszám (fő)	Százalék (%)
A háztartásokban élők 0–14 év között	439	17
A háztartásokban élők 15–17 év között	167	6
18 év alattiak száma	606	23
18 év felettek száma	2 002	77
A háztartásokban élők összesen:	2 608	100

(Forrás: saját, 2015)

A gyermeket nevelő háztartások száma 317, ez a mintában lévő háztartások 32,4 százaléka. Ezen háztartások közül 274 volt egygyermekes, ez a gyermekes háztartások 77, míg az összes háztartás 25 százaléka. 74 háztartásban pedig több gyermeket is neveltek, mely a gyermekes háztartások 23, míg az összes háztartás 8 százalékát teszi ki. A mintában lévő gyermekes háztartások 19 százaléka volt gyermekét egyedül nevelő felnőtté, ez az egygyermekes háztartások 24 százalékát képezte.

A háztartásokban élő felnőttekről elmondható, hogy többnyire erős rokoni kapcsolatban állnak egymással. A mintába került háztartásokban élő felnőttek 16 százaléka volt felnőtt gyermek (330 fő), ez nagyságrendileg megközelíti a megkérdezett háztartásokban élő 14 év alatti gyermekek létszámát (439 fő). Ez a magas arány betudható a térségre jellemző egzisztenciális nehézségeknek, melyek késleltetik a fiatalok saját családalapítását.

17. táblázat. A vizsgált háztartásokban együtt élő 18 év feletti rokon kapcsolatai

	Esetszám	Százalék	Kumulált százalék
Szülő	1043	52%	52%
Élettárs	177	9%	61%
Gyermek	330	16%	77%
Nagyszülő	95	5%	82%
Egyéb rokon	26	1%	83%
Egyéb, nem rokon	11	1%	84%
Nem válaszolt	320	16%	100%
Összesen:	2002	100%	

(Forrás: saját, 2015)

A kutatás demográfiai adatai alátámasztják a kistérségben évtizedek óta tapasztalható lakosságszám-csökkenést, az előregedő korfaszerkezetet és a népesség természetes fogyását (KSH 2011). A kutatás eredményei azonban rámutatnak arra is, hogy mély területi (települési) egyenlőtlenségek húzódnak meg a kistérségi adatok mögött, melyeket a további szempontok kiértékelése során is érdemes vizsgálni és figyelembe venni.

A továbbiakban a kistérség felnőtt lakosságának iskolai végzettség szerinti megoszlását fogom megvizsgálni. Ezen kérdés megválaszolásánál sajnos magas volt a választ megtagadók aránya (9%), azonban így is jól láthatók a térségre jellemző alacsony iskolai végzettségre utaló jelek. Látható, hogy a kérdésre válaszoló felnőtt lakosság közel harmada általános iskolai vagy az alatti végzettséggel rendelkezik, habár a legjelentősebb csoportot a középfokú végzettséggel rendelkezők képezik (55%). Azonban azt is észre kell vennünk, hogy a válaszadók 58 százaléka semmilyen szakképzéssel nem rendelkezett. Főiskolai és egyetemi végzettsége csupán a megkérdezettek 10 százalékának volt, ez az arány mélyen az országos (15,5%) és a megyei (13,4%) átlag alatt volt (KSH 2011).

18. táblázat. A kistérségben élő 18 év feletti felnőtt lakosság iskolázottság szerinti megoszlása

Iskolai végzettség	Előfordulás	Százalék	Valós %	Kumulált %
Általános iskola 1–4 osztály	27	1%	1%	1%
Általános iskola 5–7 osztály	74	4%	4%	5%
Általános iskola 8 osztály	535	27%	29%	34%
Szakmunkásképző	572	29%	31%	65%
Érettségi	433	22%	24%	89%
Főiskola	148	7%	8%	98%
Egyetem	32	2%	2%	100%
Nem válaszolt	181	9%	–	–
Összesen:	2002	100%	100	–

(Forrás: saját, 2015)

A diplomával rendelkezők alacsony arányára, így a munkaerőpiacon betöltött hiányukra 2015-ben a biharkeresztesi mikrotérség települési döntéshozóival lefolytatott beszélgetések során többen is utaltak.

„...jegyző, aljegyző, de mondjuk igazgatásszervező képesítéssel rendelkezők, akik például jó lennének irodavezetőnek, egyszerűen nincs, nincs.”

„A településünkön ez nagy probléma, jó lenne, ha pedagógusaink saját kineveléseink lennének, de idegenek, sajnos tényleg mindenki: a tanárok, az orvos, de még a boltvezetők is jöttek valahonnan, nem helyiek.” (3. sz. interjúalany, települési döntéshozó)

A kutatási adatokból az is kiolvasható, hogy az iskolaelhagyás a térségben jelentős problémával bír. Erre utaltak több esetben is a települési szakértők a velük készített interjújuk során. Valamint arra, hogy az iskolaelhagyás gyakorlata összekapcsolódik az iskolakötelezettség alacsonyabb korhatárra történt leszállításával, valamint az egyre szélesebb körben kiterjesztett közfoglalkoztatási programba egyszerű elhelyezkedés lehetőségével.

„Tizenhat éves korig iskolába járnak vagy mellé, most nem mondom, hogy nagyon, de megemelkedett azoknak a száma, akik tizenhat éves korukban esetleg hat-hét osztállyal otthagyják az általános iskolát vagy a megkezdett középiskolai tanulmányaikat.” (6. sz. interjúalany, települési szakértő)

A szakértőkkel folytatott beszélgetések azonban arra is rávilágítottak, hogy az iskolaelhagyás problémája is jelentős települési különbségekkel bír.

„...Toldon biztos, itt Keresztesen annyira nem jellemző. Toldon azt látják a gyerekek, hogy a szülők megélnék a közmunkából, és nekik is ez a céljuk. Amikor azt mondom neki, miért nem jársz rendszeren iskolába, az a válasz, majd leszek én is közmunkás, mint apám...” (6. sz. interjúalany, települési szakértő)

6.2. Foglalkoztatás és jövedelmi viszonyok

Az elemzés a 2012-ben felvett kérdőíves kutatás eredményein alapszik. A munkaerőpiaci státusszal és a jövedelmi helyzettel kapcsolatos kérdések mindig nagyon kényes részét képezik a háztartási kutatásoknak. Ez megnyilvánulhat a magas válaszmegtagadásban, illetve abban, hogy a válaszadók nem fejtik ki pontosan helyzetüket, megpróbálnak bizonyos részleteket elrejtteni a kérdezők elől, gondolok itt példának okáért az alkalmi munkákra, melyek gyakran a szürke- vagy feketegazdaság részét képezik. Jelen kutatás sem képez kivételt ezek alól, jelentős számban találtunk válaszmegtagadókat. Azonban a tendenciák, a nagyobb munkaerőpiaci csoportok, települési és térségi jellegzetességek így is jól kirajzolódtak. A továbbiakban ezeket az eredményeket fogom sorra venni.

A háztartásokban élő 18 év feletti lakosság közel egyötöde öregségi nyugdíjas. A felnőtt lakosság 24 százaléka volt foglalkoztatva a nyílt munkaerőpiacon, míg további 14 százalékuk állt alkalmazásban közfoglalkoztatottként. A vállalkozók száma igen csekélyre tehető, a mintába került felnőttek csupán 3 százaléka említette, hogy vállalkozó. Ezt igazolja, hogy a kistérségben az egy lakosra jutó társas vállalkozói jövedelem nagysága csupán 7294 Ft, az egyéni vállalkozói jövedelem 35 193 Ft. Míg az egy lakosra jutó főállású alkalmazásból származó jövedelem nagysága 478 237 Ft volt évente (TeIR 2012).

Megvizsgáltam a megkérdezett háztartásokban élő 18 év feletti lakosság munkaerőpiaci státuszának megoszlását az egyes településeken. Azt tapasztaltam, hogy jelentős különbségeket találunk az egyes települések tekintetében. A munkaerőpiaci státuszban jelentkező eltérő mintázatok két dimenzió mentén rajzolódhatnak ki. Az egyik a település mérete és típusa, nevezetesen, hogy a település városi vagy községi rangú, és mekkora lakossággal rendelkezik.

19. táblázat. A kistérségben élő 18 év feletti felnőtt lakosság munkaerőpiaci státuszának megoszlása

	Fő	Százalék	Kumulált százalék
Nem válaszolt	217	11%	11%
Alkalmazásban áll	484	24%	35%
Vállalkozó	53	3%	38%
Munkanélküli	101	5%	43%
Rokkantsnyugdíjas	154	8%	50%
Öregségi nyugdíjas	416	21%	71%
Gyermekgondozási segélyen van	61	3%	74%
Nappali tagozaton tanul	78	4%	78%
Közfoglalkoztatott	283	14%	92%
Rendszeres szociális segélyt kap	114	6%	98%
Egyéb	41	2%	100%
Összesen:	2002	100%	

(Forrás: saját, 2015)

A másik, hogy a település milyen messze helyezkedik el a központi településektől. Mind a két eset igazolására egy-egy speciálisan ezen dimenzió magyarázó erejét hangsúlyozó bon-tást készítettem, melyet a továbbiakban fogok majd részletesen ismertetni. Az alapmegoszlási adatok pedig a 19. táblázatban láthatóak.

Vizsgáljuk meg, hogy a háztartásokban élők munkaerőpiaci státusza mutat-e valamilyen összefüggést a települések méretével és rangjával. Ehhez településtípusok szerinti csoportosí-

tást végeztem a kinyert adatokon. Így az alábbi bontás szerint vizsgáltam a rendelkezésre álló adatokat:

- *Kistérségi központi település* (Berettyóújfalu), a kistérség legnagyobb települése, ahol a lakosság 19 százaléka él
- *500 fő alatti települések*, a kistérség legkisebb települései, ahol a kistérség lakosságának 2 százaléka él
- *Városi települések*, amelyek a kistérség három városi településének adatait tartalmazzák (Berettyóújfalu, Komádi, Biharkeresztes), ezeken a településeken él a kistérség lakosságának 48 százaléka
- *Községek*, ezeken a településeken él a kistérség fennmaradó 52 százaléka

A 20. táblázatból láthatjuk, hogy bár kistérségi központban a mintába került lakosság csupán 19 százaléka élt, mégis a kutatásban magukat öregségi nyugdíjasként definiálók 51 százaléka lakott a településen. A Berettyóújfalu melletti másik két városi településen egyáltalán nem ennyire felülreprezentáltak az öregségi nyugdíjasok, de a három településen így is a lakosság kistérségi létszamaránya (48%) felett élnek a nyugdíjasok (60%).

Markáns összefüggést láthatunk (20. táblázat) a városi és községi státuszú települések kapcsán a közfoglalkoztatás, a rendszeres szociális segély és az „Egyéb” kategóriába sorolt alkalmi munkák tekintetében. Mind a három esetben azt láthatjuk, hogy ezek a munkaerőpiaci státuszok inkább a községek lakóira jellemzők. Bár a kistérség lakosságának 52 százaléka élt falvakban, mind a három esetben a megkérdezett háztartásokban a községekben élő 18 év feletti lakosság 80 százaléka helyezte el magát az előbbieken felsorolt munkaerőpiaci kategóriákba.

20. táblázat. A háztartásokban élő 18 év feletti felnőtt lakosság munkaerőpiaci státuszának megoszlása a kistérségben településtípusok szerinti bontásban (%)

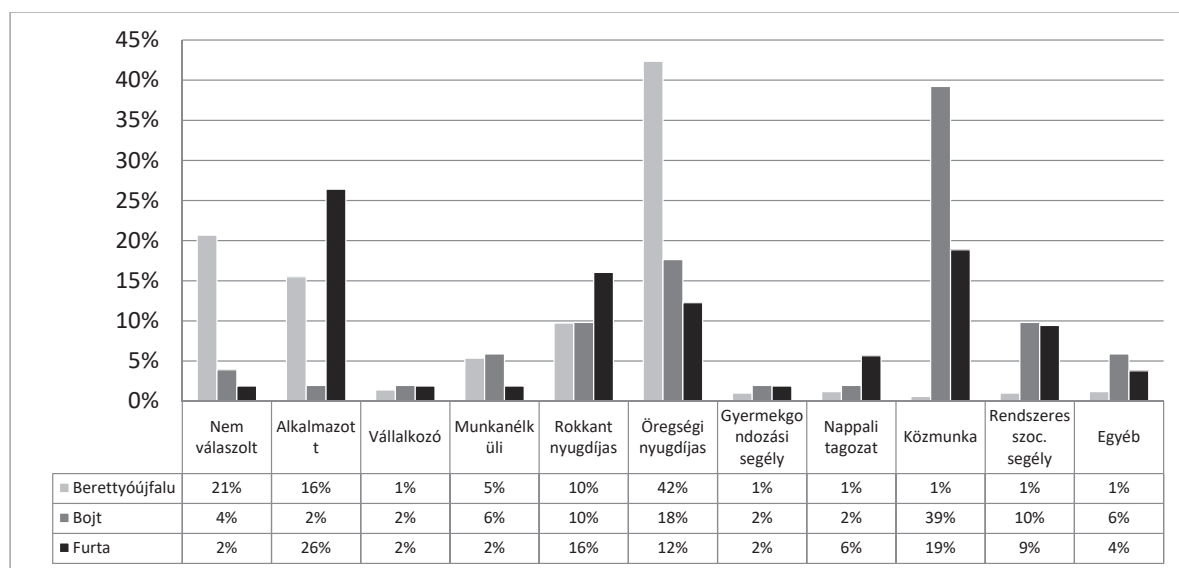
	Lakosságarány	Alkalmazott	Vállalkozó	Munkanélküli	Rokkantsági nyugdíjas	Öregségi nyugdíjas	Gyermekgondozási segély	Nappalin tanuló	Közfoglalkoztatott	Rendszeres szociális segély	Egyéb	Nem válaszolt
Berettyóújfalu	19	16	12	27	32	51	8	8	1	4	14	48
500 lakos alatti települések	2	1	0	0	1	1	7	1	2	4	0	3
Városi települések	48	48	27	44	49	65	26	42	24	21	20	60
Községek	52	52	73	56	51	35	74	58	76	79	80	40

(Forrás: saját kutatás, 2012)

Hasonló a helyzet a „Gyermekgondozási segélyek” kapcsán, ahol nemcsak város-falu viszonylatban, hanem a települési méretek kapcsán is erős kapcsolatra utaló jeleket tapasztaltam.

Az 500 fő alatti településeken, ahol a mintába került lakosság csupán 2 százaléka élt, az effajta segélyben részesülők 7 százaléka volt megtalálható. Ezek alapján azt feltételezhetjük, hogy a kisebb, falusi települések korszerkezete fiatalosabbnak²⁹ tűnik. A jelenségre a szegénység, a szegény háztartások nagyobb mérete és azok térbeli szegregációja kapcsán találtam magyarázatot.

Egy személy munkaerőpiaci státuszára hatással van az, hogy melyik településen él, hogy ez a település közlekedési szempontból (*relatív távolság*) milyen messze helyezkedik el a térség súlyponti településeitől. Ezen gondolat igazolására három települést választottam ki, a 30. ábra alapján szeretném szemléltetni és elemezni. A kiválasztott települések: Berettyóújfalu (*központi település*), Furta (*a központi településhez közeli település*) és Bojt (*a központi településtől távolabb elhelyezkedő település*). Berettyóújfalu esetében láthatjuk, hogy a megkérdezett háztartások lakói között igen magas arányban volt öregségi nyugdíjas (46%), miközben az önmagukat alkalmazotti státuszba sorolók aránya jóval alacsony értéket mutat (16%). Mivel a városban az egyik legnagyobb volt a nem válaszolók aránya (21%), ezért nem a konkrét értékek üzennek a számunkra, hanem az egyes kategóriák egymáshoz viszonyított arányai lesznek beszélgetések.

30. ábra. Három település háztartásaiban élő felnőtt lakosság munkaerőpiaci státuszának ábrázolása
(Forrás: saját kutatás, 2012)

²⁹ Ezzel kapcsolatban a szegénységben élő családok vizsgálatokor a 6.5 és a 6.9 fejezetekben további pontosításokkal fogok élni.

A nyugdíjasok magas és az alkalmazottak ehhez képesti alacsony (közel harmad) arányából nem azt a következtetést kell levonnunk, hogy a település „nyugdíjas város”, amelyben alig van lehetőség munkavállalásra. Ugyanis, amint arra már a térség történeti vizsgálata is rámutatott, Berettyóújfalu munkaerőpiaci szempontból olyan település, mely fontos szerepet tölt be a környező települések lakóinak megélhetése szempontjából. Sokan a környező településekről itt vállalnak munkát, és naponta ingáznak a településre. A kiválasztott két település, bár méretük különböző (Furta – 1223 fő, Bojt – 555 fő), két szempontból alkalmasak a fenti állítás igazolására. Az első szempont technikai jellegű, mindkét településen nagyon alacsony volt a választ megtagadók aránya (2–4%). A második ok az, hogy a két településnek nagyon különbözőek a földrajzi és főként közlekedési adottságai. A vizsgálat során közölt összes közlekedési kalkulációt az interneten elérhető *Google Maps* alkalmazás segítségével készítettem el. Furta mindössze 13,7 kilométerre helyezkedik el Berettyóújfalutól. Ezt a távolságot közúton (47-es főút) gépkocsival 15 perc alatt tehetjük meg. Amennyiben tömegközlekedéssel szeretnénk eljutni Berettyóújfaluba, úgy ezt az útvonalat autóbusszal tehetjük meg. A két település közötti távolságot az autóbusz 6 megálló közbeiktatásával 30 perc alatt teszi meg, ami egyáltalán nem mondható sem körülményesnek, sem pedig hosszúnak. A jó közlekedési adottságokkal rendelkező Furtán az alkalmazottak alkotják a legnagyobb csoportot, arányuk 26 százalék. Ezzel szemben a nyugdíjasok aránya a településen 12 százalék volt a mintában. Ezzel párhuzamban a közfoglalkoztatottak aránya alacsonyabb arányt mutat a településen, mint az a községekben megszokott lenne (19%), bár mint azt a korábbi vizsgálatunkban bemutattuk, ez a kategória leginkább a térségben a községekre jellemző.

A másik vizsgált település Bojt, amelyről Berettyóújfalu gépkocsival két irányból is megközelíthető. Mind a két irányból körülbelül 25 kilométerre található egymástól a két település. Az útvonal minőségének függvényében Hencida felé elindulva 26 perc alatt, míg Mezőpeterd irányában 22 perc alatt érhetjük el a kistérség központi települését. Tömegközlekedéssel azonban csupán átszállással, először autóbusszal Biharkeresztesre kell eljutnunk, majd ott vonatra kell ülnünk, hogy Berettyóújfaluba el tudjunk jutni. A teljes útvonal megtétele ebben a formában 52 percet vesz igénybe. Láthatjuk, hogy a rosszabb infrastrukturális feltételek jelentősen megnehezítik a Bojtról való bejutást, ez pedig hatással lehet a településen fellelhető munkaerőpiaci státuszok arányaira. Bojton az alkalmazottak aránya 2 százalékra zsugorodott, a nyugdíjasok 18 százalékban, míg a közfoglalkoztatottak 39 százalékban találhatók meg ezen a településen.

A felmérésben 977 háztartás közül 232-ben említették, hogy a háztartásokban él munkanélküli felnőtt személy, ez azt jelenti, hogy a háztartások közel egynegyedét érinti valamilyen szinten a munkanélküliség. 37 háztartásban (4%) él olyan felnőtt, akinek egész életében sohasem volt állása. A háztartások 12 százalékában (120 háztartás) él olyan felnőtt, aki évek óta

reménytelenül keresett állást magának, további 4 százalékában fél éve, újabb 4 százalékában egy éve munkanélküli személyek éltek.

Az előzőekben a háztartások munkaerőpiaci státuszát vizsgáltam meg, a következő lépésben górcső alá veszem, hogy a mintába került háztartások milyen jövedelemforrásokkal rendelkeznek, és mekkora jövedelemből gazdálkodnak. A jövedelmük forrását firtató kérdésnél nemcsak a háztartások fő jövedelemforrására voltunk kíváncsiak, hanem szeretnénk volna feltérképezni azok összes bevételi forrását, így arra kértük őket, hogy több választ jelöljenek meg.

A kapott válaszokból arra a következtetésre juthatunk, hogy a kistérség legjellemzőbb jövedelemforrását a nyugdíjak jelentik, a háztartások 36 százaléka rendelkezik ilyen típusú jövedelemmel. A második legfontosabb bevételi forrása a háztartásoknak a nyílt munkaerőpiacról származó alkalmazotti fizetés, a megkérdezett családok 34 százaléka jelölte meg ezt a forrást. A háztartások 28 százaléka részesül családi pótlékban, mely a társadalompolitika által biztosított univerzális ellátásként, minden gyermekkel rendelkező családot megillet a kistérségben.

A családi pótlék prevalenciájától nem sokkal marad le a közfoglalkoztatási programba bevont háztartások aránya, mely 24 százalékot tesz ki. Kicsit több mint minden ötödik háztartás (21%) részesült lakásfenntartási támogatásban, mely önmagában árulkodó jele a térségben uralkodó erős anyagi deprivációnak, melyről a 6.5.3 fejezetben részletesebben is írok. A bevételi források között magas arányban találhatjuk meg a rendszeres szociális segélyt (14,23%) és a rokkantjáradékot (13,31%) is.

Ezzel szemben nagyon alacsony volt az aránya a háztartások vállalkozásokból származó bevételeinek (4,4%), mely a térség alacsony vállalkozói aktivitásának tudható be. Ezen aktivitás alacsonyságát jól szemlélteti az 1000 lakosra jutó regisztrált gazdasági társaságok számának regionális és megyei adataival való összehasonlítása. Míg a kistérségben ezen érték 2012-ben 5,11, addig a megyében 132,1, míg a régióban 139.

A szintén alacsonyabb arányú (7,6%) alkalmi munka esetén azonban más lehet a helyzet. A térségben élő szociális és egészségügyi szakemberekkel folytatott beszélgetés során kiderült, hogy a bevallottnál feltehetően jóval többen élnek a jövedelemszerzés ezen módjával, azonban annak adózási szempontból fekete, jobb esetben szürke jellege miatt nem szívesen nyilatkoznak róla.

21. táblázat. A vizsgált háztartások előző havi jövedelemforrásai a kistérségben

	Jövedelemforrás	Érintett háztartás	
		Eset (db)	Arány (%)
1.	Alkalmazotti fizetés	337	34,49
2.	Vállalkozói jövedelem	43	4,40
3.	Közfoglalkoztatás	235	24,05
4.	Alkalmi munka	74	7,57
5.	Özvegyi nyugdíj	357	36,54
6.	Rokkantjáradék	130	13,31
7.	Családi pótlék	276	28,25
8.	Rendszeres szociális járadék, segély	139	14,23
9.	Alkalmi szociális segély	4	0,41
10.	Gyermekgondozási segély	54	5,53
11.	Gyermeknevelési támogatás	26	2,66
12.	Lakásfenntartási támogatás	211	21,60
13.	Ápolási díj	18	1,84
14.	Fogyatékosági támogatás	24	2,46
15.	Anyasági támogatás	18	1,84

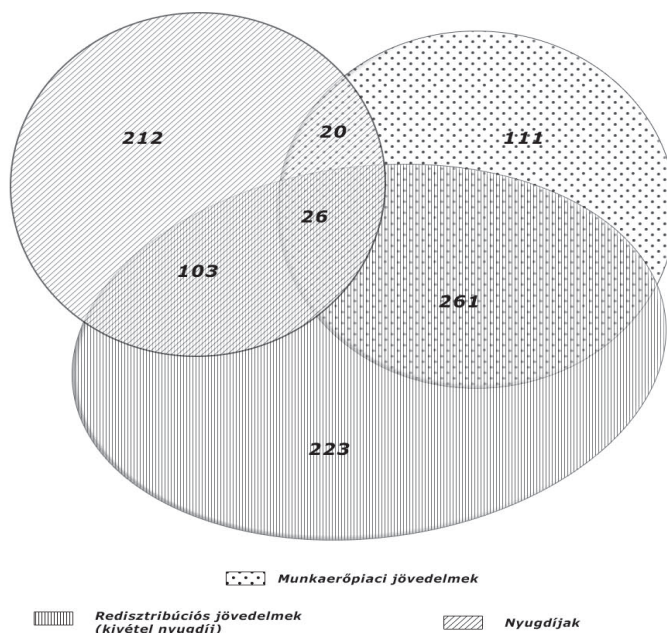
(Forrás: saját kutatás, 2012)

A háztartások bevételeinek további vizsgálata szempontjából érdekes lehet azok csoportosítása olyan szempont szerint, hogy mennyiben származnak közvetlenül a gazdaságból, avagy mennyiben a társadalmi újraelosztás részei, illetve azon belül milyen módon vagy jogcímen jutnak el az adott háztartásokhoz. Ennek szellemében a következő csoportokat képeztem:

1. Gazdasági források (alkalmazotti bérek, alkalmi munkák, vállalkozói jövedelmek)
2. Közfoglalkoztatás (közfoglalkoztatási programból származó jövedelem)
3. Nyugdíjak (öregségi nyugdíj, özvegyi nyugdíj)
4. Szociális járadékok és segélyek (rokkantjáradék, rendszeres szociális járadék, alkalmi szociális segély, ápolási díj, fogyatékosági támogatás, lakásfenntartási támogatás)
5. Gyermekvállaláshoz kapcsolódó jövedelmek (gyes, gyed, anyasági segély, családi pótlék)

A jövedelemforrások csoportosításának elvégzését követően az eredményeket a 33. ábrán összesítettem. Az ábrából kirajzolódik, hogy a háztartások csupán 23 százalékban rendelkeznek nyílt munkaerőpiacról származó bevételekkel. A háztartások 77 százaléka valamilyen társadal-

mi jövedelem újraelosztásából származó forrásból is gazdálkodik. 2012-ben közfoglalkoztatási programból származó jövedelemmel a háztartások 12 százaléka rendelkezett, ez majdnem akkora arány, mint a nyugdíjjal rendelkezők aránya (19%). A gyermekvállaláshoz kapcsolódó vagy abból fakadó redisztribúciós jövedelemforrással a háztartások 19 százaléka rendelkezett.

31. ábra. A kistérség háztartásai jövedelemforrásainak megoszlása a közvetlen gazdaság és a társadalmi újraelosztás jövedelmei között (N = 956 háztartás)
(Forrás: saját kutatás, 2012)

A kutatás során felmértem, hogy a háztartások konkrétan milyen mértékű anyagi forrásból gazdálkodtak. Arra a kérdésre, hogy mennyi pénzből gazdálkodtak a megelőző hónapban, 903 háztartás adott értékelhető választ, a kapott válaszokból az alábbi következtetéseket vontam le. Egy átlagháztartás 2012-ben 131 000 forintból gazdálkodott havonta, a válaszoló háztartások átlagos létszáma 2,63 fő volt, így az egy főre jutó havi átlagjövedelem 49 775 forintra rúgott. A háztartások havi mediánjövedelme 120 000 forint volt.

22. táblázat. A kistérség háztartásainak havi jövedelmi viszonyai

	A családjuk az elmúlt hónapban összesen mennyi jövedelemhez jutott?	Hányan éltek ebből a jövedelemből?
Választ adó háztartások száma	903	903
Kumulált érték	118 413 992 Ft	2 379 fő
Átlaglétszám egy háztartásban		2,63 fő
Egy háztartásra jutó átlagjövedelem		131 134 Ft
Egy főre jutó átlagjövedelem		49 775 Ft
Mediánjövedelem	120 000 Ft	2 fő
Szórás	96 751 Ft	1,45 fő

(Forrás: saját kutatás, 2012)

A jövedelmi állapotok értékeléséhez tudnunk kell, hogy 2012-ben a létminimum értéke 83 941 forint volt. A kutatás alapján egy átlagos vizsgált kistérségi háztartásban az egy főre jutó jövedelem a 2011-es létminimum csupán 60 százalékát tette ki.

A szegénység meghatározásának legegyszerűbb módja az, hogy meghatározzuk azon személyek számát, akik nem rendelkeznek a minimális létfenntartáshoz szükséges jövedelemmel³⁰. Ők lesznek az abszolút szegénységben élők. A kutatás során felvett kérdőív alkalmas ennek a szegénységi kategóriának a meghatározására, melyet meg is tettem azon háztartások esetében, melyeknél ismert volt a háztartások jövedelme³¹ és a háztartások szerkezete, valamint a benne élők létszáma is. A szükséges számítások elvégzése után azt kapjuk, hogy a háztartások 66 százaléka élt a létminimum szintje alatt a kérdőív felvételekor, ez a mintába került populáció 83 százaléka.

A továbbiakban elvégeztem a megkérdezett háztartások jövedelmi decilesekbe való besorolását, valamint meghatároztam az egyes háztartási decilesekbe tartozó átlagjövedelmeket is. A mintában lévő háztartások esetében a felső tizedbe tartozók átlagjövedelme havonta 305 037 forint volt, míg a kisebb jövedelemből élőknek havonta átlagosan 36 723 forintot kellett beosztani. A felső tized háztartásainak havi kumulált jövedelme 27 453 300 forint volt, míg az alsó decilisé 3 305 070 forint, ez 8,31-szoros különbséget jelent. Ez az arány, majdnem tökéletes pontossággal, az országos értéket adja vissza, 2012-ben a felső és az alsó háztartási tizedbe tartozók jövedelmi aránya 8,27 volt (*lásd 23. táblázat*). Mint azt a későbbiekben még látni fogjuk, a jövedelmi egyenlőtlenségek terén a kistérség más mutatószámok tekintetében sem tér el jelentősen az országos adatoktól.

A kutatás adatsora alkalmas a mintába került háztartások munkaerőpiaci státusza szerinti jellemzésére. Megvizsgálhatjuk például, hogy mely státusszal rendelkező háztartások jövedelmi körülményei voltak a legjobbak a kistérségben. Mint azt az előzetes vizsgálatok alapján bizonyára már sejtjük, egy háztartás jövedelmi viszonyait két tényező fogja alapvetően meghatározni: az egyik a bevételek nagysága, míg a másik a benne élők száma. Mivel egy háztartás egyszerre többféle jövedelemmel is rendelkezhet, így érdemes megvizsgálni, hogy a jövedelemforrásaik szerinti kategorizált háztartások egymással milyen korrelációt mutatnak, magyarul az egyes kategóriák mekkora és milyen minőségű együttes előfordulást³² mutatnak a háztartásoknál.

³⁰ A minimális létfenntartáshoz szükséges jövedelem meghatározásakor a KSH létminimum-számítása során a 2012-es évre meghatározott és hivatalosan közétett értéket használtam.

³¹ Ez nem volt lehetséges 74 háztartás esetében, mivel nem szolgáltatott magukról jövedelmi adatokat, így a jövedelemszámításoknál $N = 903$.

³² A háztartások jövedelmi forrásainak részletes korrelációs táblázata megtalálható a *6. melléklet 50. táblázatában*.

23. táblázat. A kistérség háztartásainak háztartási jövedelmi decilisekbe való besorolása a megkérdezésükkor bevallott havi jövedelmeik alapján

Jövedelmi decilisek	Jövedelmi sávok	A decilisekhez tartozó kumulált jövedelmek	A decilishez tartozó átlagjövedelem
1.	0–50 000 Ft	3 305 070 Ft	36 723 Ft
2.	50 001–68 000 Ft	5 367 425 Ft	59 638 Ft
3.	68 001–80 000 Ft	6 792 528 Ft	74 643 Ft
4.	80 001–100 000 Ft	8 021 905 Ft	89 132 Ft
5.	100 001–120 000 Ft	9 676 050 Ft	107 512 Ft
6.	120 001–132 000 Ft	11 317 480 Ft	124 368 Ft
7.	132 001–158 000 Ft	13 087 305 Ft	145 415 Ft
8.	158 001–180 000 Ft	15 247 379 Ft	169 415 Ft
9.	180 001–220 000 Ft	18 145 550 Ft	199 402 Ft
10.	220 001 Ft –	27 453 300 Ft	305 037 Ft

(Forrás: saját kutatás, 2012)

Ezen tényezők figyelembevételével a legjobb helyzetben az öregségi nyugdíjjal rendelkező háztartások vannak. Bár nem ezekben a háztartásokban a legmagasabb az átlagjövedelem (118 867 forint), csupán a térségi átlag 91 százaléka, ám ezeknek a háztartásoknak a mérete a legkisebb (1,83 fő), így az egy főre jutó jövedelem a kistérségi átlag 130 százaléka. A kistérség egy átlagos nyugdíjasháztartása pont a jövedelmi eloszlás közepén az 5-6. decilisbe tartozik. A nyugdíjasok helyzete abból a szempontból is kedvezőbb a más státuszú háztartásokéhoz képest, hogy a jövedelemforrásuk viszonylagos értékállóságát törvények garantálják, valamint annak folyamatos és biztonságos folyósítása is megoldott Magyarországon. Így azt mondhatjuk, hogy a nyugdíjjövedelemmel rendelkező háztartások nemcsak jobban élnek, de nagyobb egzisztenciális biztonságban is.

A második általam leválogatott csoportba tartoznak azok a háztartások, amelyek foglalkoztatásból származó jövedelemmel rendelkeznek. Az ebbe a csoportba tartozó háztartások átlagjövedelme volt a legmagasabb a kistérségben (189 779 Ft), ennek értéke 45 százalékkal magasabb a kistérségi átlagnál. Egy átlagos foglalkoztatásból származó bevétellel rendelkező háztartás a kistérségben a 8-9. jövedelmi decilisbe tartozik. Az, hogy mégsem ezekben a háztartásokban a legmagasabb az életszínvonal, azért van, mert az átlagos háztartásméret 3,23 fő, így az egy főre jutó jövedelem 58 775 forintra rúg. Ez a jövedelem ugyan 18 százalékkal magasabb, mint a térségi átlag, azonban 11 százalékkal így is alacsonyabb, mint a nyugdíjasháztartásoké. Az alkalmazotti munka bár a legmagasabb jövedelemhez juttatja a háztartásokat a kistérségben, azonban ennek színvonala így sem éri el a nyugdíjasokét, valamint az is elmondható, hogy sok-

kal alacsonyabb anyagi biztonság jellemzi ezeket a háztartásokat, hiszen a jövedelem forrása bármikor könnyen, akár váratlanul is elveszíthető.

Az elmúlt években sok vitát kavartak a közfoglalkoztatási programok, azok hasznossága, jelentősége. Jelen kistérség jövedelmi helyzetének elemzésekor megállapítható volt, hogy a közfoglalkoztatási programba bevont háztartások jelentős számban gyermeket nevelő családok. A közfoglalkoztatásból származó jövedelem nem olyan jelentős mértékben változtatja meg a háztartások jövedelmi helyzetét, mint a nyílt munkaerőpiaci foglalkoztatás, de azt is látnunk kell, hogy a programból származó jövedelem a háztartások átlagjövedelmét, ha nem is sokkal (3%), de a nyugdíjasháztartások átlagjövedelme fölé helyezi (122 433 Ft).

A közfoglalkoztatottak átlagos háztartásmérete 3,53 fő, így az egy főre jutó jövedelem csak a térségi átlag 72 százalékát éri el. A háztartások átlag feletti mérete arra utal, hogy a közfoglalkoztatottak háztartásaiban gyakori, hogy gyermeket nevelnek, az itt detektált alacsony egy főre jutó jövedelem tehát különösen szomorú helyzetre utal. Azonban azt is látnunk kell, hogy a közfoglalkoztatásból származó rendszeres és biztos jövedelem elég magas ahhoz, hogy bizonyos fokig mentesítse a családokat a depriváció nyomásától. Az adatokból az tükröződik vissza, hogy ezekre a háztartásokra nem jellemzőek az egyes rászorultság alapján igényelhető segélyek, támogatások, így a háztartások bevételei között ritkábban fordul elő a lakhatási támogatás vagy alkalmi segély. A közfoglalkoztatás lebonyolításának viszonylag „kötetlen” módjára utalhat az alkalmi munka jellemző jelenléte, mely mindenképpen elegendő, erre fordítható szabadidőt feltételez ezekben a háztartásokban.

A családi pótlék univerzálisan minden gyermek után járó bevételi forrása a háztartásoknak, így lehetőség nyílik ezen járandóság leválogatásán keresztül a gyermekes háztartások jövedelmi helyzetének megismerésére. Magától érthető módon ez a legheterogénebb kategóriája a vizsgálatunknak. A gyermeket nevelő háztartások bizonyos csoportjaival, így a foglalkoztatottakkal és közfoglalkoztatásba bevontakkal már találkoztunk, azonban amennyiben az összes családos háztartásról átlagosan, az előzőekhez hasonlóan szeretnénk képet kapni, akkor sokkal lehangolóbb képpel fogunk szembesülni.

24. táblázat. A kistérség háztartásainak főbb jövedelmi kategóriái és azok egymás közti viszonyai, az arányok megállapításánál a kistérségi átlagértékeket tekintjük bázisértéknek

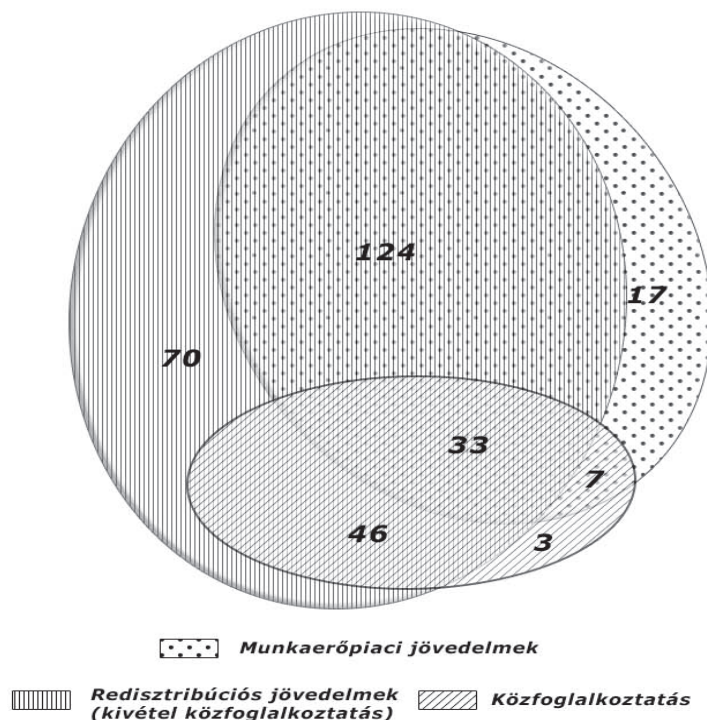
Kategória	Átl.jöv.	Méret	Egy főre jutó jöv.	Biztonság	Jöv.-i decilis	Korrelációk ³³
Alkalmazott	1,45	1,23	1,18	Alacsony	8, 9	Jól elkülönülő csoport Vállalkoznak Nem végeznek alkalmi munkát Nincs köztük nyugdíjas Nem vesznek fel szociális segélyeket Nem részesülnek támogatásokban Családosok
Nyugdíjasok	0,91	0,69	1,30	Magas	5,6	Homogén csoport
Közfogl.	0,94	1,31	0,72	Közepes	5,6	Összetett csoport Nem vállalkoznak Alkalmi munkát is végeznek Nem részesülnek segélyekben, támogatásokban Családosok
Családosok	1,16	1,53	0,76	Alacsony	7	Összetett csoport Jellemzően közfoglalkoztatottak vagy foglalkoztatottak Jellemzően ők kapják a lakhatási támogatásokat, rendszeres segélyeket Nem jellemző rájuk a rokkantsági járadék Nem nyugdíjasok Alkalmi munkát végeznek
Rokkantak	0,88	0,90				Jól elkülönülő csoport
Fogyatékkal élők	1,05	1,00	0,97	Közep. magas	6	
Kistérségi átl.	1,00	1,00	1,00			

(Forrás: saját kutatás, 2012)

A gyermekes háztartások mérete a legnagyobb a térségben (4,1 fő). A háztartásokban az átlagjövedelem 153 612 forint, mely a térségi átlag felett volt 16 százalékkal. Ezen peremfel-

³³ A háztartások jövedelmi forrásainak részletes korrelációs táblázata megtalálható a 6. melléklet 50. táblázatában.

tételek azonban az egy főre jutó jövedelem terén csak a térségi átlag 72 százalékának (37 870 Ft) eléréséhez elegendők. A családi háztartások bevételei között jellemzően előforduló tétel a lakhatási támogatás vagy a rendszeres szociális segély. Nyilvánvaló tehát, hogy a gyermeket nevelő háztartások között van egy jelentős létszámú olyan csoport³⁴, amely sem nyílt munkaerőpiaci foglalkoztatásból, sem pedig közfoglalkoztatásból származó jövedelemmel nem rendelkezik, ezeknek a háztartásoknak a helyzete a legkatasztrofálisabb a kistérségben.

32. ábra. A mintában lévő családi háztartások megoszlása a munkaerőpiaci, közfoglalkoztatási és egyéb redisztribúciós³⁵ jövedelemforrásaik alapján (N = 300)
(Forrás: saját, 2018)

A végére hagytam a rokkantsági járadékban és a fogyatékosági ellátásban részesülő háztartásokat. A két csoport jövedelmi szempontból erősen homogén csoportot alkot, azonban számos szempontból hasonlóságot mutatnak egymással. Mindkét kategóriára jellemző a térségi átlaghoz képest közel azonos háztartási méret és az egy főre jutó jövedelem. A rokkantjára-dékkal rendelkező háztartások negatív korrelációt mutatnak a családi pótlékkal, vagyis nem jellemző, hogy az ilyen háztartásokban gyermeket neveljenek. A fogyatékkal élők háztartásaiban jellemző jövedelemforrásként megtalálhatjuk a lakhatási támogatást és az ápolási díjat is. Egzisztenciális szempontból ezek a háztartások, hasonlóan a nyugdíjasháztartásokhoz, alacsony, de biztonságos és rendszeres jövedelemforráshoz jutnak, ám az elmúlt évek társadalompolitikai

³⁴ A mintában lévő 300 családi háztartás 23 százaléka.

³⁵ Jelen esetben redisztribúciós jövedelmek alatt a családi pótlékból, rokkantsági támogatásokból, szociális támogatásokból és a nyugdíjból származó jövedelmeket értettem.

változásai, a jogviszony megújítása tekintetében előírt rendszeres orvosi felülvizsgálatok ezt a biztonságérzetet erősen aláásták.

6.3. Lakhatás a kistérségben

Az elemzés a 2012-ben felvett kérdőíves kutatás eredményein alapszik. A háztartások 90 százaléka saját tulajdonú ingatlanában lakik. Az ingatlanbirtoklásnak második leggyakoribb formája a szíveségi lakáshasználat (4,8%), mely általában valamilyen rokonsági kapcsolat mentén jön létre. A bérleményben élők aránya nem sokkal marad el ettől, 4,6 százalékra tehető. A kistérségből a mintába került háztartások közül 830 adott érvényes választ a tekintetben, hogy hány négyzetméteren élnek, ez alapján azt mondhatjuk, hogy a kistérségben élő átlagos lakás mérete 81,54 négyzetméter. A lakások 10 százaléka egy, 55 százaléka kettő és 28 százaléka háromszobás. A lakóházak falazata 52,6 százalékban téglából, kisebbben részben, 38,3 százalékban vályogból épült, illetve a fennmaradó 8,9 százalékban egyéb anyag felhasználásával készült. A házak tetőszerkezete 54,4 százalékban nyeregtetős, 40,4 százalékban sátoztetős és csupán 4,8 százalékban lapos tetős. A lakások 89,9 százaléka egy fürdőszobával rendelkezik, a dupla komfortos lakások aránya csupán 1,7 százalék, míg a fürdőszoba nélkül élő háztartások aránya jelentős, 9,1 százalékra tehető. Hasonlóan kedvezőtlen a helyzet a vízöblítéses WC-k tekintetében, ahol ezzel a higiénés feltétellel nem rendelkező háztartások aránya 13,8 százalék.

25. táblázat. A kistérség háztartásainak közműellátottsága (N = 977)

Közmű	Az adott közművel rendelkező háztartások száma	Arány (%)
Villamos áram	952	97,5
Vezetékes víz	894	91,5
Vezetékes gáz	542	55,5
Közcsatorna	313	32,0
Vezetékes telefon	339	34,7
Mobiltelefon	657	67,2
Kábeltelevízió	527	53,9
Internet	328	33,6

(Forrás: saját kutatás, 2012)

A lakások közműellátottságát a 25. táblázatban foglaltam össze, melyből láthatjuk, hogy a legnagyobb aránnyal a villamos áram (97,5%) és vezetékes víz rendelkezik (91,5%). A többi közmű, illetve szolgáltatás bekötöttsége, bár a lehetősége minden településen adott, az előző-

ekhez képest jóval csekélyebb mértékű. Sokkal beszédesebb a háztartások életkörülményeire nézve amennyiben a fenti lakhatási adatokat, a korábban már alkalmazott módon, a háztartások bevételei szerint kategorizáljuk. Ebben a felbontásban kitűnik, hogy a háztartások életmódja, közműellátottsága, a külvilággal való kapcsolattartása (telefon, televízió) nagyon függ attól, hogy milyen típusú jövedelmi kategóriákkal találkozunk egy adott háztartás bevételei között, és ezen keresztül természetesen a jövedelem nagyságától. Ez a felosztás alkalmas arra, hogy meglássuk a különböző élethelyzetekben élő háztartások között lévő jövedelmi és kulturális különbségeket, amelyek révén lakókörnyezeti mintába sorolhatók, tipizálhatók (2. melléklet, 47. táblázat).

A foglalkoztatottak lakáskörülményei állnak a legközelebb a mai kor elvárásaihoz. Lakásaik villamos árammal (99%), vezetékes ivóvízzel (96%) vannak ellátva, valamint vízöblítéses illemhelyiséggel (94%) és fürdőszobával (99%) rendelkeznek. Ezekben a lakókörnyezeti és közműellátottsági kategóriákban a más jövedelmi helyzetű háztartások esetében is hasonlóan magas aránnyal találkozunk.

A kistérség lakásainak közcsatornával való ellátottsága nem olyan elterjedt, mint azt az előzőknél tapasztaltuk. A csatornázottság alacsony szintje betudható a térség erősen rurális jellegének. Azonban az egyes jövedelemcsoportok között erős eltérést láthatunk. A legmagasabb arányokkal a foglalkoztatottak (36%), az öregségi nyugdíjasok (40%), a fogyatékosági támogatást élvezők (42%) és a rokkantjáradékkal (38%) rendelkezők között találkozhatunk. Míg a közfoglalkoztatottak (9%) és egycsaládosok (17%) között az értékek ennél jóval kisebbek, felük vagy harmaduk. A kisebb prevalencia oka nem a havi rendszerességgel felmerülő költségben rejlik, hanem abban, hogy a közműre való rácsatlakozás jellemzően egy nagyobb összegű bekötési díjjal jár együtt, melynek megfizetése megtakarítást vagy hitelképességet feltételez, mindkét esetben megfelelő mértékű, határozatlan idejű, rendszeres havi jövedelem szükséges. Ennek a kritériumnak sajnos sem a közfoglalkoztatottak, sem pedig a közfoglalkoztatásból ki-maradók, más jelentős ellátással nem rendelkezők nem felelnek meg. Mivel a családosok erősen kevert jövedelmi kategória, így a csatornázottság terén alacsony arányokkal találkoztam.

A külvilággal való kapcsolattartás terén szintén jelentős különbségeket mutatnak a háztartások a jövedelemkategóriáiknak megfelelően. Ebben azonban nemcsak az anyagi szempontok játszanak közre, hanem a kulturálisak is. Általános tendenciaként felismerhető, hogy a hagyományos vezetékes telefontal rendelkezők száma az összes jövedelmi kategória tekintetében visszaszorult a modernebb mobiltelefonnal szemben. A legmagasabb gyakoriság a nyugdíjasok körében található, ők 55 százalékban használnak vezetékes telefont, de ugyanilyen mértékben használnak mobiltelefont is, feltehetően alkalmazkodnak gyermekeik szokásához és a velük való könnyebb kapcsolattartáshoz (percdíj nélküli flottakedvezmények), valamint

a biztonságot, a segítségkérés eszközét látják benne. A foglalkoztatottak esetében a vezetékes telefonnal (37%) szemben egyértelműen a mobiltelefon (89%) használata az elterjedtebb. Az adatokból azonban arra is következtethetünk, hogy jelentős az átfedés, vagyis sokan mind a két változattal rendelkeznek. Ennek egyik lehetséges oka lehet, hogy ezekben a háztartásokban magas értéket mutat a kábeltévével való lefedettség (67%), ezek a szolgáltatások pedig általában csomagban kerülnek értékesítésre (internet, televízió és vezetékes telefon). A kábeltévézés szolgáltatás igénybevétele tipikusan erre a foglalkoztatási jövedelemmel rendelkező háztartásokra jellemző. Hiszen ez a szolgáltatás minden hónapban jelentkező viszonylag magas extra költséget jelent a háztartásoknak, cserébe a jobb tájékozottságért és színvonalasabb szórakozásért.

A legmarkánsabb különbséget a kommunikáció területén az internet-hozzáférésnél tapasztalhatjuk, a legnagyobb előfordulási gyakoriság itt 67 százalékot mutat, mely a foglalkoztatottak háztartásaiban figyelhető meg. Ezen érték magasságát jól mutatja, hogy az ezután következő homogén vagy jól elkülönülő³⁶ szinten a középkorú lakosságot reprezentáló kategóriákban, például a közfoglalkoztatottnál vagy a fogyatékkal élőkénél ezen érték a felére csökken (32%), életkori és az ezzel összefüggésbe hozható kulturális különbségekkel magyarázható az öregségi nyugdíjas háztartásokra jellemző nagyon alacsony, 15 százalékos internethasználat.

A következőkben a vezetékes gázhálózat használata és a háztartási jövedelmi kategóriák közötti kapcsolatot fogom röviden megvizsgálni. A közszolgáltatáshoz csatlakozottak aránya a nyílt munkaerőpiaci foglalkoztatásban részt vevő háztartásoknál 72 százalékos, míg a közfoglalkoztatotti státuszú háztartások esetében feleakkora, 35 százalék. Az érték a családi pótlékkal rendelkezők (gyermeket nevelők) kevert kategóriájában 45 százalékos, a nyugdíjasháztartásoknál pedig 65 százalék. A vezetékes gázhálózathoz csatlakozottak aránya a fogyatékosági ellátással rendelkezők esetében 63 százalékot, a rokkantsági járadékos háztartásokban 46 százalékos értéket mutatott.

Láthatjuk, hogy a vizsgált jövedelmi kategóriák szerint markáns eltérések mutatkoznak a lakások közüzemi ellátottságának tekintetében. Az eltérések feltehetően a háztartások jövedelmi deprivációjára vezethetők vissza. A legnagyobb eltérésekkel a vezetékes gáz és a csatornabekötések esetében találkoztunk. Ez utóbbi szolgáltatást az alacsony gyakorisági értékek mellett kicsi szórás jellemezte. Mindez azzal magyarázható, hogy a háztartásoknak a rendszerhez való csatlakozásért magas, míg az azt követő használatért már alacsony díjat kell fizetnie. A közműcsatorna-hálózathoz való csatlakozás hiánya ellenben nem okoz különösebb fennakadást

³⁶ A családosi kategóriát nem vehetjük figyelembe, mert azokban nagy arányban szerepelnek a foglalkoztatott jövedelemcsoportba tartozók is.

a háztartás életében. Mindezen jellemzők együttesen nem teszik alkalmassá a csatornázottság indikátorként való használatát a későbbi deprivációs összefüggések feltárása során.

A vezetékes gázhálózathoz való csatlakozás, a közműcsatornához hasonlóan magas belépési korláttal bír, így a bekötés meglete jól jellemezheti a háztartás jövedelmi helyzetét. A használata is magas költségekkel jár, így a fogyasztás módja szintén árulkodó az adott háztartás jövedelmi helyzetére. A vezetékesgáz-használatot mint jellemzőt azonban más, ennél fontosabb tulajdonságai is érdekessé teszik a számunkra. Meglete ugyanis komoly komfortnövelő hatással van a háztartások életére, használata pedig nem csupán egy felhasználási területre jellemző, hanem számos közvetlen és közvetett háztartási tevékenység is jól megfigyelhető a fogyasztásán keresztül. Ilyen területek a táplálkozás (főzés, sütés), a higiénés területek (használati víz – fürdés, mosás), fűtés. Mindegyik tevékenységi terület elementáris, elvégzése nem megkerülhető, de mindegyik esetében vannak alternatív, a vezetékes gáz kiváltására alkalmas lehetőségek, melyek szintén jól detektálhatók. A továbbiakban megvizsgálom, a fenti szempontok alapján milyen módon főznek, jutnak meleg vízhez és fűtenek a mintába került jövedelmi kategóriákba besorolt háztartások.

26. táblázat. Milyen módon főznek a kistérség háztartásai a bevételüket képező jövedelmi kategóriák függvényében a kérdőíves minta alapján (háztartás)

Jövedelemforrás	A főzés módja					A kategória összes háztartása
	n. a.	villanytűzhelyen	vezetékes gáztűzhelyen	palackos gázzal működő tűzhelyen	hagyományos fa- vagy szén-tüzelésű tűzhelyen	
Alkalmazotti jövedelem	3	19	216	98	1	337
Közfoglalkoztatotti jövedelem	5	5	65	147	13	235
Öregségi nyugdíj	2	39	192	118	6	357
Családi pótlék	2	5	114	147	8	276
Rokkanttámogatás	0	9	50	69	2	130
Fogyatékosági támogatás	0	1	10	13	0	24

(Forrás: saját kutatás, 2012)

A 26. táblázatból láthatjuk, hogy az alacsonyabb egy főre jutó jövedelem erős együttes előfordulást mutat azzal, ahogy a háztartások egyre inkább eltolódnak a kényelem irányából a költséghatékonyság felé. Ennek egyik legszembetűnőbb megnyilvánulása, hogy egyre nagyobb arányban találunk közöttük olyan háztartásokat, ahol a meleget biztosító kályha egyben a főzés-

hez használt eszköz is. Míg az alkalmazotti fizetéssel rendelkező háztartások körében csupán 0,3 százalékos a vaskályhán főzők aránya, addig a közfoglalkoztatottak között ez az arány 5,5 százalékos. Ennél jóval alacsonyabb arányt tapasztalhatunk az öregségi nyugdíjasokénál (1,7%), annak ellenére, hogy ebben a kategóriában a legerősebb a tradicionális hatás a korábbi technológiák használatának tekintetében.

27. táblázat. Milyen módon állítják elő a használati meleg vizet a kistérség háztartásai a bevételeikben fellelhető jövedelmi kategóriák függvényében (háztartás)

Jövedelemforrás	A használati meleg víz előállításának módja					A kategória összes háztartása
	n. a.	villanyboj- lerrel	gázbojlerrel	fa- és szén- tüzelésű víz- melegítővel	tűzhelyen melegítenek vizet	
Alkalmazotti jövedelem	11	175	148	2	1	337
Közfoglalkoztatotti jövedelem	5	143	41	7	39	235
Öregségi nyugdíj	15	220	102	3	17	357
Családi pótlék	5	155	69	2	45	276
Rokkantjáradék	8	80	27	1	14	130
Fogyatékosági támogatás	3	16	5	0	0	24

(Forrás: saját kutatás, 2012)

Az előzőekhez hasonló a helyzet a háztartások használati meleg víz előállításánál, ahol a jövedelmi helyzet és az elvégzett háztartási tevékenység módja között szintén kapcsolatot fedezhetünk fel. A használati meleg víz előállításának oka nagyobb részben a tisztálkodás, kisebb részben mosás. Minél sűrűbb és gyakoribb ez a tevékenység (családos háztartások), annál nagyobb mennyiségben kell előállítani, így azt mondhatjuk, hogy a modernebb technológiák a kényelemesebbek, ugyanakkor költségesebbek is. A háztartások közül tehát a jobb jövedelmi körülmények között élők számára ez megfizethető kényelem, a nagyobb háztartások számára szükségszerű feltétele a normális életvitelnek az, hogy hogyan állítják elő a használati meleg vizet. A 27. táblázatból melyen a háztartások jövedelmi kategóriái és a meleg víz előállításának módja van ábrázolva, láthatjuk, hogy a jobb helyzetben lévő alkalmazottak és az öregségi nyugdíjasok a drágább, de kényelmesebb megoldást választják, közöttük a legalacsonyabb a kályhával vizet melegítők aránya (1%, 6%). Ezzel szemben a közfoglalkoztatottak háztartásai esetében az arány 20 százalékos, annak ellenére, hogy tudjuk, ezeknek a háztartásoknak a mérete az átlaghoz képest nagyobb, ami arra utal, hogy bennük gyermekeket nevelnek.

A háztartások fűtőmódja és jövedelmi kategóriái között a használati meleg víz előállításának módjához hasonló összefüggést találunk. Itt is elmondhatjuk, hogy a korszerű technológia hatékonyabb és kényelmesebb ugyan, de költségesebb is egyben, így a háztartások a jövedelmi helyzetüktől függően egyre inkább hajlani fognak a kevésbé hatékony, de számukra megfizethetőbb régebbi technológiák felé. Ezt igazolják vissza a 28. táblázat adatsorai, a kistérség jobb helyzetben lévő jövedelmi kategóriáiban kicsi a fémkályhával fűtők aránya.

28. táblázat. Milyen módon fűtenek a kistérség háztartásai a bevételeikben fellelhető jövedelmi kategóriák függvényében (háztartás)

Jövedelemforrás	A lakások fűtésének módja									A kategória összes háztartása
	Villany	Vezetékes gázra kötött konvektorral	Vezetékes gázzal működő gázkazán (gáz-étázs központi fűtés)	Fa- és/vagy széntüzelésű kazánnal központi fűtés	Cserépkályha (gáz)	Cserépkályha (fa és szén)	Fémkályha (fa és szén)	Táv hő	n. a.	
Alkalmazotti jövedelem	2	94	109	59	0	49	17	6	1	337
Közfoglalkoztatotti jövedelem	1	40	20	25	2	80	66	0	1	235
Öregségi nyugdíj	10	93	89	39	3	81	33	9	0	357
Családi pótlék	1	47	52	40	1	72	61	1	1	276
Rokkanttáradék	5	22	17	15	0	38	28	5	0	130
Fogyatékosági támogatás	0	5	4	1	0	8	6	0	0	24

(Forrás: saját, 2012)

Az alkalmazotti kategóriában ez az arány csupán 4 százalék, míg a nyugdíjasoknál 9 százalék. A rosszabb jövedelmi helyzetű közfoglalkoztatottak háztartásaiban ezzel szemben 28 százalék, ez az arány 72 százalékra ugrik a fával vagy szénrel fűtők tekintetében. Itt is meg kell említenünk, hogy a családok háztartások jelentős része a közfoglalkoztatottak jövedelmi helyzetében élők közül kerül ki. A családok háztartások fűtési módjára vonatkozó adatgyűjtés eredménye is igazolja a rosszabb jövedelmi helyzetüket, ezekben a háztartásokban a vaskályhával fűtők aránya 22 százalék, a csak fával és szénrel fűtőké pedig 60 százalék volt. A fenti adatok jól érzékeltetik, hogy a kistérségben a szegénység szempontjából az egyik legjelentősebb kockázati csoportba a gyermekek, a többgyermekes családok tartoznak.

A fenti vizsgálatok közül nem véletlenül hagytam a végére a háztartások jövedelmi helyzetének és a fűtés módjának vizsgálatát. A fűtés, használati meleg víz és a főzés módjának, valamint a háztartások jövedelmi helyzetének vizsgálata során arra a következtetésre jutottam, hogy

a térségben fellelhető jövedelmi deprivációt leginkább a fűtési móddal való kapcsolatában foghatjuk meg. Úgy tűnik ugyanis, hogy a fűtés módja és a jövedelmi helyzet relációjára kevésbé hatnak más mennyiségi vagy kulturális tényezők, úgymint a háztartásméret a használati meleg víz előállításánál, vagy épp a tradicionális hatások a főzés esetében. A közmuvelőkezelések fogyasztásának részletesebb értelmezési lehetőségével, valamint a fűtési mód és a jövedelmi megfosztottság kapcsolatával a 6.8 fejezetben kívánok részletesebben foglalkozni.

6.4. A kistérség háztartásainak vagyoni helyzete, földtulajdon

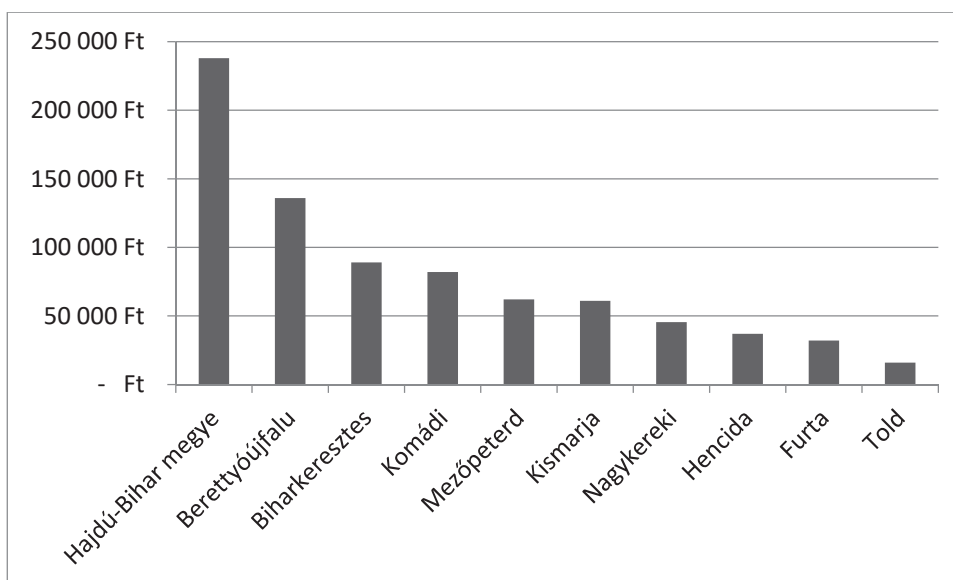
Mielőtt továbblépnénk a kistérség háztartásainak deprivációs vizsgálatában, foglalkozunk egy rövid összegzés erejéig a kistérség vagyoni helyzetével. Bizonyos részeit már érintettük ennek a témának, azonban érdemes egy helyen áttekinteni, hogy az egészről teljes képet kapjunk.

Láthattuk, hogy a kistérségben élő háztartások közel 90 százaléka saját ingatlanában él, ezért azt mondhatjuk, hogy szinte minden háztartás rendelkezik ilyen típusú vagyontárggyal. Az ingatlanok értéke azonban erősen függ azok elhelyezkedésétől. Általánosságban elmondható, hogy a térségben a városi ingatlanok ára jóval magasabb. A vidéki ingatlanok esetében a határ menti sávban, a jobb közlekedéssel rendelkező településeken az áttelepülő román lakosság és a határon túli magyarság okoz némi konjunktúrát ezen a téren. A jelenséget fontosnak tartotta megemlíteni több települési döntéshozó is:

„Itt elég értéktelenek a házak, bár a románok felverték itt az árakat, de a végtelenségig azt sem lehet.” (2. sz. interjúalany, települési döntéshozó)

„...a határon túlról az itt lévő ingatlanokba fiatalok költöztek nagy többségében, kisgyermekes családok, akik itt is szülnék, így összességében fiatalodik a település.” (1. sz. interjúalany, települési döntéshozó)

Azt is fontos megjegyezni, hogy a településeken fellelhető ingatlanok korszerűsége is nagy szórást mutat, ezért nehéz a településeket egységes négyzetméterárakkal jellemezni. Ezzel nem is próbálkozom, azonban a piaci árak erős szórását az alábbi ábrával mégiscsak szeretném érzékeltetni. Az adatokhoz egy piacvezető internetes ingatlanadási portál kereső felületén keresztül jutottam el. A négyzetméterárak kigyűjtése 2018-ban történt, egy olyan időszakban, amikor országos kitekintésben, pár éves konjunktúrát követően, az ingatlanpiaci árak jellemzően mindenütt erősödtek. A 33. ábrából kitűnik, hogy a térség ingatlanjai forgalmi értéküket tekintve nemritkán pár millió forintért cserélhetnek gazdát.

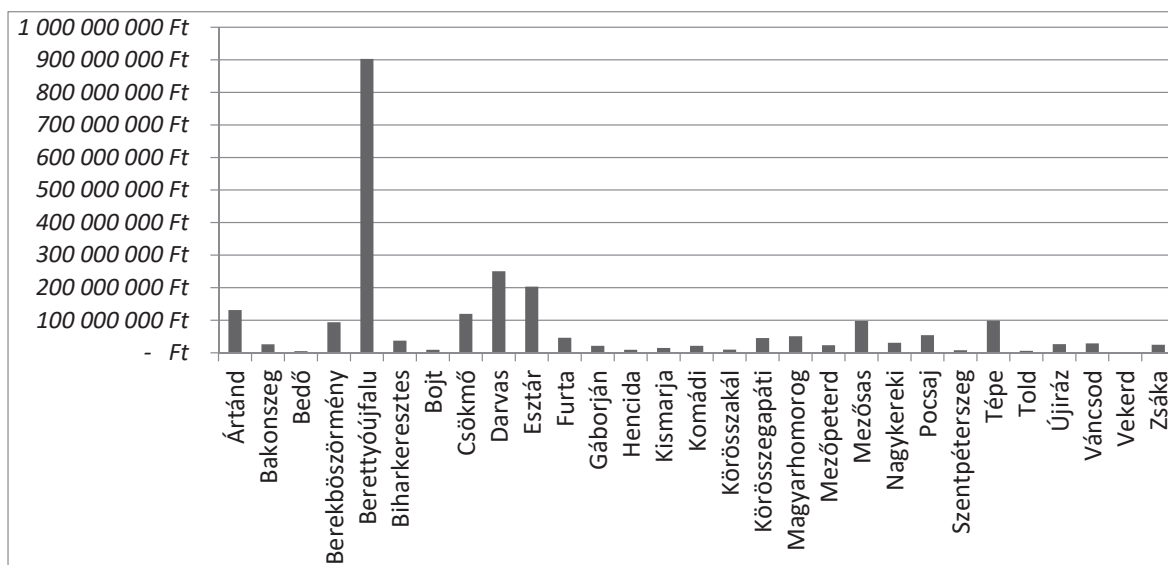

33. ábra. Az ingatlan-négyzetméterárak erős szóródása a megyében és a Berettyóújfalui kistérségben
(Forrás: Ingatlan.com 2018)

Korábban vizsgáltuk már a kistérséget a vállalkozói jövedelmek tekintetében (5.2 fejezet). Ekkor megállapítottuk, hogy a térségre az alacsony gazdasági aktivitás jellemző, a háztartások csupán 4,4 százaléka volt érintett vállalkozásból származó bevétellel. A TeIR idősoros adatait vizsgálva azt látjuk, hogy a kistérségben 2012-ben az ezer lakosra jutó regisztrált jogi személyiségű vállalkozások száma 5,117 volt. Ez azt jelenti, hogy mindössze 300 körül lehet az adózó társas vállalkozások száma a kistérségben, ami nagyon csekély számú vállalkozói vagyonnal rendelkező háztartást feltételez, hiszen a kistérségben élő háztartások száma 20 ezer volt ebben az időszakban.

A földhöz mint termelőeszközhöz való hozzáférés különösen fontos lehet egy olyan térségben, ahol a gazdaságban erősen dominál a mezőgazdasági jelleg. A Berettyóújfalui kistérség erősen rurális jellegű, így a mezőgazdaságból származó jövedelem kulcsfontosságú a háztartások számára, ennek nagysága azonban nagyon erősen kötődik a termőföld tulajdonlásához, használatához. A rendszerváltás idején a termelőszövetkezetek feloszlásakor a cél, sok működőképes családi gazdaság kialakítása volt. Vizsgáljuk meg, milyen a földtulajdon szerkezete 2012-ben a Berettyóújfalui kistérségben. Az elemzéshez szükség lesz az Európai Unió által finanszírozott egységes területalapú támogatás (Single Area Payment Scheme – SAPS) adatbázisából kinyerhető kistérségi adatokra, ez a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal (MVH) honlapján érhető el. Az adatbázisban fel vannak tüntetve a támogatást igénylők, azok lakcímei, a támogatás mértéke és jogalapja. A lakcímek alapján könnyen kumulálhatók az egy háztartás-

ba, egy érdekeltségi körbe tartozó támogatást igénylők, így kirajzolódik előttünk a földbirtokok koncentrációja.³⁷

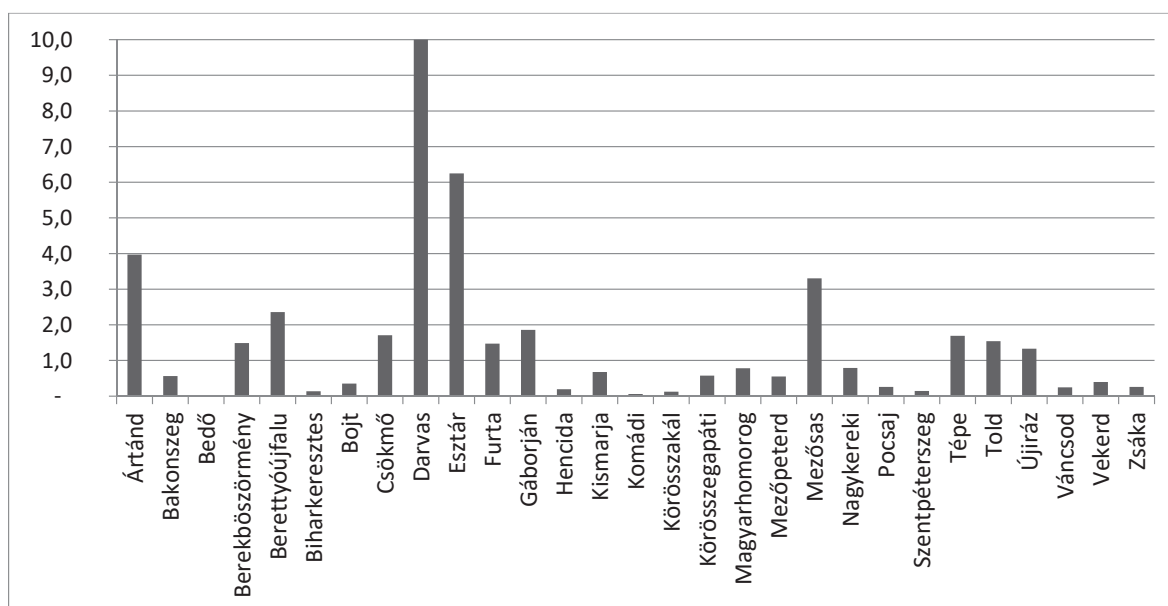
34. ábra. A Berettyóújfalui kistérségben 2012-ben igényelt mezőgazdasági támogatások mértéke települési megoszlása
(Forrás: MVH 2012)

A 2012-es évben mezőgazdasági tevékenység után 2 401 500 960 forint támogatást igényeltek a kistérségben élők. A jogosultak száma 776 fő volt. A támogatások 38 százaléka Berettyóújfaluba érkezett, ez hozzávetőlegesen 900 millió forint volt, a forrást 168 igénylő vette fel, ők a kistérség támogatásra jogosultjainak 22 százaléka. A lakcímadatokból azonban kiderült, hogy az igénylések mögött valójában mindösszesen 101 földművelő birtokos állt, a kistérség összes jogosultjainak 13 százaléka. Ez azt jelenti, hogy Berettyóújfaluban az egy birtokra jutó átlagos támogatás körülbelül 9 millió forintot tett ki. Az így előállított arányszám azért lehet érdekes a számunkra, mert önmagában hordozza azt az információt, hogy milyen mértékű a kistérségen belüli relatív birtokkoncentráció az egyes településeken. Ahol az egy birtokra felvett támogatás értéke magasabb, ott értelemszerűen a birtokok is nagyobb méretűek.

$$(18) \quad \rho_{tulajdon} = \frac{X_i - X_{\min}}{\frac{X_{\max} - X_{\min}}{10}}$$

Hogy még szemléletesebb képet kapjunk a térség földbirtokszerkezetéről, képezzünk egy birtokkoncentrációs indexet (18) úgy, hogy a birtokok koncentrációjára kapott arányszámokat transzponáljuk egy tízes skálára. A kapott eredményeket (*birtokkoncentrációs indexeket*) ábrázoljuk településenként (35. ábra).

³⁷ Az eljárása megegyezik a Kovách Imre által a *Földek és emberek* tanulmánykötetében (2016) alkalmazott módszertannal.

35. ábra. A Berettyóújfalui kistérség településein tapasztalt birtokkoncentrációs indexek
(Forrás: MVH 2012)

Arra az eredményre jutottunk, hogy bár abszolút értelemben Berettyóújfaluba érkezett a legtöbb támogatás, mégis néhány kisebb településen a legnagyobb a birtokok koncentrációja. Tehát a kistérség falusi településein vannak a legnagyobb földbirtokosok. Ezen települések³⁸ közül is kiemelkedik Darvas, Esztár, Mezősas és Ártánd. Ezen a négy kis településen mindössze 33 igénylő közel 700 millió forintos mezőgazdasági támogatást kapott.

A birtokkoncentrációs index relatív számai azonban megtévesztőek lehetnek, hiszen azok csak a térség földet művelő birtokosainak egymás közötti viszonyáról beszélnek. A támogatást igénylő (776 db) és a térségben lakó összes háztartás száma (18 357) azonban egyértelműen azt sugallja, hogy nyoma sincs sok családi gazdaságnak. A termőföldtulajdonon és bérleményeken keresztül megvalósuló földművelés végtelenül kevesek kezében koncentrálódik.

Erre utalt az egyik települési döntéshozó a vele készített interjú során, amikor arról beszélt, hogy a környékükön fellelhető földterületek tulajdonosai nem helyben élő emberek, így a településen gyakorlatilag nem maradtak erőforrások:

„A föld nem a miénk, mi megkapjuk a sarat, meg azt, hogy összetörik az útjainkat. Ennyit kapunk belőle. Ha itt lakna, csak itt csinálna új kerítést, itt pucolná be a házat, azonnal másképp nézne ki a település.” (5. sz. interjúalany, települési döntéshozó)

³⁸ A településeken a rendszerváltás előtt jelentős szövetkezetek vagy állami gazdaságok üzemeltek.

Míg egy másik döntéshozó a földtulajdon koncentrátságára tett utalást a településén: „... három-négy család van, akinek nagyobb földterület van, 100 hektáros nagyságrendű. Tehát koncentrálódott a földtulajon.”

A kérdőíves kutatás a fenti állításokat szintén visszaigazolja, hiszen a mintába került háztartások válaszai alapján a kistérség háztartásainak mindössze 10 százaléka rendelkezik valamiféle földtulajdonnal. 34 százaléuk azonban bérbe adja tulajdonát másoknak, ezzel tovább növelve a birtokok használatának koncentrációját.

29. táblázat. A Berettyóújfalui kistérség háztartásainak válaszai a földtulajdonukra vonatkozó kérdésre

		Eset	Százalék	
Van földtulajdonuk	Erdő	7	0,7%	
	Szántó	Művelik	54	5,5%
		Bérbe adják	34	3,5%
		Parlagon van	2	0,2%
Nincs tulajdonuk		880	90,1%	
Mégkérdezett háztartások		977	100,0%	

(Forrás: saját kutatás, 2012)

Általánosságban tehát elmondható, hogy a térségben élő háztartások 90 százaléka csupán egyetlen vagyontárggyal, a lakóingatlanával rendelkezik, melynek értéke néhány millió forintban határozható meg.

6.5. Szegénység a kistérségben

Az elkövetkező fejezetekben kísérletet teszek arra, hogy a térségről megtalálható országos adatbázisok és a saját 2012-es kistérségi kérdőíves kutatás alapján számszerűvé váljon a szegénységgel veszélyeztetett háztartások száma a kistérségben. Az elméleti részben ennek módszertanáról részletesen beszéltem, így itt már csak utalok a meglévő ismeretekre. Ahhoz, hogy a szegénységgel veszélyeztetett háztartások csoportja számszerűsíthető legyen, meg kell határozni a kistérségben uralkodó relatív szegénységet, foglalkoznunk kell a háztartások anyagi deprivációjával, valamint a háztartásokra jellemző munkaintenzitás értékével is. Amennyiben sikerül a fenti számításokat maradéktalanul elvégezni, lehetőség nyílik arra is, hogy a legrosszabb helyzetben lévő háztartásokat, a mélyszegénységben élőköt is beazonosítsuk a kistérségben.

6.5.1. Relatív jövedelmi szegénység

A depriváció általában megfosztottságot, hiányt jelent, az anyagi javaktól való megfosztottság pedig maga a szegénység. A minimális jövedelemmel rendelkezők arányának meghatározása többféleképpen történhet, minden esetben egy úgynevezett szegénységi küszöb segítségével. Ez történhet objektív abszolút vagy objektív relatív módon, illetve szubjektíven is (Czibere 2012). Az objektív abszolút szegénységi küszöbök közül a leginkább használt és ismert a létminimum, amely az egyszerű „fizikai erőnlét” és a „társadalmi erőnlét” fenntartásához szükséges javak nagyon szűk köre (Czibere 2012). Az objektív relatív koncepciók³⁹ viszont a jövedelmi szegénység relatív voltára építenek, vagyis a személyes jóléti helyzetet a társadalom mindenkoros átlagos jóléti színvonalához mérik (Czibere 2012). Az objektív relatív szegénységi megközelítésen alapuló felmérések szerint a szegénységi küszöb megközelítőleg az egy főre jutó nemzeti jövedelem 66%-a körüli szinten húzható meg, az országos átlagkereset 60%-ánál (Czibere 2012). Mindez azt is igazolja, hogy a szegénységi küszöb mindig az adott társadalom általános szintjétől függ. Más megközelítésben pedig a szegénységi határ az átlagjövedelem vagy a mediánjövedelem 50 vagy 60 százalékában is megállapítható. Ez a megközelítés kiválóan alkalmas a nemzetközi összehasonlításokra is, mert azt fejezi ki hangsúlyozottan, hogy a szegénység a társadalom átlagos helyzetétől mért távolság, és az adott társadalom jóléti szintjéhez viszonyított elmaradás (Czibere 2012).

A térségben fellelhető relatív jövedelmi szegénység kiszámításához tudnunk kell azt, hogy mekkora volt 2012-ben a medián jövedelem 60 százaléka Magyarországon, vagyis hol helyezkedett el a szegénység jövedelmi küszöbe. A KSH adatbázisában a 2012-es évre egy fő esetében ez a jövedelmi küszöb éves szinten 772 200 forint volt. Azonban ez az érték nem alkalmazható automatikusan, hiszen mi a térségben különböző méretű háztartásokat kérdeztünk meg. Nyilvánvaló, hogy egy személynek kevesebb jövedelemre van szüksége, mint egy nagyobb háztartásnak ahhoz, hogy fenntartsa magát, ebből az is következik, hogy egy többfős háztartásnak, a benne élők számától és életkorától is függeni fog a szegénységi küszöb értéke.

A KSH módszertana a háztartásokban élőket életkoruk és számuk szerint más-más fogyasztási egységként kezeli. A háztartás első 18 év feletti felnőttjét 1 fővel számolják bele a háztartásba, még a továbbiakat 0,5-tel, végül a 18 év alatti gyermekeket egységesen 0,3-mal. Ahhoz, hogy meg tudjuk mondani a térségre jellemző szegénységi küszöb értékét, először fel kell mérni a megkérdezett háztartások szerkezetét⁴⁰, ez alapján ki kell számolnunk minden egyes megkérdezett háztartás fogyasztási egységének számát, majd ennek és a KSH által közölt

³⁹ Mint például a relatív jövedelmi szegénység.

⁴⁰ A mintában csak azoknak a háztartásoknak a szerkezetét vizsgáltam, amelyek szolgáltatottak pontos jövedelmi adatot magukról a megkérdezéskor, összesen 903 háztartás volt ilyen a mintában. A háztartásszer-

egy főre számított medián jövedelem felhasználásával számoljuk ki a háztartásokra jellemző szegénységküszöb-értéket. Az eljárást azzal fejezzük be, hogy leválogatjuk azokat a háztartásokat, melyeknek jövedelme a számított küszöbérték alatt helyezkedik el, ezek a háztartások lesznek a relatív jövedelmi szegénységben élők.

A mintában összesen 367 háztartásra volt igaz ez a kitétel, gyakoriságuk 0,41, vagyis a jövedelmi szegénység a térségben 41 százalékos értéket mutatott a háztartások körében. Amennyiben a háztartásokban élők létszámát vesszük figyelembe, akkor a relatív jövedelmi szegénységben élők aránya 44 százalékra ugrik. Ugyanebben az időszakban az országos érték 14,3 százalékot mutatott (KSH 2012). Ez azt jelenti, hogy a relatív jövedelmi szegénység háromszor akkora volt a Berettyóújfalui kistérségben, mint az országban. A kistérségben tapasztalt, az országos értékhez képest magas szegénységi ráta oka a térség halmozottan hátrányos helyzetében keresendő.

Az átlag havi jövedelem ezekben a háztartásokban 80 365 forint volt, a háztartások 60 százaléka falvakban élt. A relatív jövedelmi szegénységben élő háztartások 59 százalékában csak 18 év felettiak éltek, 29 százalékában pedig egyedül élők (valamennyien nyugdíjasok). A további elemzésekből az is kiderült, hogy miközben a relatív jövedelmi szegénységben élő háztartások 36 százalékában nyugdíjasháztartás volt, a jövedelmi szegénységben élőknek csupán 15 százaléka volt nyugdíjas. Ez a nyugdíjasháztartásokra jellemző kis méretből adódik.

A relatív szegény háztartások mintájában a gyermeket nevelő családos háztartások⁴¹ száma 152 volt, ezekben 333 kiskorút neveltek. Azt mondhatjuk, hogy a mintába került jövedelmi adatokkal rendelkező háztartásokban élő gyermekek 58 százaléka relatív szegénységben élő, számuk a nyugdíjas relatív szegénységben élők kétszerese volt. Az átlagos gyermekszám ezekben a családokban 2,19 volt. Ez magasabb érték nemcsak országos kitekintésben, kistérségi szinten is, ahol a gyermeket nevelő háztartásokban az átlagos gyermekszám 1,9 értéket mutatott. A háztartások három legjellemzőbb bevételi forrása a közfoglalkoztatás, a családi pótlék és a gyermekgondozási segély volt.

Azt mondhatjuk tehát, hogy míg a háztartások számában a gyermektelen háztartások (ezen belül a nyugdíjasháztartások) dominálnak, míg a létszámadatok alapján a családos háztartásokban élők, akik többnyire nagycsaládosok voltak. A kistérségben kialakult relatív jövedelmi szegénység két fő okra vezethető, az egyik a nyugdíjak alacsony összege, a másik a családos háztartások azon részét érinti, ahol magas a gyermekek száma, a háztartásban élő gyermekek

kezetekhez tartozó fogyasztási egységek számát és a hozzájuk tartozó szegénységi küszöböt a 3. melléklet tartalmazza.

⁴¹ A relatív jövedelmi szegénységben élő családos háztartások száma a mintában 152, a bennük élők létszáma 667 fő, az átlagos háztartás mérete 4,4 fő volt.

után járó kiadásokat nem fedezik a gyermekek után jelenleg járó kedvezmények és juttatások. Ennek oka, hogy ezek a háztartások csak korlátozottan tudnak élni a gyermekek után járó adókedvezményekkel, másrészt a családi pótléknak évek óta nem emelkedő összege az évek során elértéktelenedett.

6.5.2. Jövedelmi egyenlőtlenség

Az előzőekben sikerült meghatároznunk a jövedelmi szegénység mértékét a kistérségben, abból a szempontból, hogy az hogyan kapcsolódik az országos jövedelmi szegénység helyzetéhez. Erre az információra nagy szükségünk lesz a kistérségi helyzet meghatározásakor, azonban mielőtt továbblépünk, talán érdemes elidőznünk a kistérség belső jövedelmi egyenlőtlensége felett. Ennek megfelelően ebben a fejezetben azokat a korábban az elméleti fejezetben már bemutatott szegénységi mutatószámokat fogom a kistérségre alkalmazni, melyek a térség jövedelmi egyenlőtlenségeit hivatottak jellemezni.

A Sen-index kiszámításához szükség lesz a kistérség háztartásainak belső szegénységi rátájára és a belső súlyozott szegénységi rés arányának ismeretére. Ezen belső arányok kiszámolásánál a megkérdezéskor bevallott háztartási jövedelmekből számolt medián érték 60 százalékát vettem, a kistérség belső szegénységi küszöbértékének. A mintába került háztartások jövedelmének mediánja 120 ezer forint volt, az ebből számolt szegénységi küszöb így 72 ezer forint lett. Az elemzés során kiderült, hogy a belső szegénységi küszöb alatt élő háztartások száma ezzel, az országos szinten rögzítetthez képest (333), 219-re zsugorodott. Ez azt jelenti, hogy a belső szegénységi ráta is jóval kisebb értéket fog felvenni (24%), bár még így is jócskán fölülte van az országos aggregált jövedelmi adatokból számolt értéknek (14,3%). Ahhoz, hogy a kistérség Sen-indexét megkaphassuk, ki kell számolnunk a szegénységi küszöb alatt élők Gini-indexét, vagyis a szegények egyenlőtlenségét, erre az értékre a számításokat követően 0,16-ot kaptunk, ami azt jelenti, hogy a kistérségben belső relatív jövedelmi szegénységben élőkre nagyon alacsony egyenlőtlenség jellemző. Most már minden szükséges paramétert ismerünk, a végső behelyettesítéseket követően a kistérség Sen-indexére 0,07-et kapunk. A további egyenlőtlenségi mutatók kiszámolása a Sen-indexhez hasonló paraméterezéssel történt, a kalkulációk konkrét menetét már nem részletezem a korábbi mélységgel, a meghatározott értékeket a 30. táblázatban gyűjtöttem össze, és azok értelmezésére fogok koncentrálni. A adatokból kiolvashatjuk, hogy az országos helyzethez képest a kérdőív felvételekor mélyebb és nagyobb szegénység jellemezte a kistérséget, azonban az egyenlőtlenség terén ez mégsem éreztette a hatását. A KSH felmérése szerint 2012-ben a magyar lakosság 14,3 százaléka élt a szegénységi küszöb alatt, miközben a háztartási jövedelmeket 0,28 Gini-mutató jellemezte a jövedelmi egyenlőtlenség terén. Ezzel szemben a kistérség háztartásaira 37 százalékos, lakosságára

24 százalékos szegénységi ráta volt jellemző. Ellenben a minta adataiból számolt Gini-mutató szinte teljes mértékben megegyezett az országos értékkel, 0,289-et mutatott.

30. táblázat. A kistérség jövedelmi egyenlőtlenségét jellemző mutatók

		Mutató	Kistérség háztartások (számolt)	Kistérség lakosság (számolt)	Magyarország	
					* = népesség, ” = háztartások	
					KSH	OECD
Jövedelmi szegénység	Abszolút		0,66	0,83	0,383”	n. a.
	Relatív	Szegénységi rés	0,32	n. a.	0,21*	0,309*
		Szegénységi rés (belső)	0,28			
		Szegénységi ráta	0,41			
Jövedelmi egyenlőtlenség	Sen		0,07	n. a.	0,0573 ^a	n. a.
	Gini		0,289	0,283*	0,289*	
	Éltető–Frigyes, Duál-mutató		2,5	2,36 ^{aa}	n. a.	
	Robin Hood		0,225	0,21 ^{aaa}		
	Watts		0,0936	n. a.		

^a Az egyetlen általam fellelhető adat 1999-es, így a változó értéke a vizsgálat szempontjából nem releváns, csak tájékoztató jellegű.

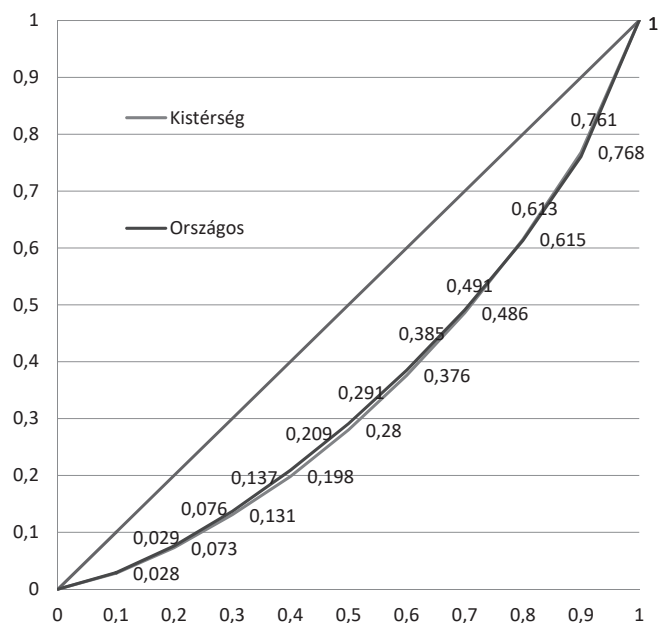
^{aa} Az egyetlen általam fellelhető adat 1995-ös, így a változó értéke a vizsgálat szempontjából nem releváns, csak tájékoztató jellegű.

^{aaa} KSH jövedelmi decilis értékekből számolva.

(Forrás: saját, OECD, KSH 2012)

A jelenségre adható lehetséges válaszok egyike, hogy a térségben nagyobb arányban élő jövedelmi szegények alacsony belső egyenlőtlensége „feljavítja” a köztük és a térségben élő „nem szegény” közötti egyenlőtlenséget. Ennek a feltételezésnek azonban ellentmond, hogy a jövedelmi decilisek eloszlása is együtt mozog a mintában az országos adatokkal. Jól szemlélteti ezt a decilis eloszlások ábrázolása, mely valójában a Gini-mutató számításához használt Lorenz-görbét ábrázolja.

36. ábra. A minta és az országos jövedelmi decilis eloszlások által kirajzolt Lorenz-görbe

(Forrás: saját, 2012)

Az egyenlőtlenség eloszlásának hasonlóságára enged következtetni a teljes kistérségi mintára számolt Robin Hood-index (22%) és a KSH által közölt országos jövedelmi deciliseiből számolt (21%). Ezen jelenségek arra utalnak, hogy pusztán relatív jövedelmi viszonyokból nem ismerhető meg a térségben fellelhető szegénység. Szükség van más elemek bevonására is, erre teszek kísérletet a következő fejezetben, amikor a kérdőíves kutatás információiból próbálok a kistérség háztartásaiban uralkodó anyagi deprivációra következtetni.

6.5.3. Anyagi depriváció

A relatív szegénység jellemzője a deprivált állapot, melyben a háztartások nem képesek egy időpontban minden szükségletüket fedezni, vagyis kiadásaik kiegyenlítésének egy részét megpróbálják átcsoportosítani, és egy későbbi időpontban rendezni, így adósságuk, hátralékuk keletkezik. A relatív szegénység tehát jól szemléltethető a rendszeres közüzemi kiadásokban jelentkező adósságok vizsgálatával. A közüzemi hátralékossággal a hazai társadalomkutatás csupán a rendszerváltás után kezdett intenzívebben foglalkozni, ettől kezdve évről évre növekszik a szakadék a társadalom felső és alsó decilise között jövedelmi szempontból (Béres 2012), miközben jelentősen megváltozik a háztartások kiadási oldala, annak szerkezete és arányai is. Míg a rendszerváltást megelőzően a háztartások jövedelmüknek átlagosan 10 százalékát fordították a lakhatással kapcsolatos kiadásokra, addig a társadalmi változásokat követően ez az érték 2000-re már 18 százalékra, míg 2012-re 25 százalékra növekedett. A felvázolt százalékos növekedésnél is beszédesebbek azonban az ugyanazon időszakra vonatkozó konkrét

számadatok, így míg az egy főre jutó lakhatási jellegű kiadások 2000-ben éves szinten 70 836 Ft-ra rúgtak, addig 2012-ben ugyanezen kiadások 207 040 Ft-ot tettek ki, tehát a 2000-es kiadások 2012-re 2,9-szeresére nőttek. A jövedelmi oldalon ugyanebben az időszakban az átlagjövedelmek a 2000-es 390 204 Ft-ról 2012-re 1 006 620 Ft-ra növekedtek, amely 2,6-szoros növekedést jelent, és amely a jövedelmek növekedésének elmaradását jelenti a lakhatási kiadások emelkedéséhez képest. A probléma az igazi arcát azonban akkor mutatja meg, ha nemcsak az átlagjövedelem növekedését vizsgáljuk, hanem a társadalmi különbségekre is próbálunk utalni, így az alsó decilis jövedelemváltozását is megvizsgáljuk. Az alsó decilisbe tartozók 2000-ben nettó 128 016 Ft jövedelemhez jutottak, míg 2012-ben 261 840 Ft-hoz, a növekedés 2,04-szeres, azonban nemcsak a növekedés arányának az átlagjövedelemhez képesti elmaradása beszédes, hanem az is, hogy míg 2000-ben az alsó decilis jövedelmének 55 százalékát tették ki az egy főre jutó lakhatási kiadások, addig 2012-ben ugyanezen kiadásokat a jövedelmük 79 százalékban fedezte (Tárki 2012). Tehát a lakhatási kiadások, azok fokozatos növekedése és a jelentős jövedelemkülönbségek miatt az alsó jövedelmi szegmensben élők számára a rendszer-váltás óta jelentős és fokozatos növekvő terhet okoztak. A 2008-as gazdasági válság az amúgy sem túl előnyös folyamatokat tovább rontotta azzal, hogy a romló forintárfolyamok mellett a devizahitelekkel érintett jövedelmi középosztályra is egyre nagyobb teherként nehezednek az ilyen jellegű kiadások. Különösen nehéz helyzetben vannak az egyedülállók, hiszen egy lakás fűtési és világítási költségei általában függetlenek a lakók számától, a KSH felmérése szerint 2010-ben a fiatal és középkorú egyedülállók a jövedelmük 33 százalékát, az idős egyedülállók 32 százalékát, a gyermeküket egyedül nevelő szülők pedig 28 százalékát költötték lakásfenntartással kapcsolatos kiadásokra. A közüzemi hátralékok körül kialakult gondokat közép- és hosszú távon tovább mélyíti, hogy a vizsgált időszak magyar kormányainak energia-politikája gyakran helytelen válaszokat adott azokra a globális energetikai kihívásokra, melyek az energiahatékonyság növelésének vagy a megújuló energiaforrások nagyobb arányú felhasználásának irányában igényelnének lépéseket (Béres 2012). A kortárs deprivációs kutatások az egyének és családjaik életkörülményjegyeinek⁴² összességéből indultak ki (Townsend 1979). Ezek a deprivációs koncepciók annak jelentőségét hangsúlyozták, hogy „az egyén helyzete

⁴² Townsend szerint figyelembe kell venni, hogy még egy területi egységen belül is eltérhetnek az emberek szükségletei. A tradicionális deriváltság definíció szerint tehát egy egyén akkor szegény, ha nincsen elegendő erőforrása ahhoz, hogy a társadalom, amelyben él, elfogadja őt. Townsend felfogásához a magyar szakirodalomban Bokor Ágnes gondolatmenete áll a legközelebb, ő olyan életmódelemek meglétének vizsgálatát tartja indokoltnak, mint például a napi egyszeri meleg étkezés megléte; olyan lakás, amelyben mindenkinek van külön szobája; WC-vel, fürdőszobával vagy zuhanyzóval ellátott lakás; telefon, autó, színes televízió, automata mosógép megléte; évente legalább egyszer egy hét üdülés; meg tud-e takarítani; stb. (Bokor 1985; 1987).

nemcsak jövedelme nagyságától függ, hanem életkörülményeitől, életmódjától, fogyasztási stílusától és aspirációitól is” (Czibere 2012).

Az anyagi deprivációval kapcsolatban az országos adatokkal való összehasonlíthatóság érdekében a KSH háztartási életszínvonal módszertanában megfogalmazottakat tartottam irányadónak. Vagyis azon háztartásokban élő személyeket tekintettem az anyagi nélkülözésben élőknek, akiknél a 31. táblázatban felsorolt kilenc problémából legalább három megtalálható volt.

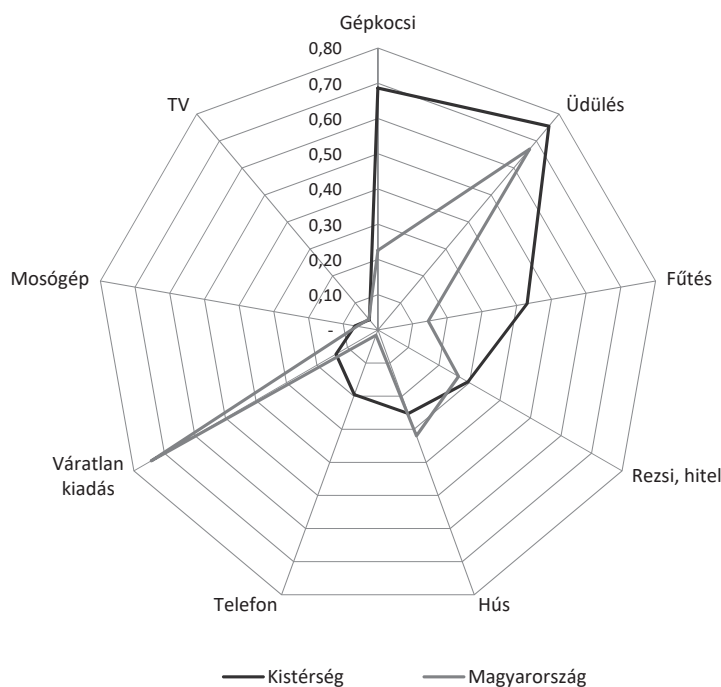
31. táblázat. Az anyagi depriváció meghatározása a kérdőíves kutatás során

	Kritérium	Klasszifikáció	Kérdések	Operacionalizáció
1.	Hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátralékuk van	Hátralékkal rendelkezik a háztartás	61. 70.	61. vagy 70. igaz
2.	A lakás megfelelő fűtésnek hiánya	Helyi fűtés (kályhában), kazán és központi fűtésrendszer hiánya	37.	37. A háztartás nem rendelkezik (gáz-, vegyes, pellet-) kazánnal és központi fűtésrendszerrel
3.	Váratlan kiadások fedezetének hiánya	Előfordult már velem, hogy nem tudta kiváltani a receptjét	77.	77. igaz
4.	Kétnaponta hús, hal vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya	Hetente három alkalomnál kevesebbszer eszik húst vagy halat	73.	73. kérdés (a) és (b) részére adott válasz (2), melynek értéke ez esetben kevesebb mint 3, vagy a válasz (3).
5.	Évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya	Nem rendelkezik megtakarításokkal	20. 81.	A 81. nagyobb, mint 20.
6.	Anyagi okból nem rendelkezik személygépkocsival	Nem rendelkezik gépkocsival	72.	72. (a) nem jelölt
7.	Anyagi okból nem rendelkezik mosógéppel	Nem rendelkezik mosógéppel	72.	72. (6) és (7) sem jelölt
8.	Anyagi okból nem rendelkezik színes televízióval	Nem rendelkezik televízióval	72.	72. (2) nem jelölt
9.	Anyagi okból nem rendelkezik telefonnal	Nem rendelkezik sem mobil-, sem pedig vezetékes telefonnal	72.	35. (7) és (6) sem jelölt

(Forrás: saját, 2015)

Súlyos anyagi deprivációban élőknek tekintettem azokat a háztartásokat, melyekre a fenti kritériumok közül legalább négy igaznak bizonyult. A minta 977 háztartása közül 518 háztartás (53%) bizonyult anyagi nélkülözőnek, míg 311 súlyosan depriváltak (32%). A mintába került háztartások adatai alapján elmondható, hogy a kistérség lakosságának közel 44 százaléka esik az anyagi depriváció kategóriájába, míg 37 százaléka számít súlyosan depriváltnak. Ezen ér-

tékek, ha a mintában az érintett lakosság létszámát vesszük figyelembe, akkor 14 százalékkal többet mutatnak, mint a hasonló országosak.

37. ábra. Az anyagi depriváció elterjedtsége az egyes tételekben a Berettyóújfalui kistérségben és Magyarországon (Forrás: saját, 2012)

A különbségek azonban nemcsak mennyiségi, hanem minőségi jellegűek is. Az eltérések szemléltetéséhez a sugárdiagramon ábrázoltam (37. ábra) az anyagi depriváció kiszámításához használt tételek kistérségi és magyarországi arányait. Minél kiterjedtebb a kilenc tétel által kifeszített felület, annál nagyobb anyagi depriváció jellemzi az adott populációt. A mennyiségi jellemzőt szemlélteti, hogy a magyar országos helyzetet szemléltető felület kiterjedése jelentősen alatta marad a kistérség összes megkérdezett háztartása alapján megrajzoltnak.

A minőségi különbséget jól szemlélteti, hogy a kirajzolódó felületek körvonala kevés helyen fedi vagy követi egymást, máshol található a jellegzetes kiugrások és csúcsok az egyik és a másik esetében. Jelentős mértékben rosszabb a helyzet az országoshoz képest a gépkocsi-tulajdonlás, a telefonttal és színes tévével való rendelkezés, valamint a megfelelő fűtés tekintetében, míg a kistérségben élő háztartások jelentősen kedvezőbben értékelték saját helyzetüket a váratlan helyzetek kiadásainak finanszírozása terén.

Megvizsgáltam, hogy az anyagi deprivációs tényezők milyen korrelációs kapcsolatban⁴³ állnak egymással a kistérség háztartásainál. A legjelentősebb tényező e tekintetben a megfelelő fűtésrendszer hiánya, mely úgy tűnik, más tényezőkre is erős hatással van. Ezen tényező csupán az elégtelen húsfogyasztással nem áll szignifikáns kapcsolatban, a többi tényezővel azonban

⁴³ A Pearson-féle korrelációs együtthatók megtalálhatók a 8. melléklet 53. táblázatában.

erőteljes viszonyt ápol. A jelenség okát a későbbiekben az ekvivalens helyettesítés és a fogyasztóipreferencia-sorrenddel foglalkozó alfejezetben részletesebben meg fogom vizsgálni.

A súlyos anyagi deprivációban élő háztartások nagyobb részben községekben voltak megtalálhatók, csupán 30 százalékuk lakott a kistérség városaiban. A 301 háztartásban 676 felnőtt (71%) és 279 gyermek (29%) élt. A háztartások 60 százalékában (181) csak felnőttek éltek, jellemzően egy (48%) vagy két (33%) fővel. A gyermekes háztartások 19 százaléka volt gyermekét egyedül nevelő. A súlyos anyagi deprivációban élő háztartásokban csupán 16 százalékban éltek nyugdíjasok (139 fő). Ezekben a háztartásokban az átlagos gyermeklétszám 2,73 fő. A legtöbb gyermek (57%) két felnőttel együtt alkotott egy háztartást. Ezek a háztartások is jellemzően nagyobb méretűek voltak, ahol az átlagos gyermekszám 2,5 fő volt.

6.5.4. Munkaintenzitás

A munkaintenzitás meghatározásakor a megkérdezett háztartásokban élő összes munkaképes korú személy munkával töltött idejét viszonyítjuk az elméletileg munkával tölthető összes időhöz. A mutatószám 0 és 1 között értéket vehet fel, a 0 jelentése, hogy senki sem dolgozott, míg az 1 jelentése, hogy mindenki teljes munkaidőben dolgozott az egész év során. Alacsony munkaintenzitásról akkor beszélünk, amikor a háztartásban élő munkaképes korú (18 és 59 év közötti) felnőttek az előző évben teljes munkapotenciáljuk kevesebb mint 20 százalékát töltötték munkával. Ebben az esetben a mutatószám 0,2-nél kisebb értéket vesz fel.

A megkérdezett háztartások körében a kérdésekre adott válaszok alapján lehetőségem volt a 18 év felettiek munkaintenzitásának felmérésére, az alacsony munkaintenzitású háztartások elkülönítésére. Mindössze 73 háztartás volt a mintában, melyre a szigorú kritériumok igaznak bizonyultak. Ezen háztartások 80 százalékban a falvakban voltak megtalálhatók, és összesen 213 fő élt bennük. 42 százalékban gyermekes családok voltak, 18 százalékban pedig nagycsaládok, ahol legalább három gyermeket neveltek. A gyermekét egyedül nevelők aránya hasonló értéket, 14 százalékot mutatott. Az alacsony munkaintenzitású háztartásokban, 36 százalékban gyermekek éltek.

A háztartásokra jellemző jövedelem átlaga 78 878 forint volt, ez azonban elég magas, 47 386 forintos szórást mutatott. Az alacsony munkaintenzitású családok 73 négyzetméteres ingatlanokban laktak, melyekben 69 százalékban található fürdőszoba, és csupán 61 százalékban volt vízöblítéses illemhelyiség. A lakások 17,8 százaléka volt a vezetékes gázhálózat része. Ennek következtében a háztartások túlnyomó többsége cserépkályhával (36%) és fémkályhával (44%) biztosítja a fűtését. Ellenben 70 százalékuk palackos gázzal működő gáztűzhelyen főz és süt. A használati meleg vizet a háztartások fele (50,7%) villanybojlerrel állítja elő, de jelentős azoknak az aránya, akik tűzhelyen melegítik (37%) a fürdéshez vagy mosáshoz a vizet.

6.5.5. A kistérségben tapasztalható társadalmi kirekesztettség

Miután a fenti számításokat elvégeztük, képesek vagyunk választ adni arra a kérdésre, hogy mekkora mértékű a társadalmi kirekesztődés, a szegénység kockázatának kitett háztartások aránya a kistérségben. A minta 977 háztartásából 903-ban rendelkezünk pontos jövedelmi adatokkal, így a társadalmi kirekesztettség veszélyének kockázatát csak ezen háztartások között végeztem el. Közülük 367 háztartás élt a jövedelmi küszöb alatt (41%), ez a mintában lévők 44 százaléka. A súlyos anyagi deprivációval érintett háztartások száma 301 volt (33%), a bennük élők a 38 százalékat teszik ki a megkérdezetteknek, míg a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartások mindössze 73-an voltak (8%), és a populáció 9 százalékat teszik ki. Szegénységben élőknek azokat a háztartásokat tekinthetjük, amelyeket vagy relatív jövedelmi szegénységek, vagy súlyos anyagi depriváció, vagy alacsony munkaintenzitás jellemez. Mélyszegénységben élőknek pedig azokat a háztartásokat tekintjük, melyekre mind a három kritérium egyszerre igaznak bizonyult. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy szegénységben élő háztartásnak a minta 443 háztartása számított (49%), ők a kistérség lakosságának 52 százaléka. A megkérdezett háztartások 6 százaléka volt mélyszegénységben élő, így a kistérségben a mélyszegénységben élők aránya szintén 6 százalékot mutatott.

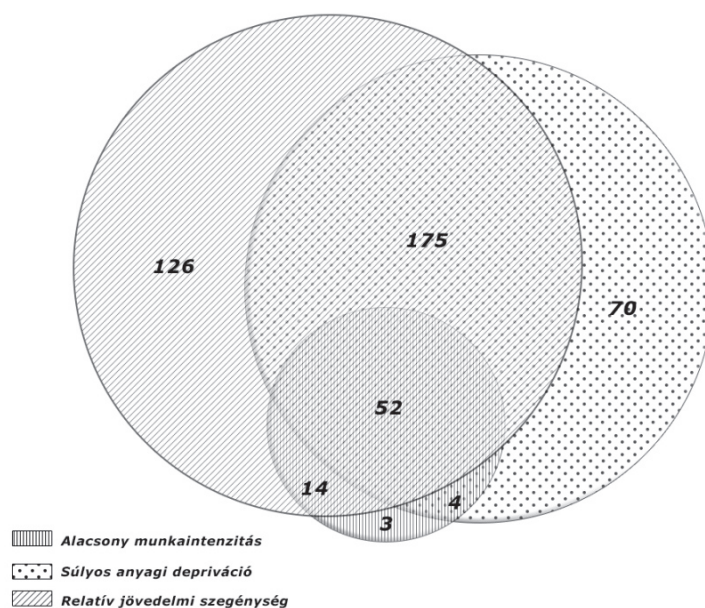
32. táblázat. A szegénység mértéke országos és kistérségi szinten 2012-ben

	Magyarország	Berettyóújfalui kistérség
Relatív jövedelmi szegénység	14,3%	44%
Súlyos anyagi depriváció	26,8 %	35%
Nagyon alacsony munkaintenzitás	9,5%	9%
Szegénységnek kitettek aránya	33,5%	52%
Mélyszegénységben élők	4,9%	6%

(Forrás: KSH – saját, 2012)

Hasonlítsuk össze a kapott értékeket a KSH hasonló módszertan alapján számított 2012-es adataival. Az országnak ekkor 14 százaléka élt relatív jövedelmi szegénységben, súlyos anyagi nélkülözés a lakosság 25,7 százaléka volt jellemző, míg az alacsony munkaintenzitás 9,4 százalékra. A kistérségre kapott értékek ezzel szemben jóval magasabbak. A kistérségben a szegénységi jövedelmi küszöb alatt élők aránya közel 30 százalékkal volt magasabb az országos értéknél. A súlyos anyagi nélkülözésben élők arányánál a különbség 8 százalékos, az alacsony munkaintenzitású személyek aránya gyakorlatilag megegyezik a mintában az országos értékkel, mindkét esetben 9 százalékos körüli értéket mutatott. A társadalmi kirekesztettség kockázatának kitettek aránya 18,5 százalékkal volt magasabb a kistérségben, míg a mélyszegénységben élők

aránya 1 százalékkal volt magasabb a mintában, mint az országban. Összességében azt mondhatjuk, hogy a kistérségben élőkre sokkal szélesebb körben jellemző a társadalmi kirekesztettség állapota, annak minden komponensében az országos értékkel megegyező vagy annál jól nagyobb értékkel találkozunk.

38. ábra. A mintában lévő szegény háztartások számának megoszlása az egyes szegénységi tényezők között (Forrás: saját, 2012)

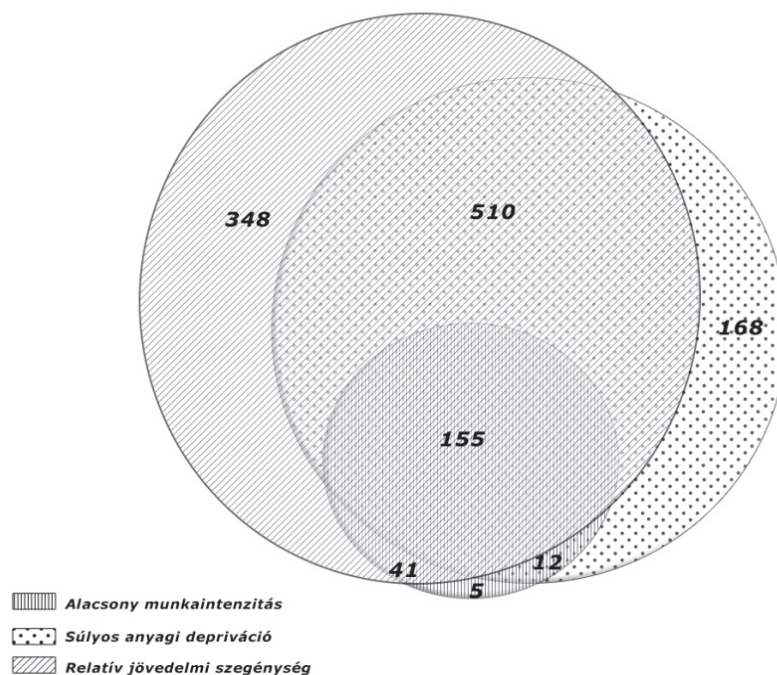
A mintában lévő szegénység kockázatának kitett háztartások többsége a kistérség kisebb településein élt (62%), ugyanez volt jellemző a mélyszegénységben élő háztartások esetén is, igaz, magasabb arányokkal (79%). A fenti adatok alapján megfogalmazhatjuk, hogy a kistérségben a szegénység mind mélységét, mind pedig kiterjedtségét tekintve a kisebb, falusi településekre koncentrálódik. Erre a szemmel is látható különbségre próbálta felhívni a figyelmet egyik interjúalanyom, aki egyszerre két településen is dolgozik, így nap mint nap szembesül a településtípusok közötti óriási társadalmi különbségekkel:

„Nekem [város neve] nagyon-nagyon jó kis körzetem van, könnyen kezelhető gondozott-jaim vannak, akikkel eredményeket érünk el...”

„Itt [falú neve] kevés, aki munkában álló, aki dolgozik, inkább járadékosok, szociális járadékosok, vagy pedig alkalmi munkából, közmunkából élő emberek.” (7. sz. interjú alany, egészségügyi szakember)

Mint azt a 40. ábrán láthatjuk, amennyiben a kistérség háztartásait vesszük alapul a szegénységi kockázatok osztályozásakor, abban az esetben a relatív jövedelmi szegénység (367) dominánsabb csoportot alkot a súlyos anyagi nélkülözéshez (301) képest. Nézzük meg,

változnak-e ezek az arányok⁴⁴, amennyiben nem a háztartások számát, hanem a benne élőket osztályozzuk.

39. ábra. A mintában lévő szegény háztartások lakóinak megoszlása az egyes szegénységi tényezők között (Forrás: saját, 2012)

A szükséges számítások elvégzését követően arra a következtetésre jutottam, hogy a két nagyobb kockázati csoportban élők számának aránya nem változott jelentősen a háztartásszámok arányához képest. Ebből arra lehet következtetni, hogy az országos szegénységi képpel ellentétben, ahol a súlyos anyagi deprivációban élők többen vannak, mint a relatív jövedelmi szegénységben élők, a kistérségben ezzel pontosan ellentétes eredményre jutottunk. A relatív jövedelmi szegénységben élők aránya a mintában jelentősen, 21 százalékkal nagyobb, mint a súlyos deprivációban élőké. Az arányok megfordulása az országos tendenciához képest a térségre jellemző alacsony jövedelmi színvonal következménye. Míg az egy háztartásra jutó átlagos jövedelem nagysága országosan 199 230 forint volt, addig a mintában tapasztalható háztartási jövedelem jelentősen kevesebb, ennek a 66 százaléka volt. Az országos jövedelmi mediánhoz rögzített szegénységi küszöb alatt, így nagyobb arányban találunk relatív szegénységben lévő háztartásokat.

⁴⁴ Az arányok akkor rendeződnek át, amennyiben az egyes kockázati csoportokban lévő háztartásokban markánsan más háztartásszerkezetekkel találkozunk, például az egyik csoportban nagyobb arányban élnek többgyermekes családok, míg a másikban jellemzően egy főből álló nyugdíjasház-tartások vannak.

Az elvégzett vizsgálatok jelentős különbségekre utalnak a szegénységben, mélyszegénységben élő és a nem szegény háztartások között a jövedelemforrásaik és megszerzett havi bevételeik tekintetében. A legfontosabb adatokat a 33. táblázatban foglaltam össze a jobb áttekinthetőség kedvéért.

33. táblázat. A kistérség szegény, mélyszegény és nem szegény háztartásainak jellemző jövedelemforrásai és havi jövedelme

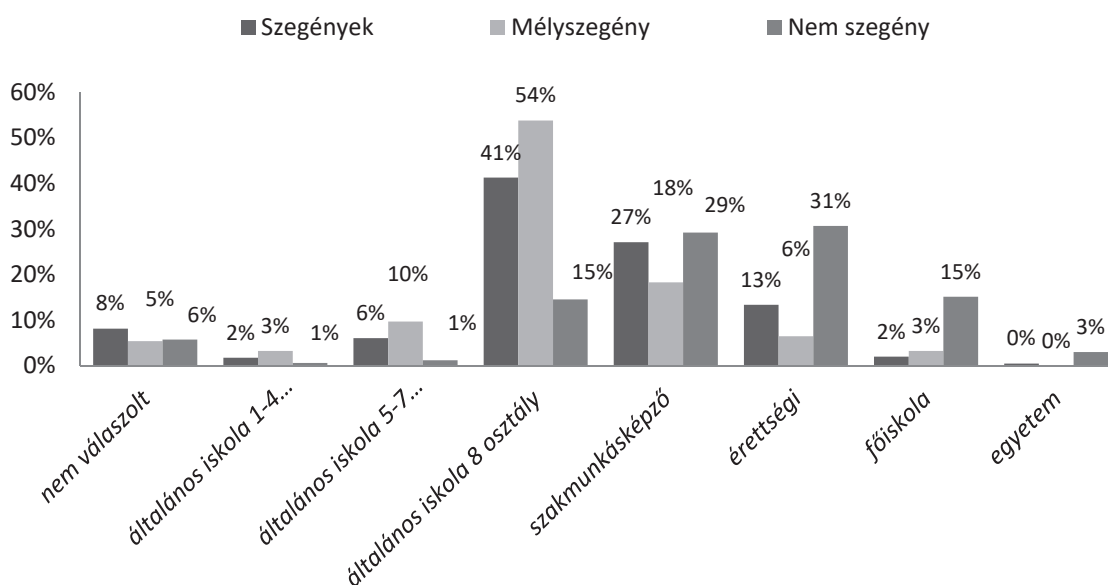
		NEM SZEGÉNYEK 460 háztartás	MÉLYSZEGÉNYEK 52 háztartás	SZEGÉNYEK 443 háztartás
Alkalmazásban végzett állandó jellegű munkából jutott jövedelemhez a család az elmúlt hónapban?	háztartás	242	0	68
	százalék	53%	0%	15%
Közfoglalkoztatásból jutott jövedelemhez a család az elmúlt hónapban?	háztartás	66	26	159
	százalék	14%	50%	36%
Öregségi nyugdíjból jutott jövedelemhez a család az elmúlt hónapban?	háztartás	197	0	131
	százalék	43%	0%	28%
Rokkanttáradékból jutott jövedelemhez a család az elmúlt hónapban?	háztartás	52	2	72
	százalék	11%	4%	16%
Rendszeres szociális járadékból, segélyből jutott jövedelemhez a család az elmúlt hónapban?	háztartás	27	29	106
	százalék	6%	56%	24%
Mekkora havi jövedelmet tartana elegendőnek a háztartása számára?		225 936 Ft	193 723 Ft	187 339 Ft
Megszerzett átlag havi jövedelem		171 771 Ft	70 965 Ft	88 937 Ft
Átlagos háztartás mérete		2,50	2,98	2,79

(Forrás: saját, 2012)

A nyílt munkaerőpiaci jövedelmekkel szinte teljes egészében csak a szegénységi küszöb feletti háztartások esetében találkozunk. Öregségi nyugdíjjal mint bevételi forrással találkozhatunk a nem szegény és a társadalmi kirekesztettségben élő háztartások között is, azonban a mélyszegény háztartások között egy sem volt belőlük, ez azt jelenti, hogy a nyugdíj, még ha alacsony is, rendszeres jellegéből fakadóan megvédi a háztartásokat a szegénység legsúlyos fokától. Az átlagos háztartási jövedelmek terén is óriási különbségek vannak az egyes kategóriákba sorolt háztartások között. A nem szegény háztartások közel négyszeres jövedelemmel rendelkeztek a mélyszegénységben élő háztartásokhoz viszonyítva és kétszeres jövedelemmel a szegény háztartásokhoz képest. A térségben uralkodó, a szegénység mértékével növekvő, erős és általános deprivációra utal az, hogy mind a három kategóriában élők nem egyformán voltak

elégedettek a megszereshető jövedelmeikkel. A nem szegények átlagosan 35 százalékkal, a szegények 107 százalékkal, míg a mélyszegénységben élők 173 százalékkal szerettek volna több jövedelemhez jutni.

A háztartások számára elérhető munkaerőpiaci lehetőségek és az általuk megszereshető jövedelmek erősen kötődnek a háztartásokban élők iskolai végzettségéhez. A legjobb helyzetben a nem szegény háztartások vannak, az itt élők iskolai végzettsége a magasabb, 18 százalékkal felsőfokú végzettségű, 31 százalékkal érettségizett és 27 százalékkal szakmunkás. Ebben a kategóriában a legkevesebb a csak alapfokú végzettséggel rendelkezők aránya (15%). Az alapfokú végzettséggel sem rendelkezők aránya csupán 2 százalékra tehető.

40. ábra. A kistérség szegény, mélyszegény és nem szegény háztartásaiban élő felnőtt lakosság iskolázottsági jellemzői (Forrás: saját, 2018)

A szegénység kockázatának kitettek és a mélyszegénységben élők háztartásaiban egyértelműen más tendenciákkal találkozunk. A szegénység kockázatának kitett háztartásokban élők 41 százaléka alapfokú végzettségű, míg a mélyszegénységben élőknek több mint a fele, 54 százaléka. Különösen magas, 13 százalék az iskolai végzettséggel nem rendelkezők aránya a mélyszegénységben élőkénél. Ezekben a háztartásokban a szakképzettséggel rendelkezők aránya 27-28 százalék. Az érettségivel rendelkezők aránya a szegénység kockázatának kitett háztartások esetén 13 százalék, a mélyszegénységben élőkénél 6 százalék. Felsőfokú végzettséggel csupán 2-3 százaléka rendelkezik az ezekben a háztartásokban élőknek.

A szegénység kockázatának kitett háztartásokkal készített interjúk alanyainak elmondásaiból arra következtethetünk, hogy többségük a munkaerőpiacról tartósan ki van rekesztve. Az interjúalanyok közül mindössze ketten voltak alkalmazásban, illetve hárman közfoglalkoztattak, a többiekre a gyés (7 fő), az anyasági ellátás (1 fő) és a munkanélküli segély (2 fő) volt jellemző. A gyésellátásban részesülők közül sokan úgy nyilatkoztak, hogy korábbi életükben

soha nem volt munkahelyük, vagy csupán nagyon csekély munkatapasztalattal rendelkeznek: *„Illatszereket árultam. Voltam 14 éves.”* *„Én nagyon régen dolgoztam itt Kerekiben, földmunkát végeztem, meg a hivatalban is dolgoztam, az óvodában kiséítő voltam, a piacon is dolgoztam.”* Mégis arra a kérdésre, hogy látnak-e valamilyen összefüggést a munkaerőpiaci státuszuk és az iskolai végzettségük között, szinte kivétel nélkül mindenki nemmel válaszolt: *„... azt vettem észre, hogy nem jobb. A fiam is hiába kijárta a szakmát, nem veszik fel. Mindenhol a gyakorlatot kérik.”* *„Nem látok semmi összefüggést, mert nem nagyon lehet találni munkát. Amit én észreveszek, hogy a legokosabb emberek sem tudnak elhelyezkedni.”* *„...hiába van akárkinek még diplomája is, mint az én sógornőm lányának hiába van érettségije, sehová nem tud elhelyezkedni.”* A jelenségre az adhat választ, hogy az interjúalanyok a saját életüket és a lehetőségeiket úgy ítélik meg, hogy a mikrotérségben az önkormányzat a legnagyobb munkáltató, a közfoglalkoztatás az egyetlen lehetőség az elhelyezkedésre, ahol nem érvényesülnek a tanulásból származó tudás előnyei.

A szegénységi kockázati csoportokba sorolt háztartások többsége egyáltalán nem volt elégedett a lakóhelye általa biztosított megélhetési lehetőségekkel, igaz ebben az esetben is jelentős különbségek jellemezték a háztartásokat. A nem szegény háztartások 55 százaléka volt elégedetlen, míg a szegénység kockázatának kitettek 68 százaléka. A mélyszegénységben élő háztartások 92 százaléka rossznak ítélte a lakóhelyükön található megélhetési lehetőségeket.

A mintában lévő, a szegénység kockázatának kitett háztartások 18 százalékának volt valamilyen magánszemélytől származó hitele, amit magas kamatra kaptak kölcsön, és azt rendszeresen törleszteniük kellett. Az uzsora, ahogy ők nevezték, a „kamatos pénz” elterjedése a mélyszegénységben élő háztartások esetében már 46 százalékos volt. A kölcsönkért összegek átlagos értéke a mélyszegénységben élő családoknál 25 000 forint volt. Az uzsora jellegéről a szegénységben élő interjúalanyaim is meséltek, elmondásuk szerint a kölcsönt felvevőnek a kért összeg kétszeresét kell a következő hónapban visszaadni. A „kölcsön” azonban gyakran nem is pénzösszegben, hanem közvetlenül tartós élelmiszer vagy általános élelmiszer (pl. hús, tej, kenyér) formájában kerül a nélkülöző háztartásokhoz.

„Ebből nem lehet kiszállni... mondjuk, levág egy disznót, odaadja hitelbe, onnantól kezdve az fennmarad.”

A kérdőív csupán pár kérdésében foglalkozott a háztartásokban élők általános egészségügyi állapotával, egészségkárosító szenvedélyeivel. A teljes mintában a kistérség felnőtt lakosai 36 százalékban vallották magukat dohányosnak, ez az érték csupán 1 százalékkal van felette a régiós átlagnak (Ambrus–Varsányi 2009). Az arányok azonban vészesen romlanak, minél mélyebb szintre megyünk a szegénységben. A szegénység kockázatának kitett háztartásokban

élő felnőttek körében ez az arány már 49 százalékot mutat, míg a mélyszegénységben élőknel 79 százalékra ugrik. A kistérség háztartásainak vizsgálata során tehát jól kimutatható, hogy a szegénység növekedésével egyre jobban jellemző az önpusztító szokások, így a dohányzás elterjedése.

A települések döntéshozóival és szociális szakembereivel készült interjúk során felmerült problémaként, hogy az elmúlt években egy új önpusztító lehetőség terjedt el a fiatalok körében, a dizájnnerdrog.

„A dizájnndrogokról az utóbbi időben egyre többet lehet hallani. Még most kezelhető, de azt gondolom, hogy rövidesen valami komolyabb teendőnk lesz ezzel kapcsolatban.” (3. sz. interjúalany, települési döntéshozó)

„Volt ilyen eset, hogy idetelefonáltak, hogy rosszul lett a gyerek, mi legyen? Átvitték az orvoshoz...” (8. sz. interjúalany, szociális szakember)

„Itt általában ezt a herbafüvet szívják. Az meg legális. A gimnáziumban is szerintem több ember van, aki árulja. Ezzel kapcsolatban volt az utóbbi időben egy nagy konferencia... Meg volt híva a rendőrkapitány asszony, polgármester úr, az iskolák, az óvoda... mindenki elmondta, hogy senki nem tud ezzel semmit se kezdeni. ...érezik a gyerekek is, hogy nincs következménye.” (9. sz. interjúalany, szociális szakember)

A válaszokból világosan kivehető volt, hogy a döntéshozók és a szakemberek számára miközben világos, hogy mekkora nagy a probléma mértéke, az még nem igazán világos a számukra, hogyan vegyék fel a küzdelmet ellene.

A szegénységben élők rossz átfogó egészségi állapotát jól szemlélteti, hogy a szegénységben élő háztartásokban tartósan, egy hónapnál régebben egészségügyi ellátásban részesülők aránya 22 százalék, a szegénységben élő háztartások 59 százalékban voltak érintve ebben a kérdésben. A mélyszegénységben élő háztartások esetében a háztartások érintettségének aránya 38 százalék, ami a bennük élők 17 százalékának egy hónapnál hosszabb ideje tartó egészségügyi ellátását takarja. Ennek oka lehet, hogy a szegénységben élő háztartások között magasabb volt a nyugdíjban részesülő idősebb korosztály aránya, mint a mélyszegénységben élő háztartások között. A kapott eredmények alapján azonban biztosan állíthatjuk, hogy a rossz egészségi állapot velejárója a kistérségben uralkodó szegénységnek, de mint arra a későbbiekben a tanácsadási naplók tartalomelemzése rávilágított, gyakran okozója is annak.

A kutatási eredmények azt igazolták vissza, hogy a kistérségben fellelhető szegénység jellemzően a falusi településekhez köthető. A szegény háztartások tehát zömében a kisebb és rosszabb infrastruktúrájú településeken élnek. A települések adottságait és a közöttük fellelhető területi egyenlőtlenséget az 5.2 és 5.3 fejezetekben részletesen ismertettem, jelen vizsgálatban pedig arra próbálok választ adni, hogy a szegénység kockázatának kitett háztartások mennyire elégedettek a településük nyújtotta infrastruktúrával. Arra a kérdésre, hogy milyen gyakran vásárolnak a háztartások településen kívüli nagyobb bevásárlóközpontokban, a nem szegények 47 százaléka válaszolta azt, hogy egy hónapnál is ritkábban vagy soha. Ugyanerre a kérdésre a szegény és mélyszegény háztartások 80–82 százaléka válaszolt hasonlóképpen. Úgy tűnik tehát, hogy a szegény háztartások a fogyasztási szempontból saját lakhelyük „fogságában” élnek, ami azt jelenti, hogy kisebb és feltehetően drágább (versenyhelyzet nélküli) áruválasztékkal kell beérniük. A települések nem megfelelő kereskedelmi infrastruktúrájára utaló kritikával találkozhatunk azokban a válaszokban, melyekben a háztartások felsorolták, hogy mit hiányolnak a településükről. A kapott válaszokban a szegénységi kockázati csoporttól függetlenül második helyen említették a boltokat.

A leggyakrabban említett dolog, ami a településekről a háztartások szerint hiányzott, a munkalehetőség volt. A települések közbiztonságával a nem szegény háztartások voltak leginkább megelégedve, 62 százalékuk értékelte átlagosnak vagy jónak. A legelégedetlenebbek a szegény háztartások voltak, a háztartások közel 43 százaléka kifejezetten rossznak értékelte azt. A településen tapasztalható közösségi összefogást a mélyszegény háztartások értékelték a legjobbra, 12 százalékuk jónak, míg 56 százalékuk átlagosnak ítélte azt. Míg a szegénység kockázatának kitett háztartások 46 százaléka, a nem szegény” háztartásoknak pedig a 44 százaléka ítélte a települési összefogást rossznak. Azt, hogy hogyan értékelik saját helyzetük javulását az elmúlt egy és öt évben, mind a három háztartástípus egyöntetűen negatívan látta. A mélyszegénységben élők 87 százaléka gondolta azt, hogy a helyzetük romlott az elmúlt egy évben, és 89 százalékuk vélekedett hasonlóan az elmúlt öt évről. A legtöbb javulást észlelt a nem szegény háztartások között találhatjuk, igaz, itt is csak elenyésző arányban (3-4%). A háztartások helyzetük romlását a legtöbbször valamilyen tőlük független, külső, általános gazdasági okra vezették vissza, legtöbbször az inflációt, a munkahelyek hiányát és az alacsony béreket, devizaválságot emlegették. A saját, személyes élethelyzetükből fakadó leggyakoribb okok pedig az egészségromlás, haláleset, munkahely elvesztése, nyugdíjazás voltak.

34. táblázat. A kistérség háztartásai által az életszínvonaluk romlásának okaként leggyakrabban megnevezett kategóriák

Helyezés az előfordulás gyakorisága alapján	Nem szegény háztartások	A szegénység kockázatának kitett háztartások	Mélyszegények
1.	Infláció	Infláció	Munkahelyek hiánya
2.	Devizahitel	Munkahelyek hiánya	Alacsony fizetések
3.	Rezsidíjak növekedése	Alacsony fizetések	Devizahitel
4.	Munkahelyek hiánya	Alacsony nyugdíj	Betegség
5.	Nyugdíjazás miatt	Rezsi növekszik	Haláleset
6.	Haláleset	Betegség	Infláció
7.	Alacsony fizetések	Haláleset	Tartozások
8.		Alacsony nyugdíj	
9.		Gyerekek kiadásai	

(Forrás: saját, 2018)

A mélyszegénységben élő háztartások többsége, 54 százaléka tervezi, hogy elköltözzön a településéről, de nincs rá lehetősége. Ellenben a szegénység kockázatának kitett háztartások 68 százaléka és a „nem szegény” háztartások 73 százaléka, tehát a jelentős többségük nem tervezi az elköltözését. Azok, akik el szeretnének költözni a településükről, főként a jobb munka- és anyagi lehetőségeket említették indokként mind a három csoportban.

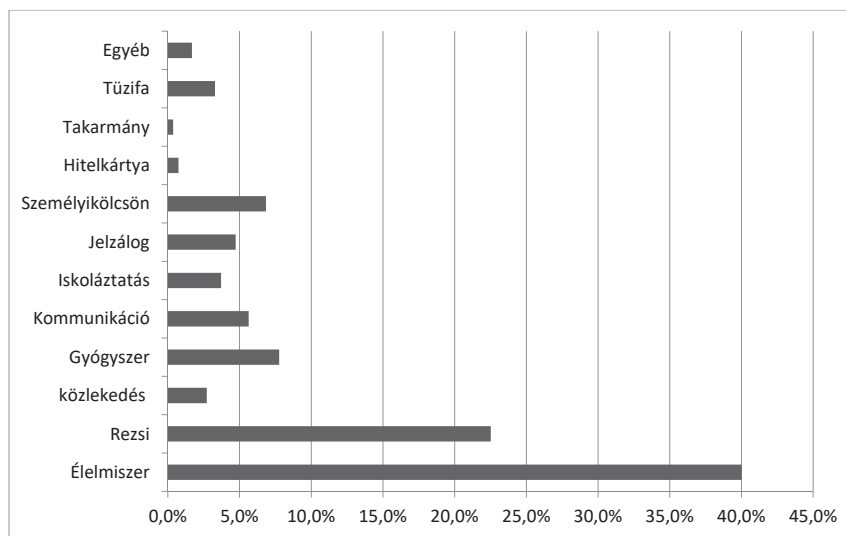
6.6. A szegénységben élő háztartások kiadásai

A Berettyóújfalui kistérségben a 2014-ben lezajlott adósság-tanácsadási projektek keretében a kistérség 20 településén folytatott adósságkezelési tanácsadásnak köszönhetően adósságkezelési tanácsadási naplók születtek, szám szerint 169 db. Jelen fejezetben a tanácsadási naplók tartalomelemzését végzem el, az eredményeket összekapcsolva a 2012-es kérdőíves kutatás és a 2015-ös interjúk idekapcsolódó részeivel, tovább erősítve azok érvényességét. A vizsgálat fő fókuszja a szegénységben élő háztartások kiadásainak szerkezete.

A tanácsadási naplókban rögzített esetek, egyben az általuk kutatható háztartások száma 169 volt. A háztartásokban 241 felnőtt és 204 gyermek élt. A nők aránya a minta felnőttjei között 54 százalék volt. Az átlagos háztartás méret 2,65 fő volt. A minta 169 háztartásában élő felnőttek 26 százaléka volt házas, 38 százalék élettársi kapcsolatban élt és 36 százalék volt nőtlen vagy hajadon. Az egy háztartásra jutó átlagos gyermekszám 1,2 fő volt az egész mintára nézve. A mintában 86 családos háztartás volt található, ezekben átlagosan 4-en éltek, az átlagos gyermekszám 2,4 fő volt. A családos háztartások 40 százalékában egyedülálló szülő nevelte a

gyermekét, 80 százalékban egyedülálló nő, ezekben a háztartásokban az átlagos gyermekszám 2,31 fő volt. A háztartások 15 százalékában élt nyugdíjas, létszámuk a mintában 28 fő volt. 19 esetben beszélhetünk olyan háztartásról, melyben egy nyugdíjas egyedül élt, ez a minta háztartásainak 11 százaléka, a háztartások 74 százalékában az egyedülálló nyugdíjas nő volt. A mintában lévő felnőttek 69 százaléka általános iskolai vagy az alatti végzettséggel rendelkezett.

A tanácsadási naplók olyan háztartások bevonásával keletkeztek, amelyek valamilyen közüzemi hátralékkal rendelkeztek. A kérdőíves kutatás során alkalmazott szegénységi kockázati csoportok⁴⁵ feltárása szempontjából egzakt módon csak relatív jövedelmi szegénység volt kiszámítható a mintán. A háztartások relatív jövedelmi szegénységi rátája, a KSH által is használt háztartási fogyasztási egységek alapján kalkulált jövedelmi küszöbök alapján, 76 százalék volt a mintában, vagyis a minta 126 háztartása volt egyértelműen besorolható a szegénységi kockázati csoportba, róluk egyértelműen kijelenthető, hogy a kistérség azon háztartásainak reprezentánsai, amelyek a szegénység kockázatának kitétek voltak. Ezen háztartások átlagjövedelme 77 350 forint volt. A szegénységi küszöb alatt élők száma a mintában 360 fő, 51 százalékban felnőttek és 49 százalékban gyermekek voltak. A háztartások 58 százaléka volt családos, az átlagos gyermekszám ezekben a háztartásokban 2,3. A gyermeküket egyedül nevelő nők szinte teljes egészében (92%) ebben a kockázati csoportban találhatók meg. A relatív jövedelmi szegénységben élő háztartások 9,3 százalékában nyugdíjasok éltek. A háztartások kiadásszerkezetének elemzéséhez a mintában lévő relatív jövedelmi szegénységben élők adatait fogom használni.

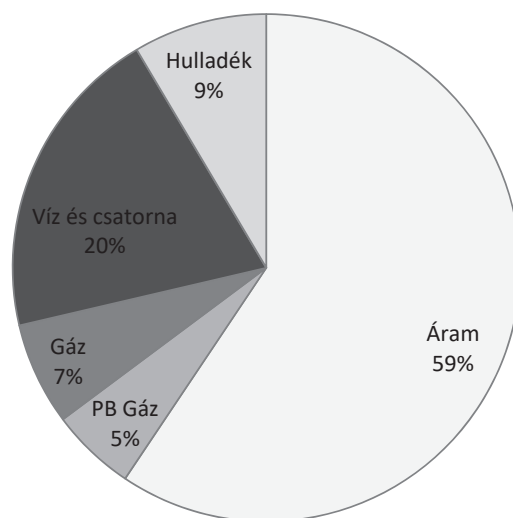

41. ábra. A tanácsadási naplókban rögzített relatív jövedelmi szegénységben lévő háztartások kiadásainak megoszlása (N = 129) (Forrás: saját, 2014)

⁴⁵ A munkaintenzitás-értékek kiszámítását sajnos teljes egészében el kell, hogy vessük. Az anyagi depriváció súlyosságának számításához szükséges 9 kategóriából csupán 6 meghatározására találtam valamilyen közvetlen vagy közvetett lehetőséget, így ezzel a kockázati csoporttal nem tudtam foglalkozni.

A relatív jövedelmi szegénységben lévő háztartásokban a havi rendszeres kiadások átlagos értéke 63 158 forint volt. A háztartások kiadásai között a legmagasabb arányban az élelmiszerekre fordított költségek szerepeltek, ezek a havi kiadások 40 százalékát tették ki. Második helyen szerepelnek a rezsiköltségek, ezek kiadáson belüli aránya 22,5 százalék volt. A rezsiköltségek kategóriája alatt a villamos árammal, gázzal (vezetékes és palackos), hulladékszállítással és a vezetékesvíz- és csatornadíjjal kapcsolatos kiadások kerültek kumulálásra. A háztartások a rezsikiadások között a legnagyobb arányban (59%) az elektromos áramra költenek. Ehhez képest gázra és vezetékes gázra összesen 13 százalékot költenek, ez a vártnál talán jóval kisebb érték. Ennek oka arra vezethető vissza, hogy ezen háztartások többnyire csak főzésre használják ezt az energiaforrást *(erre részletesebb magyarázattal szolgálunk majd a 6.8 fejezetben)*.

A tűzifát és a kommunikációt nem a rezsiköltségek között szerepeltettem, mivel ezek a költségek funkcionálisan különösen fontos szerepet töltenek be a térség háztartásainak életében. A tűzifa mint alternatív és olcsó fűtési lehetőség funkcionál a szegénységben élők életében. A települési döntéshozókkal folytatott beszélgetések során az is kiderült, hogy a térség falvaiban minden télen rendszeresen osztanak a háztartásoknak tűzifát, mely az elmondások szerint háztartásonként 10 köbméter körüli mennyiségre tehető. A kommunikációs költségek fontosságát mutatja, hogy a kiadások között szerepeltetett arányuk 5,6 százalék.

42. ábra. A tanácsadási naplókból rögzített relatív jövedelmi szegénységben lévő háztartások kiadásainak megoszlása (N = 129) (Forrás: saját, 2014)

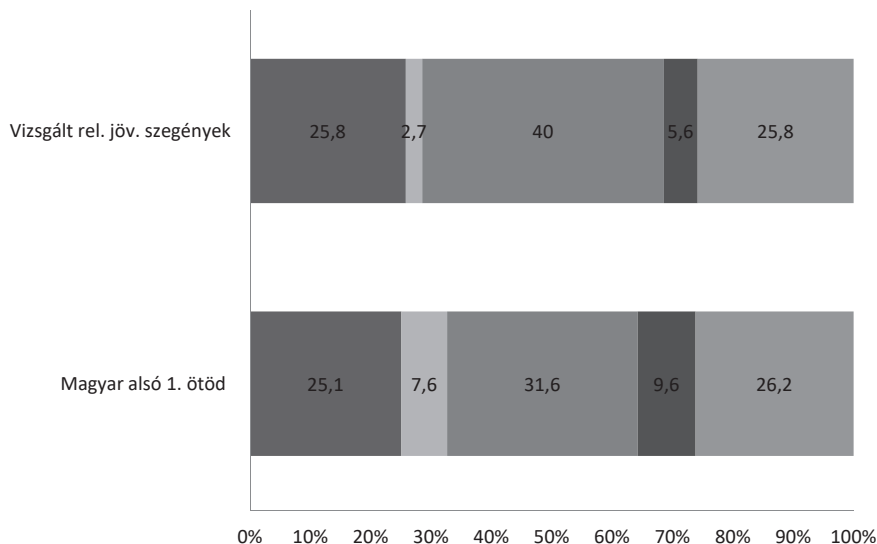
A tanácsadási naplóban rögzítésre került relatív jövedelmi szegénységben lévő háztartások többet költöttek kommunikációra, mint gyógyszerekre, és kétszer annyit költöttek kommunikációra, mint közlekedésre. Ezen kiadási elemek közül a televízióval (kábel- és antennadíjak), valamint a telefonnal kapcsolatos kiadások szerepeltek. A televízió és a televíziózás nagyon elterjedt a szegény háztartások körében, sőt gyakran több készülékkel is rendelkeznek, ahogy azt az egyik interjúalany megfogalmazta: „Mind a két szobában van tévé, még a nyári konyhában

is van egy.” A háztartások lakói csak a legszükségesebb esetben mozdulnak ki lakóhelyükről, a településeken nincsenek közösségi terek, így a háztartások számára a legolcsóbb külvilággal való kapcsolattartási és szórakozási lehetőség a televízió. A telefonhasználat tekintetében a mobilszolgáltatók és a feltöltős konstrukciók a legelterjedtebbek. A szegénységben élő háztartásokkal folytatott beszélgetésekből arra következtethetünk, hogy az utóbbi években a telefon és a telefonhasználat nem csupán kommunikációs funkcióval bír, hanem egyfajta státuszszimbólummá vált, jellemzően a fiatalok körében.

„Nagyon szeretnék új telefont, mind a két fiú, de mondtam nekik, hogy az idén ne kérjenek tőlem ilyet, mert nem fog beleférni. A nagyobbik spórolgat magának, ahogy tud, volt dolgozni is hétvégén, úgyhogy hátha sikerül neki megvenni” (15. sz. interjúalany, szegénységben élő család)

„Nem fogom odaadni nekik azért sem, mert hatvanezer forintos okostelefonra volt pénzük, arra nincs, hogy vegyenek egy használt tízezer forintos centrifugát” (18. sz. interjúalany, szegénységben élő család)

A kiadások között 12,6 százalékban szerepelnek jelzálog- és személyi kölcsönök, valamint egyéb hitelek törlesztései. A tanácsadási naplók eseteleírásaiból világosan látszik, hogy ezek a hitelek gyakran mások által lettek felvéve, majd miután az eredeti hitelfelvevő nem törlesztette azt, velük mint kezesekkel fizettetik vissza azokat. A háztartások a gyógyszerekre havonta átlagosan 7,8 százalékot költöttek.

43. ábra. A magyar jövedelmi alsó egyötöd és a minta relatív jövedelmi szegénységben élő háztartásainak fogyasztási szerkezete (Forrás: KSH – saját szerkesztés, 2014)

A jövedelmi helyzet hatással van a háztartások fogyasztására, a szerényebb jövedelmi helyzetben lévő háztartások a tehetősebbekhez képest nagyobb arányban költenek élelmiszerekre és lakásuk fenntartására, mint mondjuk tartós fogyasztási eszközökre, ruházzkodásra (En-

gel-törvény). Az általam vizsgált háztartások fogyasztási szerkezetének tehát hasonlóságot kell mutatnia a magyar társadalom legszűkebb jövedelmi szegmensébe tartozókéval. A hasonlóságok és lehetséges eltérések bemutatására ábrázoltam a 2014-es magyar alsó jövedelmi első ötöd és az általam vizsgált jövedelmi szegénységben élő háztartások fogyasztási szerkezetét. Jól látható, hogy a két fogyasztásszerkezet arányainak súlyát tekintve alapvetően egyezést mutat. A részletekben azonban jelentős eltéréseket is láthatunk, például a mintában az élelmiszerekre költött összegek magasabb aránya, a térség az országosnál jelentősebb szintű jövedelmi depressziójára utal. Erre utal az is, hogy a térségben élők jóval kevesebbet költenek hírközlésre és közlekedésre a magyar jövedelmi első ötödnél. Konkrét különbségek nem fogalmazhatók meg, hiszen a minta, kvalitatív jellegéből adódóan, nem reprezentatív, azonban a fogyasztási szerkezet az országos adatokkal egybevágó arányai, jelen háztartási minta erős leíró jellegét támasztják alá.

A vizsgált háztartások havi átlagjövedelme 77 350 forint volt, míg a kiadásai 63 158 forintot tettek ki. A kettő különbsége a háztartás által szabadon felhasználható összeg (diszkrecionális jövedelem), ennek átlagos értéke 14 192 forint volt. Amennyiben azonban minden egyes háztartás esetében külön-külön megvizsgáljuk, hogy rendelkezik-e diszkrecionális jövedelemmel, akkor azt kapjuk, hogy a vizsgálatba bevont 129 háztartás közel egyharmada (31%) nem képes fedezni a havi kiadásait, kiadásai meghaladják a bevételeiket.

6.7. A hátralékosság a kistérségben

A Berettyóújfalvai kistérségben a 2012-ben lezajlott adósság-tanácsadási projektek keretében a kistérség 20 településén folytatott adósságkezelési tanácsadásnak köszönhetően adósságkezelési tanácsadási naplók születtek, szám szerint 2012-ben 248 db. A projektet záró tanulmány elkészítésekor a 2012-es tanácsadási naplók közül a 20 legjellemzőbbet választottam ki, melyből esetleírások készültek, ezek az értekezés *11. mellékletében* megtalálhatóak. Jelen fejezetben ezen esetleírások tartalomelemzését végzem el, az eredményeket összekapcsolva a kérdőíves kutatás és az interjúk idekapcsolódó részeivel, tovább erősítve azok érvényességét. A vizsgálat során a háztartások hátralékainak nagyságát és az összetételét veszem közelebről szemügyre.

Az esetleírások egyenként átlagosan 1600 karakteresek, az elemzett 20 esettanulmány összesen 32 300 karaktert tesz ki. Az esetleírásokat szemantikai tartalomelemzéssel, megnevezésanalízissel értékeltem ki, ennek során a szövegekben található információkat kvantifikálhatóvá tettük a könnyen kiértékelhetőség kedvéért (Majoros 2004). A kiválasztott háztartásokról általánosságban elmondható, hogy mindegyik valamilyen hátralékkal rendelkezett, hiszen a háztartásokkal az adósságkezelésük kapcsán kerültünk kapcsolatba. A kiválasztott 20 esetben

szereplő háztartások átlagos létszáma 3,4 fő volt. A háztartások felnőtt tagjainak legmagasabb iskolai végzettsége túlnyomó részben (64%) általános iskola, 12 százalékban szakmunkásképző, 6 százalékban érettségi, 18 százalékuk pedig nem volt meg az általános iskolai végzettsége sem. Az esetleírásokban szereplő háztartások 65 százaléka jellemzően saját tulajdonú ingatlanban él, a bérelt ingatlanok aránya 15 százalék, a bérbe adó ezekben az esetekben a helyi önkormányzat, 10 százalékuk haszonélvezettel bír, míg szívességi használat okán él a lakásában 5 százalékuk. A kérdőíves vizsgálat során is hasonló eredményekre jutottunk, ezek szerint a háztartások többsége (93,3%) saját házában lakik (Béres 2012). Szintén a kérdőíves kutatás megállapításai voltak, hogy „a lakásépítésre vagy lakásvásárlásra felvett bankhitel miatti eladósodás már több családot érint, de a többségük (660 család: 66,7 %) mentes az ilyen problémától, nincs ilyen hitelük” (Béres 2012: 105). Az esetleírások tartalomelemzése során csupán egy háztartás esetében talákoztunk ingatlanra felvett jelzáloghitellel. Ellenben pénzügyi hitelekkel, személyi kölcsönökkel a vizsgált háztartások 30 százaléka rendelkezett, egy esetben pedig magánhitelezőről is beszámoltak az esetleírások. Ezen hitelek összegéről általában nem nyilatkoztak az érintettek, egy-két esettől eltekintve, ezeknél a családoknál azonban a bevételeikhez képest jelentős 800 000 Ft és 3 000 000 Ft-os összegeket említettek. A hiteleket általában valamilyen váratlan kiadás miatt voltak kénytelenek felvenni, erre példa az egyik háztartás esetében a „*nagypapa halála*”, míg egy másik esetben egy nagymama segítette ki ezzel az unokáját. A hitelek visszafizetési hajlandóságáról elmondható, hogy a hat hitellel rendelkező háztartás közül csupán egy mondta azt, hogy „évek óta nem törlesztik” a hitelüket. Az esetnél a háttérben egy válás áll, ahol a hitel felvételekor még nagyobb jövedelemmel számoltak, azonban a válás után a gyermekeit egyedül nevelő anya, egyéb támogatás híján, nem tudta teljesíteni a korábban tett vállalását.

Az átlagos ingatlanméret 79 m², ezek jellemzően komfort nélküli fa- vagy vegyes tüzelésű ingatlanok (70%), ahol gázt csupán főzéshez használnak, azt is csak gázipalackból származót. Az esetleírásokból visszaköszönő elszomorító állapotokat tükrözi annak a fiatal 26 éves fiúnak az esete, aki egy olyan bérleményben lakik, amelybe a víz sincs bekötve, azt vödörrel kell hordania magának. A lakhatási körülményekre világít rá annak az idős egyedül élő hölgynek a megnyilvánulása is, aki a hulladékszolgáltatónál felgyülemllett többéves tartozása alól azzal próbálta kimenteni magát, hogy ez a díj rá nem vonatkozhat, mert neki „*nincs is szemete, hiszen mindent eléget*”. A kapott eredmények visszaigazolják a kérdőíves kutatás elemzésekor kapott korábbi megállapításaimat, mely szerint „a szegényebb háztartások olyan ekvivalens helyettesítőt keresnek a fűtésük megoldására, mely valamilyen mértékben csökkenti a havi jellegű rendszeres rezsikiadásukat, bizonyos mértékig függetleníti őket a közüzemi kiadások egy részétől” (Bánfalvi 2014). A háztartások bevételi forrásai jellemzően a társadalmi újraelosztási

folyamatokból származnak segélyek, támogatások, pótlékok, nyugdíj vagy járadék formájában. Állandó munkahellyel csupán egy családfő rendelkezett, ennek a családnak 130 000 Ft volt az átlagos havi jövedelme, ez a jövedelem 1,6-szorosa volt az esetleírásokban érintett 20 háztartás átlagos jövedelmének (81 715 Ft/hó). Majdnem ilyen magas volt a háztartások bevétele a közfoglalkoztatást végzők körében (123 260 Ft/hó), míg azokban a háztartásokban, ahol nem volt munkából származó jövedelem, ott a bevételek havonta, átlagosan 72 814 Ft-ra rúgtak. Láthatjuk, tehát, hogy a munkajövedelem léte, még ha az nem is a nyílt munkaerőpiacról származik, jelentősen növeli a háztartások bevételét.

Az esetleírásokkal érintett háztartások 70 százalékában élt kiskorú gyermek, számuk háztartásonként átlagosan 2,64 fő, összesen 37 fő volt. A kiskorú gyermekek átlagéletkora 10 év, a nagycsaládosok aránya 40 százalék a családosok között, itt az átlagos gyermeklétszám 4 fő, azonban a nagycsaládos háztartásokban élők egyharmada esetében egyedülálló anya tartja el a gyermekét. A gyermeküket egyedül nevelő anyák aránya a családos háztartások között 36%. A nagycsaládos háztartások egy főre jutó átlagjövedelme az esettanulmányok szerint 19 942 Ft, ez az összeg csupán 83 százaléka az esettanulmányban szereplő 20 háztartás átlagos bevételének, ez azt jelenti, hogy a mélyszegénységben élő gyermekes családok az átlag mélyszegénységben élőkötől is rosszabb körülmények között élnek. A gyermekek vállalása tehát jelentős faktora a szegénység elmélyülésének a háztartásokban.

A háztartások jövedelemszerző képességét a családtagok egészségi állapota jelentősen befolyásolja. Megkérdeztük azt is, hogy hány olyan személy van a családban, aki egy hónapnál hosszabb ideje orvosi kezelés alatt áll vagy rendszeresen gyógyszert szed. A kérdőíves adatbázisban szereplő 468 olyan háztartás közül, amelynél okozott már gondot a közüzemi számlák fizetése (*deprivált háztartások*), 58,3 százalékban voltak azok, ahol egy vagy több fő szorul rendszeres egészségügyi ellátásra. Ezen háztartások 47 százalékánál okozott már gondot a gyógyszerek kiváltása, bár csupán 3,2 százalék állította azt közülük, hogy rendszeresen nem tudják kiváltani gyógyszereiket. Az esetleírások tartalomelemzéseire a tendenciára erősítenek rá. A 20 esetleírás közül négyben (20%) említik a rossz egészségi állapotukat, mint a rossz anyagi állapot okozóját, egy esetben pedig megemlítik, hogy a pénzhiány miatt „*a gyógyszerek kiváltása elmarad*”, vagy ahogy az egyik édesanya a tanácsadás során fogalmazott: „*mindig nagy gondban vannak, ha az egyik gyerek megfázik, hogy miből váltják ki a gyógyszert*” (Béres 2012: 111).

A kérdőíves kutatásra épülő tanulmánykötet egyik fontos megállapítása volt, hogy a járásban öregségi nyugdíjjal rendelkezőknek viszonylag stabil megélhetésük van, a hátralekosság szempontjából nem ők a legveszélyeztetettebb társadalmi csoport (Béres 2012). Az esetleírások elemzésekor megvizsgáltuk tehát, hogy a 20 leírásban milyen arányban találhatók meg a

nyugdíjasok. Azt találtuk, hogy a nyugdíjas háztartások aránya 15 százalék volt, az esetleírások alapján ezekben a nyugdíjsháztartásokban élők egyedülállóak voltak, az átlagos egy főre jutó jövedelem pedig 40 892 Ft volt. A nyugdíjsháztartások hátralékai jellemzően a hulladékszállításból és a vízszolgáltatásból eredő közüzemi tartozások voltak, az átlagos hátralék összege háztartásonként 65 000 Ft volt, ami a háztartások átlagos jövedelmének közel 1,6-szorosa. Az egyik nyugdíjas hölgy az esetleírásban arról panaszkodik, hogy gyakran „*az étkezés és a közüzemi díjak fizetése közül kell választania*”.

35. táblázat. Milyen megterhelést jelent a településeken élő háztartások számára az energiaköltségek fedezése? (fő/%)

	Nem jelent jelentős terhet		Elviselhető, eddig tudták fizetni		Csak nagy nehézségek árán tudják a számlákat kifizetni		Olykor 2-3 hónapos késésben is vannak		Jelentős tartozásuk van		
	hsz.	%	hsz.	%	hsz.	%	hsz.	%	hsz.	%	
Berekböszörmény	7	8	31	35	42	47	6	7	3	3	89
Berettyóújfalu	33	12	131	47	98	35	13	5	4	1	279
Bojt	1	4	8	29	10	36	9	32	–	–	28
Furta	1	2	15	27	27	48	9	16	4	7	56
Kismarja	3	5	23	36	31	48	5	8	2	3	64
Komádi	11	6	91	48	63	34	16	9	7	4	188
Körösszakál	3	7	17	38	16	36	7	16	2	4	45
Mezőpeterd	3	10	13	43	11	37	3	10	–	–	30
Nagykerek	1	2	5	9	12	21	11	19	28	49	57
Told	–	–	7	44	9	56	–	–	–	–	16
Váncsod	6	11	9	16	17	30	7	13	17	30	56
Zsáka	8	10	42	53	22	28	8	10	–	–	80
	77	8	392	40	358	36	94	10	67	7	988

(Forrás: saját szerkesztés, kérdőíves kutatás, 2012)

A vizsgált kistérségben élő hátrányos helyzetű háztartásokat elsősorban a közműdíjak fizetésének gondja nyomasztja, így a villany, a gáz, víz és más számlák kiegyenlítése. A kérdőíves kutatásból kiderült, hogy a háztartások 48 százalékának nem okozott még gondot a közműszámlák kiegyenlítése, a háztartások 42 százalékának volt már problémája a villany-számla időben való kifizetésével, 17,5 százalék számára a víz- és csatornaszámla, 16,9 százalék esetében a gázszámla rendezése járt nehézségekkel. Mivel a háztartásoknak kötelező igénybe venniük a hulladékszállítást, így 21,8 százalékuknak ennek a megfizetése is gondot jelentett (Béres 2012). A járásban a legtöbb háztartás (22%) az áramszámlával van hátralékban, ezt követően a hulladékszállításért való fizetés szenved késedelmet a háztartások 13,8%-ában. A víz- és csatornaszámlát a háztartások 9,4 százaléka fizette késedelmesen, a gázszámlával pedig a háztartások 5,8 százaléka volt hátralékban (Béres 2012).

Az esetleírások vizsgálata a kérdőívekkel megegyező eredményre jutott, a vizsgált 20 háztartás esetében az átlagos havi kiadások 80 042 Ft-ot tettek ki, ebből a rezszi átlagosan 27 060 Ft volt. A legnagyobb hátralék a hatósági díjak tekintetében keletkezett, ez egy háztartást érintett, összege 338 000 Ft volt, és az alábbi tételekből állt össze: a férj halálának okán keletkezett örökösödési illeték (66 000 Ft), szintén a férj halálát követően a közös betéti társaság megszüntetéséből származó eljárási díjak (187 000 Ft), valamint egy korábban jogosulatlanul felvett energiatámogatási díj visszafizetése (85 000 Ft). Ebben az esetben is láthatjuk, hogy a „pengeélen” táncoló családok esetében egy kereső sajnálatos halála nemcsak a jövedelmének kiesésével jár, hanem pluszkiadásokat is generál a háztartásnak, melyek együttesen okai a hátralékosságuknak. A közüzemi hátralékok közül az első helyen, a kérdőíves kutatás eredményét visszaigazolván a villamosáram-hátralékok szerepelnek, a vizsgált családoknál az átlagos villamosáram-hátralék 106 836 Ft-ra rúgott, az ilyen típusú hátralékok a háztartások 70 százalékára voltak jellemzőek (14 háztartás). A szolgáltató a legtöbb esetben a részletfizetési kedvezmény feltételül az „előre fizetés” szolgáltatásra való átállást követelte meg, egy család esetében a szolgáltatás kikötésére is sor került. Az áramszámlában való eladósodás elméletileg is várható következmény, hiszen feloldja azt a paradoxont, amely a deprivált helyzetben lévő háztartások ekvivalens helyettesítőkön keresztül megoldott energiafogyasztása és a közüzemi díjakkal kapcsolatban tapasztalt hátralékossága között feszült. Hiszen a villamos áramban mint háztartási energiahordozóban jelenleg nincs ekvivalens helyettesítésre lehetőség (Bánfalvi 2014).

A második leggyakoribb hátralék (6 háztartás: 30%) a vízszolgáltatás után keletkezett, itt a hátralék összege átlagosan 52 452 Ft volt. Közel azonos a gázszolgáltatás után tartozók száma (5 háztartás), azonban az itt keletkezett hátralékok összege jóval magasabb, 100 697 Ft. A gázszolgáltatónak tartozó családok, szinte valamennyien, ki voltak zárva a szolgáltatásból.

A kérdőíves kutatás által feltárt hulladékszállítási díjhátralékok gyakori előfordulását az adósságkezelési naplók tartalomelemzése is igazolta, az esetleírások 25 százalékában találkozhatunk ilyen hátralékkal.

36. táblázat. A közüzemidíj-tartozások adatai Komádiban 2010-ben

Sorszám	Szolgáltató	Összeg
1.	Tigáz Zrt.	1 343 504 Ft
2.	Vízdíj	47 342 Ft
3.	E-ON	2 940 162 Ft
4.	Lakbér	405 443 Ft
Leigazolt, kezelendő adósság:		4 736 451 Ft

(Forrás: Bihar Fejlődéséért Egyesület 2011)

A kérdőíves kutatás vizsgálta, hogy hány háztartás kap lakáscélú támogatást, ezeknek a háztartásoknak az aránya 23,8 százalék volt, és további 15,2 százalék pedig úgy nyilatkozott, hogy még ugyan nem vett igénybe ilyen támogatást, de nagy szüksége lenne rá (Béres 2012). Az esetleírásoknál, mivel azok kifejezetten a közüzemi hátralékkal rendelkezők körében készült, a lakhatási támogatással rendelkezők aránya nagyobb volt, mint a kistérségi mintában, a 20 háztartás közül 14 rendelkezett ilyen támogatással. A kapott lakhatási támogatások általában egyből valamelyik közüzemi szolgáltató számára lettek átutalva (*jellemzően az áramszolgáltatónak*) a közüzemi díjak rendezése, rendezésének könnyítése végett. Az esetleírásokban szereplő háztartásoknál az átlagos lakásfenntartási támogatás összege 6367 Ft volt.

Az esetleírásokban a hátralékosok arra a kérdésre, hogy miként látják a helyzetük romlásának okát, gyakrabban a következő válaszokat adták: *„Az alacsony jövedelem, az alapvető kiadások fedezése mellett törlesztésre már nem futja.”* Az egyik esetleírásban egy munkanélküli házaspár vette magához az unokájukat, mivel *„a gyermek szülei alkalmatlanok voltak arra, hogy ellássák”*, így olyan kiadásokkal is szembe kell nézniük, amelyek korábban nem őket terheltek. A válás során magukra maradt családok az apa jövedelmének hiányát említik okként: *„semmilyen formában nem segít a családnak”*, de a helyzet komolyságára utal az alábbi megállapítás is: *„egy gyermekét egyedül nevelő anya, sok nehézségbe ütközik, gyermekmegbetegedés, iskoláztatás, tüzelő megvásárlása”*.

Többen is megemlítették, hogy jövedelmük nem engedi meg a számukra, hogy energiatakarékos eszközeik legyenek, miközben sok esetleírásban találkozunk pazarló energiafelhasználással is. Nem ritka az olyan beszámoló, hogy *„a villany egész nap megy”*, *„egész nap égetik a villanyt, mert több helyiségben nem húzzák fel nappal sem a redőnyt”*, *„a tv egész nap megy”*.

Természetesen az alacsony jövedelem okaként a legtöbben a munkahely elvesztését vagy az egészségi állapot megromlását említették: *„a férjem elvesztette az állását”*, *„a munkanélküliség és a betegség”*, *„a nagyobbik fiunknak egészségi problémái vannak, így a gyógyszerek és kezelések is nehezítik a helyzetünket”*. A depriváció mértékét mutatja az a tanácsadói feljegyzés, mely szerint az idős asszony *„nem váltja ki gyógyszereit, mivel nem marad rá pénze”*. A háztartásokban egymás mellett élők kapcsolata gyakran *„egymást nem segítő”* jellegű, melynek eredménye a források rossz beosztása, ami sok esetben szintén hátralékokhoz vezet.

6.8. Az ekvivalens helyettesítés

A deprivált környezet hatással van a fogyasztásra, az Engel-törvény szerint a jövedelmek növekedésével csökken az élelmiszerekre, ugyanakkor növekszik az iparcikkre és a szolgáltatásokra fordított kiadások aránya. A szűkös jövedelemforrások megváltoztathatják a háztartások energiafogyasztási szokásait is, a közüzemi szolgáltatásoktól való függetlenedés

irányába hatva. Ezen folyamatok jobb megismerését tűztem ki célul jelen fejezetben, melynek során bemutatom azt, hogy a háztartások ekvivalens helyettesítőkön keresztül is megoldhatják energiaszükségleteiket. A szegényebb kistelepülések lakóinak jelentős hányada a közüzemi díjaktól történő függetlenedése következtében az energiafogyasztás jelentős részét nem közüzemi szolgáltatások keretében oldja meg, mégis jellemzőbb rájuk a közüzemi hátralékosság, mint a városi településekre.

Minden háztartás saját szükségletének kielégítésére energiaforrást használ fel, például fűtéshez – kazánban fát éget, világításra – elektromos árammal izzót éget. Egy-egy energiaforrás több szükséglet kielégítésére is szolgálhat, így ugyanazzal a gázzal fűthetünk, főzhetünk, míg a villamos árammal fűthetünk, világíthatunk és főzhetünk is. A további elemzés megkönnyítéséhez érdemes bevezetnünk az ekvivalens helyettesíthetők fogalmát, amely olyan energiaforrások csoportját takarja, melyek egy szükséglet ugyanolyan vagy nagyon hasonló minőségben történő kielégítésére alkalmasak. Létezésük esetén a fogyasztó dönthet arról, hogy szükségletét melyik ekvivalens helyettesítővel oldja meg. Fontos kihangsúlyozni, hogy önmagában a kiválthatóság nem teszi az adott energiaforrásokat egymás ekvivalens helyettesítőivé, feltétel a szükséglet hasonló minőségű kielégítése is, például a világításra alkalmas elektromos áramnak nem ekvivalens helyettesítője a gyertyaégetés, mert a világítás szükségletét nem azonos mértékben képesek kielégíteni. A hasonló minőségű szükségletkielégítés ellenben nem jelenti automatikusan azt, hogy az ekvivalens helyettesítők felhasználásakor nem lehetnek a hatékonyságukat tekintve jelentős különbségek.

37. táblázat. Példák ekvivalens helyettesítésre

Szükséglet	Ekvivalens helyettesítők
Fűtés	1. Központi fűtés 2. Gáz 3. Villamos áram 4. Vegyes tüzelés
Világítás	1. Villamos áram

(Forrás: saját, 2013)

Érdeemes megvizsgálni azt, hogy egyes települések háztartásai szükségleteik kielégítéséhez milyen ekvivalens helyettesítőket alkalmaznak. Erre a kapcsolatra próbáltam választ adni akkor, amikor a térségben vizsgált települések és az ott élő háztartások által használt fűtési módokat gyűjtöttük ki. A kapott 38. táblázatban szereplő adatok kiértékelésekor szemmel látható különbséget találunk a városias és falusi települések között, ennek markáns demonstrálására nézzük meg Berettyóújfalu mint város és Nagykereki mint község adatsorát. Látható, hogy

Berettyóújfaluban a háztartások jelentős része, 53 százaléka gázfűtéssel, 37 százaléka vegyes tüzeléssel, 4 százalék elektromos árammal oldja meg a fűtést, abszolút városi jellegzetességet képvisel a távfűtés 6 százalékos jelenléte Berettyóújfaluban. Ezzel szemben Nagykereki községben a legjellemzőbb fűtési módnak a hagyományos tüzelés bizonyult 9 százalékkal, a gázfűtést használók aránya a fennmaradó 3 százalék. Az adatsorokból tehát jól látható, hogy bizonyos fűtéstípusok elterjedése kizárólag városi jellegű településeken található, például a távfűtés, valamint az is, hogy a gáz és a hagyományos fűtés mind a városi, mind a falusi településeken a legmeghatározóbb jelentőségű, azonban nem azonos arányban van jelen az egyes településtípusokon. Míg a városi háztartások 52–58 százaléka a gázfűtést használja, ez 10–15 százalékkal több háztartást jelent, mint a vegyes tüzelést használók aránya. Addig falun, bár a gázinfrastruktúra szinte mindenki számára elérhető lenne, a hagyományos tüzelésű technológiák dominánsak.

38. táblázat. A háztartások milyen módon oldják meg a fűtésüket az egyes településeken

	Település	Hogyan fűtenek a lakásban?				Összesen
		Távhő	Villamos áram	Gáz	Hagyományos (fa-) tüzelés	
1.	Berekböszörmény	0	1	29	58	88
2.	Berettyóújfaló	14	12	148	98	272
3.	Bojt	0	0	6	22	28
4.	Furta	0	0	21	35	56
5.	Kismarja	0	0	26	36	62
6.	Komádi	0	2	110	73	185
7.	Körösszakál	0	0	11	33	44
8.	Mezőpeterd	0	0	16	14	30
9.	Nagykereki	0	0	1	50	51
10.	Told	0	0	1	15	16
11.	Váncsod	0	0	25	30	55
12.	Zsáka	0	0	37	42	79
	Összesen:	14	15	431	506	966

(Forrás: saját szerkesztés)

A 38. táblázatban szereplő adatok az ekvivalens helyettesítés szempontjából azt jelentik, hogy a városok lakói a fűtés módjának megválasztásakor a gázfűtést preferálják, addig a falusi háztartások a vegyes tüzelést, de vajon mi okozza a preferenciák tekintetében ezt a különbséget? Az elkövetkezőkben erre a kérdésre próbálunk választ kapni, az adatok további vizsgálatával.

6.8.1. Fogyasztóipreferencia-sorrend

Az előzőekben megalkottuk az ekvivalens helyettesítés fogalmát, és a kutatás adatait felhasználva megállapítottuk, hogy a térség háztartásai, amennyiben városi környezetben élnek a gázfűtést, amennyiben falun, úgy a vegyes tüzelést választják a lehetséges ekvivalens energia-hordozók szempontjából a fűtés tekintetében. Mi lehet az oka annak, hogy városon és falun a preferenciák felcserélődnek? Ennek megválaszolására vizsgáljuk meg a következő 39. táblázatot, amely a kutatásban szereplő települések és a közüzemi számlák rendezésének nehézségei közötti kapcsolatot kívánja feltárni.

39. táblázat. Milyen megterhelést jelent a településeken élő háztartások számára az energiaköltségek fedezése?(esetszám)

	Nem jelent jelentős terhet		Elviselhető, eddig tudták fizetni		Csak nagy nehézségek árán tudják kifizetni		Olykor 2-3 hónapos késésben is vannak		Jelentős tartozásuk van		
	7	8%	31	35%	41	47%	6	7%	3	3%	
Berekbőszörmény	7	8%	31	35%	41	47%	6	7%	3	3%	88
Berettyóújfalu	33	12%	131	47%	98	35%	13	5%	4	1%	279
Bojt	1	4%	8	29%	10	36%	9	32%	0	0%	28
Furta	1	2%	15	27%	27	48%	9	16%	4	7%	56
Kismarja	3	5%	23	37%	31	50%	4	6%	1	2%	62
Komádi	11	6%	91	49%	63	34%	16	9%	6	3%	187
Körösszakál	3	7%	17	38%	16	36%	7	16%	2	4%	45
Mezőpeterd	3	10%	13	43%	11	37%	3	10%	0	0%	30
Nagykerek	1	2%	5	10%	12	24%	11	22%	22	43%	51
Told	0	0%	7	47%	8	53%	0	0%	0	0%	15
Váncsod	6	11%	9	16%	17	31%	7	13%	16	29%	55
Zsáka	8	10%	42	53%	22	28%	7	9%	0	0%	79
	77	8%	392	40%	356	37%	92	9%	58	6%	975

(Forrás: saját, 2013)

Az adatok megvizsgálásából látható, hogy a városi településeken a válaszadók többsége számára „nem jelent jelentős terhet” vagy „elviselhető” terhet jelent a közüzemi számlák fizetése, míg a falvakban élő háztartások többsége csak nagy nehézségek árán tudja a számlákat kifizetni, vagy már hátralékosak. A falun élők fokozottabb elszegényedését alátámasztja az MTA TK Gyerekesély-kutató Csoport 2012-es elemzése is, ahol a Berettyóújfalui kistérség településeire szegénységkockázati kódokat rendeltek. A szegénységkockázati kódok az MTA Regionális Kutató Központja által számított értékek, melyek a szegénység mértékét jelző típusképző mutatók, ahol a szegénység kockázatának legmagasabb foka a 10-es. A vizsgálatból kiderült, hogy a Berettyóújfalui kistérség településeinek 63 százaléka 8–10-es szegénységi kockázatú, a települések közül a városi településeinek kisebb 4–6 szegénység kóddal, míg a

falusi települések nagyobb kockázati kóddal, 8–10 rendelkeznek. Mind a saját, mind pedig a Gyerekesély-kutató Csoport kutatásai alátámasztják tehát, hogy a térség településtípusai közül a falvak szegényebb jövedelmi helyzetben vannak, mint a városok háztartásai.

A háztartások jövedelmi helyzete hatással van azok fogyasztási szokásaira is, így a háztartások energiafogyasztási módjaira, preferenciáira is. Joggal feltételezhetjük, hogy nem volt véletlen, amikor a települések és a fűtéshez felhasznált energiaforrások vizsgálatakor arra az eredményre jutottunk, hogy a falvak háztartásai jobban preferálják a vegyes tüzelést, mint a gázfűtést. Úgy is mondhatnánk, hogy a szegénység és a fűtés módja között kapcsolatot feltételeztünk, vagy a hagyományos fűtés aránya a kistérség egy adott településén jól jellemzi a településen élő jövedelmi szegénységét. Sejtésünk igazolására vizsgáljuk meg a kutatásban részt vevő háztartások fűtémódját és a közüzemi számlák fizetési nehézségét összegző keresztábra adatait.

40. táblázat. A közüzemi számlák fizetésének nehézsége és a háztartások fűtémódjai közötti kapcsolat

	Nem okoz nehézséget	Nehézséget okoz	Hátralékos	Összesen
Távhő	0	0	18	18
Villamos áram	15	0	0	15
Gáz	211	215	5	431
Hagyományos tüzelés	0	0	513	513
Összesen	226	215	536	977

(Forrás: saját, 2013)

A 40. táblázat adataiból láthatjuk, hogy a hátralékosok 96 százaléka a hagyományos tüzeléssel fűtő háztartások közül kerül ki. A számlafizetés nehézsége és a fűtési módok választása közötti fennálló ok-okozati kapcsolat meglétének igazolására χ^2 -próbát végeztünk el az értékeken, melynek eredménye visszaigazolta a szignifikáns kapcsolatot.

A kapott összefüggést támasztja alá az MTA TK Gyerekesély-kutató Csoport kutatása is, ahol a térség településeire szegénységkockázati kódokat rendeltek hozzá. Amennyiben kigyűjtjük az általam vizsgált – 60 százalék feletti hagyományos fűtési aránnyal rendelkező – kistelepüléseket, akkor azok kivétel nélkül a 9-es és 10-es szegénységi kockázati kóddal rendelkeznek.

41. táblázat. A 65 százalék feletti hagyományos fűtési aránnyal rendelkező települések és szegénységi kockázati kódjaik

Település	Hagyományos tüzelés aránya	A település szegénységi kockázati kódja
Berekböszörmény	66%	10
Körösszakál	75%	9
Bojt	78%	10
Told	94%	10
Nagykerekéi	97%	10

(Forrás: saját, 2013)

A kapott eredmények úgy értelmezhetők, hogy a szegényebb háztartások olyan ekvivalens helyettesítőt keresnek a fűtésük megoldására, mely valamilyen mértékben csökkenti a havi jellegű rendszeres rezsikiadásait, bizonyos mértékig függetleníti őket a közüzemi kiadások egy részétől. Azt mondhatjuk tehát, hogy a fogyasztók a szükségleteik kielégítésére szolgáló ekvivalens helyettesítőket preferencia-sorrendbe állítják, és a jövedelmi helyzetüktől függően választanak belőlük, úgy, hogy azok a lehető legnagyobb „függetlenséget” jelentsék számukra a rendszeres kiadásokkal szemben.

6.8.2. Az adósságpáradoxon

Láthatjuk tehát, hogy a térségben a határ menti kistelepüléseken koncentrálódik a szegénység, a háztartások nagy része, azért, hogy „megszabaduljon” a rendszeres közüzemi számlák fizetésének terhe alól, az ekvivalens helyettesítőket választva lecsatlakozik a közüzemi szolgáltatásokról. Azt várnánk, hogy azokon a településeken, ahol a háztartások nagyobbik része alternatív utakon, ekvivalens helyettesítőkkal oldja meg szükségleteit, értelemszerűen kevesebb a közüzemi díjakkal kapcsolatban a hátralékosság aránya a településen. A kutatás során kapott adatok elemzése azonban ennek pont az ellenkezőjét mutatja, az adósság páradoxon feloldására a hátralékosok további vizsgálata adta meg a magyarázatot. A településeken a közüzemi számlák fizetési nehézségével kapcsolatos adatsorok (39. táblázat), valamint a fűtési módok és a közüzemi hátralékosság (40. táblázat) és a villanyszámlák kifizetése közötti kapcsolatokat (42. táblázat) vizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy a hátralékosság a hagyományos tüzelést alkalmazó háztartásoknál a legjellemzőbb, és ott az áramszámlák nem fizetésében halmozódik fel. A következtetés helyességének bizonyítására a villanyszámla fizetésének nehézsége és a fűtés megválasztásának módja között, az előzőekhez hasonlóan χ^2 -próbát végeztem, mely igazolta az előzőekben feltételezett szignifikanciát. Ezzel bizonyítottnak látszik, hogy deprivált környezetben, jelen esetben a kistérség falvaiban a háztartások ekvivalens helyettesítők vá-

lasztásán keresztül a közüzemektől való függetlenedésük irányába hoznak döntéseket, miközben azokban az energiahordozókban, melyeknek nincs ekvivalens helyettesítőjük (*elektromos áram*), halmozzák fel adósságaikat.

42. táblázat. A villanyszámla kifizetése és a háztartások fűtémódja között fennálló kapcsolat vizsgálata

	Fűtés módja				Összesen
	Távhő	Villamos áram	Gáz	Hagyományos tüzelés	
Gondot okozott a villanyszámla fizetése	0	5	85	321	402
Nem okozott gondot a villanyszámla fizetése	18	10	345	201	574
Összesen	18	15	430	513	976

(Forrás: saját, 2013)

43. táblázat. Jelen pillanatban a kikapcsolt közműszolgáltatás és a fűtémódok közötti kapcsolat

	Áram	Víz	Gáz	Internet	Összesen
Távhő	0	0	0	0	0
Villamos áram	1	1	0	0	2
Gáz	3	1	1	1	6
Hagyományos tüzelés	11	8	7	1	27
Összesen	15	10	8	2	35

(Forrás: saját, 2013)

Mivel a hagyományos fűtés az előzőekben leírt módon a határ menti kistelepüléseken jellemző, így az áramszámlában való hátralékok is ezeken a településeken a legjellemzőbbek. Az adóssághalmozódás feloldását pedig pont a hátralékok villamos áramban való keletkezése jelenti. A háztartások villamos áramban való eladósodására az ekvivalens helyettesíthetőség ad magyarázatot, vagyis az, hogy a villamos áram által nyújtott szükségleteknek –világítás, telekommunikációs, szórakoztatóeszközök működtetése – jelen pillanatban nincs más ekvivalens helyettesítője, így azt nem lehetséges, a fűtéshez vagy a főzéshez hasonlóan, „olcsóbb” módszerekkel kiváltani. A fogyasztók szükségletek közötti preferenciahierarchiájában így az elektromos áram a legvégső olyan energiaforrás, egyben civilizációs kötelék, amelynek feladását egyetlen háztartás sem engedheti meg magának, így a legvégsőig törekszik annak megtartására, ennek következtében itt halmozódnak fel a hátralékok. Az ekvivalens fogyasztói preferenciára épülő sorrend-hierarchia jelenségei igazolhatók elméleti úton is a *racionális döntések elméletével* (Elster 1995), hiszen a deprivált háztartások szűkös jövedelemforrásai a fogyasztási és

energiafogyasztási szokásokat zéróösszegű játsz mákká redukálják, így a döntések a domináns stratégiák mentén születnek meg. Ezen domináns döntések jelennek meg az előzőekben ismertetett módokon az ekvivalens helyettesítők közötti preferencia-sorrendben és a szükségletek közötti hierarchiákban.

6.9. Térbeli szegregáció

Ezen alfejezetben a kutatás fókuszát a biharkeresztesi alközponthoz tartozó mikrotérssel szűkíttem. A mikrotérsek egy közös önkormányzati társulást alkot, mely öt települést foglal magába: Biharkeresztes, Ártánd, Bojt, Told és Nagykereki. A mikrotérsek legnagyobb települése a 4149 fős lakosságú Biharkeresztes. A mikrotérsekről elmondható, hogy rurális, falusi jelleget mutat (*KSH 2015*). A tanulmányban szereplő vizsgálat eredendő célja a szegénység e mikrotérsekben történő feltérképezése, megismerése, információk gyűjtése egy később elvégzendő kvantitatív vizsgálatához.

A témaválasztást a jövedelmi különbségek elmúlt évtizedekben tapasztalt jelentős megnövekedése, valamint a társadalmi kirekesztettség magyarországi arányainak drasztikus emelkedése indokolja, míg a mikrotérsegi szintű vizsgálatot a szegénység tekintetében Magyarországon tapasztalható erős területi egyenlőtlenség. A kutatás célja tehát a vidéki szegénység vizsgálata a Berettyóújfalui járás magyar–román határ menti öt települése által alkotott önkormányzati társulásában, mikrotérsekben.

A kvalitatív vizsgálat 2015 októberében felvett 25 félig strukturált interjú eredményein alapszik. Ezen interjúk közül 15 szegénységben élő családokkal készült, öt a mikrotérsek szociális és egészségügyi szakembereivel és öt a mikrotérsek településeinek döntéshozóival. Az elkészített interjúk információt szolgáltatnak többek között a területen szegénységben élők hétköznapijairól, életkörülményeiről, egészségi állapotáról, szokásaikról, kultúrafogyasztásukról, a jövővel kapcsolatos elképzeléseikről és egyéni életútjaikról. Az interjúvázlatok tartalmaztak olyan kérdéseket is, melyek az alanyok etnikai identitását, az őket vagy családjukat ért diszkriminációt firtatták.

Az alanyok kiválasztásakor a helyi családsegítő hálózat munkatársaitól kértünk segítséget. Olyan jövedelmi szegénységben élő háztartásokat kerestünk, amelyek vagy közmű-hátralekosságuk, vagy problémás családi körülményeik kapcsán kerültek a helyi adósságkezelő szakemberek látókörébe. Jövedelmi szegénynek az egy fogyasztási egységre jutó medián jövedelem 60 százaléka alatti (*szegénységi küszöb*) keresőket értettük, mely mindegyik kiválasztott alany esetében megvalósult. A szegénységi küszöb értéke 2015-ben évi 843 941 Ft/fő volt. További szempont volt az is, hogy a kiválasztottak többgyermekes családok legyenek. Ezzel az volt a cél, hogy vizsgálható legyen, mennyiben valósul meg a mikrotérsekben a szegénység

átörökítése. A mérlegelés során a családsegítők törekedtek arra, hogy lehetőség szerint együttműködő, kommunikatív személyekkel kerüljünk majd kapcsolatba, biztosítva ezzel az interjúk tartalmi gazdagságát, a felvétel sikerességét. Végezetül minden településről három háztartást választottam ki.

Hasonlóan a szegénységben élő háztartásokhoz, megkérdeztem az önkormányzatok döntéshozóit, illetve a mikrotérségben dolgozó egészségügyi és szociális szakembereket. A velük felvett interjúk arra irányultak, hogy felmérhetővé váljon: mennyire látják reálisan a kialakult helyzetet, és van-e elképzelésük, stratégiájuk a problémák megoldására. Az interjúk felvételéhez használt interjúvázlatok célcsoportonként változtak, azonban tartalmilag összekapcsolódtak, kiegészítették egymást. Az egyes célcsoportokban felvett interjúk a tartalomelemzés módszerével lettek feldolgozva és elemezve.

Az interjúk felvételekor feltűnt, hogy bár a kiválasztás során egyáltalán nem volt szerepe az etnikai szempontoknak, az alanyok közé mégis többségében a roma háztartások kerültek. Ezen benyomás hatására kezdett el foglalkoztatni az a kérdés, vajon van-e etnikai dimenziója a mikrotérségben a szegénységnek? Mennyire esik egybe a szegények és a romák társadalmi csoportja? Természetesen a felvett interjúk módszertanilag nem alkalmasak arra, hogy ezt a kérdést eldöntsük, de kellőképpen megindokolhatnak, előkészíthetnek egy későbbi kvantitatív kutatást a mikrotérségben.

A szegénység etnicizálódását a kelet-európai és balkáni társadalmakban a rendszerváltást követően (*a '90-es évek végén, 2000-es évek elején*) Ladányi és Szelényi több tanulmányban kutatta és igazolta. A közelmúltban a szomszédos Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében elvégzett kutatás szintén megerősítette a szegénység etnicizálódásának téziséit (Fónai és mtsai. 2007). Tehát feltételezésünk beigazolódása nem jelentené egy új jelenség felismerését, inkább a folyamatok térségbeli feltárását, a térségre történő kiterjesztését. Itt érdemes megjegyezni, hogy Szelényi és Ladányi kutatása underclass megközelítés, ahol a társadalmi kirekesztettség megvalósulása több dimenzió mentén, azok együttes teljesülése esetén áll fenn. A társadalmi kirekesztés dimenziói a térbeli szegregáció, a munkaerőpiaci kirekesztettség és az oktatási rendszerben történő szegregáció. Jelen vizsgálat szempontjából az előbbieken elmondottak azért fontosak, mert a rendelkezésre álló adatokból, mind a három dimenzió esetében, igazolnunk kell a szegregáció megvalósulásának lehetőségét. Csak ebben az esetben lehet indokolt a jelenség empirikus úton történő vizsgálatát szolgáló, reprezentatív kutatás lefolytatása.

A kialakult képet tovább árnyalják a mikrotérség döntéshozóival lefolytatott beszélgetések. Arra kértük őket, hogy becsüljék meg a településükön élő cigányság arányát, valamint beszéltek a közfoglalkoztatás létszámkeretének alakulásáról, az ezzel kapcsolatos kiválasztásról. A beszélgetések során elhangzottakat a 44. táblázatban összegeztem.

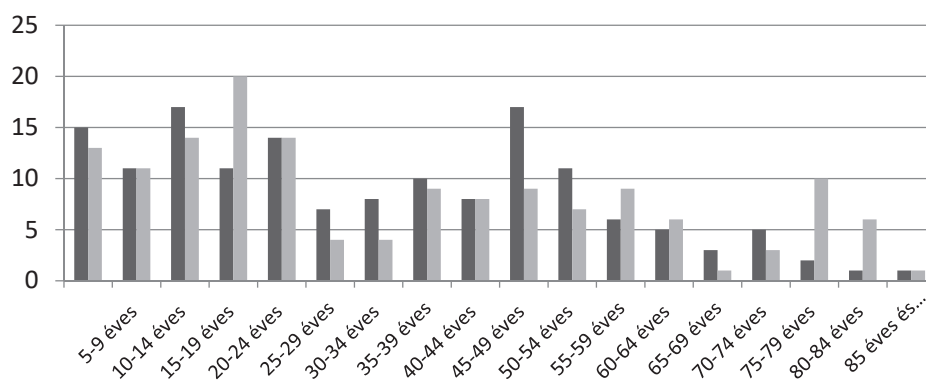
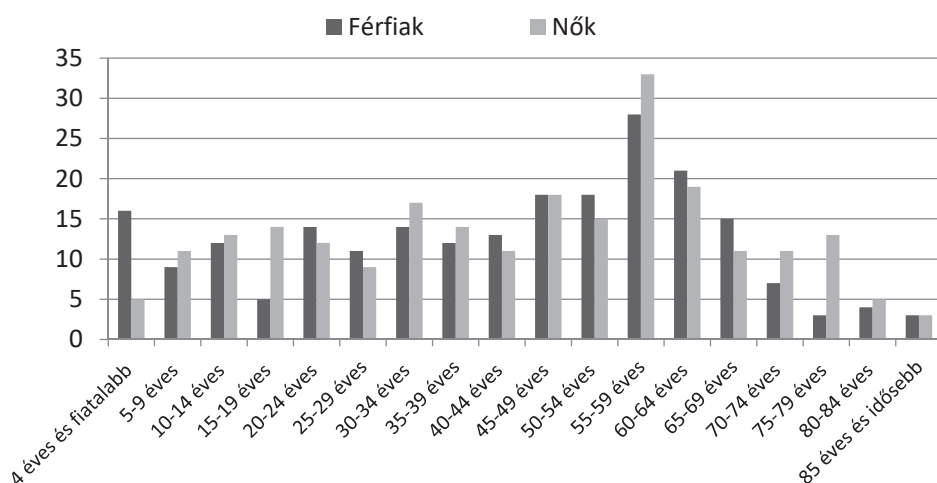
44. táblázat. A biharkeresztesi mikrotérség egy-egy döntéshozója által a településeken élő cigányság létszámának becsült nagysága, a települések lakossága és a településeken közfoglalkoztatásban lévők száma

	Lakosság	A cigányság becsült létszámaránya és létszáma		A közfoglalkoztatás létszámkerete	A közfoglalkoztatottak aránya a lakosság létszámához képest
Biharkeresztes	4058	16%	649	200	5%
Nagykerekéki	1318	30%	395	200	15%
Bojt	567	50%	284	110	19%
Told	316	60%	190	70	22%
Ártánd	502	3%	15	40	8%
	6761	23%	1533	620	9%

(Forrás: KSH 2013 – saját, 2016)

A döntéshozókkal elkészített interjúkból kiderült, hogy a közfoglalkoztatottak létszáma teljesen az igényekhez van igazítva, így fordulhat elő, hogy a közel négyszer akkora lakosságú Biharkeresztesen ugyanannyi közfoglalkoztatott van, mint Nagykerekéki községben. A közfoglalkoztatottak létszámának a település lakosságához viszonyított aránya tehát jól tükrözi az adott település munkaerőpiaci szegregációját, ezen keresztül összefüggésben áll a szegénységgel és annak etnicizációjával. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a cigányság magasabb arányban a mikrotérség két-három kisebb falusi településén él (lásd 44. táblázat).

Ha ez valóban így van, akkor felvetődik a kérdés, vajon miért működik a település munkaerőpiaci szempontból merőben másképp, amennyiben a település lakosságának egy jelentős része roma. A válaszhoz közelebb vihet minket a települések korfáinak vizsgálata. Emeljük hát ki a legkevesebb roma lakossági arányra becsült települést, Ártándot, melynek becsült roma lakossága 3 százalék, és a legmagasabbat, Toldot, ahol a becsült roma lakosság 60 százalék. Mindkét esetben felvettük és ábrázoltuk a települések lakosságának korcsoportonkénti és nemek szerinti megoszlását, melyeket a 44. ábrán láthatjuk. Az ábrából kitűnik, hogy az alacsony és a magas roma lakosságú települések korszerkezetében óriási különbségek vannak. Ártánd esetében erős előregedést láthatunk, ezen a településen az aktív korú lakosság létszáma eltörpül a nyugdíjas lakosság létszáma mellett. Míg Told esetében jelentősebb az aktív korú lakosság létszáma. Továbbá láthatjuk, hogy a településeken nagy létszámban található kiskorúakat is, így ezek a települések „fiatalosak”. Más térségekben elvégzett korábbi kutatások tapasztalatai alátámasztják, hogy azok a térségek, ahol a romák aránya magasabb, ott fiatalabb a korösszetétel, a nagyobb gyermekszám miatt (Kemény 2004; Molnár 2007).

44. ábra. Ártánd (felső) és Told (alsó) község nemek szerinti korösszetétele
(Forrás: TeIR 2011)

A kérdésre tehát, hogy miért viselkednek munkaerőpiaci szempontból másképp a nagyobb roma lakossággal rendelkező települések, az egyik lehetséges válasz, hogy a mikrotérsgben a nem roma lakosság körében a nyugdíjasok létszáma dominál, így azokon a településeken, ahol nincsenek romák, azt mondhatjuk, hogy szinte hiányzik az aktív korú lakosság. Ezt az egyik bojti interjúalany így foglalta össze: „A magyarok, akik itt laknak, már idősek. A fiatalok már elmentek, több a cigány, mint a magyar.”

Tehát a mikrotérsgben kialakult sajátos etnikai, gazdasági, társadalmi térszerkezet az elmúlt évtizedekben több szegregációs folyamat forrása is lehetett. Ezek közül jelen vizsgálat szempontjából fontos még az iskolai szegregáció megléte. Erre több interjúalany is utalt a beszélgetések során: „A református iskola megteheti, hogy megválogatja a tanulóit... ha a gyerekekkel probléma van, megkéri a szülőt, hogy vigye a gyermeket másik iskolába. Az állami ezt nem teheti meg...”

Összességében tehát kijelenthetjük, hogy a mikrotérsgben a szegénység etnicizálódása szempontjából a roma lakosság tekintetében mind a munkaerőpiac, mind a lakóhely, mind pedig az oktatás szempontjában találtunk szegregációra utaló nyomokat. A jelenség bizonyításához azonban egy későbbi kvantitatív vizsgálat szükségeltetik.

7. ÖSSZEGZÉS, KÖVETKEZTETÉSEK

Jelen doktori disszertáció alapvető célkitűzése a Berettyóújfalui kistérségben fellelhető szegénység feltérképezése. A szegénység nagyságának és mélységének pontos meghatározása, alapvető jellemzőinek leírása. Doktori értékezésemben megpróbáltam kapcsolatot keresni a kistérség gazdaság- és társadalomföldrajzi folyamatai és a térségben kialakult szegénység között. E nélkül ugyanis lehetetlen megérteni a kistérségben jelenleg is zajló társadalmi folyamatokat, melyek újratermelik a térség szegénységét.

A kutatáshoz rengeteg országos, megyei és kistérségi adatsort gyűjtöttem be és elemeztem, azért, hogy közelebb kerüljek annak megértéséhez, hogy a Berettyóújfalui kistérség milyen fejlődési pályát járt be az elmúlt évtizedekben. Kistérségi és települési idősoros adatokhoz a KSH és a TeIR segítségével jutottam, az országos és európai kitekintésekhez használtam az Eurostat és az OECD adatbázisait is. A szegénység meghatározásához a Berettyóújfalui kistérségben 2012-ben, a TÁMOP 535 projekt keretében elvégzett kérdőíves kutatást elemeztem. Az így létrejött minta (977 háztartás adatai) reprezentatív a kistérség háztartásaiban lakók létszámára nézve, így a belőle levont következtetések alkalmasak a kistérség háztartásainak jellemzésére, a bennük uralkodó szegénység minőségi és mennyiségi vizsgálatára. A kutatáshoz kvalitatív elemként fel tudtam használni a projekt során keletkezett tanácsadónaplókat és esetleírásokat. A folyamatok jobb megértéséhez nagy segítségemre voltak a 2015-ben a biharkeresztesi mikrotérség családos szegénységben élőivel, döntéshozóival, szociális és egészségügyi szakembereivel készített félig strukturált interjúk.

A kutatás során megállapítást nyert, hogy a Berettyóújfalui kistérség a megyén belül is elmaradott térségnek számít, meghatározó gazdasági és társadalmi jellemzői rendre a megyei átlagtól elmaradnak, népessége előregedő és csökkenő tendenciát mutat. A Berettyóújfalui kistérség azonban nem homogén összetételű, hanem erős belső egyenlőtlenségek jellemzik, egyrészről a településtípusok (város-falu), másrészről a kistérség mikrotérségei⁴⁶ mentén. Összehasonlítottam a kistérség 1989 és 2013 közötti területi egyenlőtlenségét mind a települések, mind a mikrotérségek, valamint a mikrotérségeken belül, a települések viszonylatában. A kapott eredményekből arra a következtetésre jutottam, hogy a térség területi egyenlőtlensége a települések tekintetében gyakorlatilag ugyanazt a képet mutatja 2013-ban, mint amilyen 1989-ben volt. Jelentősebb változás a területi egyenlőtlenségek tekintetében a térség mikrotérségei között és azokon belül volt tapasztalható. Az egyenlőtlenségek leginkább a kereskedelmi szolgáltatások, a vendéglátás, a népességszám és a lakásállomány tekintetében nőttek 1989-hez

⁴⁶ A kistérség három városi települése Berettyóújfalui, Biharkeresztesi, Komádi és rurális vonzáskörzeteik.

képe. A kistérség eközben csak a közművek infrastruktúrája terén (villamos áram, csatorna) tudott felmutatni 1989-hez képest csökkenést.

Az infrastrukturális fejlesztések előtérbe helyezését támasztja alá a 2007–2013-as uniós fejlesztési ciklus tényszerű megvalósulása a kistérségben. A vizsgálatom rámutat arra is, hogy a programozási ciklus során a támogatott projektek 62 százaléka Berettyóújfaluban valósult meg, valamint hogy az összes nyertes pályázat felső 13 százaléka, mindösszesen 56 pályázó nyerte el az összes rendelkezésre álló fejlesztési forrás 80 százalékát. A döntéshozókkal folytatott beszélgetések azt a benyomást keltették bennem, hogy a fejlesztési elképzelések többnyire csak a települések vállalkozói környezetének megteremtésére korlátozódnak, ezáltal azt várják, hogy a térségben tőkeerős vállalkozások települjenek le. A kistérségben található pár önkormányzati és civil kezdeményezést, melyek előremutatóan a helyi lokális gazdaság (Ray 2006) megteremtésére törekszenek, ezek leírását és a *kultúragazdaság* modellje szerinti kategorizálást is elvégeztem.

A térség szegénységgel kapcsolatos vizsgálataim általános következtetéseként elmondható, hogy a kistérségben az országos átlaghoz képest jelentősen nagyobb mértéket és mélyebb jelleget ölt. A létminimum alatt élő abszolút szegény háztartások aránya 66 százalékra tehető, míg a szegénységi ráta 41 százalék a háztartások körében, addig a kistérség lakosságára nézve 44 százalék. A súlyos anyagi nélkülözésben élők aránya a kistérségben 33 százalék, míg a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásokban élők aránya 9 százalékot tett ki. A kistérség társadalmi kirekesztettségnek kitett lakossága a kutatásom alapján 52 százalék, a legsúlyosabb körülményekkel jellemezhető mélyszegénység mértéke pedig 6 százalékos. Azonban meglepő módon a térség lakosságának jövedelmi egyenlőtlensége az országos értékkel megegyezik, a kistérségre számított Gini-mutató és a KSH által közölt index egyaránt 0,28 értéket mutat. Természetesen nemcsak a Gini-, hanem más jövedelmi egyenlőtlenséget mutató index esetén is hasonló eredményre jutottam, így a Hoover-index 0,2 és a duál-mutató 2,4 körüli értéket mutatott mind a kistérségben, mind pedig országosan. A kistérségben tapasztalható jövedelmi egyenlőtlenséget jelentősen javítja az állami jövedelem újraelosztásának magas aránya a háztartások bevételeiben, de javítja a nyílt munkaerőpiaci jövedelmek erősen depresszív helyzete is. Mindez visszatükröződik a kistérség és az országos átlagjövedelmi értékek különbözőségében, ahol a kistérség háztartásaiban mért átlagjövedelmek az országos átlag 66 százalékát tették ki.

A kutatás vizsgálatain keresztül sikerült egzakt módon kimutatni, hogy a kistérség szegénységben élő háztartásai jellemzően a térség falvaiban élnek. A társadalmi kirekesztettség kockázatának kitett háztartások 62 százaléka élt falvakban, a mélyszegény háztartásoknál ez az arány már 79 százalék volt, míg a kistérségben élő nem szegény háztartásoknál csupán 47 százalék.

A szegénység kialakulásának fő oka a térségben tapasztalható alacsony jövedelmek és a jövedelemszerzés lehetőségeinek hiánya. Minden, ami korlátozza a háztartások jövedelemszerző képességét, hatással van a bennük kialakuló deprivált helyzetre, ezáltal a kistérség szegénységére. A legjellemzőbb ilyen tényezők a kistérségben a nyílt munkaerőpiaci foglalkoztatás hiánya, a nyugdíjazás, a családi állapotban történt változás (válás), az egészségi állapot romlása vagy haláleset okozta háztartási bevételek kiesés. A térséget jellemző érzékeny jövedelemviszonyok között nagyon fontos szerepet tölt be a háztartások jövedelmi helyzetére a bennük élő eltartottak száma, így a kiskorú gyermekek száma. Egyáltalán nem meglepő tehát, hogy a relatív jövedelmi szegénységben élők két legjelentősebb csoportját az egyedülálló kisnyugdíjasok és a közfoglalkoztatásba bevont családok képezik.

Munkám során sikerült a térségben élő szegények iskolai végzettségét feltérképeznem. A kistérségben a szegénység kockázatának kitett háztartásokban élő felnőtt lakosság 49 százaléka általános iskolai vagy az alatti végzettségű, ez az arány a mélyszegénységben élőkénél 67 százalék. Az alacsony jövedelemszerző képesség főként a lakosság azon részét érinti, akik aluliskolázottak, ám a készített interjúkból arra következtethetünk, hogy a helyi gazdaság hiányában, sokak számára a szakképzettség megléte sem jelent előnyösebb helyzetet. A helyzet munkaerőpiaci kilátástalanságát jól mutatja, hogy a falvakban szinte a teljes aktív korú lakosság részt vesz a közfoglalkoztatásban. A programok csúcsra futtatása, a bennük dolgozók létszáma és a település lakosságának aránya árulkodó jele egy település munkaerőpiaci kitettségének, és ezen keresztül a településen uralkodó jövedelmi szegénységnek.

A Berettyóújfalui kistérség biharkeresztesi mikrotérségében sikerült kimutatnom, hogy az elmúlt évtizedekben a szegénység etnicizálódásának folyamata ment végbe. A kutatás eredményeként láthatóvá vált, hogy a szegény háztartások egyik komponensében lévő közfoglalkoztatott, családos, aktív korú lakosság jelentős részben egybeesik a településen élő roma lakossággal. Az is érzékelhető volt, hogy a jelenségnek nem csak munkaerőpiaci vetületei vannak, hiszen azok a települések, amelyeken a roma lakosság aránya magasabb volt, ott a települések korfája fiatalos volt, míg ahol a roma lakosság aránya alacsony volt, ott előregedő. A fiatalos korfájú településeken találunk nagy számban gyermekeket, így a szegénység etnicizációja egyben az oktatásban a térségben lezajló spontán szegregáció okozója. A romló színvonalú oktatás újratermeli a munkaerőpiaci homogenitást, ezáltal a térség szegénységét. Az etnicizáció jelenségét alátámaszthatja számos korábbi empirikus kutatás is (Kemény 2004; Molnár 2007). Ezek rámutattak már a szegénység etnicizálódásának jelenségére Magyarországon (Ladányi–Szelényi 2004). Az elmélet a szomszédos *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében* elvégzett 2007-es kutatás során szintén megerősítést nyert (Fónai és mtsai.). Az értekezésemben elvégzett kutatás kvalitatív vizsgálatai elegendőek voltak a szegénység etnicizációjához kapcsolódó gyanú meg-

fogalmazásához és megerősítéséhez a Berettyóújfalui kistérség biharkeresztesi mikrotérségében, azonban az arányok pontos feltérképezéséhez minden kétséget kizáró empirikus bizonyítékok szükségesek, a témakörben a teljes lakosságra kiterjedő kérdőíves kutatás formájában.

A disszertációban több ponton elemeztem a jövedelmi szegénységben élő háztartások kiadásszerkezetét, energiafogyasztási szokásait. A kistérség jövedelmi szegényei az Engel-törvény szabályát követve háztartási jövedelmeik legnagyobb részét, 40 százalékát költik élelmiszerekre és 26 százalékát lakásfenntartásra. Ezen háztartások kiadásai jól követik az országos jövedelmi első ötöd fogyasztásszerkezetét, miközben az arányok eltolódása a kistérségben tapasztalható mélyebb szegénységre is utal. A kistérségben élők kevésbé mobilak, jövedelmüknek csupán 2,7 százalékát költik közlekedésre, ez a magyar jövedelmi alsó ötödnél 7,6 százalék. Az alacsony mobilitás a vásárlási szokásaikon is meglátszik, a szegény és mélyszegénységben élő háztartások 80–82 százaléka ritkábban, havonta vagy sohasem hagyja el települését, hogy egy másik település nagyobb bevásárlóközpontjában elégítse ki szükségleteit.

Az anyagi nélkülözés tényezőinek korrelációs vizsgálata során kiderült, hogy a térségben a háztartások fűtési módja szoros együttes előfordulást mutat a többi deprivációs tényezővel, így alkalmas lehet a térségi szegénység feltérképezésére. Ezen jelenség pontosabb megértése végett részletesebben megvizsgáltam a kistérség háztartásainak közüzemi és energiafogyasztási szokásait. A vizsgálat keretében bevezetésre került az ekvivalens helyettesíthető fogalma, melyen azt értjük, hogy egy szükséglet több energiaforrás felhasználásával is ugyanolyan vagy nagyon hasonló minőségben elérhető, tehát a fogyasztó dönthet arról, hogy szükséglete milyen energia felhasználásával történjen meg.

Az adatok elemzése során arra mutattam rá, hogy a gáz- és hagyományos fűtés aránya a városi és falusi településeken különböző mértékű. Míg a városi háztartások 52–58 százaléka a gázfűtést használja, addig falun, bár a gázinfrastruktúra szinte mindenki számára elérhető, a hagyományos tüzelésű technológiák dominánsak. A háztartások jövedelmi helyzete hatással van a fogyasztási szokásokra, így azok energiafogyasztási módjaira is. A szerényebb anyagi helyzetű háztartások olyan ekvivalens helyettesítőt keresnek a fűtés megoldására, mely valamilyen mértékben mentesíti őket a rendszeres, havi jellegű rezsikiadásoktól, függetleníti őket a közüzemi kiadások egy részétől. A jelenséget hívhatjuk *ekvivalens helyettesítőkre épülő fogyasztói preferenciának*, mely a hagyományos tüzelésnek a szegényebb falvakban tapasztalt magas arányát magyarázza. Ezek után azt várnánk, hogy azokon a településeken, ahol a háztartások nagyobbik része alternatív utakon, ekvivalens helyettesítővel (hagyományos tüzeléssel) oldja meg szükségleteit, értelemszerűen kevesebb a közüzemi díjakkal hátralékosok aránya a településen. A kutatás során kapott adatok elemzése azonban ennek pont az ellenkezőjét mutatja. Az adósságpáradoxon feloldására a hátralékok jellemzően villamos áramban történő keletkezése

ad magyarázatot, mivel a villamos áram által nyújtott szükségleteknek jelen pillanatban nincs más ekvivalens helyettesítője, így nem lehetséges „olcsóbb” módszerekkel kiváltani azt.

45. táblázat. Az értekezése során vizsgált főbb kérdések és az azokra tett következtetések

A vizsgáldás tárgya	A kapott következtetések, eredmények
Milyen szegénység jellemzi a kistérséget?	→ Az országos helyzethez képest mélyebb és kiterjedtebb szegénység található a kistérségben.
Milyen egyenlőtlenség jellemzi a kistérséget jövedelmi szempontból?	→ A kistérség egyenlőtlensége igazodik az országos értékekhez, attól nem tér el („Csepp a tengerben” jelenség).
A kistérségben a szegénység milyen típusú településekre jellemzőbb?	→ A szegénység a kistérség kisebb, falusi településeire jellemző.
Az interszekcionalitás ⁴⁷ tetten érhető-e a térségben?	→ A kistérség egyes településein fellelhetőek a szegénységhez kapcsolódó etnicizációs és szegregációs folyamatok.
Milyen a szegénység és a lakosság munkahelyi státusza, jövedelemforrása, iskolázottsága, egészségi állapota, valamint a háztartások mérete közötti kapcsolat?	→ A háztartások jövedelemszerző képessége és a szegénység között erős kapcsolat áll fenn, így a legjobb helyzetben a rendszeres jövedelemmel rendelkező alkalmazottak és a nyugdíjasok vannak. Az eltartottak számának növekedésével nő a szegénység kockázata (a gyerekek számának növekedésével a keresők számának csökkenésével). A szegénységben élőkre jellemzőbb a rossz egészségi állapot, mely szintén csökkenti a háztartás jövedelemszerző képességét. A szegénységben élő háztartásokban élők jellemzően alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek. A térség munkaerőpiaca homogenizálódott, ez a prosperitás kulcsfontosságú gátját képezi.
Milyen fogyasztási szerkezettel jellemezhetőek a térségben élő szegény háztartások?	→ A térségben szegénységben élő háztartások fogyasztási szerkezete lényegesen nem tér el a jövedelmi alsó egyötöd országos átlagától. Csupán a közlekedés és telekommunikáció terén figyelhetőek meg alacsonyabb arányok a térség tekintetében.
Az európai uniós fejlesztési ciklusban (2007–2013) milyen módon történt a források allokációja, mire fordították azokat?	→ A források felhasználása centralizált és koncentrált volt a vizsgált időszakban. A források jellemzően infrastrukturális problémák megoldására szolgáltak.

(Forrás: saját, 2018)

A Berettyóújfalui kistérség a rendszerváltást követően erős társadalmi homogenizációs folyamaton ment keresztül munkaerőpiaci szempontból, az erősen sérült *durkheimi organikus*

⁴⁷ Az interszekcionalitás a szociológiában annak jelölésére szolgál, hogy a különböző társadalmi egyenlőtlenségek és hierarchiák (társadalmi osztályok és rétegek, etnikai és nemi csoportok) közötti dinamikus kölcsönhatást értelmezze.

szolidaritás, ezen keresztül a modernitás és a térségre jellemző prosperitás. A munkamegosztás hiánya manapság a kistérség lakosságának szakképzetlenségében, az alacsony iskolázottsági adatokban tükröződik vissza. A prosperitás elmaradását jól mutatják a két évtizednyi időtartamot átölelő területi egyenlőtlenségi vizsgálataim, a kistérség 1998 és 2004 közötti relatív versenyképességének változatlansága (Lukovics 2006), valamint az, hogy a kistérség mind 2007-ben, mind 2013-ban, egy uniós fejlesztési ciklust követően, a halmozottan hátrányos térségek között szerepelt az országos terület fejlettségi listán. Mindez arra enged következtetni, hogy a kistérség prosperitása az elmúlt évtizedekben csupán a relatív pozíciója megőrzésére volt elegendő. Miközben a szegénység olyan mértéket öltött a kistérségben, hogy hatékony kezelése nélkül jelentős akadálya lesz a kistérség társadalmi és gazdasági fejlődésének. Az elemzés során kapott eredmények alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a kistérségben a szegénység felszámolásának és a gazdasági prosperitás beindításának leghatékonyabb módja nem a vállalkozási környezet infrastrukturális fejlesztése, hanem a térség lakosságába, a humán tőkébe való befektetés lehet. A térségben tapasztalható szegénység újratermelődésének dinamikája ugyanis a modernitás szempontjából értéktelen aluliskolázott, szaktudás nélküli, homogén „munkaerő” folyamatos újratermelődése adja. A térségre szabott, az elemzésben feltárt szegénység jellegét figyelembe vevő oktatás lehet a kulcs a térség gazdasági és társadalmi működését jellemző „ördögi kör” megszakításához.

A kutatásom több szempontból lehet mások számára is érdekes. A Berettyóújfalui kistérség Magyarország leghátrányosabb helyzetű térségei közé tartozik, egy olyan rurális térség, melynek hátrányai nem a megszokott, a rendszerváltozást követő ipari szerkezetváltáson nyugszanak. Azok sokkal összetettebbek történeti, térszerkezeti, társadalom-és gazdaságszervezési okokra vezethetők vissza. Ezen problémák elemzése, megismerése, számos hasonló perifériás helyzetben lévő rurális térség számára fontosak és nélkülözhetetlen ismereteket hozhat felszínre az élhető vidék megteremtése szempontjából. Ehhez a munkához egy hátrányos helyzetű rurális térségben végzett feltáró kutatással csupán az első lépést tettem meg, mely bemutatja, hogy a gazdasági válságot követő években a Berettyóújfalui kistérség lakossága mely életkörülmények és jövedelmi viszonyok között élt, feltárja egy hátrányos helyzetű térség viszonyait, rávilágítva a különbségekre és egyenlőtlenségekre, melyek az ország térségei között húzódnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről. <http://mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=99600021.TV> (letöltve: 2016. 05.).
- A háztartások életszínvonala, KSH, Budapest, 2014.
- Alpokalja-Online: Tanulságos: Mennyi az élelmiszerek áfája az EU-ban? <http://www.alon.hu/eu/tanulsagos-mennyi-az-elelmiszerek-afaja-az-eu-ban> (letöltve: 2013. 09. 13.).
- Ambrus Zoltánné – Varsányi Tamás (2009): Az egészség és az életmód regionális különbségei. Területi Statisztika 2011/3, KSH, Budapest.
- Andor László (2017): Jóléti modellek, európai válságok. Noran Libro, Budapest.
- Anthony Giddens (2013): A késő modernitás körvonalai. *Replika*, 82 (2013/1. szám): 113–130.
- Arneson Richard (2002): Equality of Opportunity. In The Sanford Encyclopedia. <http://plato.stanford.edu/entires/equal-opportunity/> (letöltve: 2002. 10. 08.).
- Aron, Raymond (1955): Az értelmiség ópiuma. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.
- Asheim, B. T. (2001): Localised Learning, Innovation and Regional Clusters. In Mariussen, A. (ed.): *Clusters Policies – Cluster Development?* Nordregio Report 2, Stockholm, pp. 39–58.
- Babbie, Earl (2008): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest.
- Bánfalvi Győző (2014): Az adósság-paradoxon és az ekvivalens helyettesítésre épülő fogyasztói preferencia-sorrend és hierarchia. *Metszetek*, 1. sz.: 301–315.
- Baranyi Béla (1999): A „periféria perifériáján” – A határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Északkelet-Alföldön. *Tér és Társadalom*, XIII. évfolyam 1999/4: 17–44, Budapest.
- Baranyi Béla (2005): „Maradék Biharország”. In „Maradék Biharország” Berettyóújfalu megújuló szerepben. B Tónus Kiadó, Berettyóújfalu.
- Beck, Ulrich (2006): A választás tétje. Belvedere Kiadó, Szeged.
- Beluszky Pál – Sikos Tamás (2011): Változó falvaink, tizenkét falurajz Kercaszomortól Nyírkarászig. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest.
- Beluszky Pál (2005): Bihar városa, Újfalu (Berettyóújfalu városi szerepkörének múltja). In „Maradék Biharország” Berettyóújfalu megújuló szerepben. B Tónus Kiadó, Berettyóújfalu.
- Béres Csaba (2012): Kistérségi kilábalás. Bihar Fejlődéséért Egyesület, Berettyóújfalu.
- Berkovits Balázs – Fáber Ágoston (2008): „A szociológiai konstrukció középpontjába a bizonytalanságot kell helyezni” – interjú Luc Boltanskival. *Replika*, 62 (2008. szeptember): 11–37.

- Berlin, Isaiah (1969): Two Concepts of Liberty. In Berlin: Four Essays on Liberty. Oxford University Press, Oxford – New York, USA.
- Bernd Kießling (2013): A strukturáció elmélete – interjú Anthony Giddens-szel. *Replika*, 82 (2013/1. szám): 11–24.
- Bihar-Sárrétért Vidékfejlesztési Egyesület (2013): „Együtt az élhetőbb Bihar-Sárrétért” – helyi vidékfejlesztési stratégia. <http://www.bsve.hu/index.php/dokumentumtar?download=33:-jovahagyasra-varo-hvs> (letöltve: 2015. 03. 07.).
- Blaaha Béla (2009): Közüzemi szolgáltatás, Közszolgáltatás, Egyetemes szolgáltatás. Országos Fogyasztóvédelmi Egyesület, Budapest.
- Bokor Ágnes (1985): Depriváció és szegénység. Társadalomtudományi Intézet, Budapest.
- Bokor Ágnes (1987): Szegénység a mai Magyarországon. Magvető, Budapest.
- Boltanski, Luc (2008): Mi az, ami van? A gyakorlat, a megerősítés és a kritika mint a bizonytalanság társadalmi kezelésének modalitásai. *Replika*, 62 (2008. szeptember): 57–85.
- Bourdieu, Pierre (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Christopher Ray (2001): Culture Economies. University of Newcastle upon Tyne, Newcastle, UK.
- Csallner András Erik (2015): Bevezetés az SPSS statisztikai programcsomag használatába, Szegedi Tudományegyetem. http://www.jgypk.hu/tamop15e/tananyag_html/spss/index.html (letöltve: 2019. 03. 26.).
- Czibere Ibolya (2007): Társadalmi különbségek és egyenlőtlenségek. *Kultúra és Közösség*, III. folyam XI. évfolyam IV. szám.
- Czibere Ibolya (2009): A társadalmi nemek és a szegénység elméleti és tudománytörténeti megközelítésben. Adalékok a mélyszegénységben élő nők helyzetének vizsgálatához, PhD-dolgozat. ELTE, Budapest.
- Czibere Ibolya (2011): Szegénység értelmezések szociológiai keretei: paradigmák egymással szemben. *Debreceni Szemle*, XIX. évfolyam 2. szám: 188–196, Debrecen.
- Csatári Bálint – Tóth József (1983): Az Alföld határmenti területeinek vizsgálata. *Területi Kutatások* 6: 78–92.
- Csatári Bálint (2007): Tények az európai és magyar vidékekről 2000 táján. In Kovács T. (szerk.): *A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után*. MTA RKK, Pécs, 59–68.
- Czizmadya et al. (2017): Területiség és társadalmi integráció. In Kovács Imre (szerk.): *Társadalmi integráció*. Belvedere Meridionale Kiadó, Szeged, 183–203.
- Csurgó Bernadett – Kovács Imre – Légmán Anna – Megyesi Boldizsár (2010): Éghajlatváltozás és helyi kormányzás. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest.

- Dahrendorf, Ralf (1957): „Soziale Struktur, Klasseninteressen und sozialer Konflikt”. In Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der Industriellen Gesellschaft, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart.
- Deaton, Angus (2013): *The Great Escape*. Princeton University Press, New Jersey, USA.
- Demográfia*, 47. évfolyam, 3–4. szám: 335–344, Budapest.
- Durkheim, Émile (1895): A szociológia módszertani szabályai. In A társadalmi tények magyarázatához, Bp.: KJK, 1978, 21–160.
- Durkheim, Émile (1893): A társadalmi munkamegosztásról. Osiris, Budapest, 2001.
- Dworkin, Ronald (2011): *Justice for Hedgehogs*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., USA.
- Ékes Ildikó (1997): Adózás 1988–1996. Statisztikai elemzések, KSH, Budapest.
- Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2014, Habitat for Humanity Magyarország, Budapest, 2015.
- Ferge Zsuzsa (1969): Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Ferge Zsuzsa (2001): A magyarországi szegénységről. http://www.fszek.hu/szociologia/szszda/ferge_moi.pdf (letöltve: 2016. 05. 18.).
- Ferge Zsuzsa (2002): Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. *Szociológiai Szemle*, 12 (4): 9–33.
- Ferge Zsuzsa (2006): Struktúra és szegénység. In Kovách Imre (szerk.): Társadalmi metszetek – érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció. Napvilág Kiadó, Budapest, 479–500.
- Ferge Zsuzsa (2007): Mi történik a szegénységgel? Csalóka „posztmodernitás”. *Esély*, 2007/4, Budapest.
- Fodor Éva (2001): A szegénység elnöiesedése hat volt államszocialista országban. *Szociológiai Szemle*, 2001/4, 96–113.
- Fónai Mihály – Fábrián Gergely – Filepné Nagy Éva – Péntes Mariann (2007): Szegénység, egészség és etnicitás: Északkelet-magyarországi kutatások empirikus tapasztalatai. *Szociológia Szemle*, 2007/3–4: 53–81, Budapest.
- Font Erzsébet (1998): A vidék gondja lokális vagy globális kérdés? *A Falu*, 1998. 3. szám: 27–36.
- Freedman, David – Pisani, Robert – Purves, Roger (2005): *Statisztika*. Typotex, Budapest.
- Galambosné Tiszberger Mónika (2011): A rétegzett mintavételről. *Statisztikai Szemle*, 89. évfolyam 9. szám: 909–929, Budapest.
- Gábrriel Péter – Reiff Ádám: Az ÁFA kulcsok változásának hatása a fogyasztói ár-indexre. *MNB-szemle*, 2006. december.

- Gerő M. – Kovách I. (2015): Struktúrák, egyenlőtlenségek és hálózatok. *socio.hu*, 5 (3): 17–43.
- Giddens, Anthony (2013): A késő modernitás körvonalai. *Replika*, 82, 11–24
- Hack József – Kiss László (2007): A médiák faluképe. In Kovách I. (szerk.): Vidék- és falukép a változó időben. Argumentum Kiadó, Budapest, 277–304.
- Haughton, Jonathan – Khandker, Shahidur (2009): The Handbook on Poverty and Inequality. The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, Washington DC, USA.
- Havas Gábor – Kemény István (1995): A magyarországi romákról. *Szociológiai Szemle*, 1995. 3. szám: 3–20, Budapest.
- Havasi Éva (2002): Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 2002/4, 51–71.
- Hayek, Friedrich August (1966): A liberális társadalmi rend alapelvei. In Új jobboldal és a jóléti állam. ELTE Szociális Munka és Szociálpolitikai Tanszék, Budapest, 2002.
- Hosszú Zsuzsanna: A lakosság fogyasztási viselkedése és annak jövedelem szerinti heterogenitása a válság előtt mikrostatistikák alapján. MNB-szemle, 2011. október.
- Index: Vida Ildikó félreértette. http://index.hu/kulfold/eurologus/2014/11/06/vida_ildiko_felreertette/ (letöltve: 2014. 11. 06.).
- Inforadio: Fél évet élt az áfacskökkentés. <http://inforadio.hu/hir/belfold/hir-53794/rss> (letöltve: 2006. 06. 27.).
- Jahoda, Marie – Lazarsfeld, Paul F. – Zeisel, Hans (1975): Marienthal. Szociográfiai kísérlet a tartós munkanélküliség hatásairól. Új Mandátum Könyvkiadó, Max Weber Alapítvány, Budapest, 1999.
- Kemény István (1997): A magyarországi roma (cigány) népességről. *Magyar Tudomány*, 1997. 6. szám: 644–655, Budapest.
- Kemény István (2004): A magyarországi cigány népesség demográfiája.
- Kis János (2015): Mi a liberalizmus? Esszék, tanulmányok, 1985–2014. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- Kiss Ambrus (2015): Munkanélküliségről, foglalkoztatásról, egy intézményrendszer története. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Kollega Tarsoly István (szerk.) (2000): Magyarország a XX. században. Babits Kiadó, Szekszárd.
- Kolosi Tamás (1984): Státusz és réteg. Rétegződés-modell vizsgálat III. Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 73–200.
- Kolosi Tamás (2006): ELŐRE – A státuszmegszerzés és az esélyegyenlőtlenség komplex megközelítése. *Szociológiai Szemle*, 2006/1, 93–102.

- Kovács Imre (2010): A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. MTA doktori értekezés, Debrecen.
- Kovács Imre (2013): A felemelkedő projektosztály. In Czibere Ibolya – Kovács Imre (szerk.): Fejlesztéspolitika – Vidékfejlesztés. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Kovács Imre – Hajdu Gábor – Gerő Márton – Kristóf Luca – Szabó Andrea (2016): A magyar társadalom integrációs és rétegződésmodelljei. *Szociológiai Szemle*, 26 (3): 4–27.
- Kovács Imre – Kristóf Luca – Szabó Andrea (2015): Társadalmi integráció, dezintegráció és társadalmi rétegződés. *socio.hu*, 5 (3): 63–83.
- Kovács Imre (2016): Földek és emberek. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Debreceni Egyetem Kiadó, Budapest.
- Kovács Imre (2017): Társadalmi integráció. Belvedere Meridionale Kiadó, Szeged.
- Kriszt Éva – Varga Edit – Kenyeres Erika – Korpás Attiláné – Csernyák László (1997): Általános statisztika I–II. Tankönyvkiadó Rt., Budapest.
- KSH (2014): Csökkent a szegénység 2013-ban Magyarországon. <http://www.szon.hu/ksh-csokkent-a-szegenyseg-2013-ban-magyarorszagon/2707442> (letöltve: 2015. 03. 07.).
- Lehota József (2001): Marketingkutató az agrárgazdaságban. Mezőgazda Lap és Könyvkiadó, Budapest.
- Ladányi János – Szelényi Iván (2004): A kirekesztettség változó formái. Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító szociológiai vizsgálata. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Lash, Scott – Urry, John (1987): *The End of Organized Capitalism*. Polity Books, Cambridge, UK.
- Lash, Scott – Urry, John (1994): *Economies of Signs and Space*. TCS/Sage, London, UK.
- Lenski, Gerhard (1966): *Power and Privilege: The Theory of Social Stratification*. McGraw-Hill, New York, USA.
- Letenyei László (2004): Településkutatás I–II. TeTT könyvek, Budapest.
- Living Conditions in Europe 2012, Eurostat: Statistical books, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2014.
- Lőcsei Hajnalka (2004): A foglalkozási átrétegződés területi folyamatai Magyarországon. In Barton Gábor – Dormány Gábor – Kovács Ferenc (szerk.): *Táj, tér, tervezés*. SZTE TTK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged.
- Lőcsei Tamás – Molnár Péter: Nő a láthatatlan adó. <http://www.pwc.com/hu/hu/challenges/no-a-lathatatlan-ado.jhtml> (letöltve: 2009. 07. 02.).
- Lukács Ottó (1996): *Matematikai statisztika*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

- Lukovics Miklós (2008): Térségek versenyképességének mérése. Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Szeged.
- Maffesoli, Michel (1996): *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. Sage, London, UK.
- Magyar Ásványolaj Szövetség (MASZ) 2005. évi éves jelentése. <http://www.petroleum.hu/ev-jel.html> (letöltve: 2014. 12. 26.).
- Majoros Pál (2004): *A kutatómódszertan alapjai*. Perfekt Kiadó, Budapest.
- Martuccelli, Danilo (2012): Elemzések és gondolatok az individuumszociológiákról: Interjú Danilo Martuccellivel. Készítette: Szépe András. *Replika*, 79, 23–44
- Molnár Judit (2007): Elszegényedett, elszigetelődött aprófalvak gondjai. A népesség és a társadalom jellemzői 17 észak-csereháti falu vizsgálatában. In Csapó Tamás – Kocsis Zsolt (szerk.): *A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon*. Savaria University Press: Szombathely, 173–193.
- MTA TK Gyerekesély-kutató Csoport (2012): *Kistérségi helyzetelemzés*, Budapest.
- MTI: Ismét emelkedett a gázolaj ára. <http://www.origo.hu/auto/20090624-ismet-emelkedett-a-gazolaj-ara.html> (letöltve: 2009. 06. 24.).
- MTI: Szlovákiában sem csökken az áfa. <http://www.origo.hu/gazdasag/20140708-szlovakia-ban-sem-csokken-az-afa.html> (letöltve: 2014. 07. 08.).
- Myrdal, Gunnar (1962): *Challenge to Affluence*. Pantheon, New York, USA.
- Nemzeti Fenntartható Fejlődés Tanács (2010): *Jövőkereső*, Budapest.
- Nemzeti Agrárprogram 1997. *Agrárprogram Szakmai Füzetek* 13. Vidékfejlesztés. Földművelésügyi Minisztérium, Budapest.
- Nozick, Robert (1974): *Anarchy, State, and Utopia*. Blackwell, Oxford, UK.
- Origo: Benzinár a világban: pár forinttól félezerig. <http://www.origo.hu/gazdasag/hirek/20110121-benzinar-a-vilagban-3-forinttol-522-forintig-lehetett-tankolni.html> (letöltve: 2011. 01. 21.).
- Origo: Csúcs mellett csökkent a benzin ára 2006-ban. <http://www.origo.hu/gazdasag/hirek/20061222benzin.html> (letöltve: 2006. 12. 27.).
- Paul A. Samuelson – William D. Nordhaus (1998): *Közgazdaságtan. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 2003.*
- Portfolio: Döntött a kormány: mégis inkább 15-ről 20%-ra emelkedik az **áfa!** (2.) http://www.portfolio.hu/gazdasag/dontott_a_kormany_megis_inkabb_15-rol_20-ra_emelkedik_az_afa_2.70503.html (letöltve: 2014. 11. 26.).
- Raz, Joseph (1986): *The Morality of Freedom*. Clarendon, Oxford, UK.

- Róbert Péter (1997): Foglalkozási osztályszerkezet: Elméleti és módszertani problémák. Központi Statisztikai Hivatal Társadalomstatistikai Főosztálya, KSH, Budapest.
- Románia közelgő EU-csatlakozásának hatásai és új kihívásai Hajdú-Bihar és Bihar megye interregionális együttműködésében, Debrecen, MTA RKK Debreceni Osztálya, Hajdú-Bihar Megyei Fejlesztési Ügynökség Kht., 2006. [67]
- Rousseau (1754): Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól. In *Értekezések és filozófiai levelek*. Magyar Helikon, Budapest, 1978.
- Rousseau (1754): Társadalmi szerződés. Phönix-Oravetz Kiadás, Budapest, 1947.
- Rudas Tamás (2006): Közvélemény-kutatás. Corvina Kiadó Kft., Budapest.
- Sen, Amartya (2003): Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat I. *Esély*, 2003/6, Budapest.
- Shue, Henry (1980): *Basic Rights*. Princeton University Press, USA.
- Simonyi Ágnes (2001): Tizenegy falu, ötvenöt család – kisgyermekes munkanélküli családok hátrányos munkaerőpiaci térségekben. Struktúra Munkaügyi Kiadó, Budapest.
- Smith, Anthony D. (1981): *The Ethnic Revival*. Cambridge University Press, UK.
- Spéder Zsolt (2002): A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések.
- Statisztikai Tükör: A fogyasztói árak alakulása 2009-ben. KSH, Budapest, 2010.
- Statisztikai Tükör: A relatív jövedelmi szegénység és a társadalmi kirekesztődés (Laekeni indikátorok), 2012. KSH, Budapest, 2013.
- Sugár András: A benzin és a gázolaj magyarországi árszintjének és árazásának empirikus elemzése. *Statisztikai Szemle*, 89. évfolyam 6. szám.
- Szabari Vera (2015): A normák mint integrációs mechanizmusok a mai magyar társadalomban. *socio.hu*, 5 (3): 2–16.
- Szalai Júlia (2002): A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországnán. In „Magyar Nemzeti Szeminárium a társadalmi beilleszkedésről” címmel 2002. július 18-án tartott tanácskozás háttéranyagai. (Készült a Szociális, Egészségügyi és Családügyi Minisztérium megbízásából.) Századvég Kiadó, Budapest.
- Tárki (2013): *Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban*, Budapest.
- Területi egyenlőtlenségek. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, 2005.
- Tóth József (1988): *Urbanizáció az Alföldön*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Townsend, Peter (1979): *Poverty in the United Kingdom. A Survey of Household Resources and Standard of Living*. Penguin, London, UK.
- Török Emőke (2014): *Munka és társadalom, a munka jelentésváltozásai a bér munkán innen és túl*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

- Új Szó: Nem biztos, hogy csökken az áfa. <http://uj szo.com/napilap/cimlapcikk/2014/04/24/nem-biztos-hogy-csokken-az-afa> (letöltve: 2014. 04. 24.).
- Váradi Mónika Mária (2015): Szegénység, projektek, közpolitikák. *Tér és Társadalom*, 29. évfolyam 1. szám, 2015, Budapest.
- Varga Gyula (2004): A magyar mezőgazdaság az idők sodrában. Miniszterelnöki Hivatal, Stratégiai Elemző Központ, Budapest.
- Világgazdaság, Network: Matolcsy: 25-ről 27 százalékra emelkedik az áfa. <http://www.vg.hu/gazdasag/makrogazdasag/matolcsy-25-rol-27-szazalekra-emelkedik-az-afa-358014> (letöltve: 2011. 09. 16.).
- Wéber Péter (2014): Az egykulcsos szja neuralgikus pontjai. Kaposvári Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Kaposvár.
- Young, Michael (1958): *The Rise of the Meritocracy*. Thames and Hudson, London, UK.

FÜGGELÉK

1. melléklet

46. táblázat. A rendszerváltás utáni kormányzati ciklusok főbb szociálpolitikai jellemzőinek összefoglalása (1990–2018)

Kormányzati ciklusok	Társadalom- és szociálpolitikai trendek és jellemzők
1990–1994 MDF–FKGP–KDNP Antall József, Boros Péter	<p>Privatizáció: kárpótlási jegyek, 1993. évi lakástörvény, szövetkezetek kötelező átalakítása, Egzisztencia hitel⁴⁸, MRP⁴⁹</p> <p>Kriziskezelés: segélyek, piaci liberalizáció</p> <p>A költségvetési kiadások elszabadulása, válaszlépésként folyamatos és eredménytelen megszorítások</p> <p>Munkánélküli ellátások, előrehozott nyugdíjazás</p> <p>A kormány nem vesz tudomást a kialakult lakásszegénységről (lakhatási támogatás hiánya)</p>
1994–1998 MSZP–SZDSZ Horn Gyula	<p>Dilemmahelyzet az állam és piac, a szociálliberális és a neoliberális értékek erősítése között</p> <p>Neoliberális intézkedések: megszorítások, költségvetési kiadáscsökkentés, a rászorultság elve általános érvényre juttatása és alkalmazása a szociálpolitikában, ezzel párhuzamos az univerzális ellátások megszüntetése, ingyenes közszolgáltatások fizetőssé tétele (Bokros-csomag)</p>

⁴⁸ Olyan hitelkonstrukció, melyet az Antall-kormány a hazai befektetői kör tőkeszegénysége és a társadalom különböző rétegeinek a privatizációba való bevonása miatt alakított ki. A hitel forrása a Magyar Nemzeti Bank volt, és a kereskedelmi bankok folyósították. A kedvezményezett kizárólag állami tulajdonú vagyონrész megvásárlására használhatta. A folyósítás feltétele volt a pozitív hitelbírálat, valamint megköveteltek egy minimális önerőt (2%), melyet készpénzben vagy kárpótlási jegyben is meg lehetett fizetni.

⁴⁹ Munkavállalói Résztulajdonosi Program.

<p>1998–2002</p> <p>Fidesz–FKGP–MDF</p> <p>Orbán Viktor</p>	<p>Az újraelosztás erősítése: univerzális családi pótlék és a gyes visszaállítása, ellenben a családi pótlék indexálásának megszüntetése</p> <p>Szegénypolitika: adósságkezelés fejlesztése, lakhatási segély bevezetése, a munkanélküli-ellátások csökkentése (az érdemtelenek kiszűrése felerősödik)</p> <p>Felsőoktatás: az első diploma ingyenes</p> <p>Fogyatékos jogok erősítése, a munkajogok gyengítése, az OÉT⁵⁰ súlya csökken</p> <p>A tb-önkormányzat megszüntetése</p>	<p>A kormány politikája alapvetően konzervatív</p> <p>A szociálpolitika szociáldemokrata számos jobboldali beütésekkel</p> <p>Büntetőpolitika megjelenése a szociális téren: új szabálysértési tényállások és növekvő büntetési tételek</p> <p>A kialakult szegénység és egyenlőtlenség konzerválódik, bizonyos csoportokban mélyül</p>
<p>2002–2006</p> <p>2006–2010</p> <p>MSZP–SZDSZ</p> <p>Medgyessy Péter, Gyurcsány Ferenc Bajnai Gordon</p>	<p>A „Jóléti rendszerváltás” programja: kétszer 100 napos program keretében</p> <p>2007-ig törekvés a szegénység csökkentésére: a családi pótlék emelése, a családi adókedvezmény minimalizálása, a segélyezés javítása</p> <p>Normatívan finanszírozott ingyenes iskolai és nyári gyermekétkeztetés</p> <p>A segélyezésnél a normatív elv erősödik, az odaítélés mérlegelésének lehetősége csökken</p> <p>2007-től erősödik a költségvetési megszorítások szándéka, hangsúlyossá válik a rászorultsági elv alkalmazása</p> <p>Az adókulcsok progressziójának csökkentése</p>	<p>A közoktatásban a hangsúly az integrációra, a kompetenciák fejlesztésére kerül</p> <p>18 éves korig iskolakötelesség bevezetése, mely a munkaerő szakképzettségét volt hivatott biztosítani Nő a pedagógusok autonómiája</p> <p>A szegregáció csökkentése, esélyegyenlőségi törvény</p> <p>Piacosítási kísérletek a költségvetési kiadás csökkentésének jegyében (felsőoktatási tandíj, egészségügyi vizitdíj, kórházi napi díj)</p> <p>Az OÉT jogait helyreállítják, a civil társadalmat erősítik (NCA⁵¹)</p> <p>Az „út a munkához” program utat nyit a workfare típusú szociálpolitika meghonosodásához</p> <p>A válságra adott válasz a redisztribúció csökkentése</p>

⁵⁰ Országos Érdekegyeztető Tanács, melyen a munkavállalók (szakszervezetek), a munkáltatók (kamarák, érdekvédők, szövetségek) és a kormány megegyezik a jövő évi béremelés mértékének szükségességéről.

⁵¹ Nemzeti Civil Alapprogram.

<p>2010–2014 2014–2018 Fidesz–KDNP Orbán Viktor</p>	<p>Munkaalapú társadalom, a nyugati típusú jóléti állam lebontása (workfare) A munkakényszer jellemzi a munkanélküliség elleni küzdelmet, kiterjedt közfoglalkoztatás</p> <p>A munkajogok és a munkanélküli-ellátások drasztikus csorbítása</p> <p>A központi újraelosztás folyamatos csökkentése, erős neokonzervatív szellemiség jegyében</p> <p>Az elosztási és újraelosztási kérdések terén társadalmi igazságosság, a szegénység és egyenlőtlenségek figyelembevétele nem kapnak hangsúlyos szerepet</p> <p>A szolidaritás háttérbe szorulása a mélyszegényekkel (szociális temetés), kriminalizálás és rendészeti megoldások előtérbe kerülése a hajléktalanokkal (közterületekről való kitiltásuk)</p> <p>Adócsökkentés, egykulcsos személyi jövedelemadó, munkát terhelő adók és járulékok csökkentése, örökösödési illeték csökkenése, családi adókedvezmény</p> <p>Jövedelemkülönbségek növekedése, munkanélküli ellátások és segélyek csökkentése</p> <p>Univerzális ellátások indexálásának megszüntetése (családi pótlék, ápolási díjak, segélyek, gyógyszertámogatások)</p> <p>Az otthoni ellenőrzés lehetőségének bevezetése a táppénzeseknél</p> <p>Önkormányzatok: a települési önkormányzatok adósságkonszolidációja, ezzel párhuzamosan a feladatok és források megvonása</p> <p>Az 5000 fő alatti települések esetében közös adminisztráció felállítása (közös önkormányzati hivatal)</p>	<p>Devizahitelek megmentése több elemről álló intézkedéssorozaton keresztül (kedvezményes végtörlesztés, árfolyamgát, forintosítás)</p> <p>Nyugdíjrendszer reformja (felosztó-kirovó rendszer bevezetése, magánnyugdíjpénztárak államosítása) Korai és előrehozott nyugdíjazás megszüntetése</p> <p>Rokkantsítás megszigorítása, jogosultságok revíziója</p> <p>A nyugdíjak bérekhez való indexálásának megszüntetése (inflációkövetés)</p> <p>A gyermekétkeztetés színvonalának javítása és bővítése</p> <p>Közoktatás központosítása, az iskolakötelezettség leszállítása 16 évre, a szakképzés súlyának növelése</p> <p>A felsőoktatási intézmények (kanceláriarendszer, miniszterelnöki kinevezések rendszere) és a pedagógusok autonómiájának csökkentése (Nemzeti alaptanterv, állami tankönyvek)</p> <p>Az egyházi iskolák előtérbe kerülése, gyakran együtt jár a közoktatásban a világnézeti semlegesség feladásával</p> <p>A társadalmi egyeztetés, érdekérvényesítés fórumai kiürültek, a civil társadalom szélesebb rétegei kevesebb forráshoz férnek hozzá, számos szempontból nagyobb adminisztrációba ütköznek</p> <p>Egyes szociálpolitikai témák kiemelése és propagandisztikus, tartós használata a médiatérben (rezsicsökkentés)</p> <p>A kormány mind a médiában, mind politikáján keresztül erősíti az anyaságot, azonban intézkedései a jobb módon élő társadalmi rétegek számára kedveznek (CSOK, gyed extra)</p>
---	---	--

Forrás: Ferge Zsuzsa (2017): Magyar társadalom- és szociálpolitika 1995–2015 alapján saját szerkesztésben és kiegészítésekkel

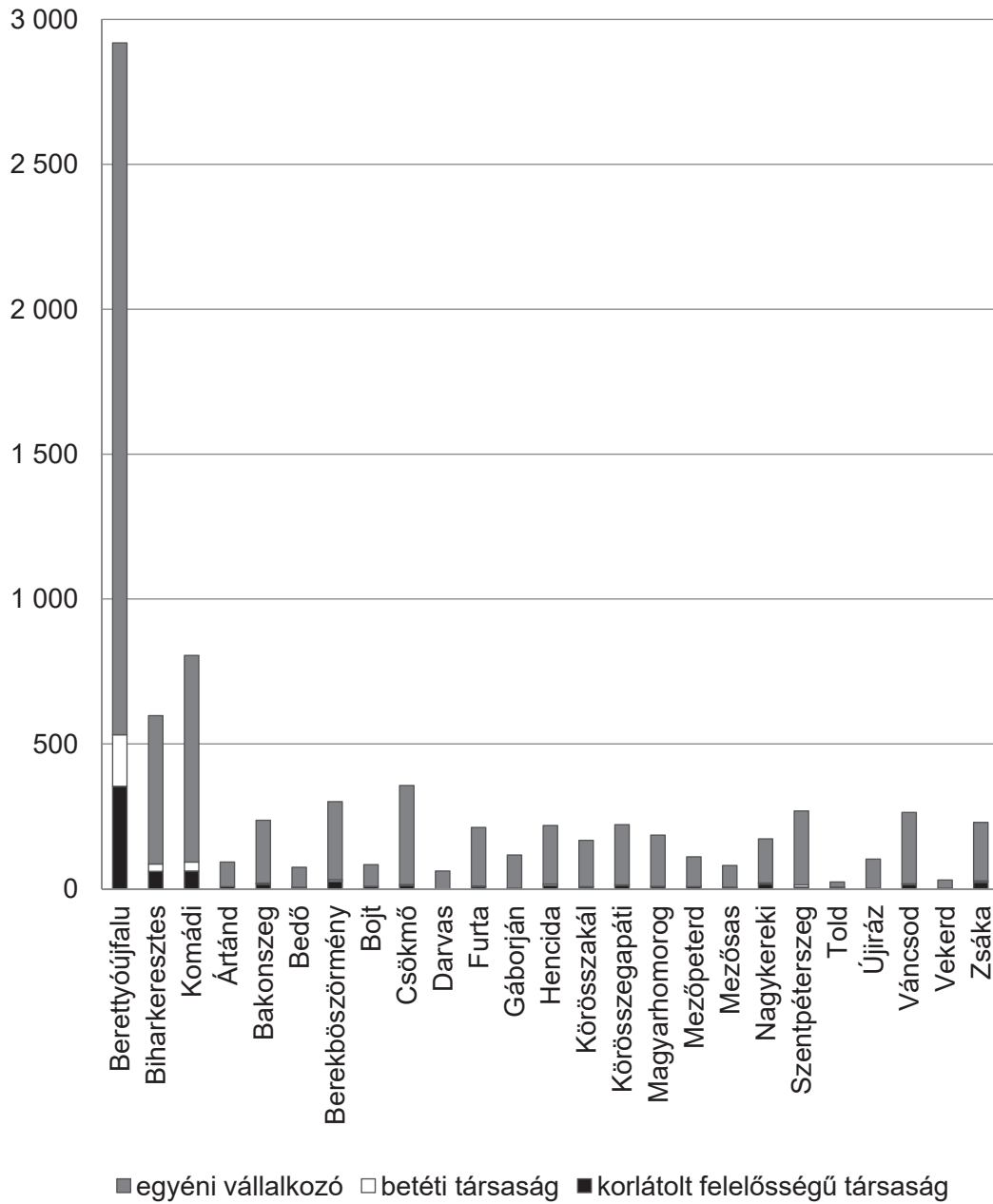
2. melléklet

47. táblázat. A kistérség háztartásainak lakóköri körülményei a bevételeikben fellelhető jövedelmi kategóriák közötti eloszlásban

Jövedelemforrások és a hozzájuk tartozó háztartások száma		Alkalmazotti jövedelem	Közfoglalkoztatásból származó jövedelem	Nyugdíj	Családi pótlék	Rokkantsági járadék	Fogyatékosági támogatás
		337	235	357	276	130	24
Vezetékes víz	Háztartás	325	211	329	251	122	24
	Előfordulás	96%	90%	92%	91%	94%	100%
WC	Háztartás	316	186	322	233	112	24
	Előfordulás	94%	80%	90%	84%	86%	100%
Fürdőszoba	Háztartás	332	204	338	244	115	24
	Előfordulás	99%	87%	95%	88%	88%	100%
Áram	Háztartás	335	231	341	275	128	23
	Előfordulás	99%	98%	96%	100%	98%	96%
Csatorna	Háztartás	123	20	143	48	49	10
	Előfordulás	36%	9%	40%	17%	38%	42%
Vezetékes gáz	Háztartás	244	81	231	131	60	15
	Előfordulás	72%	35%	65%	47%	46%	63%
Kábeltelevízió	Háztartás	227	111	188	164	63	17
	Előfordulás	67%	47%	53%	59%	48%	71%
Vezetékes telefon	Háztartás	126	30	198	45	37	7
	Előfordulás	37%	13%	55%	16%	28%	29%
Mobiltelefon	Háztartás	299	160	190	225	81	20
	Előfordulás	89%	68%	53%	82%	62%	83%
Internet	Háztartás	225	74	55	136	32	8
	Előfordulás	67%	32%	15%	49%	25%	33%

Forrás: saját kutatás, 2012

3. melléklet

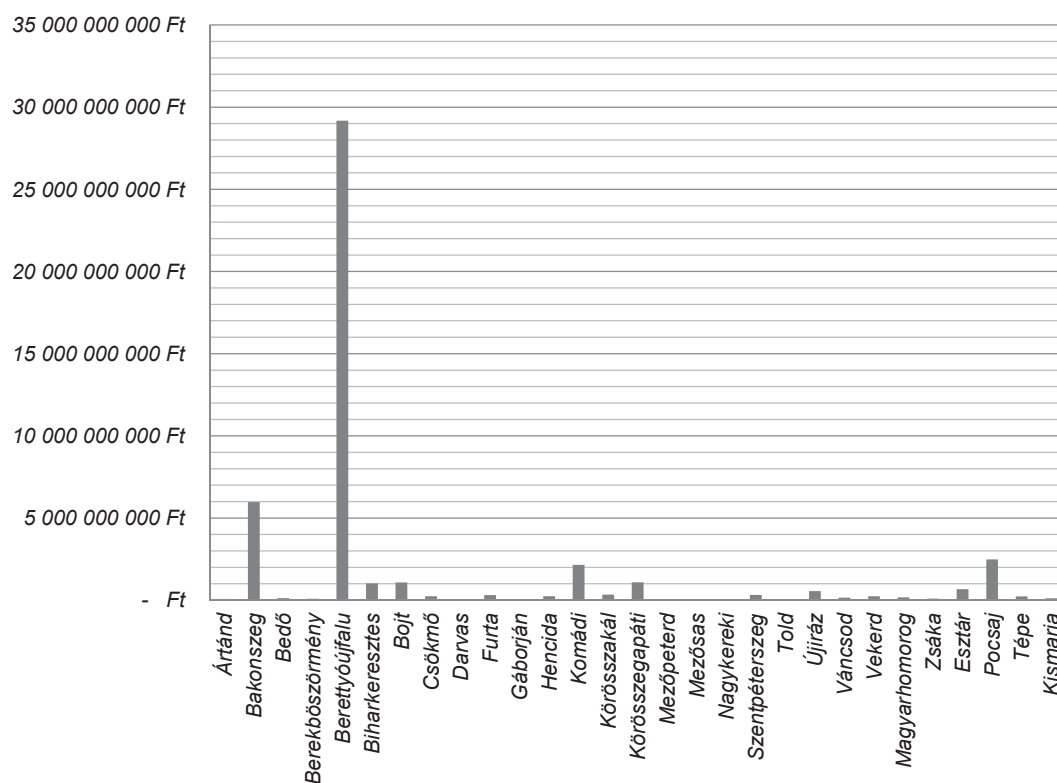
45. ábra. A Berettyóújfalui járás vállalkozásainak cégtípus szerinti megoszlása az egyes településeken. Forrás: KSH 2013

4. melléklet

48. táblázat. A 2007–2013-as uniós pályázati ciklusban a Berettyóújfalui kistérség településeire érkező források

Település	Forrásarány (%)	Kapott forrás (Ft)	Lakosság – 2013 (fő)	Egy főre jutó forrás (Ft/fő)
Ártánd	0,2	77 101 943	502	153 590
Bakonszeg	12,7	5 969 698 200	1 160	5 146 292
Bedő	0,3	125 817 617	252	499 276
Berekböszörmény	0,2	85 645 945	1 749	48 969
Berettyóújfalú	61,9	29 181 170 734	15 167	1 923 991
Biharkeresztes	2,2	1 024 633 026	3 888	263 537
Bojt	2,3	1 081 280 138	489	2 211 207
Csökmő	0,5	245 504 131	1 756	139 809
Darvas	0	–	527	–
Furta	0,7	308 192 876	1 136	271 297
Gáborján	0,1	35 527 209	876	40 556
Hencida	0,5	241 490 803	1 275	189 405
Komádi	4,6	2 150 160 534	5 172	415 731
Körösszakál	0,7	337 290 922	814	414 362
Körösszegapáti	2,3	1 086 417 075	882	1 231 765
Mezőpeterd	0,01	9 271 826	533	17 396
Mezősas	0,1	50 000 000	591	84 602
Nagykerekí	0,04	20 008 016	1 205	16 604
Szentpéterszeg	0,7	322 626 106	1 101	293 030
Told	0,1	55 100 000	310	177 742
Újiráz	1,2	551 171 343	505	1 091 428
Váncsod	0,3	160 042 176	1 221	131 075
Vekerd	0,5	240 600 000	112	2 148 214
Magyarhomorog	0,4	174 323 555	868	200 834
Zsáka	0,2	96 202 207	1 544	62 307
Esztár	1,4	673 744 971	1 366	493 225
Pocsaj	5,3	2 486 247 463	2 579	964 035
Tépe	0,5	229 333 537	1 119	204 945
Kismarja	0,3	120 222 242	1 210	99 357
Összesen:	100	47 138 824 595	49 909	944 495

Forrás: EMIR, KSH – saját szerkesztés, 2017

46. ábra. A 2007–2013-as uniós pályázati ciklusban a Berettyóújfalui kistérségbe érkező források allokációja a kistérséget alkotó települések között (Forrás: EMIR, saját szerkesztés, 2017)

49. táblázat. Hajdú-Bihar megye és kistérségei által a 2007–2013-as pályázati ciklusban kapott uniós források

Kistérségek	Lakossága (fő)	Összeg (Ft)	Korrigált támogatási arány	Korrigált egy főre jutó támogatás ⁵¹ (Ft/fő)
Balmazújvárosi	28 217	16 773 361 179	4%	594 442
Berettyóújfalui	49 909	47 138 828 935	10%	944 496
Debreceni	212 028	246 571 724 887	55%	1 162 921
Derecske-Létavértesi	34 858	21 017 183 442	5%	602 937
Hajdúböszörményi	57 169	30 203 507 360	7%	528 320
Hajdúhadházi	60 416	29 057 531 734	6%	480 958
Hajdúszoboszlói	33 487	21 144 302 133	5%	631 418
Polgári	13 656	8 550 095 069	2%	626 105
Püspökladányi	48 297	187 276 515 935	7%	610 470
Hajdú-Bihar	538 037	607 733 050 674	100%	836 263

Forrás: EMIR, saját szerkesztés, 2017

⁵¹ A Püspökladányi kistérségnek a Szajol–Püspökladány vasútvonal felújítására kapott források nélküli támogatások.

5. melléklet

Bihar Fejlesztésért Egyesület

Kérdőív a Berettyóújfalui Kistérségben élő családok helyzetének vizsgálatához
2012

Önkéntes válaszron alapuló szociológiai kutatás. A kérdésekre nem kötelező válaszolni!

A település neve: A
kérdőív sorszáma: ...

Az utca neve, ahol a megkérdezett lakik:
.....

1. Hány lakás van abban a lakóházban, ahol Ön lakik? (1) Egy lakás (2) Több lakás

2. Ez a lakás a saját tulajdonukban van, vagy bérlők?

(1) saját tulajdonban van (2) főbérlők (3) albérlők (4) családtagként laknak itt (5) Egyéb válasz:

3. Hány család él abban a lakásban, ahol Ön lakik? (1) egy család (2) több, éspedig:

4. Hányan élnek együtt az Önök lakásában?
..... fő

5. Aki együtt élnek az Önök lakásában valamennyien egy szűkebb családhoz tartoznak, vagy vannak közöttük nem a családhoz tartozó rokonok, esetleg ismerősök, barátok is?
0 – a kérdést nem kellett feltenni, mert csak 1 fő él a lakásban, tovább a 16. kérdéssel

(1) csak családtagok élnek együtt (2) a szűkebb családhoz nem tartozó rokon(ok) is él(nek) velük.
(3) nem rokon ismerős, barát is él velük.

6. Aki együtt élnek ebben a lakásban közösen vagy külön fedezik étkezésük, valamint a lakás költségeit?

0 – a kérdést nem kellett feltenni, mert csak 1 fő él a lakásban

(1) együtt (2) külön (3) van, amit közösen, van, amit nem (4) egyéb válasz.

7. Aki együtt élnek ebben a lakásban közösen vagy külön főznek és étkeznek?

0 – a kérdést nem kellett feltenni, mert csak 1 fő él a lakásban

(1) közösen (2) külön (3) van, amikor együtt, van, amikor külön (4) egyéb válasz

8. Az egy lakásban, egy családban együtt élők között a 0-14 éves gyermekek száma..... fő

9. Az egy lakásban, egy családban együtt élők között a 15-17 éves fiatalok száma: fő

10. Az egy lakásban együtt élők között a 18 éves és idősebbek száma..... fő

11. Ha van a családban 3-6 éves gyermek, járt-e az idei tanévben óvodába?

0 – a kérdést nem kellett feltenni, nincs ilyen korú gyermek a családban, tovább a 13. kérdésre!
 (1) nincs óvodáskorú gyermek a családban (2) van ilyen gyermekük, és járt is óvodában
 (3) nem járt, mert:

12. Ha van a családban 3-6 éves, óvodáskorú gyermek, és járt is óvodába, okozott-e gondot a családjuknak:

(a) az óvodai térítési díj befizetése, az óvoda által kért eszközök megvásárlása

0 – a kérdést nem kellett feltenni
 (1) nem okozott gondot jelentett mindig
 (2) előfordult, hogy okozott gondot jelentett mindig
 (3) nagy

(b) az óvodába járáshoz szükséges ruházat, cipő megvásárlása

0 – a kérdést nem kellett feltenni
 (1) nem okozott gondot jelentett mindig
 (2) előfordult, hogy okozott gondot jelentett mindig
 (3) nagy
 (4) egyéb válasz:

13. Ha van 6-14 éves gyermekük, hányadik osztályt végezte el ebben a tanévben?

0 – a kérdést nem kellett feltenni, mert nincs 6-14 éves gyermek a családban, tovább a 15. kérdésre!

(1) nincs iskolás korú gyermekük
 (2) van iskolás gyermekük, osztályt végezte el a most befejeződött tanévben (3) van iskoláskorú gyermekük, de nem járt iskolába a következő okok miatt:

14. Ha van 6-14 éves gyermekük, az elmúlt tanévben okozott-e Önöknek gondot a tanításiával kapcsolatos költségek fedezése (tankönyv, ruházat, közlekedés, stb.)?

0 – a kérdést nem kellett feltenni
 (1) nincs iskolás gyermekük
 (2) nem okozott gondot, hogy okozott
 (3) előfordult, hogy okozott gondot jelentett mindig
 (4) egyéb válasz:

15. Ha van 15-17 éves gyermekük, jelenleg tanul vagy dolgozik?

0 – a kérdést nem kellett feltenni, mert nincs ilyen korú gyermek a családban

(1) nincs ilyen korú gyermekük
 (2) van ilyen korú gyermekük, tanul, éspedig (hol és mit):
 (3) van ilyen korú gyermekük, dolgozik, éspedig (hol, mit):
 (4) van ilyen korú gyermekük, nem tanul, nem dolgozik, mert (okok):

16. Kérem, tekintsük át a 18 éves és idősebb családtagok főbb adatait!

1. személy keresztnéve:

1. életkora	(1) szülő (2) élettárs (3) gyermek (4) nagyszülő
2. családi szerepe	(5) egyéb rokon (6) egyéb, nem rokon 0 – nem válaszolt
3. iskolai végzettsége	(1) általános iskola 1-4 osztály (2) ált. isk. 5-7 osztály (3) ált. isk. 8 osztály (4) szakmunkásképző (5) érettségi (6) főiskola (7) egyetem 0- nem válaszolt
4. jelenlegi foglalkozása	(1) alkalmazásban áll (2) vállalkozó (3) munkanélküli (4) rokkant nyugdíjas (5) öregségi nyugdíjas (6) gyermekgondozási segélyen van (7) nappali tagozaton tanul (8) közmunkában foglalkoztatják (9) rendszeres szociális segélyt kap (10) egyéb: 0 – nem válaszolt

4. személy keresztnéve:

1. életkora	(1) szülő (2) élettárs (3) gyermek (4) nagyszülő (5) egyéb rokon (6) egyéb, nem rokon 0- nem választott
2. családi szerepe	(1) általános iskola 1-4 osztály (2) ált. isk. 5-7 osztály (3) ált. isk. 8 osztály (4) szakmunkásképző (5) érettségi (6) főiskola (7) egyetem 0 – nem választott
3. iskolai végzettsége	(1) általános iskola 1-4 osztály (2) ált. isk. 5-7 osztály (3) ált. isk. 8 osztály (4) szakmunkásképző (5) érettségi (6) főiskola (7) egyetem 0 – nem választott
4. jelenlegi foglalkozása	(1) alkalmazásban áll (2) vállalkozó (3) munkanélküli (4) rokkant nyugdíjas (5) öregségi nyugdíjas (6) gyermekgondozási segélyen van (7) nappali tagozaton tanul (8) közmunkában foglalkoztatják (9) rendszeres szociális segélyt kap (10) egyéb: 0 – nem választott

5. személy keresztnéve:

1. életkora	(1) szülő (2) élettárs (3) gyermek (4) nagyszülő (5) egyéb rokon (6) egyéb, nem rokon
2. családi szerepe	(1) szülő (2) élettárs (3) gyermek (4) nagyszülő (5) egyéb rokon (6) egyéb, nem rokon
3. iskolai végzettsége	(1) általános iskola 1-4 osztály (2) ált. isk. 5-7 osztály (3) ált. isk. 8 osztály (4) szakmunkásképző (5) érettségi (6) főiskola (7) egyetem
4. jelenlegi foglalkozása	(1) alkalmazásban áll (2) vállalkozó (3) munkanélküli (4) rokkant nyugdíjas (5) öregségi nyugdíjas (6) gyermekgondozási segélyen van (7) nappali tagozaton tanul (8) közmunkában foglalkoztatják (9) rendszeres szociális segélyt kap (10) egyéb: 0 – nem választott

Kérdőző! A fentiek alapján még egyszer pontosítsa az alábbi adatokat:

2. személy keresztnéve:

1. életkora	(1) szülő (2) élettárs (3) gyermek (4) nagyszülő (5) egyéb rokon (6) egyéb, nem rokon 0- nem választott
2. családi szerepe	(1) szülő (2) élettárs (3) gyermek (4) nagyszülő (5) egyéb rokon (6) egyéb, nem rokon 0- nem választott
3. iskolai végzettsége	(1) általános iskola 1-4 osztály (2) ált. isk. 5-7 osztály (3) ált. isk. 8 osztály (4) szakmunkásképző (5) érettségi (6) főiskola (7) egyetem 0 – nem választott
4. jelenlegi foglalkozása	(1) alkalmazásban áll (2) vállalkozó (3) munkanélküli (4) rokkant nyugdíjas (5) öregségi nyugdíjas (6) gyermekgondozási segélyen van (7) nappali tagozaton tanul (8) közmunkában foglalkoztatják (9) rendszeres szociális segélyt kap (10) egyéb: 0 – nem választott

3. személy keresztnéve:

1. életkora	(1) szülő (2) élettárs (3) gyermek (4) nagyszülő (5) egyéb rokon (6) egyéb, nem rokon 0 – nem választott
2. családi szerepe	(1) szülő (2) élettárs (3) gyermek (4) nagyszülő (5) egyéb rokon (6) egyéb, nem rokon 0 – nem választott
3. iskolai végzettsége	(1) általános iskola 1-4 osztály (2) ált. isk. 5-7 osztály (3) ált. isk. 8 osztály (4) szakmunkásképző (5) érettségi (6) főiskola (7) egyetem 0 – nem választott
4. jelenlegi foglalkozása	(1) alkalmazásban áll (2) vállalkozó (3) munkanélküli (4) rokkant nyugdíjas (5) öregségi nyugdíjas (6) gyermekgondozási segélyen van (7) nappali tagozaton tanul (8) közmunkában foglalkoztatják (9) rendszeres szociális segélyt kap (10) egyéb: 0 – nem választott

17. A család felmólt, 18 éves és idősebb tagjai között jelenleg:

- (1) Alkalmazásból, vállalkozásból rendszeres jövedelemmel rendelkezik fő
- (2) Munkanélküli: fő
- (3) öregségi nyugdíjas fő
- (4) rokkant nyugdíjas: fő
- (5) Gyermekgondozási segélyen van fő
- (6) Nappali tagozaton tanul fő
- (7) Közmunkában foglalkoztatott az elmúlt félévben fő
- (8) Rendszeres, vagy alkalmi szociális segélyt kapott az elmúlt félévben fő
- (9) Alkalmi, időnyomkát végzett az elmúlt félévben fő

18. Ha van a családban munkanélküli 18 éven felüli személy, hány hónapja munkanélküli?

- (1) Soha nem volt munkahelye főnek
- (2) 1-5 hónapja munkanélküli fő
- (3) 6-11 hónapja munkanélküli fő
- (4) egy éve munkanélküli fő
- (5) egy évnél régebben munkanélküli fő

19. Az elmúlt hónapban a család milyen forrásból jutott jövedelemhez?

- (1) alkalmazásban végzett állandó jellegű munkából
- (2) vállalkozásból
- (3) közmunkából
- (4) alkalmi munkából
- (5) öregségi nyugdíjból,
- (6) rokkant járadékából
- (7) családi pótlékból
- (8) rendszeres szociális járadékából, segélyből
- (9) alkalmi szociális segélyből
- (10) gyermekgondozási segélyből
- (11) gyermeknevelési támogatásból
- (12) lakásfenntartási támogatásból
- (13) ápolási díjból
- (14) fogyatékosági támogatásból
- (15) anyasági támogatásból, segélyből
- (16) egyéb forrásból, éspedig:

20. Végül is a családjuk az elmúlt hónapban összesen mennyi jövedelemhez jutott? Ft

21. Hányan éltek ebből a jövedelemből? fő

22. Van-e kertjük, szántóföldjük, erdejük?

- (1) egyik sincs
- (2) lakóházuk telkén kert van, de nem művelik
- (3) lakóházuk telkén levő kertet művelik
- (4) lakóházuktól távolabb is művelnek kertet, gyümölcsöst
- (5) lakóházuktól távolabb is van kertjük, szőlőjük, vagy gyümölcsösük, de nem művelik
- (6) szántóföldjük van, amit művelnek is
- (7) szántóföldjük van, de nem művelik, kiadták bérbe
- (8) szántóföldjük van, de nem művelik, nem bérlik, parlagon hever
- (9) erdejük van
- (10) egyéb válasz:

23. Amit a kertben, szántóföldön megtermelnek, azt saját szükségletükre fordítják, vagy eladásra is jut belőle?

- (1) nem művelnek kertet, földet
- (2) csak saját szükségletre termelnek
- (3) főleg saját szükségletre termelnek, de el is adnak belőle
- (4) főleg eladásra termelnek
- (5) egyéb válasz:

24. Tartanak-e állatot?

- (1) nem tartanak
- (2) csak kutya vagy macska van
- (3) baromfit tartanak
- (4) nyulat tartanak
- (5) kecskét tartanak
- (6) juhok tartanak
- (7) sertést tartanak
- (8) tehenet tartanak
- (9) lovat tartanak
- (10) egyéb állatot tartanak

25. Ha kapnának térítésmentesen földet megművelésre, vállalkozná-e arra, hogy saját szükségletükre, esetleg eladásra is termeljenek?

- (1) nem vállalkoznának rá, mert:
- (2) saját szükségletre termelnének
- (3) eladásra is termelnének
- (4) egyéb válasz:

26. Hallott-e már beszerzési és értékesítési szövetkezetekről, amelyek a mezőgazdasági termelők számára olcsóbban tudnának vásárolni vetőmagvakat, műtrágyát, növényvédő szereket, és jobb áron tudnák értékesíteni termékeiket?

- (1) még nem hallott róla (2) már hallott róla (3) egyéb válasz:

27. Amennyiben Ön foglalkozik mezőgazdasági termeléssel, részt venne-e egy ilyen szövetkezet tevékenységében?

- (1) nem végez mezőgazdasági termelést
 (2) ha lenne a térségben egy ilyen kezdeményezés, szívesen részt venne benne
 (3) nem venne rész egy ilyen szövetkezetben, mert:

28. Hallott-e már a szociális szövetkezetekről?

- (1) még nem hallott róla
 (2) már hallott róla
 (3) egyéb válasz:

29. Ha az önkormányzat, vagy egy civil szervezet támogatásával létrejönne egy olyan szociális szövetkezet, amely mezőgazdasági termelést (pl. zöldségtermelést) folytat, részt venne-e tevékenységében?

- (1) szívesen részt venne
 (2) bizonyos feltételekkel venne részt, éspedig:
 (3) nem venne részt, mert:

30. Részt venne-e olyan szociális szövetkezetben, amely élelmiszer előállításal (pl. szaraztészta készítés, savanyítás, konzerválás, stb.) foglalkozna?

- (1) szívesen részt venne
 (2) bizonyos feltételekkel venne részt, éspedig:
 (3) nem venne részt, mert:

31. Részt venne-e olyan szociális szövetkezetben, amely a településen épületfenntartással, település-fenntartással, szolgáltatással (épületek hőszigetelése, festés, tetőjavítás, útfenntartás, parkgondozás, parlagfű irtás, háztartási gépek javítása, stb.) foglalkozna?

- (1) szívesen részt venne
 (2) bizonyos feltételekkel venne részt, éspedig:
 (3) nem venne részt, mert:

32. Meg tudná mondani, hogy ennek a lakásnak, amiben laknak, mennyi az alapterülete?

- 1 – nem tudják megmondani
 2 – a lakás alapterülete: m²

33. A lakásban található helyiségek

A helyiség típusa	száma
(a) a szobák száma	
(b) a szobákból 12 m ² alatti	
(c) a szobákból 12-19 m ²	
(d) a szobákból 20 vagy több m ²	
(e) konyha étkező nélkül	
(f) konyha étkezővel	
(g) fürdőszoba	
(h) WC	
(i) üvegezett balkon, terasz, felikert	
(j) egyéb, éspedig:	

34. A lakáshoz tartozó egyéb létesítmények

- (1) garázs az épületen belül
 (2) garázs az épületen kívül
 (3) pince
 (4) nyári konyha
 (5) egyéb, éspedig:

35. A lakás milyen közművekkel rendelkezik?

- (1) – villany (2) – vezetékes víz (3) – vezetékes gáz (4) – házi csatorna szikkasztóval
(5) – közeletomába be van kötve a lakás (6) – vezetékes telefon (7) mobil telefon (8) kábel TV
(9) internet (10) egyéb, éspedig:

36. Hogyan főznek a lakásban?

- (1) villanyfűtőhelyen (2) vezetékes gáztűzhelyen (3) palackos gázzal működő tűzhelyen
(4) hagyományos fa- vagy szénttüzelésű tűzhelyen (5) egyéb módon:

37. Hogyan fűtenek a lakásban?

- (1) villanykályhával
(2) vezetékes gázra kötött konvektorral
(3) vezetékes gázzal működő gázkazán (gáz-etázs központi fűtés)
(4) fa és / vagy szénttüzelésű kazánmal központi fűtés
(5) cserépkályha gáztűzéssel
(6) cserépkályha szénttüzeléssel
(7) cserépkályha fatűzéssel
(8) cserépkályha fa- és szénttüzeléssel
(9) fémkályha fa- és szénttüzeléssel
(10) fémkályha fatűzéssel
(11) fűrészpör kályhával
(12) pellet égető kazánmal, központi fűtéssel
(13) egyéb módon, éspedig:

38. Hogyan jutnak használati meleg vízhez?

- (1) villanybojlerrel (2) gázbojlerrel (3) fa vagy szénttüzelésű vízmelegítővel
(4) tűzhelyen melegítenek vizet (5) egyéb módon, éspedig:

39. Meg tudná becsülni, hogy egy átlagos fűtési időszakban mennyit költenek havonta energiára?

(Kérdező) Számlák alapján próbálják megállapítani a kiadásokat!

(a) főzésre, fűtésre, meleg víz készítésre:

..... Ft

(b) világítás és egyéb elektromos áram használatra:

..... Ft

40. Meg tudná becsülni a fentiek alapján, hogy egy átlagos téli hónapban energiára az összes jövedelmük kb. hány százalékát költik:

..... százalékát

41. Jelent-e az Önök számára gondot a téli fűtés, a tüzelő előteremtése:

- (1) nem okoz gondot (2) jelentős gondot okoz, mert:

42. Előfordult-e már, hogy télen csak a konyhatűtőfűtők, vagy csak egy szobában fűtőfűtők, vagy olyan is volt, hogy egyáltalán nem tudtak fűteni és fagyoskodtak?

- (1) nem fordult elő (2) volt már rá eset, hogy csak a konyhában, vagy az egyik szobában fűtőfűtők
(3) olyan is volt, hogy fagyoskodtak (4) egyéb válasz:

43. Milyen megterhelést jelent az Önök családjá számára az energia-költségek fedezése?

- (1) nem jelent jelentős terhet
(2) elviselhető, eddig tudták fedezni
(3) csak nagy nehézségek árán tudják a számlákat kifizetni
(4) olykor 2-3 hónapos késésben is vannak
(5) jelentős tartozásuk van
(6) egyéb válasz:

44. Igényelné-e, hogy olcsón vagy térítésmentesen tüzelőanyaghoz jussanak?

1 – nem igényelné 2 – igényelné, mert:

45. Miből épült a ház falazata?

(1) téglából (2) terméskő alap+téglá (3) terméskő (4) vályog
(5) egyéb, éspedig:

46. Meg tudná becsülni, hogy a ház falazata milyen vastag?

Kb. cm

47. Van-e a falazaton hőszigetelő réteg?

(1) nincs (2) a falak felhúzósa közben a falazaton belül alkalmaztak hőszigetelést
(3) külső hőszigetelést alkalmaztak (4) a fal belső felületét hőszigetelték és burkolták

48. Milyen a ház tetőzete?

(1) nyeregtető (2) sátortető (3) lapos tető
(4) egyéb:

49. Van-e a ház tetőzete alatt hőszigetelő réteg?

(1) nincs (2) van

50. Milyen ablakok vannak a lakóházban?

a. (1) egy tokos (2) duplatokos (külső és belső ablak is van)
b. (1) kerete fából készült (2) műanyagból készült (3) fémről készült
c. (1) egy rétegű üveg (2) több rétegű üveg

51. Volt-e az elmúlt két év során a településen olyan rendkívüli időjárárs, ami kárt okozott Önöknek?

(1) nem volt (2) szélvihár okozott kárt (3)
belvíz okozott kárt
(4) árvíz okozott kárt (5) az aszály, a szárazság okozott kárt (5)
egyéb válasz:

52. Tervezik-e, hogy a közeljövőben energiatakarékosabb háztartási eszközöket vásárolnak?

(1) nem tervezik
(2) tervezik, mégpedig a következő eszközök esetéjé:

53. Rész vennének-e olyan tájékoztatáson, hogy miképpen tudnák energia kiadásait csökkenteni?

(1) részt vennének
(2) nem vennének részt
(3) egyéb válasz

54. Készült-e már lakóházáról hő-technikai vizsgálat, energiatanúsítvány, amely megmutatja a hő-vesztességet?

(1) nem készült
(2) készült

55. Ha még nem készült, érdekelné-e egy ilyen vizsgálat?

(1) nem
(2) csak akkor, ha 10 ezer Ft-nál nem kerülne többé
(3) mindenképpen szeretné megcsináltatni
(4) egyéb válasz

56. Tervez-e a közeljövőben lakásában olyan beruházást, amellyel energia kiadásait a jövőben mérsékelni tudja?

(1) nem tervez
(2) hőszigetelést tervez
(3) nyílászárók eserejében gondolkodik
(4) át akarja alakítani fűtési rendszerét, éspedig a következő módon:

57. Amennyiben a településen szervezett akció keretében, pl. állami, önkormányzati támogatással lehetőség nyílna arra, hogy lakása energiaellátását korszerűsítse, vállalkozna rá?

- (1) nem vállalkozna rá akkor sem, ha támogatást kapnak
 (2) csak akkor vállalkozna rá, ha a beruházáshoz állami támogatást és olcsó hitelt kapna
 (3) egyéb válasz:

58. Jelemt-e gondot az Önök számára a lakbér fizetése, vagy már hátralékok is van?

- (1) saját házban laknak (2) bérlakásban laknak, de még nem okozott a lakbér fizetése
 (3) jelentős gondot okoz, de eddig tudták fizetni a törlesztést vagy a lakbért
 (4) lakbérhátralékok van, mégpedig.....Ft

59. Van-e lakásépítésre vagy vásárlásra felvett banki kölcsönük, amit a múltban vagy a jelenben nehezen vagy egyáltalán nem tudtak (tudnak) törleszteni?

- (1) nem volt és jelenleg nincs banki kölcsönük
 (2) volt vagy van ilyen banki kölcsönük, de mindig rendszeresen fizették, vagy fizetik.
 (3) volt ilyen kölcsönük, amit átmenetileg nem tudtak fizetni, ezért az államtól segítséget kértek és kaptak, így tudták vagy tudják törleszteni.
 (4) volt ilyen kölcsönük, nem tudták és a jelenleg sem tudják fizetni.
 (5) egyéb válasz:

60. Ha nem tudták a felvett banki kölcsönt törleszteni, milyen következményekkel járt?

- (1) nem volt és jelenleg nincs banki kölcsönük (2) a következő következményekkel járt:

61. Okozott-e már gondot az Önök számára a villany, a víz és más közmuűjűk kifizetése?

- 1 – egyik sem okozott gondot
 gondot okozott:
 2 – a villanyszámla kifizetése (3) víz- és csatorna számla kifizetése
 (3) gázzámla kifizetése
 (4) hulladék és szemétszállítás (5) telefonszámla kifizetése (5)
 internet és egyéb szolgáltatás kifizetése (6) egyéb szolgáltatás kifizetése

62. Ha gondot okozott a számlák kifizetése, van-e közműtartozásuk? Ha igen, mennyi?

Szolgáltatás	Hátralék (Ft)
1. Villanyszámla	
2. Víz és csatorna számla	
3. Gázzámla	
4. Szemétszállítás	
5. Telefonszámla	
6. Internet és egyéb számla	

63. Előfordult-e már, hogy a szolgáltató vállalat kikapcsolta a villanyt vagy a vizet, a gázt, vagy a telefont?

- 1 – nem fordult elő 2 – előfordult, de kifizették a tartozást és visszszakapcsolták
 3 – jelenleg is ki van kapcsolva a

64. Igényelték-e lakáshitel törlesztéséhez, lakbér fizetéséhez, közmű-számlák kifizetéséhez lakáscélú támogatást?

- (1) nem igényelték, ezen a településen nincs ilyen lehetőség (2) igényelték, jelenleg is kapnak ilyen támogatást (3) nem igényelték eddig, de nagy szükségük lenne arra, hogy ilyen támogatáshoz jussanak (4) egyéb válasz:

65. Ha szükségük lenne lakáscélú támogatásra, havonta mennyi támogatást igényelnének: Ft-ot

66. Van-e a családnak áruhitelből származó kölcsöne, amit nehezen, vagy egyáltalán nem tudnak törleszteni?

- (1) nincs áruhitel tartozásuk (2) van áruhitel tartozásuk, de eddig tudták törleszteni
(3) nehezen tudják csak törleszteni hátralékuikat (4) egyáltalán nem tudják törleszteni hátralékuikat
(5) egyéb válasz

67. Van-e a családnak gépjármű vásárlási hitele, amit nehezen, vagy egyáltalán nem tudnak törleszteni?

- (1) nincs ilyen hitelük
(2) van ilyen hitelük, de eddig tudták törleszteni
(3) nehezen tudják csak törleszteni hátralékuikat
(4) egyáltalán nem tudják törleszteni hátralékuikat
(5) egyéb válasz

68. Van-e vállalkozással kapcsolatos hitelük (forgóhitel, gépvásárlás, stb.), amit nehezen, vagy egyáltalán nem tudnak fizetni?

- (1) nincs ilyen hitelük (2) van ilyen hitelük, de eddig tudták törleszteni
(3) nehezen tudják csak törleszteni hátralékuikat
(4) egyáltalán nem tudják törleszteni hátralékuikat
(5) Egyéb válasz

69. Van-e a családnak hitelkártya tartozásból származó hátraléka, amit a bankok sürgetése ellenére sem tud törleszteni, vagy csak nagy nehézségekkel?

- (1) nincs hitelkártya tartozásuk (2) van hitelkártya tartozásuk, de eddig tudták törleszteni
(3) nehezen tudják csak törleszteni hátralékuikat (4) egyáltalán nem tudják törleszteni hátralékuikat
(5) egyéb válasz

70. Ha van a családnak bankhitellel, hitelkártyával, kölcsönzésekkel kapcsolatos hátraléka, igénybe vettek-e már adósságkezelési szolgáltatást?

- (1) nincs a családnak hátraléka (2) van hátralékuik, de nem vettek még igénybe adósságkezelési szolgáltatást
(3) egyéb válasz

71. Ha van a családnak bankhitellel, hitelkártyával, kölcsönzésekkel kapcsolatos hátraléka, és még nem vettek igénybe adósságkezelési szolgáltatást, a jövőben tervezik-e, hogy élni fognak ezzel a lehetőséggel?

- (1) nincs a családnak hátraléka (2) van hátralékuik, de nem vettek még igénybe adósságkezelési szolgáltatást, és a jövőben sem szándékoznak igénybe venni (3) szívesen igénybe vennék ezt a szolgáltatást

72. A család az alábbi tartós fogyasztási eszközökkel mivel rendelkezik?

- (1) személygépkocsi. Típus: hány éves a jármű:
(2) színes TV (3) Hűtőszekrény fagyasztó nélkül (4) fagyasztóval kombinált hűtőszekrény
(5) fagyasztószekrény vagy láda (6) forgótárcás mosógép (7) automata mosógép (8) porszívó
(9) számítógép

73. Az elmúlt héten hány alkalommal fogyasztottak

- a) *hússal készült ételt* (1) mindnap (2) nem mindnap, alkalommal (3) egyszer sem
b) *félvágottat* (1) mindnap (2) nem mindnap, alkalommal (3) egyszer sem
c) *tejet, tejterméket* (1) mindnap (2) nem mindnap, alkalommal (3) egyszer sem
d) *kávé* (1) mindnap (2) nem mindnap, alkalommal (3) egyszer sem
e) *kólát, üdítőt italt* (1) mindnap (2) nem mindnap, alkalommal (3) egyszer sem
f) *sört vagy más italt* (1) mindnap (2) nem mindnap, alkalommal (3) egyszer sem

74. A családban hányan dohányoznak rendszeresen: fő

75. Hány olyan személy van a családban, aki 1 hónapnál hosszabb ideje orvosi kezelés alatt áll, vagy rendszeresen gyógyszerrel szed? fő

76. Hány olyan 18 éven felüli személy van a családban, aki munkaképtelen, ezért alkalmi, időnyomkát sem tud vállalni? fő

77. Okoz-e gondot Önöknek a gyógyszer megvásárlása? Előfordult már, hogy szükséges gyógyszert nem tudták kiváltani?

(1) nem okoz gondot (2) gondot okoz, de eddig még a szükséges gyógyszert meg tudták venni
(3) rendszeresen előfordul, hogy a szükséges gyógyszert nem tudják megvásárolni (4) egyéb válasz:

78. Van-e olyan magánszemélytől felvett hitelük, (pl. boltban való hitelbe vásárlás, stb.), amelyet magas kamatra adtak, amelyet rendszeresen kell fizetni, ami terhet jelent Önöknek?

(1) nincs (2) van Ft. (3) van ilyen hitelük, de nem jelent terhet a törlesztése
(4) nagy terhet jelent, mert:

79. Az elmúlt egy esztendő során javult, nem változott vagy romlott a családjuk anyagi helyzete?

1 – nem változott 2 – javult 3 – romlott, mert:

80. Ha az elmúlt 5 esztendőre visszagondolnak, javult, nem változott vagy romlott családjuk anyagi helyzete?

1 – nem változott 2 – javult 3 – romlott, mert:

81. Megközelítőleg mekkora havi jövedelemre lenne szükségük ahhoz, hogy kiadásait fedezni tudják, valamennyi számlájukat rendezni, törlesztő részleteket fizetni tudják?

Kb. Ft havi jövedelemre lenne szükségük

82. Mivel közlekednek a településen belül?

(1) gyalog (2) kerékpárral (3) hol gyálog, hol kerékpárral (4) motorral, robogóval (5) főleg autóval
(6) autóbusszal (6) egyéb módon

83. Milyenek tartja ezen a településen a megélhetési lehetőségeket?

(1) jónak (2) átlagosnak (3) rossznak (4) egyéb válasz

84. Milyenek tartja ezen a településen a közbiztonságot?

(1) jónak (2) átlagosnak (3) rossznak (4) egyéb válasz

85. Milyenek tartja ezen a településen a vásárlási lehetőségeket?

a. napi élelmiszerek (tej, kenyér, stb.) (1) jónak (2) átlagosnak (3) rossznak
b. zöldség, gyümölcs (1) jónak (2) átlagosnak (3) rossznak
c. ruházat (1) jónak (2) átlagosnak (3) rossznak
d. iparcikkek (1) jónak (2) átlagosnak (3) rossznak

86. Milyen gyakran vásárol a településen kívüli üzletekben, bevásárló központokban?

(1) hetente többször (2) hetente (3) két-három hetente (4) havonta (5) ritkábban (6) soha

87. Milyenek tartja ezen a településen a szolgáltatásokat?

a. háztartási készülékek javítása: (1) jónak (2) átlagosnak (3) rossznak
b. pénzügyi, banki szolgáltatások (1) jónak (2) átlagosnak (3) rossznak
c. személyi szolgáltatások (fodrászat pl.) (1) jónak (2) átlagosnak (3) rossznak

88. Mi az, amit leginkább hiányol ezen a településen?
-
89. Milyennek tartja ezen a településen a vállalkozási lehetőségeket?
(1) jónak (2) átlagosnak (3) rossznak (4) egyéb válasz
90. Ön, illetve az Ön családja milyen vállalkozásban venne részt, ha a feltételek megválnának hozzá?
(1) jelenleg is vállalkoznak (2) nem vállalkoznak, a jövőben sem gondolnak vállalkozásra
(3) ha a feltételek adottak lennének, szívesen vállalkoznának az alábbiakra:
91. Milyen feltételeket kellene megteremteni az önkormányzatnak, vagy a kormányzatnak, hogy ezen a településen javuljanak a vállalkozási feltételek?
(1) nem tudja (2) a következőkre lenne szükség:
92. Milyennek tartja ezen a településen a lakosság összefogását, hajlandóságát a közös, mindenkit érintő problémák megoldására?
(1) jónak (2) átlagosnak (3) rossznak (4) egyéb válasz
93. Mióta lakik ezen a településen? éve
94. Az elkövetkező 5 évben tervezi-e, hogy elköltözik a településről, vagy továbbra is itt kíván lakni?
(1) nem tervezi, továbbra is itt kíván lakni
(2) szeretne innen elköltözni, de nem áll módjában
(3) szándékában áll elköltözni a következők miatt:
(4) egyéb válasz

Köszönjük válaszait!

6. melléklet

50. táblázat. A kistérségi háztartások jövedelemforrás szerinti korrelációs táblázata (N = 977)

	Alkalmazás	Vállalkozás	Közmun-ka	Alkalmi munkák	Nyugdíj	Rokkant-jár.	Családi pótl.	Rend.szoc.jár.	Alk.szoc.seg.	Gyerm.gond.	Gyerm.nev.tám.	Lakás-fennt.	Ápolási díj	Fogyaté-kossági	Anyasági
Alkalmazás	Pearson Correlation	,086**	-,061	-,078*	-,394**	-,088**	,186**	-,086**	,021	-,025	,027	-,140**	-,019	-,060	-,067*
	Sig. (2-tailed)	,007	,058	,015	,000	,006	,000	,007	,514	,440	,396	,000	,546	,063	,035
Vállalkozás	Pearson Correlation	,086**	-,086**	-,061	-,132**	-,055	,043	-,045	-,014	-,008	,027	-,088**	,008	-,002	,008
	Sig. (2-tailed)	,007	,007	,055	,000	,088	,182	,164	,668	,797	,407	,006	,810	,955	,810
Közmun-ka	Pearson Correlation	-,061	-,086**	1	-,333**	-,079*	,248**	,011	,039	,032	,056	,298**	,012	-,043	,030
	Sig. (2-tailed)	,058	,007	,000	,000	,013	,000	,738	,224	,324	,082	,000	,709	,180	,353
Alkalmi munka	Pearson Correlation	-,078*	,165**	1	-,161**	-,044	,113**	,205**	,042	,049	-,047	,075*	-,039	-,020	,105**
	Sig. (2-tailed)	,015	,055	,000	,000	,171	,000	,000	,187	,124	,139	,018	,221	,523	,001
Öregségi nyugdíj	Pearson Correlation	-,394**	-,333**	-,161**	1	-,110**	-,405**	-,236**	-,049	-,156**	-,125**	-,192**	-,057	-,011	-,088**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,001	,000	,000	,129	,000	,000	,000	,077	,741	,006
Rokkantjuttatás	Pearson Correlation	-,088**	-,079*	-,044	-,110**	1	-,119**	,013	-,025	-,055	-,046	,029	,058	,249**	-,054
	Sig. (2-tailed)	,006	,088	,171	,001	,000	,000	,685	,433	,085	,150	,370	,068	,000	,094
Családi pótlék	Pearson Correlation	,186**	,248**	,113**	-,405**	-,119**	1	,096**	,031	,296**	,193**	,367**	,134**	,047	,134**
	Sig. (2-tailed)	,000	,182	,000	,000	,000	,000	,003	,333	,000	,000	,000	,000	,140	,000
Rendszeres szoc. jár.	Pearson Correlation	-,086**	-,045	,205**	-,236**	,013	,096**	1	-,026	,004	,097**	,142**	,031	-,008	-,012
	Sig. (2-tailed)	,007	,164	,738	,000	,685	,003	,000	,415	,899	,003	,000	,328	,806	,703
Alkalmi szociális seg.	Pearson Correlation	,021	-,014	,039	-,049	-,025	,031	-,026	1	-,016	-,011	,083**	-,009	-,010	-,009
	Sig. (2-tailed)	,514	,668	,224	,129	,433	,333	,415	,004	,628	,741	,009	,784	,751	,784
Gyermekgondozási segély	Pearson Correlation	-,025	-,008	,032	-,156**	-,055	,296**	,004	-,016	1	,016	,156**	,033	-,009	,100**
	Sig. (2-tailed)	,440	,797	,324	,000	,085	,000	,899	,628	,000	,625	,000	,296	,768	,002
Gyermeknevelési	Pearson Correlation	,027	,027	-,047	-,125**	-,046	,193**	,097**	-,011	,016	1	,176**	,072*	-,026	-,023
	Sig. (2-tailed)	,396	,407	,139	,000	,150	,000	,003	,741	,625	,000	,000	,025	,413	,479
Lakásfenntartási	Pearson Correlation	-,140**	-,088**	,298**	-,192**	,029	,367**	,142**	,083**	,156**	,176**	1	,206**	,142**	,002
	Sig. (2-tailed)	,000	,006	,018	,000	,370	,000	,000	,009	,000	,000	,000	,000	,000	,948
Ápolási díjból	Pearson Correlation	-,019	,008	-,039	-,057	,058	,134**	,031	-,009	,033	,072*	,206**	1	,224**	-,019
	Sig. (2-tailed)	,546	,810	,709	,221	,077	,068	,328	,784	,296	,025	,000	,000	,000	,558
Fogyatékosági	Pearson Correlation	-,060	-,002	-,043	-,011	,249**	,047	-,008	-,010	-,009	-,026	,142**	,224**	1	-,022
	Sig. (2-tailed)	,063	,955	,180	,741	,000	,140	,806	,751	,768	,413	,000	,000	,000	,497
Anyasági	Pearson Correlation	-,067*	,008	,105**	-,088**	-,054	,134**	-,012	-,009	,100**	-,023	,002	-,019	-,022	1
	Sig. (2-tailed)	,035	,810	,353	,001	,094	,000	,703	,784	,002	,479	,948	,558	,497	

Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).**

Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).*

(Forrás: saját, 2012)

7. melléklet

51. táblázat. Háztartásszerkezetek fogyasztási egységeinek száma és a háztartási szegénységi küszöbök

Háztartásszerkezet		Háztartási fogyasztási egységek száma	A szegénységi küszöb értéke egy fő esetén	A háztartás szegénységi küszöbe
Felnőtt (fő)	Gyermek (fő)			
1	0	1,0	66 399 Ft	66 399 Ft
1	1	1,3	66 399 Ft	86 319 Ft
1	2	1,6	66 399 Ft	106 238 Ft
2	0	1,5	66 399 Ft	99 599 Ft
2	1	1,8	66 399 Ft	119 518 Ft
2	2	2,1	66 399 Ft	139 438 Ft
2	3	2,4	66 399 Ft	159 358 Ft
2	4	2,7	66 399 Ft	179 277 Ft
3	0	2,0	66 399 Ft	132 798 Ft
3	1	2,3	66 399 Ft	152 718 Ft
3	2	2,6	66 399 Ft	172 637 Ft
3	3	2,9	66 399 Ft	192 557 Ft
3	4	3,2	66 399 Ft	212 477 Ft

(Forrás: KSH 2012)

52. táblázat. Háztartásszerkezetek fogyasztási egységeinek száma és a háztartási szegénységi küszöbök

Háztartásszerkezet			Háztartási fogyasztási egységek száma	A létminimum értéke egy fő esetén	A háztartási létminimum
Felnőtt (fő)	Nyugdíjas (fő)	Gyermek (fő)			
1	0	0	1,00	85 960 Ft	85 960 Ft
1	0	1	1,65	85 960 Ft	141 834 Ft
1	0	2	2,15	85 960 Ft	184 814 Ft
2	0	0	1,75	85 960 Ft	150 430 Ft
2	0	1	2,40	85 960 Ft	206 304 Ft
2	0	2	2,90	85 960 Ft	249 284 Ft
2	0	3	3,30	85 960 Ft	283 668 Ft
2	0	4	3,70	85 960 Ft	318 052 Ft
3	0	0	2,50	85 960 Ft	214 900 Ft
3	0	1	3,15	85 960 Ft	270 774 Ft
3	0	2	3,65	85 960 Ft	313 754 Ft
3	0	3	4,05	85 960 Ft	348 138 Ft
3	0	4	4,45	85 960 Ft	382 522 Ft
0	1	0	0,90	85 960 Ft	77 364 Ft
0	2	0	1,55	85 960 Ft	133 238 Ft
0	3	0	2,20	85 960 Ft	189 112 Ft

(Forrás: KSH 2012)

8. melléklet

53. táblázat. A megkérdezett háztartások anyagi deprivációs komponenseinek korrelációs táblázata (N = 977)

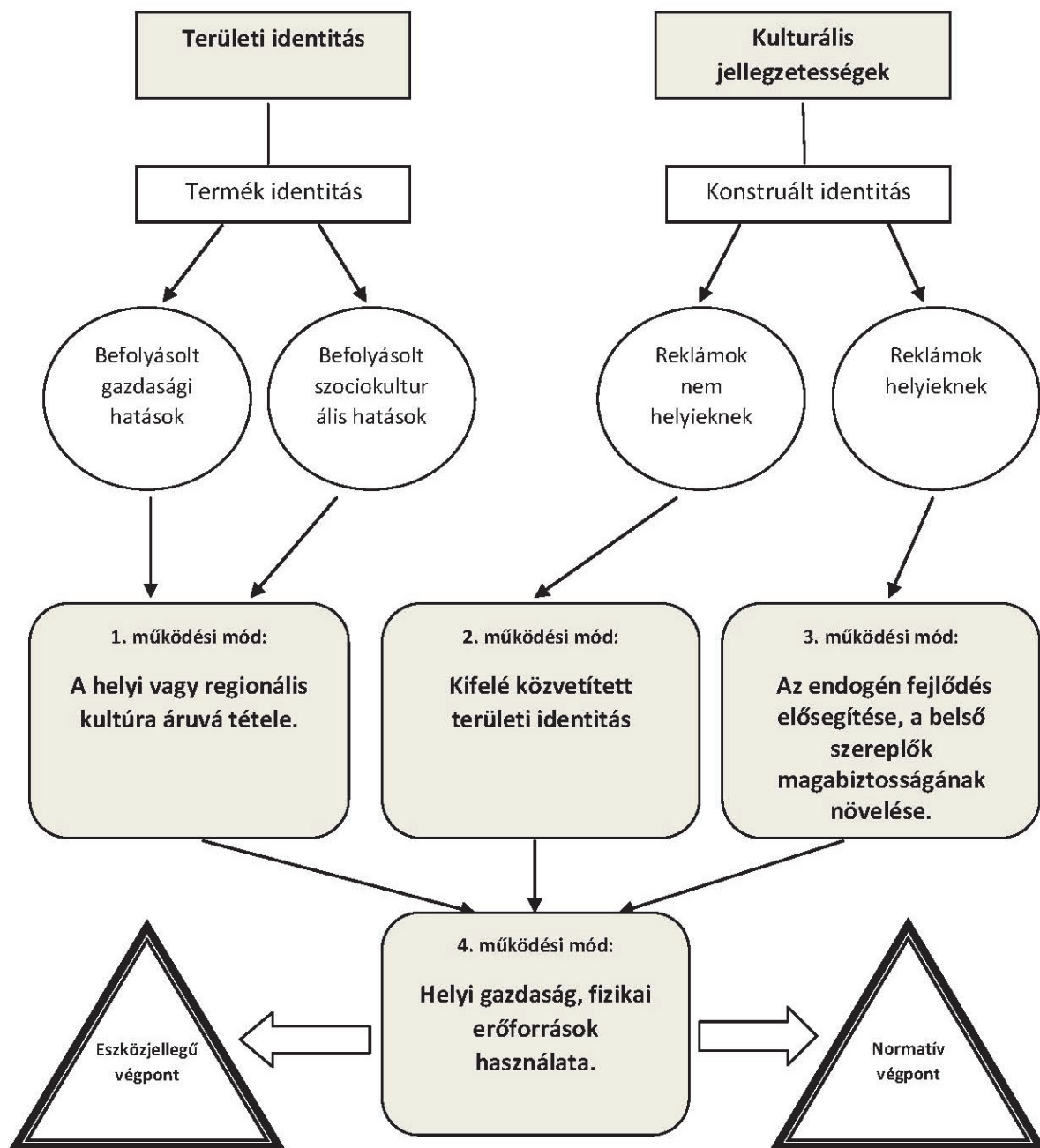
		1_Componens_Hitel_Rezsi	2_Componens_Hús	3_Componens_Autó	4_Componens_Tv	5_Componens_Mosógép	6_Componens_Telefon	7_Componens_Váratlan kiadás	8_Componens_Megtakarítás (üdülés)	9_Componens_Fűtés
1_Componens_Hitel_Rezsi	Pearson Correlation	1	,067*	,144**	,010	,024	,073*	,372**	,187**	,318**
	Sig. (2-tailed)		,036	,000	,753	,462	,023	,000	,000	,000
2_Componens_Hús	Pearson Correlation	,067*	1	,193**	,063*	,053	,140**	,132**	-,006	,240**
	Sig. (2-tailed)	,036		,000	,048	,098	,000	,000	,844	,000
3_Componens_Autó	Pearson Correlation	,144**	,193**	1	-,004	,108**	,223**	,159**	,147**	,388**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000		,889	,001	,000	,000	,000	,000
4_Componens_Tv	Pearson Correlation	,010	,063*	-,004	1	,349**	,166**	,065*	-,007	,034
	Sig. (2-tailed)	,753	,048	,889		,000	,000	,041	,819	,288
5_Componens_Mosógép	Pearson Correlation	,024	,053	,108**	,349**	1	,210**	,174**	-,003	,159**
	Sig. (2-tailed)	,462	,098	,001	,000		,000	,000	,917	,000
6_Componens_Telefon	Pearson Correlation	,073*	,140**	,223**	,166**	,210**	1	,126**	-,011	,230**
	Sig. (2-tailed)	,023	,000	,000	,000	,000		,000	,725	,000
7_Componens_Váratlan kiadás	Pearson Correlation	,372**	,132**	,159**	,065*	,174**	,126**	1	,058	,283**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,041	,000	,000		,072	,000
8_Componens_Megtakarítás (üdülés)	Pearson Correlation	,187**	-,006	,147**	-,007	-,003	-,011	,058	1	,191**
	Sig. (2-tailed)	,000	,844	,000	,819	,917	,725	,072		,000
9_Componens_Fűtés	Pearson Correlation	,318**	,240**	,388**	,034	,159**	,230**	,283**	,191**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,288	,000	,000	,000	,000	

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**.. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

(Forrás: saját, 2012)

9. melléklet

47. ábra. A kultúragazdaság konceptualizációja
(Forrás: Ray 2006 – saját ábra, 2015)

10. melléklet

1. kép. A szomszédos településről érkezők a biobrikettgyártásról érdeklődnek Toldon
Forrás: Igazgyöngy Alapítvány 2013

2. kép. Kukoricadarálás Bojton a Bojtár Szociális Szövetkezetben
Forrás: Matey István 2015

3. kép. Az esztári szociális szövetkezet által forgalmazott egyik termék (ecetes almapaprika)
Forrás: eszarizejava.hu, 2015

4. kép. Lecsófőzés az esztári Lecsófesztiválon
Forrás: HAON 2013

5. kép. Képzőművészeti kiállítás Kismarján
Forrás: Kismarja Közösségéért Egyesület, 2014

6. kép. Az Igazgyöngy Alapítvány által árult kézműves termékek egyike
Forrás: Igazgyöngy Alapítvány webshopja, 2015

11. melléklet

A Berettyóújfalvai kistérségadósságkezelési projektje során felvett esettanulmányok 2012-ből

1. ESET

A település neve Biharkeresztes. Az egy háztartásban élő személyek száma 4, ebből 2 fő kiskorú. Egy 1 éves és egy 6 éves kislánnyal élnek együtt a szülők. Az élettársak legmagasabb iskolai végzettsége 8 általános. A család egyik fő jövedelmét a gyes és a családi pótlék adja ki, míg a család férfi tagja betanított munkásként, rendszeres jövedelemmel rendelkezik. A család bevételeiből kiderül, hogy az egy főre jutó nettó jövedelem a családban 33 000 forint. A ház, amelyben élnek, nem a sajátjuk, haszonélvezeti joggal élnek a 70 négyzetméteres lakásban. A család eddig még nem igényelte meg a lakásfenntartási támogatást, így azzal a bevételi forrással nem számoltak eddig. Rezsiköltségük, közös számolás alapján havonta körülbelül 24 000 forint. Kéthavi villanyszámla-elmaradásuk 26 400 forint, és a tanácsadási időszakban a csatornadíjszámlájukat sem intézték. Ennek a hátraléknak a mennyisége ismeretlen. A tanácsadási naplóból kiderül, hogy a család összes bevétele 130 000 forint, míg kiadása megközelítően 100 000 forint havonta átlagosan. A problémákat az élettársak viszonya adja leginkább. A kapcsolatukban nem jelenik meg egymás segítése. A pénzt nem tudják megfelelően beosztani, aminek tartozások felhalmozása az eredménye. A tartozások a közműszolgáltatók felé és ismerősök felé. Az áramszolgáltató felé való tartozásukat leginkább az befolyásolta, hogy elszámolószámlán voltak, így nem a valós fogyasztás alapján fizettek minden hónapban. A problémák megoldására az önkormányzathoz fordultak lakásfenntartási támogatásért. Ezenkívül az áramszolgáltatóval részletfizetésben egyeztek meg a tartozásuk törlesztéséért. A tartozásmentes fogyasztásért az áramszolgáltató felé jelezve lett, hogy a család minden hónapban jelzi az aktuális fogyasztását. A háztartásban a segítséget a háztartási napló vezetése jelentette, hogy mikor, mire, mennyit költenek. A tanácsadó leírásából kitűnik, hogy a tartozásokat kezdik szépen törleszteni, azonban a tudatos vásárlás hiánya még mindig problémát jelent a család számára, aminek köszönhetően a tanácsadói időszakban is újabb tartozást halmoztak fel.

2. ESET

A település neve Biharkeresztes. A háztartásban egy fő él. Az asszony a 8 általánost nem fejezte be, ezenkívül analfabéta. Öregségi nyugdíjból él, havi bevétele 27 000 forint. Helyzetét nehezíti egészségügyi állapota. Az asszony magas vérnyomással küzd, és szívbeteg. Lakásfenntartási támogatásban nem részesül, otthona egy komfort nélküli 50 négyzetméteres lakás, amelynek a Biharkeresztesi Városi Önkormányzat a tulajdonosa. Az esetenaplóból kiderül, hogy az asszony kiadása havonta megközelítőleg 34 000 forint, mely meghaladja havi bevételét. Vízellátással nem rendelkezik, fával tüzel és rezsóval főz. Tartozása a hulladékgyűjtési közüzem, illetve az áramszolgáltató felé van.

A Bihari Hulladékgyűjtési Kft. felé már 2010 óta van tartozása, összesen körülbelül 60 000 Ft. Az E-ON felé 2011 óta tartozik, ez az összeg 24 000 Ft.

Az asszony a tartozások rendezésében nem motivált, idős kora, betegsége és iskolázatlansága is nehezíti az együttműködést a tanácsadóval. A hölgy egészségügyi problémái és alacsony jövedelme eredményezi leginkább a problémát. A gyógyszerek kiváltása, az étkezés és a közüzemi díjak befizetése között választania kell, mivel nem elég a jövedelme. Az eset felvétele közben kórházi ellátásra is szorult, ami nehezítette a hátralékok kiegyenlítését. Az áramszolgáltató felé kérvényezve lett, hogy a tartozás rendezése érdekében részletfizetési lehetőséget kapjon a kliens. Ezenfelül kérvényezve lett, hogy minden hónapban az aktuális óraállás után fizessen a hölgy. Úgy tűnik, a szemétszállítási díjhátralékkal nem is foglalkoztak, hiszen annak rendezése lehetetlennek tűnik ekkora bevételből. A hölgy az ebédet önkormányzati segítséggel oldja meg, bizonyos összeg fejében. A díj felemelése azonban lehetetlenné tette, hogy ezt a szolgáltatást igénybe vegye, így élelmezése is nehezebbé vált. Legtöbbször az asszony nem váltja ki a gyógyszereit, mivel nincsen rá pénze. Ennek eredményeképpen többször kerül kórházba, amely a napi rutint és a hátralékok kiegyenlítését is nehezíti. Az asszonynak villanyrezsója van, amely energiatakarékosság szempontjából nem megfelelő, de nincs pénze gázipalack megvételére.

3. ESET

A település neve Biharkeresztes. A háztartásban két fő él együtt. A házastársaknak nincs meg a 8 általános végzettségük. Mindketten szociális támogatásból élnek. Az asszony egészségügyi állapota rossznak mondható. A család havi bevétele 69 000 forint. A lakás komfort nélküli, saját tulajdonban van. A ház 3 generációnak ad otthont, közös mérőórákkal, közös hátralékokkal. Az esetenaplóból kitűnik, hogy a család kiadása összesen havonta körülbelül 80 000 forint. Ebből 35 000 forint a rezsiköltség, amit igyekeznek a 3 család között elosztani. Lakásfenntartási támogatásban nem részesülnek. A család az áramszolgáltató felé tartozik, 2 havi elmaradásuk 41 000 forint. A problémát az jelenti, hogy a lakásban közösen lakó, közösen fogyasztó rokonok nem járulnak hozzá a rezsiz fizetéséhez. A kliens nevén vannak a mérőórák, így a hátralékok is. Az áramszolgáltatónál felgyűlt 2 havi tartozásuk, és a hátralékok folyamatos keletkezése miatt a szolgáltató a szolgáltatásból kizárással fenyegetőzik. Az asszony egészségügyi állapota, a gyógyszeres kezelés és a kórházi látogatások is megterhelőek anyagilag a család számára. Az együtt élők körében csupán kliensünk és felesége motivált a hátralékok kiegyenlítésében. Az E-ON a részletfizetési lehetőséget nem adta meg, mivel ebben az évben már nem ez az első igénylésük. Önkormányzati segítséget sikerült kérni a ház karbantartásával kapcsolatban, és miután az áramszolgáltató felé nem sikerült megoldani a hátralék kiegyenlítését, és a hátralék csak gyarapodott, végül az E-ON megengedte a részletekben való befizetést.

4. ESET

A település neve Biharkeresztes. A vizsgált háztartásban 4 fő él, ebből 1 fő kiskorú. A család felnőtt tagjai közül két főnek 8 általános iskolai végzettsége van, a nagykorú gyermeknek szakmunkásképző a legmagasabb iskolai végzettsége. A család felnőtt tagjai közül egyiknek sincs állandó munkája, és ebből származó állandó jövedelme. A 4 fős család összes bevétele 97 000 forint havonta, mely családi pótlék-ból, és a munkaügyi központ által megítélt munkanélküli-támogatásból áll. Tehát az egy főre jutó nettó jövedelem a vizsgált családban 21 000 forint. Lakásfenntartási támogatásban részesülnek, mely támogatási összeg – 6900 forint – a vízműszolgáltatóhoz megy. A lakás saját tulajdonukban van. A rezsiköltség és a mindennapi költségek együtt, tehát a háztartás kiadása havonta megközelítőleg 106 000 forint. A gázszolgáltatással kapcsolatban keletkezett 2 hónapos hátralék okoz problémát a család számára. A tartozás összege 42 000 forint. A tanácsadás alkalmával a család egy háztartási naplót vezetett, amely segítségével tudatosabban oszthatják be a havi állandó bevételt. Ezenkívül a gázszolgáltatóval egyeztetve sikerült részletfizetési lehetőséget kérni a hátralékok kifizetésére. A család problémáinak gyökerét a munkanélküliség jelenti. Amennyiben sikerülne elhelyezkedni a munkaképes családtagoknak, úgy valószínűsíthető, hogy anyagi helyzetük is helyreállna.

5. ESET

A település neve Biharkeresztes. A vizsgált háztartásban egy fő él. Az asszony elvégezte a 8 általános iskolát, jelenleg aktív korúak szociális ellátásában részesül, mely az egyetlen bevételi forrása. Ez havonta 22 800 forintot jelent. Saját tulajdonú, 100 négyzetméteres házban lakik, ahol vegyes tüzelésű kazánal fűt és gázpalackkal főz. Melegvíz-szolgáltatás nincs a lakásban, a vízszolgáltatásból ki van zárva a háztartás. Átlagban 26 000 forint kiadással rendelkezik a háztartás. Lakásfenntartási támogatásban részesül a hölgy, havonta 4100 forint, melyet a Hulladékkezelési Kft.-nek utalnak. Jelenleg az áramszolgáltató, a vízmű és a hulladékgazdálkodó felé gyűltek fel hátralékok. Az E-ON felé 3 havi tartozás, 32 000 forint, a vízmű felé 4 havi tartozás, 10 000 forint és a Hulladékgazdálkodó Kft. felé 2 havi számlatartozása van az asszonynak, mely 3000 forintot jelent. Az alacsony bevétel mellett az asszony egészségügyi állapota is nehezíti a helyzetet. A kórházi kezelések, gyógyszerek megvásárlása nagyban megnehezíti a hölgy megélhetését. Alkoholproblémákkal is küzd. A tartozások a szolgáltatóknál régebben keletkeztek, mikor még hárman laktak a lakásban, így a fogyasztásban ez meg is látszott. A hátralék azóta tolva van, hónapról hónapra. Elsődleges feladat a szolgáltatókkal való kapcsolatfelvétel volt, hogy a kikapcsolásokat elkerüljék. Az áramszolgáltatótól részletfizetési lehetőséget kértek, és előre fizetős mérőórát igényeltek. Mivel a lakásban kicsi a komfort, így csak az alapvető dolgok működtetésére kell áramot felhasználni. A vízműszolgáltatóval egyeztetve sikerült 5 havi részletfizetést igényelni a hátralékok törlesztése érdekében. Mivel a hölgy egyedül él, kevés jövedelemből, így a részletfizetés sem megoldás problémájára, hiszen a megélhetését és a rezsiköltségeket alaptól nem fedezi a havi bevétel. A részletfizetési próbálkozások csupán időnként működnek, de akadoznak.

6. ESET

A település neve Biharkeresztes. A háztartásban két fő él, ebből egy fő kiskorú. Az anya elvégezte a 8 általánost, a családot gyesből és családi pótlékból tartja fenn. A háztartás összes bevétele havonta 42 000 forint. A lakás, amelyben élnek, nem saját tulajdon, szívdességi használat jogcímén élnek otthonukban. Lakásfenntartási támogatásban nem részesülnek. A lakásban fával tüzelnek, ami a hideg hónapokban nagy kiadással jár a családnak. A család kiadásai megközelítőleg 25 000 forint. Jelenleg az áramszolgáltató felé 2 havi elmaradásuk miatt keresték fel a tanácsadó segítségét. 18 000 forint tartozást halmoztak fel. A tanácsadás, háztartási napló vezetésén kívül a szolgáltatóval is sikerült felvenni a kapcsolatot részletfizetési lehetőség megkérésére. A részletfizetés akadozik, a gyermekét egyedül nevelő anya sok nehézségbe ütközik, a gyermek megbetegedése, iskoláztatása, a tüzelő megvásárlása miatt akadozik a sikeresen megkért részletfizetés az áramszolgáltató felé.

7. ESET

A település neve Újiráz. A háztartásban együtt élők száma 5. Ebből 4 kiskorú gyermek van. A gyerekeket egyedül nevelő anya legmagasabb iskolai végzettsége szakmunkásképző, varrónő a szakmája. Jelenleg közfoglalkoztatott, a családot családi pótlékból és a közmunkáért kapott összegből tartja fenn. Havi nettó összbevétele a családnak 130 000 forint. Saját tulajdonú, 100 négyzetméteres házban élnek. Részesülnek lakásfenntartási támogatásban, melynek összege 8600 forint. Havonta a rezsiköltségekkel és a mindennapi kiadásokkal együtt a család kiadása körülbelül 90 000 forint. Hátralékkal jelenleg nem rendelkezik a háztartás. Problémájuk abból fakad, hogy lakáscélú pénzügyi hitelük van, aminek a havi törlesztőrésze 15 000 forint. Az apa a hitel felvétele után elhagyta a családot, így egy fizetésből és önkormányzati támogatással kell az asszonynak fenntartania a családot. Az anyának és nagyobbik fiának egészségügyi problémájuk van, így a gyógyszerek és a kezelések is nehezítik helyzetüket.

8. ESET

A település neve Újiráz. A család két tagból áll, ebből egy fő kiskorú. Az asszony megözvegyült, és jelenleg egyedül neveli gyermekét. A 8 általános iskolát elvégezte a hölgy, jelenleg munkanélküli támogatásban részesül, illetve családi pótlékból és árvasági ellátásból élnek. A család nettó havi bevétele 68 000 forint. Haszonélvezeti joggal élnek otthonukban, lakásfenntartási támogatásban részesülnek, melynek összege 5700 forint. A család kiadása 55 000 forint körül mozog megközelítőleg havonta. A háztartás nem rendelkezik közüzemi tartozással, azonban 2011 novemberétől örökösödési illeték megfizetésére kötelezték a családot, melynek összege 66 000 forint, 6 havi részletben. Ezenkívül jogosulatlanul igénybe vett energiatámogatás visszafizetésére kötelezték a családot 2011-ben, 85 000 forint értékben 12 havi részletben. A család betéti társaságuk felszámolásával kapcsolatos költségek 187 000 forint, melynek részletfizetési kérelme még folyamatban van. A cél az örökösödési adó, illetve az energiatámogatás részleteinek folyamatos fizetése. A betéti társaság felszámolását felfüggesztette a család, és egy újabb vállalkozás indításába kezdett, ezzel is esetlegesen növelve a család bevételi forrását.

9. ESET

A település neve Bojt. Az egy háztartásban élő személyek száma 6, ebből 4 fő kiskorú. Egy 15 éves fiúgyerekekkel, illetve 13 éves, 10 éves és 4 éves kislányaikkal élnek együtt a szülők. A házastársak legmagasabb iskolai végzettsége 8 általános. Az anya jövedelmét a gyes és a családi pótlék teszi ki, míg az apa a jövedelmét hosszú távú, közcélú foglalkoztatás során szerzi. A család bevételei alapján kiderül, hogy az egy főre jutó nettó jövedelem 20 100 Ft a családban. A 100 négyzetméteres ház, amelyben élnek, a saját tulajdonukban van. Az ok, amely miatt igénybe vették a támogatást, hogy több közüzemi szolgáltató felé is hátralékuk keletkezett. A család egy éven keresztül igényelte a lakásfenntartási támogatást, melynek összege 9100 forint volt havonta. Ezt követően idén újra igényelték a támogatást, meg is kapták, havonta 9500 forintot. A rezsiköltségek körülbelül 14 ezer forintot tesznek ki, de ebben nincs benne a gázszolgáltató díja. A családnak több helyen tartozása keletkezett. A tanácsadási időszakban az áramszolgáltató felé 605 253 Ft, a gázszolgáltató felé 134 723 Ft, míg a Hajdú-Bihari Önkormányzatok Zrt. felé 20 733 Ft tartozása volt a családnak. Mint azt a tanácsadási naplóból is megtudhatjuk, a család összbevétele havonta 120 600 forint, míg a rezsiköltségeken kívüli kiadások mintegy 120 000 forintra rúgnak. A hátralékok kialakulásának okaként a munkalehetőségek hiányát nevezték meg, valamint egy családon belüli halálesethez kapcsolódó költségeket. Főként a gázszolgáltató felé felhalmozott összeg

miatt igényelték a támogatást, mivel az már a végrehajtást megelőző szakaszban volt. A támogatást megkapták és rendszeresen, időben befizetik a meghatározott összeget. A család kölcsönt szeretett volna felvenni, hogy rendezze az áramszolgáltató felé a tartozását, azonban nem kapta meg. Majd amikor egy kisebb összeget töltött fel a villanyórára, akkor kiderült, hogy az áramtartozás 95 000 Ft. Az ügyfélszolgálat munkatársa többször is megerősítette ezt az információt, így a 600 000 Ft helyett 95 000 forintba csökkent a tartozás ismeretlen okokból. A tanácsadó leírásából kiderül, hogy a család szépen, rendszeresen törleszti a tartozásokat, és igyekeznek spórolni az áram használatával is.

10. ESET

A település neve Bojt. Az egy háztartásban élők száma 7, melyből 5 fő kiskorú. A családban 5 fiúgyermek él együtt a szülőkkel, egy 10 éves, egy 9 éves, egy 7 éves, egy 6 éves és egy 4 éves. A szülők legmagasabb iskolai végzettsége 8 általános. Az anya jövedelmét a gyermeknevelési támogatásból és a családi pótlékból szerzi, míg férje közcélú foglalkoztatottként dolgozik. A család bevételeiből megtudhatjuk, hogy a családban az egy főre jutó nettó jövedelem 21 385 Ft. A család egy 72 négyzetméteres, saját tulajdonú házban él. Már igényelték a lakásfenntartási támogatást és évente meg is hosszabbítják. Ennek összege havi 8700 Ft. A rezsiköltség összege a számolások alapján havonta 16 800 forint, de ebben még a fűtés és a gázpalack ára nincs benne. A tanácsadási időszakban 208 215 Ft áramszámla-tartozásuk volt, ennek keletkezési időszaka 2009 augusztusa óta tart, 30 hónapot foglal magába. A tanácsadási naplóból kiderül, hogy a család havonta 149 700 forintból él, és a kiadási oldalon a rezsiköltségeken kívül még további 94 000 Ft egyéb kiadás és 70 000 Ft hitel áll. A hátralék kialakulásának okaként a munkanélküliséget és a munkalehetőségek hiányát nevezték meg. A család nem sokat tesz azért, hogy energiatakarékosan éljenek, mivel egész nap zenét hallgatnak és a villany is állandóan fel van kapcsolva, még nappal is. A hátralékrendezésre részletfizetést akartak kérni, de míg az áramszolgáltató nem szerelhetett fel előre fizetős mérőórát, addig nem adta ezt meg. A család ezt először nem akarta, de mikor már csak gyertyával tudtak világítani, belementek és felszerelték az órát. Mint az a tanácsadó írásából is kiderült, kezdetben közömbösek voltak a hátralékrendezés szempontjából, de később ez pozitív irányba változott. Végül 12 hónapra megkapták a részletfizetést, ami 109 000 Ft tartozás egyenlítéséről szólt. Azóta a probléma rendeződni látszik.

11. ESET

A település neve Bojt. Az egy háztartásban élő személyek száma 3, ebből egy fő kiskorú. A 15 éves fiúgyermekükkel élnek együtt a szülők. A házastársak legmagasabb iskolai végzettsége 8 általános. Mind a két szülő foglalkoztatást helyettesítő támogatásban részesül, jövedelmük ebből származik. A családban az egy főre jutó nettó jövedelem 26 766 Ft. Az 50 négyzetméteres ház, amelyben laknak, a saját tulajdonukban van. A család már részesül lakásfenntartási támogatásban, ugyanis az E-ON áramszolgáltató felé hátralékuk van és ennek okán igénybe is vették. Ennek havi összege 5700 Ft. A család rezsiköltsége havonta 9700 Ft, de ebben a fűtés és a gázpalack nincsen benne. A családnak 103 000 Ft tartozása van az áramszolgáltató felé, mely összeg 10 hónap alatt keletkezett. Igyekeznek energiatakarékos életvitelt folytatni, ezért csak szükség esetén kapcsolják fel a villanyt. A kiadásokat tekintve kiderül, hogy a rezsiköltségek mellett további majdnem 70 000 Ft kiadás van minden hónapban. A havi bevétele a családnak 80 300 Ft. A hátralék keletkezésének oka egy személyi kölcsön volt, melyet az apa édesapjának halálakor kellett felvennie a családnak, és amelyet havonta 18 500 Ft összeggel törlesztettek. A hátralék kiegyenlítésére részletfizetést kértek, amelyet meg is kaptak, azonban a család továbbra sem tudja kifizetni a havi számlákat. A lakásfenntartási támogatás az E-ON-hoz van utalva a tartozás törlesztésére. Azután a hulladékgazdálkodástól is érkezett levél hátralékról. A család úgy érzi, nem jutnak ki ebből a gödörből. Azóta a férj közcélú foglalkoztatásban van, és a további lépésekről vele tárgyalt a tanácsadó. Már bánják, hogy korábban elhanyagolták és nem fizették rendesen a csekkeket.

12. ESET

A település neve Bojt. Az egy háztartásban élők száma 8, ebből kiskorú 6 fő. Az élettársak egy 14 éves és egy 5 éves fiúgyermekkel, valamint egy 12 éves, két 11 éves (ikrek) és egy 10 éves kislánnyal élnek együtt. Az apa jövedelmét foglalkoztatást helyettesítő támogatásból szerzi, míg az anya az anyasági támogatásból és a családi pótlékból. A család bevételei alapján kirajzolódik, hogy az egy főre eső nettó jövedelem 18 768 Ft. Egy 70 négyzetméteres házban élnek, mely a saját tulajdonukban van. A

család már igényelt lakásfenntartási támogatást, melynek összege havonta 7900 Ft. A család rezsiköltsége 16 540 Ft, amiben nincs benne a fűtés és a gázpalack ára, valamint a Tigáz szolgáltatásából ki vannak zárva, a víz esetében pedig egy szűkítő van felszerelve. A Tigáznál 126 484 Ft hátralékuk keletkezett, míg a vízműnél 63 000 Ft, melyet 2009 óta halmoztak fel. Kiderül a tanácsadói naplóból, hogy havi 150 000 Ft-ból élnek, és a rezsiköltségek mellett további majdnem 100 000 Ft értékű kiadásai vannak. A hátralék kialakulásának okaként az apa a munkanélküliséget nevezte meg, azonban elmondható, hogy a háztartás energiafelhasználásában nem takarékoskodnak, ugyanis nappal is égetik a villanyt, mivel több helyiségben sem húzzák fel a redőnyt napközben, így a természetes napfény helyett villanyt használnak, valamint emellett a tv és a rádió is egész nap szól. A tanácsadó jegyzetei alapján megtudhatjuk, hogy a család ugyan egyszerűen él, azonban az alapvető szükségletek kielégítése megvalósul. A közüzemi díjakat is rendszeresen tudná fizetni a család, azonban az anya pénzfelhasználása felelőtlen, így alakult ki a sok hátralék. Az apa nevetett a végrehajtásról szóló felszólító levél hallatán, és úgy véli, mivel nincs semmije, nem is tudnak mit elvenni tőle, legfeljebb leültetik érte. Azóta a vízmű felé rendezte a tartozásait a család, leszerelték a szűkítőt is és kérvényezik, hogy a támogatást ezentúl a gázszolgáltatóhoz utalják.

13. ESET

A település neve Bojt. Az egy háztartásban élők száma 1 fő, aki özvegyként egyedül él. Iskolai végzettségét tekintve a 4. általánost végezte el. Havi jövedelmét az időskorúak járadéka teszi ki, valamint az általa igényelt lakásfenntartási járadék. Így a háztartás havi összbevétele és az egy főre jutó nettó jövedelem 30 675 forint. 100 négyzetméteres, saját tulajdonban levő házban él. Már igényelt lakásfenntartási támogatást, melynek havi összege 3600 Ft. A lakás fenntartásához kapcsolódó költségek havonta 10 600 Ft-ot tesznek ki. A tanácsadás idején a Bihari Hulladékgazdálkodás felé van tartozása, mintegy 50 000 Ft, melyet 2009 óta halmozott fel. Ezen kiadás mellett további 20 000 Ft kiadása van, mely egy személyi kölcsön törlesztőrészletét is tartalmazza, melyet az unokája segítségével vett fel. Nem figyel az energiatakarékosságra, ugyanis egyedül él és sokat felejt, sokszor égve felejt a villanyt, egész nap megy a tv és a villanybojler is nagyon régi a házban. A probléma és a hátralék kialakulásának oka, hogy nem hajlandó fizetni a szolgáltatásért, mert ő a „kukába” nem tesz szemetet. A szemetet a kályhában égeti, így nem fogadja el, hogy ezért fizetnie kell. A néni családja elzárkózik ebben az ügyben, nem hajlandóak segíteni, hiába kért segítséget. Mint azt a tanácsadó feljegyzéseiből megtudhatjuk, végül sikerült együttműködésre bírni a nénit, a támogatásból rendezni kezdte a hátralékot, azonban így sem tudja rendszeresen fizetni a havi/negyedéves számlákat, így jelentősen még nem csökkent az adóssága.

14. ESET

A település neve Komádi. Az egy háztartásban élők száma 4 fő, ebből 1 fő kiskorú. Az egyik gyermek már betöltötte a 18. életévét, a másik viszont még 15 éves, mind a ketten fiúk. A családfő jövedelmét szociális ellátás adja, míg az anya jövedelmét foglalkoztatást helyettesítő támogatásból szerzi. A család bevételei alapján elmondható, hogy az egy főre jutó nettó jövedelem 25 056 Ft. A 96 négyzetméteres ház, amelyben a család él, a saját tulajdonukban van. A család, mint bevételi forrást, a lakásfenntartási támogatást is magáénak tudhatja. Ez havi 4600 forintot jelent. A rezsiköltségek majdnem 50 000 forintot tesznek ki minden hónapban. Elmaradásuk az áramszolgáltatónál van, 91 974 Ft, melyet minél előbb rendezni szeretnének. A tanácsadói naplóból kiderül, hogy havi 100 225 forintból élnek, és a rezsiköltségek mellett további körülbelül 73 000 Ft összegű kiadásuk van még, melyben egy személyi kölcsön részlete is benne van. A tartozás felhalmozódásának legfőbb okai a jövedelemhiány, a munkanélküliség és a betegség. Azonban igyekeznek takarékosabb energiafelhasználást megvalósítani és pluszjövedelemhez jutni. A tanácsadást követően együttműködést mutattak, és azóta is rendszeresen, minden hónapban befizették a csekkeket és az önrészt, és az erről szóló csekkeket be is mutatták.

15. ESET

A település neve Komádi. Az egy háztartásban élők száma 1 fő, nagykorú, 26 éves. Nőtlen férfi, akinek jövedelmét a foglalkoztatást helyettesítő támogatás teszi ki. A tanácsadói napló alapján kiténik, hogy az egy főre jutó nettó jövedelem és a háztartás összbevétele 22 800 Ft havonta. A lakás, amelyben él, nem a sajátja, egy bérelt lakás, 50 négyzetméter nagyságú. Már igénybe vette a lakásfenntartási támogatást, azonban ennek a havi összege ismeretlen. A lakás fenntartásához kapcsolódó költségek havonta 20 800 forintot tesznek ki, és ebben nincs benne a víz, amit a folyosóról hord be. Ezekon kívül még

egy 40 000 forintnyi további kiadása van, mely főként az alapvető élelmiszerek megvásárlására kell. Míg a bevétel összesen 22 800 Ft. Nem tud energiatakarékos életvitelt folytatni, ugyanis nem tud ehhez szükséges eszközöket vásárolni. Az elmaradásokat vizsgálva megfigyelhető, hogy az áramszolgáltatónál halmozott fel egy hátralékot. Ez az összeg 74 768 Ft, melyet egyéves elszámolószámlaként kapott és nem tudott kifizetni. Mindenképpen szeretné rendezni a hátralékot, és semmiképp sem szeretné, ha újra kialakulna ez a helyzet. Ahhoz, hogy rendezni tudja az adósságot, munkát keres és bármit el is vállal. A tanácsadó leírásai alapján kiderül, hogy az áramtartozás kiegyenlítéséhez szükséges részletfizetésre megkapta az engedélyt, 75%-ot az E-ON fizet, a többi 25% pedig önerőt igényel. Azóta a támogatási megállapodást aláírták, és az önerész befizetését igazoló csekket pedig rendszeresen bemutatta.

16. ESET

A település neve Komádi. Az egy háztartásban élő személyek szám 3, melyből 1 fő a kiskorú. Egy 13 éves lány, aki unokaként él együtt a két felnőttel. A házastársak legmagasabb iskolai végzettségét tekintve csak az egyik főről van információ. A férfi végzettsége szakmunkás, mezőgazdasági gépkezelő, a nő végzettsége ismeretlen. A család a jövedelmét szociális járadékokból szerzi, mindkét fő esetében. Ezek alapján kiderül, hogy a családban az egy főre jutó nettó jövedelem 22 067 Ft. Egy 80 négyzetméteres házban élnek, mely a család saját tulajdonában van. A rezsiköltségek a közös számolás alapján havonta 46 400 forintba kerülnek. A családnak két szolgáltató felé is tartozása van. Az egyik az áramszolgáltató, amely felé 229 340 Ft hátralék van az éves elszámolószámla miatt, míg a vízhátralékot 6 hónap alatt halmozták fel, 55 980 forintot. Mint az a naplóból kiderül, a háztartás összbevétele 66 200 Ft havonta, míg a kiadások a rezsiköltségeken kívül havonta 86 000 forintra rúgnak, ebben főként az élelmiszer és egy hiteltörlesztő részlete van benne. A hátralék keletkezésének okaként a jövedelemhiány, a munkanélküliség és a betegség lett megjelölve, de emellett probléma volt, hogy a gyermek szülei alkalmatlanok voltak arra, hogy a gyereket ellássák, és így a nagyszülőknek kell nevelni. Nincsenek energiatakarékos eszközeik, így nem tudnak ezekkel élni, azonban szeretnék rendezni a tartozásukat minél hamarabb, és szeretnék elkerülni további tartozás felhalmozását és plusz-jövedelemszerzési forrást keresni. A tanácsadó feljegyzéseiből kiderül, hogy az áramösszeg törlesztésére 12 hónapos részletfizetést kaptak, melyben 25% az önerő, a többit a szolgáltató fizeti. A víz tekintetében 6 hónapos részletfizetést kaptak, ugyanúgy 25% önerővel. Azóta minden hónapban rendszeresen bemutatták az önerő befizetéséről szóló csekket, az úgy így folyamatban lévőknek és megoldottnak tekinthető.

17. ESET

A település neve Körösszakál. A vizsgált háztartásban öt családtag él együtt, ebből két fő kiskorú. A harmadik gyermek már nagykorúnak számít, azonban munka nélkül, eltartott a családban. A felnőtt családtagoknak megvan a 8 általános iskolai végzettsége, a két szülő közfoglalkoztatott. A család szociális segély jövedelemmel is rendelkezik. A nettó egy főre jutó jövedelem 24 000 forint. 90 négyzetméteres bérelt lakásban élnek, ahol fával tüzelnek. Lakásfenntartási támogatásban részesülnek, az összeget havonta az áramszolgáltatónak utalják, havonta 5000 forintot. A család rezsiköltsége havonta 20 000 forintra rúg, egyéb, a megélhetéshez szükséges kiadásai 60 000 forint körül mozognak. A háztartás ki van zárva a Vízmű Zrt. szolgáltatásaiból, illetve a gázszolgáltatásból is. A család több tartozást is felhalmozott évek óta. Az E-ON szolgáltatónak 1 éves tartozása 300 000 forintot tesz ki. A TIGÁZ Zrt.-nek 4 éve tartoznak 180 000 forinttal, míg a Vízmű Zrt.-nek 1 éves tartozásuk 70 000 forint. A közműszolgáltatókon kívül pénzügyi intézet felé 3 000 000 forinttal tartoznak, az esetleírásból nem derül ki, hogy milyen jellegű a tartozás, és havonta milyen megterhelést jelent ez a családnak. A legnagyobb problémát az jelenti, hogy a településen a közmunkaprogramon kívül nincs munkalehetőség, ami a jövedelmek növelését akadályozza, lehetetleníti el. A cél a közüzemi számlák folyamatos törlesztése, részletekben. A TIGÁZ szolgáltatónál részletfizetési lehetőséget kértek meg a családnak. A törlesztés azonban még így sem látszik megoldottnak, hiszen a mindennapi megélhetés elviszi a család jövedelmének jó részét, a rezsiköltségek és a további tartozások elkerülése a jövedelem másik részét emészti fel. A tartozások kiegyenlítésére már nem marad szabad összeg, mindamellett a pénzügyi intézeti nagy összegű tartozást már-már figyelmen kívül is hagyják, hiszen arra már végképp nem marad a családnak pénze. A választás egyszerű, vagy a mindennapi szűkös megélhetés, vagy a közüzemi tartozások kiegyenlítése, vagy a hitel rendezése, ami az otthonuk megtartását jelentheti.

18. ESET

A település neve Körösszakál. A család három tagból áll. A gyermekeit egyedül nevelő anya két kiskorú gyermekkel. Az asszony részt vesz a közmunkaprogramban, és a családi jövedelemhez még szociális segély adódik hozzá. A család bevétele így összesen havonta 96 000 forintot jelent. Saját tulajdonú lakásukban élnek, ahol fával tüzelnek. Lakástámogatásban részesül a háztartás, a havonta 6200 forint pluszbevételt az áramszolgáltatónak utalják. A család rezsiköltsége havonta körülbelül 49 000 forint, illetve bevallásuk szerint 56 000 forintot költenek a megélhetésükre havonta, a rezsin kívül. Az E-ON szolgáltatóhoz 3 havi elmaradással tartoznak, ami 52 000 forintot jelent, ezenkívül az E-ON gázzolgáltatónak 1 havi elmaradással tartoznak, ami 20 000 forint. A személyszállítási díjjal 1 éves elmaradásban van a család, ami 22 000 forintot jelent, míg a vízműnél 7200 forintos tartozásuk van, ez egy negyedéves tartozás felhalmozását jelenti. A közüzemi tartozásokon kívül a család jövedelmét személyi kölcsönük is megcsappantja, ami havonta 20 000 forint kiadást jelent. A szolgáltatókkal nem kellett már felvenni a kapcsolatot, hiszen a részletfizetés már meg lett kérve a tartozások tisztázása végett. A problémát az apa hiánya jelenti, aki semmilyen formában nem segít családjának. A tanácsadás tehát a peres megoldásban segített leginkább, amikor a családfőt bírósági úton kell kötelezni családja anyagi megsegítésére. A család célja a mindennapi megélhetés, étkeztetés, iskoláztatás megoldása, sajnálatos módon a tartozások rendezésére nincs lehetőségük.

19. ESET

A település neve Körösszakál. A családban, a 4 kiskorú mellett egy elvált, érettségizett asszony él, a tanácsadó leírása szerint mélyszegénységben. Családi pótlékból és szociális járadékból élnek, amely 47 000 forint bevételt jelent. 72 négyzetméteres házban élnek, ahol fával tüzelnek, és a villanyszolgáltatásból ki vannak zárva. 6700 forint lakásfenntartási támogatásban részesülnek. A rezsiköltségük összesen 30 000 forint, míg ételmezésre és gyógyszerekre 32 000 forintot költenek átlagban egy hónapban. Többéves tartozásuk van az áramszolgáltató felé, ami 200 000 forintos tartozást jelent. A vízmű felé 33 000 forinttal tartoznak, ezt az összeget 2010 óta halmozták fel. A család jelzáloghitellel rendelkezik, mely a lakásukat terheli. Ez az összeg összesen 800 000 forint. Személyi hitelüket, melyet sikeresen megigényeltek, már évek óta nem tudják törleszteni. Ennek részletei ismeretlenek, az esetenaplóból nem derül ki a tartozás összege vagy futamideje. Az E-ON felé tartozásukkal keresték fel tanácsadókat, igényük szerint kártyás órát szereltetnének fel, mérés céljából, fogyasztás alapján. Mivel azonban önerejükben nem tudják kifizetni az áramszolgáltató felé a tartozásukat, így ez a projekt nem sikerült. A vízművel viszont sikerült megegyezni, a család tartozására sikerült részletfizetési lehetőséget kérni.

20. ESET

A település neve Berekböszörmény. A vizsgált háztartásban egy fő él. Az asszony a 8 általánost befejezte, jelenleg öregségi nyugdíjban részesül, ami 65 000 forintot jelent. Ez a háztartás összes bevételét adja. A háztartás részesül lakásfenntartási támogatásban, amely havonta 4200 forint. Ezt az összeget az áramszolgáltatónak utalják. Az asszony rezsiköltsége 36 000 forint, ételmiszerre és gyógyszerekre 28 000 forintot költ. Ez azt jelenti, hogy a bevétel és a kiadások fedésben vannak, szabad pénzzel nem rendelkezik a háztartás. Az asszony a Hajdú-Bihar megyei vízműnek tartozik. Tartozása 9 hónapnyi hátralékot tartalmaz, amely 62 000 forint. A tanácsadás alkalmával a vízműszolgáltatóval vették fel a kapcsolatot, részletfizetési lehetőséget kérve. A problémát az alacsony jövedelem adja. A kiadások fedezése mellett a törlesztésre már nem marad pénze az asszonynak.

A SZERZŐ TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

A kutatási témához közvetlenül kapcsolódó publikációk

Szakfolyóiratban megjelent tanulmány: 5

1. Bánfalvi Győző (2016): A szegénység etnicizálódása a biharkeresztesi mikrotérségben? In: *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*, 2016. 5. szám. pp. 81–92.
2. Bánfalvi Győző (2015): A szegények adója. In: *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*, 2015. 2. szám. pp. 19–27.
3. Bánfalvi Győző (2015): Hátralekosok a Berettyóújfalui járásban. In: *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*, 2015. 1. szám. pp. 25–35.
4. Bánfalvi Győző (2014): Szegénységi mutatószámok – magyar és nemzetközi példák. In: *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*, 2014. 2. szám. pp. 119–140.
5. Bánfalvi Győző (2014): Az adósság-paradoxon és az ekvivalens helyettesítésre épülő fogyasztói preferencia-sorrend és hierarchia. In: *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*, 2014. 1. szám. pp. 301–315.

Gyűjteményes kötetben, konferencia kiadványban megjelent tanulmány: 1

1. Bánfalvi Győző (2015): Jelentés a frontvonalról. In: Hátrányos helyzetű rétegek felzárkóztatási-integrációs lehetőségei és problémái elmaradott térségekben. Szerk.: Balcsók-Márkus, Tisza-tó ÖKO2000 Alapítvány, Kömlő, 2015. pp. 173–186.

Egyéb tanulmány, jelentés: 2

1. Bánfalvi Győző, Béres Csaba (2015): Az önkéntesség szerepe a hátrányosság mérséklésében – egy bihari kistérségi projekt tapasztalatai. Bihar Fejlődéséért Egyesület, Berettyóújfalu
2. Béres Csaba, Bánfalvi Győző, Hamvas László (2012): Kistérségi kilábalás – A családok helyzetének, az adósságcsapdából való kitörés lehetőségeinek vizsgálata a Berettyóújfalui kistérségben. Bihar Fejlődéséért Egyesület, Berettyóújfalu

Absztraktok: 2

1. Bánfalvi Győző (2017): Az elmaradt prosperitás, mint a modernizáció diszfunkciójának tettenérése egy halmozottan hátrányos helyzetű térségben. In: Modernitások c. konferencia. A Magyar Szociológiai Társaság éves vándorgyűlése, Károli Gáspár Református Egyetem – Absztraktfüzet
2. Bánfalvi Győző (2015): A szegények adója. In: Doktorandusz Találkozó, Debreceni Egyetem – Absztraktfüzet

A kutatási témához közvetlenül nem kapcsolódó publikációk

Szakfolyóiratban megjelent recenzió: 1

1. Bánfalvi Győző (2016): Egy megközelítés, ezer leképeződés. In: Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat, 2016. 1. szám. pp. 79–82.

Egyéb tanulmány, jelentés: 1

1. Gyémántcsiszolók: az Észak-Alföldi Regionális Ifjúsági Tanács támogatásával megvalósult programok. Szerk.: Bánfalvi Győző et al. Hajdúsági Hallgatói Önkormányzatok Kulturális Egyesülete, Debrecen, 2004

TARTALMI KIVONAT

A szegénység kutatásának társadalmi relevanciáját indokolja, hogy Magyarországon a jövedelmi különbségek az elmúlt évtizedekben jelentős mértékben megnövekedtek, és a társadalmi kirekesztettség aránya is drasztikus emelkedést mutat. A társadalmi kirekesztettséget elszenvedők javarészt hátrányos helyzetű térségekben élnek, melyek többsége rurális környezetben található. A kutatás helyszíne, a Berettyóújfalui kistérség is ilyen vidéki halmozottan hátrányos helyzetű térségnek tekinthető, melynek gazdasága a rendszerváltás előtt és után is megőrizte eredeti, erőteljes agrárjellegét. Mindez a térségben fellelhető szegénység karakterének valódi vidéki jelleget kölcsönöz.

A kistérségben kialakult szegénység és társadalmi kirekesztettség mibenlétének megértéséhez idősoros és történeti adatok segítségével vizsgáltam a térségben végbe ment gazdasági és társadalmi folyamatokat és a területi egyenlőtlenségeket. Az értekezésben a társadalmi kirekesztettség fogalmán keresztül meghatározásra kerül a szegénység kistérségben tapasztalható mértéke, mely ezáltal összehasonlíthatóvá válik az országos és európai hasonló adatokkal. Képet kaphatunk továbbá a kistérséget jellemző jövedelmi egyenlőtlenségekről, a szegénységben élő háztartások fogyasztási szerkezetéről.

A kapott eredmények alapján elmondható, hogy a Berettyóújfalui kistérség területén található települések lakossága valóban nagyobb és mélyebb szegénységben él az országos átlaghoz képest. Bizonyíthatást nyert, hogy a kistérségben a szegénység a kisebb, falusi településekre jellemző. A térség bizonyos településein pedig erős szegregációs folyamatok voltak kimutathatóak. A kistérség a rendszerváltást követően erős társadalmi homogenizációs folyamaton ment keresztül munkaerőpiaci szempontból, erősen sérült a *durkheimi organikus szolidaritás*, ezen keresztül a modernitás, és a térségre jellemző prosperitás. A munkamegosztás hiánya manapság a kistérség lakosságának szakképzetlenségében, az alacsony iskolázottsági adatokban tükröződik vissza. A kistérség prosperitása az elmúlt évtizedekben csupán a relatív pozíciója megőrzésére volt elegendő, miközben a szegénység olyan mértéket öltött a kistérségben, hogy hatékony kezelése nélkül az jelentős akadálya lesz a kistérség társadalmi és gazdasági fejlődésének.

ABSTRACT

The social relevance of poverty research is justified by the fact that the income inequalities in Hungary have increased significantly over the past decades. Furthermore, the rate of social exclusion has also increased dramatically. Those who suffer from social exclusion are mostly living in disadvantaged rural areas. The research was conducted in the region of Berettyóújfalu, which is considered to be such a multi-disadvantaged area. Its economy preserved its original powerful agricultural nature, which has been typical before and also after the change of the political system in the 90's. All these give a real rural character to poverty in the area.

In order to understand the nature of poverty and social exclusion in the region, I examined the economic and social processes as well as the regional inequalities taken place in the region using time series analysis and historic data. The extent of regional poverty was determined with the help of the social exclusion concept in the study, which can thus be compared with similar national and European data. Besides this, we can get a picture of the income inequalities that characterize this region as well as the consumption structure of the local households living in poverty.

On the basis of the results, we can state that the population of the settlements in the Berettyóújfalu region live in a bigger and deeper poverty than the national average. It has been proven that poverty in the region is a characteristic of smaller villages. In some settlements, strong segregation processes were detected, as well. The regional labour market underwent a strong social homogenization process after the change of the regime, which damaged the Durkheim's organic solidarity significantly with a strong effect on modernity and the prosperity of the region. The lack of division of labour today is reflected in the unskilled population of the region, and in the low level of education. In the past decades, the prosperity of the micro-region was only sufficient to maintain its relative position, while poverty has reached such a level in the region that without an effective management it will be the major obstacle to the social and economic development of the Berettyóújfalu region.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

PhD-dolgozatomat mindenekelőtt témavezetőmnek, dr. Czibere Ibolyának és a debreceni Szociológia Tanszék egykori alapítójának, dr. Béres Csabának ajánlom.

Dr. Béres Csaba szellemisége nélkül nem készülhetett volna el ez a dolgozat. A közös beszélgetések keltették fel az érdeklődésemet a téma iránt, illetve az első lépések megtételei is hozzá köthetők.

A téma továbbgondolását a dr. Czibere Ibolyával folytatott konzultációk jelentették. Az ő irányítása mellett sikerült ezt a nehéz és hatalmas témát kezelni mind elméleti, mind gyakorlati szempontból. Témavezetőm soha nem szabott gátat kísérletező kedvemnek, miközben mindig célravezetően irányban tartotta gondolataimat, így folyamatosan kidolgozásra kerültek az értekezés központi elemét jelentő módszerek és számítások. Továbbá örök optimizmusával és biztatásaival átsegített a nehezebb időszakokon, szerzői válságaimon.

Külön köszönetet szeretnék mondani a Debreceni Egyetem Szociológia és társadalompolitika doktori program vezetőjének, prof. dr. Kovách Imrének, aki úgy érzem, mindvégig külön figyelemmel kísérte a munkámat, akinek a téma iránti elkötelezettsége és szakmai felkészültsége külön inspirációt jelentett számomra.

Köszönettel tartozom a doktori program tanárainak, akik tanítottak, és azoknak is, akik csupán egy-egy érdeklődő beszélgetés során tanácsokkal láttak el. A teljesség igénye nélkül szeretném köszönetemet kifejezni dr. Balogh Lászlónak, prof. dr. Csoba Juditnak, dr. Fábíán Gergelynek, dr. Fényes Hajnalkának, prof. dr. Fónai Mihálynak, dr. Krémer Balázsnak, dr. Márton Sándornak, dr. Murányi Istvánnak, dr. Rác Andreának, prof. dr. Sik Endrének, dr. Szekeres Melindának, dr. Takács Erzsébetnek, prof. dr. Valuch Tibornak.

Értekezésem elkészítésében nagy segítségemre voltak hallgatótársaim, Galán Anita, Molnár Éva és Schranz Edit, akikkel végigküzdöttük ezeket az éveket, és támogattuk egymást jobban-rosszban.

Köszönöm türelmes és segítőkész családomnak, különösképpen feleségemnek, dr. Váradi Anikónak a kitartó támogatást, inspirációt és a személyem felé irányuló végtelen szeretetet és hitet.